ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

studii

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR

TIPARNIȚA BUCUREȘTEANĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA
L. Demény

CONTRIBUȚII LA ISTORIA RELAȚIILOR AGRARE ÎN PERIOADA DESTRĂMĂRII FEUDALISMULUI. ARENDAREA PE BAZA DREPTULUI DE PROTIMISIS (PREEMȚIUNE) ÎN MOLDOVA
Ioana Constantinescu

VASILE ALECSANDRI DIPLOMATUL
Dan Berindei

EVOLUȚIA LUCRĂRILOR DE EXPROPRIERE ȘI ÎMPROPRIETĂRIRE OPERATE ÎN BAZA LEGILOR DE REFORMĂ AGRARĂ DIN 1921
D. Șandru

DOCUMENTAR
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII
REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMNĂRI

TOMUL 25 — 1972

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

Comitetul de redacţie

VASILE MACIU *(redactor responsabil)*; ION APOSTOL *(redactor responsabil adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE; MIRON CONSTANTINESCU; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIŢĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ŞTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR.

Preţul unui abonament este de 180 lei.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari de presă din întreprinderi şi instituţii.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE al Editurii Academiei, str. Gutenberg, nr. 3 bis, sectorul IV.

La revue „STUDII", REVISTĂ DE ISTORIE, paraît 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Întreprinderea ROMPRESFILATELIA, Boîte postale 2001 telex 011631 Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste au chez votre facteur.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „Studii", revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacţiei:
B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti,
tel. 18. 25. 86.

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 25, 1972, Nr. 2

SUMAR

Pag.

L. DEMÉNY, Tiparniţa bucureşteană în secolul al XVI-lea 203

ŞTEFANA SIMIONESCU, Noi date despre situaţia internă şi externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit 225

IOANA CONSTANTINESCU, Contribuţii la istoria relaţiilor agrare în perioada destrămării feudalismului. Arendarea pe baza dreptului de protimisis (preemţiune) în Moldova 241

★

DAN BERINDEI, Vasile Alecsandri diplomatul 257

VALERIU ŞOTROPA, Proiectul de constituţie al lui Ioan Cîmpineanu în conexiune cu acţiunea sa pentru unitatea naţională şi cu ideologia social-politică a epocii sale 265

★

D. ŞANDRU, Evoluţia lucrărilor de expropriere şi împroprietărire operate în baza legilor de reformă agrară din 1921 283

DOCUMENTAR

PAVEL BINDER, Ştefan Mailat (circa 1502—1551), boier român şi nobil transilvănean. Date despre românitatea lui 301

C. REZACHEVICI, Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în veacul al XVII-lea 311

N. BÎRDEANU, Porturile României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea 315

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga" în anul 1971; Semicentenarul Muzeului de istorie a municipiului Bucureşti; Al doilea simpozion naţional „Din istoria agriculturii în România" *(D. Şandru);* Al treilea Congres internaţional de studii cretane *(Gh. Cronţ);* Simpozionul internaţional al istoricilor dreptului din ţările sud-estului Europei (Belgrad 1 şi 2 noiembrie 1971) *(Gh. C.);* Sesiuni de comunicări ştiinţifice organizate de Comitetele de cultură şi educaţie socialistă judeţene *(Constantin Şerban)* 325

www.dacoromanica.ro

Pag.

RECENZII

L. BÁNYAI, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, Biblioteca de istorie, București, 1971, 286 p. *(Lucian Boia)* 379

* * * *Împotriva fascismului.* Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România, 4—5 martie 1971, București, Edit. politică, 1971, 319 p. *(M. Rusenescu)* 383

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, București, Edit. Academiei, 1971, 174 p. + pl. *(N. Stoicescu)* 387

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA, *Renașterea, umanismul și dialogul artelor*, București, Edit. Albatros, 1971, 272 p. *(Dan A. Lăzărescu)* 389

REVISTA REVISTELOR

„Revue des Études Sud-Est Européennes, (Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, t. VII—VIII, 1969—1970) *(Anca Iancu)* 393

ÎNSEMNĂRI

Istoria României. — N. STOICESCU, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Edit. enciclopedică română, București, 1971, 456 p. *(Șerban Papacostea)*; APOSTOL STAN, *Le problème agraire pendant la révolution de la 1848 en Valachie*, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, La collection Bibliotheca Historica Romaniae, Bucarest, 1971, 154 p. *(Anastasie Iordache)*; * * * *Studii de istorie a Banatului*, II, Universitatea din Timișoara, 1970, 263 p. *(Corneliu Popeți)*; * * * *Pravila ritorului Lucaci 1581.* Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, Edit. Acad., București, 1971, 246 p. text + 144 p. fotocopie în 8° *(Matei Cazacu)*; **Istorie universală.** — NESTOR CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato, le grand drogman. Son activité diplomatique 1673—1709*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970, 107 p. + VIII pl. *(Paul Cernovodeanu)*; * * * *Tanulmányok a maggar helyi örkormányzat múltjából* (Studii privitoare la trecutul istoric al autonomiei locale din Ungaria), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 512 p. *(Ludovic Demény)*; WALTRAUD HEINDL, *Graf Buol-Schauenstein in St. Petersburg und London (1848—1852). Zur Genesis des Antagonismus zwischen Österreich und Rusaland*, Edit. Hermann Böhlaus Nachf., Viena-Köln-Graz, 1970, 155 p. *(Michael Kroner)*; ALBERT SOBOUL, *La civilisation et la Révolution Francaise*, vol. I, *La crise de l'ancien régime*, Paris, Arthaud, 1970, 634—638 p. + 80 f. ilustr. *(Nicolae Liu)*; ENRIQUE FLORESCANO, *Precios del maiz y crisis agricolas en México (1708—1810)*, México „El Colegio de México" (1969), XIX + 253 p. cu tab. + 2 f. pl. + 2 f. facs. *(Ioan I. Neacșu)* 401

NICOLAE BĂNESCU 1878—1971 *(Gh. C.)* 421

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 25, 1972, N° 2

SOMMAIRE

Page

L. DEMÉNY, L'imprimerie bucarestoise au XVIe siècle 203

ŞTEFANA SIMIONESCU, Nouvelles données concernant la situation de la Moldavie sur le plan intérieur et extérieur en 1538, d'après une source inédite 225

IOANA CONSTANTINESCU, Contributions à l'histoire des rapports agraires pendant la période de désagrégation du système féodal. L'affermage en application du droit de préemption en Moldavie 241

★

DAN BERINDEI, Vasile Alecsandri, diplomate 257

VALERIU ŞOTROPA, L'étroit rapport entre le projet de Constitution de Ion Cîmpineanu, son action visant à l'accomplissement de l'unité nationale et l'idéologie socio-politique de son époque 265

★

D. ŞANDRU L'évolution des travaux d'expropriation et de distribution de terres, effectuées en vertu des lois de réforme agraire de 1921 283

DOCUMENTAIRE

PAVEL BINDER, Ştefan Mailat (environ 1502—1551), boyard roumain et noble transylvain. Données sur son origine roumaine 301

C. REZACHEVICI, Deux rectifications chronologiques concernant l'histoire de la Moldavie au XVIIe siècle 311

N. BÎRDEANU, Les ports de la Roumanie dans la seconde moitié du XIXe siècle 315

LA VIE SCIENTIFIQUE

L'activité de l'Institut d'histoire « N. Iorga » en 1971; Semi-centenaire du Musée d'histoire du Municipe de Bucarest; Le IIe symposium national « Aspects de l'histoire de l'agriculture en Roumanie » *(D. Şandru);* Le IIIe Congrès international d'études crétoises *(Gh. Cronț);* Le symposium international des historiens du droit des pays du Sud-Est de l'Europe (Belgrade, 1er — 2 novembre 1971) *(Gh. C.)*; Sessions de communications scientifiques organisées par les Comités de culture et d'éducation socialiste départementaux *(Constantin Şerban)* 325

www.dacoromanica.ro

Pagc

COMPTES RENDUS

L. BÁNYAI, *Pe făgașul tradițiilor frățești* (Dans la voie des traditions fraternelles), Biblioteca de Istorie (Bibliothèque d'Histoire), Bucarest, 1971, 286 p. *(Lucian Boia)* 379

* * * *Împotriva fascismului* (Contre le fascisme) (La Session scientifique des 4—5 mars 1971 concernant l'analyse critique et la dénonciation du fascisme en Roumanie), Bucarest, Editions Politiques, 1971, 319 p. *(M. Rusenescu)* 383

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Țara Românească de la Basarab I « Întemeietorul » până la Mihai Viteazul* (La Valachie depuis Basarab Ier « Le fondateur » jusqu'à Michel le Brave), Bucarest, Editions de l'Académie, 1971, 174 p. *(Nicolae Stoicescu)* 387

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA, *Renașterea. Umanismul și dialogul artelor* (La Renaissance. L'humanisme et le dialogue des arts), Bucarest, Editions Albatros, 1971, 272 p. *(Dan A. Lăzărescu)* 389

REVUE DES REVUES

« Revue des études sud-est européennes » (Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest), t. VII—VIII, 1969—1970 *(Anca Iancu)* 393

NOTES

Istoria României (Histoire de Roumanie) — N. STOICESCU, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)* (Dictionnaire des grands dignitaires de Valachie et de Moldavie (XIVe—XVIIe siècles)), Bucarest, Editions Encyclopédiques Roumaines, 1971, 456 p. *(Șerban Papacostea);* APOSTOL STAN, *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Collection Bibliotheca Historica Romaniae, 1971, 154 p. *(Anastasie Iordache);* * * *, *Studii de istorie a Banatului, II.* (Etudes d'histoire du Banat II), Université de Timișoara, 1970, 263 p. *(Corneliu Popeți);* * * *, *Pravila ritorului Lucaci. 1581.* Text stabilit, studiu introductiv și indice (Le code du rhéteur Lucaci. 1581. Texte, étude introductive et index) par I. Rizescu, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie. 1971, 246 p. texte + 144 p. photocopie in 8° *(Matei Cazacu);* **Istorie Universală** (Histoire Universelle) — NESTOR CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato, le grand drogman. Son activité diplomatique 1673—1709*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970, 107 p. + VIII pl. *(Paul Cernovodeanu);* * * * *Tanulmányok a magyar helyi örkormányzat múltjából* (Etudes concernant le passé historique de l'autonomie locale de Hongrie), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 512 p. *(Ludovic Demény);* WALTRAUD HEINDL, *Graf Buol-Schauenstein in St. Petersburg und London (1848—1852). Zur Genesis des Antagonismus zwischen Österreich und Russland*, Editions Hermann Böhlaus Nachf., Vienne-Köln-Graz, 1970, 155 p. *(Michael Kroner)*; ALBERT SOBOUL, *La civilisation et la Révolution Française*, vol. I, *La crise de l'ancien régime*, Paris, Arthaud, 1970, 634—638 p. + 80 f. illustrées *(Nicolae Liu);* ENRIQUE FLORESCANO, *Precios del maíz y crisis agrícolas en México* (1708—1810), México, « El Collegio de México » (1969), XIX + 253 p. + 2 planches + 2 facsimilés *(Ioan I. Neacșu)* . . 401

NICOLAE BĂNESCU 1878—1971 *(Gh. C.)* 421

www.dacoromanica.ro

TIPARNIȚA BUCUREȘTEANĂ ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

L. DEMÉNY

Istoria tiparului bucureștean nu este încă expusă într-o monografie cuprinzătoare, cu toate că studii valoroase abordează unele din fazele lui mai importante. În chip deosebit a reținut atenția cercetătorilor activitatea tipografică din epoca lui Constantin Brîncoveanu, legată mai ales de numele lui Antim Ivireanu. Se impune continuarea efortului în direcția lămuririi etapelor principale ale reproducerii mecanice a cărții în orașul București în decursul veacurilor, pentru ca din aceste investigații parțiale mai amănunțite și mai aprofundate să se realizeze în viitorul nu prea îndepărtat o sinteză privitoare la istoricul tiparului și al cărții în cel mai important centru cultural al țării.

În studiul de față ne propunem să elucidăm faza de început a cărții tipărite bucureștene, fază care pînă în prezent a rămas total necunoscută cercetătorilor români. Întrebarea firească pe care și-o puneau toți specialiștii în istoria tiparului românesc era de ce printre cele 9 centre din Țara Românească și Transilvania în care funcționau tiparnițe în cursul secolului al XVI-lea nu era înscris numele orașului București, care în acea perioadă juca un rol important în istoria statului feudal de la sud de Carpați? Abia din ultimul pătrar al secolului al XVII-lea era cunoscută prima tipăritură ieșită de sub teascurile bucureștene. Astfel se plasa deci începutul tiparului de aici, mult după ce în diferite alte centre mai puțin însemnate din Transilvania, Țara Românească și Moldova, această artă și-a demonstrat din plin rostul social și cultural. Lacuna nu era însă de natura realității istorice, ci și de data aceasta din domeniul cunoașterii istorice mai profunde. O investigație amănunțită, legată de depistarea sistematică a tuturor exemplarelor de carte românească chirilică din secolul al XVI-lea aflate în țară și străinătate a înlăturat și această lacună, a dezlegat în chip convingător și definitiv enigma. Încă din 1573 la București, la mănăstirea denumită ulterior Plumbuita, ieromonahul Lavrentie și ucenicul său Iovan lucrau la pregătirea matrițelor și a patrițelor pentru cartea al cărei manuscris se afla pe masa lor. Astfel cu o sută de ani mai înainte de prima tiparniță bucureșteană cunoscută pînă acum funcționa de fapt prima tipografie legată de numele celor doi cărturari.

„STUDII", tomul 25, nr. 2, p. 203–224, 1972.

www.dacoromanica.ro

Despre ieromonahul Lavrentie, tipograf român din secolul al XVI-lea se ştia pînă nu de mult foarte puţin. Singura carte care purta numele lui, cunoscută în literatura românească de specialitate, era *Tetraevanghelul slavon*, şi aceasta numai după exemplarele incomplete păstrate la Biblioteca Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj. Nu se ştia cînd, unde şi în ce împrejurări a tipărit acest cărturar cartea amintită, deşi presupuneri, ipoteze diferite s-au enunţat mai multe, îndeosebi în studiile româneşti despre tiparul chirilic transilvănean din secolul al XVI-lea.

La noi, *Tetraevanghelul slavon* al lui Lavrentie a fost semnalat pentru întîia oară de către bibliotecarul din Cluj Ioan Roşu, care publica în 1925 o scurtă notă, menţionînd că „Biblioteca Universităţii din Cluj are în colecţia sa, pe lîngă raritătile şi unicele publicate, o carte de importanţă excepţională, anume un *Evanghelist slavon coresian, tipărit la Braşov, înainte de anul 1570*"[1]. Exemplarul a ajuns la Biblioteca Universităţii din Cluj de la profesorul Creţu care — după spusele lui I. Roşu — credea că *Tetraevanghelul* a fost tipărit în 1512. Ioan Roşu nu se îndoia că şi această carte „face parte din cărţile coresiene". El releva însă unele particularităţi care nu se întîlnesc „în nici una din cărţile cunoscute pînă acum".

Încă în acelaşi an, pe baza informaţiilor furnizate de Ioan Roşu, N. Iorga a inserat o scurtă, dar interesantă comunicare într-una din conferinţele sale susţinute la şedinţele obişnuite lunare la Academia Română. Dacă în nota lui I. Roşu *Tetraevanghelul* figura ca o tipăritură coresiană, N. Iorga afirmă clar că *Evangheliarul slavon* aflat în discuţie a fost „tipărit de un ieromonah Lavrentie pe la 1570, cînd îl cumpără de la el starostele de Cernăuţi Broştog (Bruchstück, prin polonește)"[2]. N. Iorga sublinia şi ideea că *Tetraevanghelul slavon* al lui Lavrentie este un „produs necunoscut al tiparului pentru români din secolul al XVI-lea". Tot N. Iorga a fost acela care a afirmat pentru prima dată că „Lavrentie e diaconul Lorinţ, de pe lîngă Coresi, cel cu *Evangheliarul* din 7087". De la această comunicare încoace, părerile marelui istoric au fost acceptate de majoritatea cercetătorilor români.

Pînă acum nu am reuşit să dăm de urma studiului promis de Ioan Roşu lui N. Iorga despre *Tetraevanghelul slavon* al lui Lavrentie ieromonahul. Ştim doar că Eugen Barbul publica o descriere de două pagini în volumul consacrat Bibliotecii universitare din Cluj [3]. Autorul descrierii spune despre tiparul cărţii că în ea „caracterele întrebuinţate sînt aceleaşi ca la celelalte tipărituri ale diaconului Coresi (vezi *Evangheliarul românesc din 1560—1561*), iar ca tipograf figurează ieromonahul Lavrentie, care este identic cu tipograful Lorinţ, amintit în lucrările lui Coresi". Eugen Barbul face o evidentă greşeală afirmînd despre filigranul de pe hîrtia tipăriturii că ar fi o albină. Contrar altor încercări de datare, Eugen Barbul fixează data tipăriturii în secolul al XVI-lea, la începutul deceniului al 7-lea, considerînd cartea realizată „de ajutorul tipograf al diaconului Coresi, de ieromonahul Lavrentie". Interesante informaţii ne dă autorul descrierii despre felul în care a ajuns cartea la Biblioteca Universităţii din Cluj. Se

[1] Ioan Roşu, *Cărţi vechi româneşti*, în „Societatea de mîine", an. II (1925), nr. 7, p. 112.
[2] N. Iorga, *Cea dintîi istorie universală tipărită în Transilvania*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii istorice", seria a III-a, t. IV (1925), p. 389.
[3] Eugen Barbul, *Biblioteca Universităţii . . . din Cluj*, Cluj, 1935, p. 100 — 102.

www.dacoromanica.ro

reproduce integral textul însemnării din 1669, din care reiese că tipăritura a fost cumpărată de Cecovan Petru pe seama bisericii ortodoxe din Lugoj, unde s-a păstrat pînă în 1922, cînd ea a fost dusă la Cluj de profesorul universitar Iosif Popovici. La moartea acestuia, profesorul Emil Petrovici, membru marcant al Seminarului de slavistică al Universității din Cluj, a depus cartea la Biblioteca universitară. Subliniem însă că exemplarul cu însemnarea din 1669 nu este unul și același cu cel descris de Roșu, care provine din Moldova, după spusele lui Roșu, de la Roman. Astfel Biblioteca Universității din Cluj are de fapt două exemplare.

Cea mai amplă examinare a cărții apare însă în *Bibliografia românească veche*. În *Adăogirile* la volumul IV, profesorul universitar Dan Simonescu a făcut o foarte minuțioasă și totodată interesantă descriere a exemplarului aflat la Cluj [4], sub titlul *Evanghelie slavonească*, tipărită de ieromonahul Lavrentie (Brașov, circa 1570), Redacția mediobulgară.

Reținem doar cîteva elemente din descrierea făcută, care ni se par mai importante. Mai întîi, se menționează faptul că „literele au mărimea și înfățișarea literelor dintr-unele tipărituri coresiene (*Întrebarea creștinească*, *Apostolul*, *Evanghelia românească*, *Psaltirile*). Hîrtia și filigranele ei sînt asemănătoare tipăriturilor coresiene". După o atentă analiză a frontispiciilor și inițialelor ornate, se precizează că „nici unul din aceste frontispicii nu am mai întîlnit în cărțile tipărite la noi în sec. XVI, deși împletiturile prezintă asemănări, în linii mari, cu cele din primele tipărituri slavonești ale lui Macarie". Profesorul Dan Simonescu crede că părerea lui N. Iorga despre identitatea Lavrentie = Lorinț „este îndreptățită" și confirmată. Care sînt noile argumente aduse de profesorul Dan Simonescu? Întîi menționează domnia-sa că zacialele și redactarea indicațiilor tipiconale sînt în *Tetraevanghelul slavon* al lui Lavrentie aceleași ca și în *Evangheliarul* lui Coresi din 1560—1561. „Această identitate, precum și identitatea tiparului, a hîrtiei, cu aceleași elemente ale cărților coresiene, sînt argumente sigure pentru a considera Evanghelia ca tipăritură făcută la Brașov, în epoca lui Coresi. Ieromonahul Lavrentie, semnat în cele două frontispicii amintite mai sus, nu poate fi decît tipograful și gravorul care a lucrat la această operă".

Pornind de la constatarea că în 1562 Coresi tipărea un *Tetraevanghel slavon* la Brașov, profesorul Dan Simonescu crede că „noua ediție a *Evangheliarului* nu o putea tipări Lavrentie (Lorinț) decît între 1562 și 1570, cînd ne putem închipui epuizată ediția coresiană".

Despre Lavrentie și tipăriturile lui s-a scris și în literatura rusă de specialitate. În mod inexplicabil, cele scrise de I. Karataev, A. F. Bîcikov și A. I. Iațimirski au ocolit însă atenția specialiștilor români, deși informațiile oferite de acești specialiști ai cărții și manuscriselor slave permiteau o abordare mai temeinică a problemelor legate de activitatea lui Lavrentie. I. Karataev a atras atenția asupra faptului că există două tetraevanghele slavone tipărite de Lavrentie. Primul e înregistrat de el în bibliografia sa sub numărul 37, pe care — după cum mărturisește — l-a „văzut la

[4] *Bibliografia românească veche 1508—1830* de Ioan Bianu și Dan Simonescu, t. IV; *Adăogiri și îndreptări*, București, 1944, p. 13—15. Tot profesorul Dan Simonescu a procurat pentru Biblioteca Academiei, încă înainte de război, o fotocopie completă a exemplarului aflat la Cluj.

www.dacoromanica.ro

Sanctpetersburg la un particular"[5]. Bibliograful rus vorbeşte însă şi de un alt tetraevanghel al lui Lavrentie, aflat la timpul întocmirii lucrării sale la Muzeul public şi Rumeanţov din Moscova. Acest tetraevanghel figurează pentru prima dată în literatura de specialitate în *Raportul* muzeului amintit pe anii 1873—1875[6]. I. Karataev releva asemănarea acestei tipărituri cu *Tetraevanghelul* lui Lavrentie văzut de el la Sanctpetersburg, „dar — scria el — există unele deosebiri atît în signatura caietelor, cît şi în culegerea uneia dintre evanghelii"[7]. Acest fapt l-a determinat pe specialistul rus să înregistreze aceste tetraevanghele ca tipărituri deosebite, considerînd, totodată, că „amîndouă aceste ediţii ale *Tetraevangheluluí* au fost tipărite, după toate probabilităţile, în Ungrovlahia, în prima jumătate a secolului al XVI-lea"[8]. A. F. Bîcikov, întocmind raportul Bibliotecii publice din Sanctpetersburg pe anul 1883 despre noile tipărituri chirilice achiziţionate, dă o scurtă descriere a *Tetraevanghelului* slavon al lui Lavrentie[9]. Era întocmai exemplarul văzut de I. Karataev. Ceea ce atrage însă în mod deosebit atenţia în descrierea făcută de A. F. Bîcikov constă în faptul că el reproduce un fragment din epilogul cărţii, care se află pe fila lipită pe coperta din spate. După spusele lui Bîcikov, fragmentul este scris de mînă în secolul al XVII-lea. Este interesant de menţionat că textul acestui fragment este identic cu textul unui fragment de epilog reprodus şi de I. Karataev şi despre care el spunea că l-a „văzut undeva", afirmînd că, după caractere de tipar, acest text aparţine tiparului chirilic din sud[10]. Lui A. I. Iaţimirski îi revine meritul de a fi făcut pentru prima dată legătura între toate aceste informaţii. El arată că fragmentul reprodus de Bîcikov şi Karataev reprezintă sfîrşitul epilogului *Tetraevanghelului slavon* tipărit de Lavrentie, mai precis al exemplarului din Biblioteca publică de la Sanctpetersburg[11]. Din acest fragment de epilog reiese clar că *Tetraevanghelul* lui Lavrentie a fost tipărit la 1582. A. I. Iaţimirski afirmă categoric că el „indiscutabil aparţine tiparului românesc". Pe lîngă alte consideraţii, Iaţimirski subliniază următoarele: „Faptul că aceasta este o tipăritură românească arată precuvîntarea lui Theofilact arhiepiscop de Ohrida ..., ceea ce găsim în mod exclusiv numai în evangheliile moldoveneşti din secolul al XV-lea sau în copiile lor mai tîrzii făcute de uniaţi"[12]. Pe aceste fapte se baza A. I. Iaţimirski cînd, în recenzia publicată despre prima fasciculă a *Bibliografiei românești vechi*, imputa autorilor că nu au inclus *Tetraevanghelul slavon* al lui Lavrentie în lucrarea lor.

Tetraevanghelul lui Lavrentie nu a ocolit însă nici atenţia specialiştilor bulgari. Încă din 1900 Evtim Sprostranov semnala exemplarul aflat

---

[5] I. Karataev, *Описание славяно-русских книг напечатанных кирилловскими буквами*, vol. I, de la 1491 pînă la 1652, Sanctpetersburg, 1883, p. 109—110, nr. 37.

[6] *Отчёты Публичного и Румянцовского Музеев за 1873—1875 гг.*, Moscova, 1875, p. 10—11.

[7] I. Karataev, *op. cit.*, p. 111, nr. 38.

[8] *Ibidem*, p. 111.

[9] *Отчёты императорской публичной библиотеки за 1883 год*, Sanctpetersburg, 1884, p. 238—239.

[10] I. Karataev, *op. cit.*, p. 201.

[11] A. I. Iaţimirski, *Новый труд по старой славянской библиографии*, „Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук", V (1900), vol. 2.

[12] *Ibidem*, p. 682.

www.dacoromanica.ro

și azi la Biblioteca Muzeului de istorie bisericească de la Sofia, arătînd că în frontispiciul din carte figurează numele lui Lavrentie ieromonahul [13]. Mai tîrziu, în 1920 Boris Țonev înregistra și exemplarul de la Plovdiv, arătînd numele tipografului Lavrentie ieromonahul și afirmînd că locul de tipărire a cărții ar fi Alba Iulia [14]. Țonev amintea apoi într-o altă lucrare a sa și fragmentul din *Tetraevanghelul* lui Lavrentie păstrat la Biblioteca națională din Sofia [15], iar Ivan Goșev, bazîndu-se pe asemănarea dintre frontispiciul din cartea lui Lavrentie și unele cărți chirilice tipărite de Božidar și Vichentie Vuković, credea că Veneția ar fi fost locul de tipărire a *Tetraevanghelului* [16]. Informația cea mai importantă cu privire la activitatea lui Lavrentie ieromonahul a apărut însă într-o publicație locală din Bulgaria. Este vorba de culegerea de studii tipărită în 1931 la Svištov, cu ocazia împlinirii a 75 de ani de existență a bibliotecii din localitate. În studiul lui Gheorghi P. Hristov consacrat cărților vechi și manuscriselor aflate la Biblioteca „Elenka și Kiril D. Avramov" se descrie un exemplar din *Tetraevanghelul* lui Lavrentie. El prezintă un interes aparte, întrucît este unicul exemplar în care s-a păstrat partea de început a epilogului cărții. Autorul studiului reproducea pe scurt conținutul lui, arătînd că Lavrentie ieromonahul ajutat de ucenicul său Iovan au lucrat lîngă București pe lîngă rîul Colentina, la mănăstirea „unde este hramul Sf. prooroc Ioan Botezătorul", timp de 10 ani la pregătirea matrițelor și patrițelor. Gh. P. Hristov încearcă să precizeze și data tipăririi cărții pornind de la indicația epilogului în care se arată că ea a fost imprimată la comanda lui Alexandru al II-lea și a arhiereului Evtimie [17]. Aceste informații decisive în ce privește locul de funcționare a tiparniței lui Lavrentie au ocolit atenția specialiștilor, deși problema era dezbătută din ce în ce mai insistent.

În literatura de specialitate din România din ultimii ani, *Tetraevanghelul* lui Lavrentie (exemplarele de la Cluj) a atras din nou atenția. Regretatul Gebhard Blücher a încercat o datare a cărții pe baza filigranelor, afirmînd că ea putea să fie terminată cel mai tîrziu în 1575 [18]. Într-un studiu rămas în manuscris la moartea prematură a remarcabilului filigranilog și publicat ulterior sub îngrijirea lui Gernot Nussbächer, G. Blücher preciza și mai clar părerea sa. Studiind exemplarul de la Cluj, el afirmă că *Tetraevanghelul* lui Lavrentie a „fost tipărit în 1574 ± 1 an" [19]. G. Blücher punea această tipăritură în legătură cu o însemnare

---

[13] E. Sprostranov, *Описъ рукописите в библиотеката при св. Синод на българската църква въ София*, Sofia, 1900, p. 59.

[14] B. Țonev, *Описъ на славянските рукописи и старопечатни книги в Пловдивската библиотека*, Sofia, 1920, p. 248.

[15] B. Țonev, *Описъ на славянските рукописи въ Софийската народна библиотека*, vol. II, Sofia, 1923, p. 29.

[16] Ivan Goșev, *Стари записи и надписи*, în „Годишник на Софийския Университет. Богословски факултет", vol. 14 (1937), p. 3.

[17] Gheorghi P. Hristov, *Старопечатни книги и рукописи въ читалищната библиотека въ Свищов*, în *Юбилеен Сборникъ на читалището „Еленка и Кирилъ Д. Аврамови" въ гр. Свищов* (Svištov), 1931, p. 142—144.

[18] Gebhard Blücher, *Filigranele brașovene și tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*, în „Revista bibliotecilor", XX (1967).

[19] Gebhard Blücher, *Considerații filigranologice asupra „Evangheliarului slavon" al lui Lavrentie*. în „Revista bibliotecilor", XXII (1969), nr. 12, p. 741—742.

www.dacoromanica.ro

din socotelile oraşului Braşov din 12 decembrie 1573 privind vizita în acest oraş a episcopului (Wladika) şi a unui tipograf (Diaconus Buchdrucher) pentru achiziţionarea unei prese tipografice. Autorul presupune că acest Diaconus Buchdrucker „este chiar ieromonahul Lavrentie" şi că astfel „s-a întemeiat o tipografie nouă, avînd caracter ortodox-slavon" şi care funcţiona „sub conducerea noului episcop al Transilvaniei, Eftimie, sfinţit la 3 august 1572" într-un oraş „mai aproape de sediul noului episcop", şi nu la Braşov. Gernot Nussbächer, revăzînd încă o dată exemplarele de la Cluj sub aspectul filigranologic, a confirmat părerea lui G. Blücher.

Am relevat într-un studiu publicat nu de mult că *Tetraevanghelul* lui Lavrentie (exemplarul din Leningrad e identic ca tipar cu exemplarele din Cluj şi de la Biblioteca Academiei R. S. România) a fost tipărit în 1582, probabil în Transilvania [20]. Am remarcat de asemenea că aspectul tipografic al cărţii nu permite nici o asemănare cu tipăriturile coresiene sau cele ale diaconului Lorinţ şi că în acest caz identitatea Lavrentie-Lorinţ este foarte problematică şi chiar discutabilă [21]. Amintim aici că regretatul Mircea Tomescu considera pe Lavrentie doar un gravor, şi nu tipograf [22].

În sfîrşit, activitatea tipografică a ieromonahului Lavrentie a fost reluată de Al. Mareş într-un studiu mai mare, prilejuit de o interesantă descoperire. Este vorba de cîteva file dintr-o *Psaltire slavonă* necunoscută, găsită într-o carte manuscris [23]. Al. Mareş aduce astfel o contribuţie valoroasă la istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea. El abordează problema activităţii lui Lavrentie ieromonahul pe baza unor informaţii mai bogate, publicînd şi textul celor două însemnări privitoare la vînzarea de către Lavrentie a unui exemplar lui Broştog, fost staroste de Putna [24]. Întrucît pe una din însemnări figurează anul 1576 şi ţinînd seama de filigranele hîrtiei celor două exemplare de la Biblioteca Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj, Al. Mareş consideră că exemplarele aflate la Cluj au fost tipărite înainte de 1576, iar la exemplarul de la Leningrad epilogul purtînd data de 1582 ar fi fost ataşat ulterior de la o altă carte a lui Lavrentie, de la un alt *Tetraevanghel*, tipărit tot de el. Mareş este de acord cu subsemnatul că Lavrentie şi Lorinţ sînt doi tipografi diferiţi, că primul a avut o altă tiparniţă şi că lucra independent de cel de-al doilea şi chiar de diaconul Coresi. El respinge totodată părerea lui Blücher că informaţia din 1573 privitoare la tipograful vlădicăi venit de la Braşov ar fi fost Lavrentie.

Avînd în vedere caracterul contradictoriu al informaţiilor de care dispunem şi părerile diferite ce s-au exprimat pînă acum în literatura de specialitate românească şi străină, am considerat util să revenim asupra problemelor legate de activitatea lui Lavrentie, cu atît mai mult cu cît

[20] L. Demény, *Noi contribuţii la activitatea tipografică a lui Lavr nti* , în „Revista bibliotecilor", XXII (1969), nr. 4, p. 219—227.

[21] Aspectul specific al tiparului lui Lavrentie a fost remarcat şi de Ferenc Hervay, *L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVI-e siècle*, în „Magyar Könyvszemle", 1965, nr. 3, p. 209—211, caracterizîndu-l astfel: „les caractères d'origine inconnue".

[22] Mircea Tomescu, *Cartea românească în perioada coresiană*, în „Studia bibliologica", vol. III, partea I, Bucureşti, 1969, p. 353.

[23] Al. Mareş, *Un capitol din istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea : Tipăriturile ieromonahului Lavrentie*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXI (1970), nr. 6, p. 645 — 667.

[24] La textul celor două însemnări s-au strecurat multe greşeli tipografice. Vezi rectificarea făcută de Al. Mareş şi deci textul exact al însemnărilor în „Studii şi cercetări lingvistice", XXII (1971), nr. 1.

www.dacoromanica.ro

dispunem acum de informații mai ample, și despre cea de-a doua tipăritură a lui Lavrentie, *Tetraevanghelul slavon* nedatat, aflat într-un exemplar la Biblioteca „V. I. Lenin" din Moscova, iar altul la Biblioteca din Plovdiv și despre care în literatura românească de specialitate încă nu s-a scris nimic. Mai important însă este faptul că învățatul bulgar Peter Atanasov a găsit un exemplar complet pe baza căruia dă o soluție definitivă locului unde a funcționat tipografia lui Lavrentie.

Să examinăm înainte de toate care sînt și unde se păstrează exemplarele depistate pînă acum ale tetraevanghelelor tipărite de Lavrentie. În urma investigațiilor făcute în bibliotecile din România și din străinătate, cunoaștem în total 11 exemplare din tipăriturile lui Lavrentie [25].

La capătul acestei prezentări istoriografice trebuie să amintim studiul fundamental, recent apărut al specialistului bulgar Peter Atanasov [26]. Acest studiu este important mai ales pentru faptul că reproduce pentru prima dată integral textul fragmentului de epilog păstrat în exemplarul de la Sviștov publicînd și o fotografie a paginii respective. Învățatul bulgar, folosindu-se de informațiile apărute în studiile de specialitate din România, reușește să lămurească pe deplin convingător o serie de probleme majore legate de activitatea tipografică a lui Lavrentie la București. Subliniem că în aspectele fundamentale cercetările noastre se întîlnesc, iar recenta călătorie de studii pe care am desfășurat-o în Bulgaria ne-a folosit, oferindu-ne prilejul pentru o confruntare în care punctele noastre de vedere s-au dovedit a fi identice.

Să revenim însă la exemplarul din Leningrad, căci el conține acel fragment de epilog care a fost reprodus de I. Karataev, A. F. Bîcikov, A. I. Iațimirski, iar la noi în studiul nostru amintit mai sus. Reiese clar din acest fragment că *Tetraevanghelul* lui Lavrentie a fost tipărit în 1582. Deoarece s-au ridicat unele obiecții la datarea făcută de noi pe baza epilogului, reamintim încă o dată faptele pe care ea se bazează.

În exemplarul de la Leningrad, la urmă există atașată o filă separată, ruptă în colțul de sus (fig. 1), pe care se găsește următorul text: ... сѫщимъ, где бѫдет [что погрѣшено, испра]влѧѥте и нас wсем трѫдившихъ се [благослови]те, а не кльнете, понеже не писа дх҃ъ ст҃ы, ни аг҃гль, нь рѫка врѣнна, и дх҃ъ грѣшнн и очнилъ. Сїе съкрѣшн се въ лѣто ѿ рождьства хр҃ва ҳ҃лпк < = 1582>.

Caracterele poligrafice ale textului din epilog comparate cu caracterele textului de bază al *Tetraevanghelului* lui Lavrentie nu lasă nici o îndoială că și această filă făcea parte din *Tetraevanghelul* amintit și nu este o filă rătăcită și atașată din întîmplare la exemplarul din Leningrad. Din acest punct de vedere dorim să atragem atenția numai asupra cîtorva litere

[25] Biblioteca Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj deține 2 exemplare incomplete. Biblioteca Academiei R. S. România 2 fragmente din două exemplare. La Biblioteca publică de stat „M. E. Saltîkov-Șcedrin" din Leningrad se află un exemplar incomplet, dar care păstrează sfîrșitul din epilog, în care se vede data tipăririi cărții (1582). Muzeul sinodal din Sofia are un exemplar incomplet. Biblioteca din Sviștov deține un exemplar în care s-a păstrat partea de început a epilogului, iar Biblioteca „Iv. Vazov" din Plovdiv un exemplar incomplet, Biblioteca națională din Sofia un fragment, precum și *Psaltirea* semnalată de Al. Mareș.

[26] Peter Atanasov, *Четириевангелието на йеромонах Лаврентий*, în *Старобългарска литература. Изследование и материали*, vol. I, Sofia, 1971, p. 413 — 440. Cf. și P. Atanasov, *Tipografia din București a ieromonahului Lavrentie*, în „Revista bibliotecilor", XXV (1972), nr. 3, p. 171—175.

www.dacoromanica.ro

de rînd. Pentru a fi mai convingător, alături de textul fragmentului din epilog (fig. 1), reproducem tot în mărime naturală şi un fragment din textul de bază al *Tetraevanghelului slavon* al lui Lavrentie (fig. 2). Deosebit de evidentă este identitatea mai ales în cazul literelor ѕ, ѣ, т, ѣ, Х şi Ѫ. Mai există însă şi alte argumente care probează pentru a considera fragmentul de epilog ca aparţinînd *Tetraevanghelului slavon* al lui Lavrentie. Am mai relevat faptul şi cu altă ocazie că, sub aspectul caracteristicilor poligrafice, tiparul lui Lavrentie prezintă particularităţi care îl definesc ca ceva specific şi unic în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea. Acest tipar nu poate fi confundat cu nici unul din caracterele poligrafice din Transilvania sau Ţara Românească. În felul acesta fragmentul de epilog nu putea să provină de la vreo altă tipăritură chirilică românească din secolul al XVI-lea, ci el aparţine tiparniţei lui Lavrentie ieromonahul.

O cercetare mai atentă a producţiei tiparului chirilic european, în special sud-slav şi rusesc, ne-a furnizat însă un nou argument. Am putut constata că în tot tiparul chirilic european din secolul al XVI-lea nu există tipărituri care să fie identice sub aspectul caracteristicilor poligrafice cu tipăriturile lui Lavrentie. Şi în acest context, tiparul lui Lavrentie se defineşte cu o individualitate de sine stătătoare, unică. Se exclude, în felul acesta, ataşarea filei în discuţie de la vreo altă tipăritură chirilică din secolul al XVI-lea în general. S-a remarcat că textul epilogului în ce priveşte formularea prezintă mari asemănări cu textul epilogului din unele tipărituri sud-slave şi liubaviciene [27]. Asemănarea sau formularea identică a unor părţi din epilog nu poate constitui însă un argument de atribuire, deoarece aceste texte au fost împrumutate, au circulat şi însuşi faptul că se regăsesc în acelaşi timp în tipărituri diferite arată că ele au cunoscut o răspîndire mai largă.

În sfîrşit, nu putem încheia argumentarea noastră fără să ne referim şi la faptul că fila lipită de coperta interioară din spate a exemplarului leningrădean din *Tetraevanghelul slavon* al lui Lavrentie a fost copiat încă din secolul al XVII-lea, întocmai textul fragmentului de epilog care se găseşte pe fila separată analizată mai sus. Amintim aici din nou că textul epilogului la *Tetraevanghelul* lui Lavrentie trebuia să fie tipărit pe o filă separată, deoarece ultimul caiet (al 29-lea) avea pe toate cele 8 file textul aparţinînd celor patru evanghelii. Trebuia deci şi în acest caz ca în multe altele (cf. *Tetraevanghelul slavon* al lui Călin din 1565, *Tetraevanghelul* lui Coresi şi Mănăilă din 1583 etc.) să se ataşeze una sau două file separate, pe care să se tipărească epilogul. Astfel, aceste file mai uşor se desfăceau din legătura cărţii, ele în vicisitudinile timpului se deteriorau şi dispăreau mai repede. De aceea, de fapt din cele 10 exemplare cunoscute pînă acum, numai exemplarul de la Leningrad a păstrat sfîrşitul epilogului cărţii tipărite de Lavrentie.

Toate aceste argumente expuse de noi într-un alt studiu au fost confirmate recent de exemplarul de la Sviştov, care a decis definitiv dis-

[27] Al. Mareş, *În legătură cu activitatea tipografică a diaconului Lorinţ*, în „Limba română", XIX (1970), nr. 2, p. 136—137.

www.dacoromanica.ro

puta în favoarea părerilor noastre de mai înainte. Şi în acest exemplar s-a păstrat doar un fragment din epilog, dar este vorba tocmai de acel fragment care lipseşte din exemplarul leningrădean. Precum a relevat Peter Atanasov, în exemplarul de la Sviştov s-a păstrat prima filă din epilog, deci începutul textului, care în întregime a fost imprimat pe două file ataşate după caietul al 29-lea (recte al 27-lea). Ceea ce este decisiv e că ultimul cuvînt din textul păstrat în exemplarul de la Sviştov nu se termină, ci se întrerupe, este despărţit în două, partea a doua a cuvîntului continuîndu-se pe fragmentul de epilog păstrat în exemplarul din Leningrad. În felul acesta, cele două fragmente conţin textul integral al epilogului *Tetraevanghelului slavon* tipărit de Lavrentie ieromonahul. Cunoscînd textul fragmentului din Leningrad, reproducem în transcriere şi fotografic (fig. 3) fragmentul de la Sviştov :

Понеже иже въ троици покланѣеми бъ благоизволи цр҃ковь свое исплънити ст҃ыим книгами, въ славословїе и полза҆ прочитаю҆ю҆, сего ради и азь їерѡна҆хъ лаврентїе възревнова҆хъ поспѣшением ст҃го дх҃а и любовїе, еже къ бж҃ственим и ст҃ымь цр҃ква҆ и написа҆хъ сїа҆ дш҃е спаса҆ющ҃а книгѹ четвороблаговѣстїе, иже дх҃ъ ст҃ыи апльскыими оустии ѡригна҆. Въ познанїе и исплъненїе славословїю трисл҃не наго въ единьствѣ покланѣемаго б҃ства. Въ дни благочестивомѹ и хр҃столюбивомѹ г҃спдчни нашемѹ їѡу҃ алиѯадрѹ воиводѣ при архїереи кѹр҃ владцѣ евѳенї, сего ради азь, хр҃ѹ рабь и мьнши въ иноцѣ їермона҆хъ Лаврентїе и съ оученико҆ мои҆ Іѡанъ, трѹдихо҆ се блызь гра҆ Боурещь на реце Колентина и сътвори҆хо҆ монастїр Храм ст҃аго прр҃ока прѣтечѣ крстителѣ Іѡана, и въ не҆ сътвори҆хо҆ типари сїе. Трѹди҆хо҆ їлѣть, дондеже състави҆хо҆ фоурме и мѣдре и почѣ҆хъ прьва роука и съписа҆хъ дш҃еполезнїе сїе б҃жьствнїе книгы тетроевлїе.

Тѣмже коленѣпрѣклонь мла҆ се и милс ... ж пожщи҆ или прочитаю҆щ҃и или прѣпи-

Pe lîngă informaţiile cuprinse în epilog exemplarele *Tetraevanghelului* tipărit de Lavrentie, păstrate în ţară sau în străinătate, aduc lămuriri noi. Să vedem însă mai întîi pe cele din ţară.

Exemplarele aflate la Biblioteca Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj conţin noi ştiri atît în ce priveşte circulaţia cărţii, cît şi referitor la activitatea ieromonahului Lavrentie. Am mai relevat că pe primul exemplar există o însemnare din 1668, din care reiese că el se afla atunci la Lugoj : „Am scris în luna august ziua 6 ! Această svîntă carte carele să chiamă Evanghelie cumpăratu-o-a Cecovan Pătru ot Lugoj şi a o dat la svînta biserecă din Lugoj ca să fie lui pomană şi părinţilor lui, iar cine oare luoa de la svînta biserecă să fie blăstămat de svînta Troiţă ce este tatăl şi Fiul şi Duhul Sfînt. Dumnezeu adevărat şi să fie trecleat şi procleat şi anathema şi să naibă împărăţiia cerului vă veachi veacom amin. Am scris în luna lui august a 7-a zi în anul 7176 (1668)". Mult mai importante sînt însă însemnările de pe exemplarul al doilea, publicate recent de Al. Mareş.

Cele două însemnări, după cît se vede, ridică o serie de probleme. Întîi se poate vedea că ieromonahul Lavrentie a fost într-adevăr meşterul

www.dacoromanica.ro

tipograf care a imprimat cartea şi nu numai gravor care a executat xilogravurile în care apare numele lui. În acest sens, N. Iorga a sesizat clar sensul primei însemnări, cu toate că el aminteşte acest lucru doar în treacăt. Se vede clar că Broştog vătaful, fostul staroste, şi soţia lui cneaghinea Candachia au cumpărat cartea de la ieromonahul Lavrentie. Interesant e că însemnarea începe cu formula pe care o întîlnim în mod frecvent în epilogurile cărţilor chirilice din secolul al XVI-lea. Din păcate însă, ea se întrerupe la prima frază şi nu oferă elemente cronologice. Din aceeaşi însemnare aflăm că Broştog a cumpărat cartea cu suma de 200 zl. bani gata. În cea de-a doua însemnare, redactată de altă mînă, observăm că suma plătită de Broştog este alta, şi anume 145 zl. Subliniem că cifra 45 este scrisă cu aceeaşi cerneală ca întreg textul, pe cînd cifra 100 (=P) este adăugată cu o altă cerneală. Apare clar din acest text că vînzarea-cumpărarea a avut loc în timpul domniei lui Petru Şchiopul, domnul Moldovei, şi, evident, că în această ţară. La sfîrşitul însemnării este scrisă cu altă mînă data de 5 februarie 1576 (şi nu 1570, cum spunea N. Iorga). Tocmai această dată ridică probleme. Petru voievod al Moldovei, amintit în însemnare este, evident, Petru Şchiopul, care a domnit în Moldova de trei ori, în următorii ani : 14 iunie 1574 23 noiembrie 1577 ; ianuarie 1578—2 noiembrie 1579 ; septembrie 1582 19 august 1591. Data amintită mai sus cade pe perioada primei domnii, numai că ea vine în contradicţie cu data indicată în fragmentul de epilog din exemplarul de la Leningrad, în care anul 1582 este indicat ca an de tipărire a cărţii. Cartea nu putea să fie vîndută înainte de a fi existat. Înclinăm să credem că data scrisă de altă mînă la sfîrşitul însemnarii de pe exemplarul din Cluj este cea discutabilă, şi nu data indicată în epilogul exemplarului din Leningrad. Cea de-a treia domnie a lui Petru Şchiopul, între 1582 şi 1591, permite să considerăm actul de vînzare posterioară anului 1582. O atare concluzie ar putea să fie confirmată de actul de danie dat de Petru Şchiopul la Iaşi în ziua de 18 aprilie 1584 lui Broştog, staroste de Putna. În acest document, domnul Moldovei arată că „au venit înaintea noastră a domnii mele şi dinaintea a lor noştri boieri mol dovenești sluga noastră Broştog, staroste de Putna, şi au cerut de la domnie mea un loc pustiu în ţinut Putnii, între Vrancea şi între Susiţa pre amîndoo Vizăuţile, din muntele Gherghelăul păn în dealul Susiţii, cît iaste loc domnescu. Şi sluga noastră Broştoc au dat Domnii mele patru cai graşi să fie de slujba domnii mele şi de triaba ţării. Deci domnie mea am dat şi am miluit pe sluga noastră Broştoc staroste de Putna, cu acel loc, piste tot unde iaste loc domnescu, pre amîndoao Vizăuţile, ca să fie slugii noastre lui Broştoc şi de la noi uric cu tot venitul"[28]. Documentul are importanţă mare, precizînd de două ori că Broştog era staroste de Put-

[28] *Documente privind istoria României. Veacul al XVI, A, Moldova*, vol. III, 1571—1590. Documentul s-a păstrat într-o traducere făcută la 1802. Rezumatul lui a fost semnalat de M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 176, care reproduce din rezumat următorul pasaj : Petru voievod arată că, viind „înaintea Domnii sali Broștog starostile de Putna și cerînd de la Domniia sa un loc pustiiu, în ținutul Putnii, între Vrancia și între Susița, pe amîndouă Vizăuțîli, din muntele Ghergheleului pîn în dialul Susițîi, cît este loc domnesc i-au dat și l-au miluit pe acel Broștog cu acel loc pisti tot, unde este loc domnesc, pre amîndouă Vizăuțili". Subliniem că aici numele starostelui se scrie Broștog, și nu Broștoc !

www.dacoromanica.ro

na în 1584, pe cînd în însemnarea din exemplarul de la Cluj al *Tetraevanghelului* el figurează în calitate de vătaf, „*fost staroste*" ! Acest fapt lămurește greșeala de datare din însemnare, care trebuie să fi fost scrisă după anul 1584, căci în acest an Broștog figurează în documentul citat mai sus ca fiind încă staroste de Putna. Din păcate, de acest amănunt extrem de important nu au ținut seama nici Gebhard Blücher, nici Gernot Nussbächer, dar nici Al. Mareș. Data adăugată ulterior cu o altă mînă, și nu de cea care a scris însemnarea, trebuie în felul acesta să fie considerată ca fiind greșită, rămînînd în vigoare anul 1582 ca an de tipărire a cărții. Mai rămîne de lămurit problema filigranului, adică problema dacă o hîrtie fabricată în 1573—1574, putea să fie folosită peste 7—8 ani sau nu? Am văzut că atît Gebhard Blücher și Gernot Nussbächer, cît și Al. Mareș sînt foarte intransigenți. Nu admit în nici un fel stocarea hîrtiei. Subliniem încă o dată importanța excepțională a studiilor de filigranologie în domeniul datării. Nu există îndoială că aceste studii făcute cu multă migală pot stabili cu suficientă certitudine data cînd un stoc de hîrtie a fost fabricat și a fost în proporție covîrșitoare folosit. Nu putem însă să fim de acord cu absolutizarea nici în acest domeniu. Încercarea de a pune la îndoială o informație certă, o datare care apare în epilogul unei cărți, numai pentru faptul că nu se încadrează în imaginea noastră obișnuită în privința studiilor filigranologice și infirmă anumite teze exagerate, nu mi se pare o metodă care să ducă la rezultate valabile în progresul științei. Ea poate cel mult să consume o energie canalizată într-o direcție greșită, pe o cale fără perspective. Doar sînt atîtea cazuri în istoria științei filigranologice asupra cărora ar merita să medităm și să ne formulăm concluziile cu mai multă nuanțare, cu mai puțin exclusivism. Cazul lui Lavrentie ieromonahul, după cum vom vedea în cele ce urmează, este tocmai acea excepție care niciodată nu trebuie exclusă cu desăvîrșire în afară de împrejurarea cînd alte izvoare sau informații oferă suficiente temeiuri pentru afirmații categorice. În general trebuie să ne ferim de absolutizări, căci astfel în domeniul cunoașterii trecutului, ca și în alte domenii ale științei, calea progresului ar fi închisă. Ar merita să ținem seama mai mult de această extrem de importantă precizare gnoseologică făcută cu atîta măiestrie și genialitate de marele V. I. Lenin.

Să ne întoarcem însă la cărțile noastre, de la gnoseologia marxist-leninistă la amănuntele tiparului românesc din secolul al XVI-lea. Dacă exemplarele *Tetraevanghelului slavon* al lui Lavrentie aflate la Cluj ridică probleme noi de datare, cel de la Moscova, din Biblioteca „V. I. Lenin", ne permite să lărgim considerabil știrile despre ieromonahul Lavrentie în calitatea lui de meșter tipograf. *Tetraevanghelul* lui Lavrentie aflat la Moscova reprezintă o nouă culegere a textului față de exemplarele din Cluj și din Leningrad, din punct de vedere strict bibliografic o altă ediție, iar din punctul de vedere al bibliografiei cărții vechi o altă tipăritură, o altă carte, care pînă în prezent nu a fost încă inclusă în bibliografia veche românească, deși I. Karataev o înregistra ca atare.

Argumentele care ne fac să considerăm acest *Tetraevanghet* o altă tipăritură, o altă ediție a textului sînt următoarele: o altă culegere a textului, un alt sistem de numărătoare a caietelor și o altă hîrtie folosită la imprimare față de *Tetraevanghelul slavon* cunoscut în exemplarele din

www.dacoromanica.ro

ţară şi din Leningrad. Dacă exemplarele *Tetraevanghelului slavon* existente la noi în ţară şi la Leningrad datate de noi cu anul 1582 au fost tipărite pe hîrtie braşoveană din anii 1574—1575, atunci în cel de la Moscova s-a folosit o hîrtie pe care pînă acum nu am putut-o identifica. Filigranul reprezintă un animal, poate un berbec, din capul căruia se ridică o cruce dublă. La exemplarul din Moscova trebuie însă să adăugăm şi pe cel păstrat în biblioteca „Ivan Vazov" de la Plovdiv, care la fel este diferit de cele din Leningrad, Sviştov, Cluj şi Bucureşti. La Plovdiv s-a păstrat în condiţii mai bune chiar un *Tetraevanghel* tipărit de Lavrentie, absolut identic cu exemplarul de la Moscova. Ambele exemplare sînt fără epilog.

În *Tetraevanghelul* din 1582 caietele de opt file sînt numerotate la început şi la sfîrşit, ca în mai toate tipăriturile româneşti din secolul al XVI-lea. În schimb *Tetraevanghelul* lui Lavrentie cunoscut pe baza exemplarelor din Moscova şi Plovdiv, la numărătoarea filelor se foloseşte sistemul tipăriturilor chirilice veneţiene, adică există signatura chirilică a caietului şi numărătoarea cu cifre romane a primelor patru file din caiet (de exemplu : B I, B II, B III, B IIII). Următoarele patru file din caiet rămîn nenumerotate, dar signatura numărului de caiet figurează pe versoul ultimei file din caiet.

Deosebirile de culegere sînt foarte însemnate. Mai întîi trebuie să subliniem că în *Tetraevanghelul* de la Moscova şi în cel de la Plovdiv există deosebiri faţă de *Tetraevanghelul* lui Lavrentie din 1582 în ce priveşte culegerea diferitelor tipuri de iniţiale mai cu seamă a iniţialelor B şi P (a se vedea, de exemplu, din caietul 3 filele 1—2, 5 şi 6 la iniţiala B, filele 4^{r} şi 6^{v} la iniţiala P ; din caietul 4, filele 2^{r}, 3^{v}, 4^{v}, 5^{v}, 6^{v}, 7^{r} şi 8^{r} la iniţiala B şi filele 1^{v} şi 8^{v} la iniţiala P ; din caietul 5, filele 1^{r}, 2^{v}, 3^{r} şi^{v} 6^{r} 8^{v} la iniţiala B şi filele 1^{v} şi 4^{r} la iniţiala P). Diferă, de asemenea, felul în care este cules colontitlul. Dacă, de exemplu, în *Tetraevanghelul* din 1582 colontitlul la evanghelia de la Marcu şi de la Luca este cules integral numele evangheliştilor, în *Tetraevanghelul* de la Moscova ele sînt culese prescurtat. Pînă la evanghelia de la Luca, textul este cules în ambele tipărituri pagină de pagină, de aici înainte apar deosebiri de la o pagină la alta, în sensul că textul este aşezat altfel în zaţ şi cîteodată chiar un rînd sau cîteva cuvinte sînt trecute pe pagina ce urmează. Acest lucru se remarcă cu deosebire la începutul evangheliei de la Luca (a se vedea, de exemplu, din caietul 20 fila 3^{r}). Există, de asemenea, deosebiri de ortografie, precum şi în ce priveşte aşezarea frontispiciilor cu numele lui Lavrentie gravat sau fără textul gravat la mijlocul cercului din xilogravură (a se vedea începutul evangheliei de la Ioan). Dacă în *Tetraevanghelul* din 1582 cuvintele Пръдсловїе єже wт Лоукы с҃того єѵ҃гєліе sînt adăugate de mînă în *Tetraevanghelul* de la Moscova şi Plovdiv ele sînt culese şi tipărite cu cerneală roşie. Toate acestea arată clar că ne aflăm în faţa unei noi culegeri a textului în *Tetraevanghelul* lui Lavrentie faţă de cel din 1582.

Se pune, desigur, întrebarea : cînd a fost tipărită această nouă ediţie a *Tetraevanghelului slavon* al lui Lavrentie ieromonahul? În catalogul bibliotecii „V. I. Lenin" din Moscova, cartea este înregistrată ca fiind o tipăritură realizată înainte de 1560 —1561. Această datare nu are însă la bază o argumentare necesară. Coroborarea informaţiilor oferite de toate exemplarele studiate de noi aruncă o oarecare lumină şi în această privinţă. Din acest punct de vedere, foarte important este studiul fili-

www.dacoromanica.ro

granelor celui de-al doilea exemplar din Cluj. Exemplarul a fost tipărit pe hîrtia braşoveană. Cartea, avînd însă o serie de file de tipar lipsă, care au fost înlocuite cu file pe care textul s-a scris cu mîna, ea conţine şi filigranul pe care îl întîlnim în exemplarul de la Moscova. Unele din filele manuscrise din cel de-al doilea exemplar din Cluj ca fila a 3-a din caietul 28 are textul manuscris pe hîrtia braşoveană, cu una din variantele de filigran braşovean care se găseşte şi pe filele tipărite. În schimb filele 1 şi 8 din caietul 13 (nenumerotat), 4 şi 5 din caietul 22 şi 1 şi 8 din caietul 27 au textul manuscris pe aceeaşi hîrtie pe care a fost tipărit exemplarul aflat azi la Plovdiv şi Moscova. Reiese din acest fapt că ediţia identificată pe baza exemplarului de la Moscova trebuia să fie tipărită nu mult înainte sau după ediţia cunoscută pe baza exemplarelor din ţară şi de la Leningrad, deci tot în jurul anului 1582. Sau că filele de tipar au fost înlocuite în exemplarul al doilea de la Cluj cu file manuscrise pe hîrtia rămasă după tipărirea exemplarului din Moscova şi Plovdiv, sau că mai întîi a fost tipărită ediţia din 1582, iar filele adăugate ulterior la exemplarul al doilea de la Cluj au fost scrise pe hîrtia pe care ieromonahul Lavrentie a tipărit ulterior ediţia de la Moscova şi Plovdiv. Important este, deocamdată, pînă la adîncirea investigaţiilor filigranologice, că diferenţa de timp între tipărirea celor două ediţii nu putea să fie foarte mare. Înclinăm, în felul acesta, să datăm şi exemplarul de la Moscova al *Tetraevanghelului slavon* tipărit de ieromonahul Lavrentie în jurul anului 1582. Menţionăm că o anumită precizare din fragmentul de epilog al exemplarului din Sviştov, din care reiese că matriţele şi patriţele au fost folosite pentru prima dată în tipărirea *Tetraevanghelului* din 1582, permit lui P. Atanasov să afirme că mai înainte s-a tipărit această carte şi după aceea *Tetraevanghelul* de la Moscova şi Plovdiv. Aceasta ar fi deci ediţia a doua.

Cercetarea tipăriturilor lui Lavrentie ieromonahul aduce o nouă figură de tipograf şi cărturar pe arena istoriei culturii româneşti din secolul al XVI-lea. Nu vom mai insista aici asupra faptului că ieromonahul Lavrentie nu poate fi identificat cu diaconul Lorinţ. Această părere expusă de noi mai înainte începe să fie acceptată de mai mulţi specialişti, aducîndu-se în discuţie noi argumente în favoarea ei [29]. Amintim doar că nu putea să aibă nici o raţiune ca după ce Lorinţ a tipărit în 1579 *Tetraevanghelul* să fi apucat să tipărească de două ori în anii imediat după această dată din nou textul celor patru evanghelii, creîndu-şi o nouă tiparniţă, tăind o nouă garnitură de litere.

Trebuie să înaintăm pe făgaşul cercetării activităţii tipografice a ieromonahului Lavrentie, în special în direcţia aspectului poligrafic al tipăriturilor sale, căci aceasta este azi posibil de realizat. Cunoaştem un număr apreciabil de exemplare din tipăriturile sale. Studiul comparativ al aspectului grafic dintre tiparul ieromonahului Lavrentie şi restul tipă-

[29] Astfel, profesorul Dan Simonescu, în studiul său recent publicat *Un mare editor şi tipograf din secolul al XVI-lea: Coresi*, în „Studii şi cercetări de bibliologie" XI (1969), p. 56, spune că Lavrentie şi Lorinţ" se pare că au fost două persoane deosebite".

Al. Mareş este însă categoric în a nega identitatea Lorinţ-Lavrentie. El afirmă: „Lavrentie ieromonahul... nu poate fi una şi aceeaşi persoană cu Lorinţ..." (cf. *În legătură cu activitatea tipografică a diaconului Lorinţ*, în „Limba română", XIX (1970), nr. 2, p. 137).

www.dacoromanica.ro

riturilor chirilice de la noi şi din altă parte poate să ne ofere noi puncte de sprijin în abordarea problemei.

Sub aspectul grafic, *Tetraevanghelele* tipărite de Lavrentie au puncte de întîlnire cu tiparul chirilic transilvănean, dar şi cu tiparul chirilic veneţian şi sud-slav din secolul al XVI-lea.

În acest sens şi pentru a oferi specialiştilor noi puncte de identificare a unor exemplare necunoscute încă sau eventual a unor noi tipărituri realizate de Lavrentie ieromonahul şi ucenicul său Iovan, vom face o descriere mai amănunţită a frontispiciilor, vignetelor şi a iniţialelor folosite în cele două *Tetraevanghele*.

Mai întîi subliniem cîteva trăsături generale caracteristice tiparului lui Lavrentie. Ambele tipărituri au format mare, cu 25 de rînduri pe pagină, lăţimea zaţului fiind de 122 mm, iar înălţimea a 10 rînduri de 92—94 mm. Numai în unele cazuri, destul de rare (cîteva file la Evanghelia de la Luca), întîlnim în exemplarele de la Moscova şi Plovdiv 27 de rînduri pe pagină cu înălţimea de 84 mm la 10 rînduri. Frontispiciile şi vignetele sînt aceleaşi, dar în ce priveşte iniţialele există deosebiri importante între *Tetraevanghelul* din 1582 (datat) şi cel cunoscut pe baza exemplarelor de la Moscova şi Plovdiv. Aceste deosebiri, precum şi cele semnalate mai sus ne fac să ne ocupăm separat de ornamentarea lor.

Ornamentarea *Tetraevanghelului slavon* din 1582 cunoscut pe baza exemplarelor de la Cluj, Bucureşti, Sviştov, Leningrad şi Sofia [30].

Frontispiciu cu numele lui Lavrentie în mijloc (fig. 4) : 119 × 91 mm : **8** — 6^{v}; **28** — 3^{r}.

Frontispiciu fără numele lui Lavrentie la mijloc (fig. 5) : 119 × 91 mm : **1** — 1^{r}; **22** — 7^{v}.

Vignetă : 121 × 28 mm : **8** — 4^{r}; **13** — 1^{r}, 3^{v}; **22** — 5^{r}, 5^{v}; **28** — 4^{r}; **29** — 1^{r}.

Iniţiale :

7 a) Б : 15 × 31 mm : **22** — 8^{r}.

7 b) Б : 15 × 34 mm : **1** — 8^{r}, 8^{v}; **2** — 7^{v}, 8^{v}; **3** — 1^{v}, 2^{r}, 6^{v}; **4** — 2^{r}, 4^{v}, 6^{v}, 7^{r}; **5** —2^{v}, 3^{v}, 8^{v}; **6** — 1^{v}, 4^{v}; **7** — 4^{v}, 6^{v}, 7^{v}; **8** — 3^{v}, 7^{v}, 8^{r}; **9** — 1^{v}, 4^{r}, 4^{v}; **10** — 5^{r}; **11** — 1^{r}; **13** — 5^{r}, 7^{v}, 8^{v}; **16** — 2^{r}, 4^{v}, 5^{v}, 6^{r}, 6^{v}, 7^{r}, 8^{r}; **17** — 2^{v}, 4^{v}, 5^{v}, 6^{v}, 7^{v}, 8^{r}, 8^{v}; **18** — 1^{r}, 1^{v}, 2^{r}, 2^{v}, 4^{r}, 5^{r}, 6^{r}, 6^{v}; **19** — 1^{r}, 5^{r}, 5^{v}, 6^{r}; **20** — 3^{v}, 8^{r}, 8^{v}; **22** — 8^{v}; **23** — 1^{r}, 1^{v}, 2^{r}, 3^{r}, 7^{v}; **24** — 5^{r}, 5^{v}; **26** — 3^{v}, 4^{r}; **27** — 2^{v}, 4^{v}.

7 c) Б : 15 × 32 mm : **2** — 1^{r}; **3** — 1^{v}, 3^{r}, 7^{r}; **4** — 3^{v}; **5** — 2^{r}, 2^{v}; **6** 4^{r}, 5^{r}, 7^{v}; **9** — 1^{v}, 2^{r}, 6^{v}, 7^{r}; **10** — 1^{v}, 4^{r}, 4^{v}, 6^{r}; **11** — 4^{v}, 6^{v}; **12** 2^{r}, 4^{r}, 6^{v}, 8^{r}; **28** — 3^{r}.

---

[30] Menţionăm că în numerotarea caietelor la *Tetraevanghelul* lui Lavrentie din 1582 s-a produs o încurcătură. Caietele au signatura de la 1 la 12. La sfîrşitul caietului 12, în loc de signatura ѧѣ (= 12), este ѧѳ (= 15). Caietul 13 nu are signatură nici la început, nici la sfîrşit. Caietul 14 poartă signatura ѯѣ (= 16), în loc de ѧѳ (= 14). De aici înainte caietele poartă signatura cu două numere mai mare decît numărul lor de ordine. Noi am ţinut seama de signatura pe care o poartă caietele 14—29. Cifrele culese cu aldine indică numărul caietelor, cifrele de rînd reprezintă fila din caiet, r = recto ; v — verso.

www.dacoromanica.ro

7 d) **Е** : 16 × 27 mm : **2** — 1ʳ ; **4** — 7ᵛ, 8ʳ ; **5** — 8ʳ ; **6** — 2ʳ ; **7** — 1ᵛ, 2ᵛ ; **8** — 8ʳ ; 8ᵛ ; **10** — 3ʳ, 5ᵛ ; **13** — 3ᵛ ; 16 — 1ʳ, 3ʳ, 3ᵛ, 4ʳ, 7ᵛ ; **17** — 2ʳ ; **19** — 6ᵛ, 7ʳ ; **20** — 6ᵛ, 8ʳ ; **24** — 1ᵛ, 2ʳ, 6ᵛ ; **27** — 3ʳ, 7ʳ, 7ᵛ.

7 e) **Е** : 16 × 34 mm : **2** — 8ʳ, 8ᵛ ; **3** — 1ʳ. 5ᵛ, 7ᵛ ; **4** — 1ᵛ, 7ʳ, 7ᵛ ; **8** — 7ʳ ; **9** 2ᵛ, 3ʳ, 6ʳ, 7ᵛ, 8ʳ, 8ᵛ ; **10** — 4ʳ, 7ʳ ; **11** — 5ᵛ, 6ᵛ ; **20** — 5ʳ, 6ʳ ; **21** — 7ᵛ, 8ʳ ; **22** — 2ᵛ, 3ʳ, 4ʳ, 7ᵛ ; **23** — 4ʳ, 5ʳ ; **25** — 2ᵛ, 5ᵛ, 6ᵛ, 8ᵛ ; **26** — 1ᵛ ; **27** — 2ʳ, 5ᵛ, 6ᵛ, 8ʳ ; **28** — 1ʳ.

7 f) **Е** : 18 × 34 mm : **3** — 7ʳ, 7ᵛ ; **4** — 3ᵛ, 4ᵛ, 5ᵛ, 8ʳ ; **5** — 1ʳ, 3ʳ, 5ᵛ, 6ʳ.

7 g) **Е** : 12 × 27 mm : **9** — 3ʳ, **10** — 3ᵛ, 6ᵛ, 7ᵛ, 8ʳ ; **11** — 2ᵛ, 3ʳ, 3ᵛ. 4ᵛ, 7ʳ, 8ʳ ; **12** — 2ᵛ, 5ᵛ, 6ʳ, 7ᵛ ; **28** — 2ʳ.

7 h) **Е** : 17 × 34 mm : **13** — 4ᵛ, 6ᵛ, 7ᵛ ; **16** — 2ᵛ, 5ʳ, 6ᵛ ; **17** 2ᵛ. 3ᵛ, 7ᵛ ; **18** — 2ʳ, 3ʳ, 5ʳ ; **19** — 3ᵛ, 4ʳ ; **20** — 3ᵛ, 5ᵛ ; **21** — 1ʳ, 1ᵛ, 3ʳ ; **22** — 1ᵛ ; **23** — 2ᵛ, 7ᵛ ; **24** — 7ᵛ.

7 i) **Ѳ** : 16 × 38 mm : **8** — 3ʳ.

7 j) **З** : 17 × 37 mm : **8** — 6ᵛ.

7 k) **Л** : 8 × 24 mm : **13** — 2ᵛ.

7 l) **М** : 12 × 23 mm : **12** — 7ᵛ.

7 m) **М̱** : **29** — 1ʳ, 2ʳ, 3ᵛ, 5ʳ, 5ᵛ, 6ʳ, 6ᵛ, 7ʳ.

7 n) **Р** : 15 × 33 mm : **2** — 2ʳ, 4ᵛ, 5ᵛ, 6ʳ, 6ᵛ, 7ʳ ; **3** — 3ᵛ, 5ʳ, 6ᵛ ; **5** — 4ʳ ; **7** — 1ʳ, 2ʳ, 4ʳ ; **9** — 3ᵛ ; **16** — 8ᵛ ; **17** — 1ʳ, 1ᵛ, 3ᵛ, 4ᵛ ; **18** — 3ᵛ, 6ᵛ, 7ʳ, 8ᵛ ; **19** — 1ʳ, 2ᵛ ; **20** — 1ʳ, 1ᵛ, 3ʳ, 4ʳ, 5ʳ ; **21** — 3ᵛ ; **23** — 3ᵛ, 8ʳ, 8ᵛ ; **24** — 1ʳ, 3ʳ, 4ʳ, 4ᵛ, 8ʳ ; **25** — 5ʳ, 5ᵛ ; **26** — 2ʳ, 5ʳ, 7ʳ.

7 o) **Р** : 12 × 32 mm : **2** — 2ʳ, 2ᵛ, 3ᵛ, 4ʳ, 5ʳ, 5ᵛ ; **3** — 4ʳ, 4ᵛ, 6ʳ, 8ᵛ ; **4** — 3ʳ, 4ʳ ; **6** — 2ᵛ, 8ᵛ ; **7** — 1ʳ, 1ᵛ ; **10** — 6ʳ, 8ᵛ ; **16** — 8ᵛ ; **17** — 8ᵛ ; **18** — 3ᵛ, 4ʳ, 8ʳ, 8ᵛ ; **19** — 2ʳ, 2ᵛ, 6ʳ ; **20** — 1ᵛ, 2ʳ, 4ᵛ, 7ʳ ; **21** — 1ʳ, 3ʳ, 3ᵛ, 4ᵛ ; **24** — 8ᵛ ; **25** — 1ʳ, 1ᵛ, 4ʳ, 4ᵛ ; **26** — 2ʳ, 7ʳ.

7 p) **Р** : 7 × 32 mm : **2** — 3ʳ, **4** — 1ᵛ, **6** — 3ʳ, 6ᵛ.

7 r) **Р** : 14 × 34 mm : **2** — 6ᵛ ; **5** — 1ᵛ ; **6** — 3ᵛ, 6ᵛ, 8ʳ ; 9 — 5ʳ ; **11** — 1ᵛ, 5ᵛ, 8ᵛ ; **12** — 1ʳ, 4ᵛ ; **24** — 3ᵛ ; **25** — 2ʳ ; **26** — 5ʳ, 7ᵛ ; **27** — 1ᵛ.

7 s) **Р** : 13 × 27 mm : **2** — 6ᵛ ; **3** — 4ʳ ; **4** — 8ᵛ ; **5** — 4ᵛ, 7ʳ ; **7** — 2ᵛ, 3ʳ ; **11** — 2ʳ, 5ʳ ; **12** — 1ᵛ, 2ʳ ; **25** — 5ʳ ; **26** — 2ᵛ, 5ᵛ, 6ᵛ ; **27** — 1ʳ.

7 s) **Р** : **6** — 6ᵛ ; **9** — 5ᵛ.

7 t) **Р** : 10 × 25 mm : **18** — 1ᵛ ; **19** — 7ᵛ ; **23** — 3ᵛ ; **24** — 3ʳ ; **26** — 8ʳ.

7 ţ) **Ѳ** : 19 × 35 mm : **27** — 8ᵛ ; **28** — 2ᵛ.

7 u) **Ѿ** : 18 × 37 mm : **1** — 1ʳ ; **8** — 4ʳ ; **13** — 1ʳ ; **22** — 5ʳ.

7 v) **Ѭ** : 17 × 33 mm : 22 — 5ᵛ.

Ornamentarea *Tetraevanghelului* tipărit de Lavrentie și cunoscut pe baza exemplarelor de la Moscova și Plovdiv este în general asemănătoare cu *Tetraevanghelul* din 1582. Întîlnim în el aceleași frontispicii și vignete. Deosebirile mai însemnate se observă la inițiale. Întîi de toate ele sînt mai rudimentare, mai simple și ca aspect xilografic deosebite de cele ale inițialelor întîlnite în *Tetraevanghelul* din 1582. Acest fapt, precum și plasarea lor deosebită în text ne-au determinat să oferim o prezentare mai detaliată a lor.

www.dacoromanica.ro

Inițiale în *Tetraevanghelul* lui Lavrentie cunoscute pe baza exemplarelor din Plovdiv și Moscova :

8 a) Ѣ : 16 × 34 mm : **1** — 8r, 6v, 7r, 7v ; **2** — 1r, 7v ; **3** — 1r, 1v, 3r, 5v, 6r, 7r, 7v ; **4** — 4v, 5v, 6r, 7r, 8r ; **5** — 2r, 2v, 3r, 5v, 6r, 8v ; **6** — 4r, 5r, 7v ; **8** — 1r, 7v ; **9** — 1v, 2r, 6v, 7r ; **10** 4r, 6v, 7r ; **11** — 4r ; **13** — 4v, 6r, 7r, 8r.

8 b) Ѣ : 14 × 30 mm : **11** — 3v, **12** — 2v, 5v, 6r, 7v.

8 c) Ѣ : **2** — 8r, 8v ; **3** — 1v, 3r, 7r, 7v ; **4** — 1v, 2r, 3v, 4v, 7r ; **5** 1r ; **6** — 4v. 7v ; **8** — 2v ; **9** — 2v, 3r, 4r, 4v, 6r, 7v, 8r, 8v ; **10** 2v, 3r, 4r, 5r, 8v ; **11** — 1v, 4v, 5v, 6v ; **12** 2r, 3r, 6v, 8r ; **13** — 3r, 4r, 7r ; **18** — 1r, 2r, 6v ; **19** — 3v, 4r, 5r.

8 d) Ѣ : **3** — 2r, 2v ; **4** — 7v, 8r ; **5** — 8r, 8v, **7** — 7v ; **8** 2v, 8r, 8v.

8 e) Ѣ : 16 × 32 mm : **5** — 2v, 3v ; **6** — 1v, 2r ; **7** — 4v, 6v, 7v ; **8** 1r, 3v, 7r, 7v, 8r ; **9** — 1v ; **10** — 1v, 2r, 4v, 5v ; **11** 1r, 6v ; **18** 1v, 2r, 3r, 4r, 5r, 6r ; **19** — 1r.

8 f) Ѣ : 14 × 28 mm : **9** — 3r ; **10** 7v, 8v ; **11** — 2r, 3r. 7r, 8r.

8 g) К : 12 × 31 mm : **10** — 6r.

8 h) З : 16 × 35 mm : **8** — 6v.

8 i) Б : 12 × 26 mm : **8** — 5r.

8 j) Л : **13** — 2v.

8 k) М : 12 × 29 mm : **12** — 7v.

8 l) Н : **13** — 3r.

8 m) Р : **3** — 4r ; **4** — 8v ; **7** — 2v, 3r ; **9** 5r, 5v ; **18** 8v.

8 n) Р : 10 × 23 mm : **2** — 6v ; **5** — 7r ; **18** — 1v.

8 o) Р : 13 × 34 mm : **2** — 3r, 5r ; **3** 5r, 6r ; **5** 4v ; **6** 3v ; **7** 1r, 1v, 2r.

8 p) Р : 13 × 34 mm : **2** — 2r, 2v, 4r, 4v, 6r, 6v ; **3** 3v, 4r, 4v, 6v, 8v, **4** — 1v, 3r, 4r ; **5** — 1v, 4r, 4v ; **6** 2v, 3r, 8r, 8v ; **7** — 1r, 4r ; **9** — 3v ; **10** — 6r ; **11** — 5r ; **12** — 1r, 2r ; **18** 5r, 6v, 7r, 7v, 8v ; **19** —1r, 4v.

8 ș) Р : **1** — 5v ; **8** — 4r ; **13** — 1r.

8 s) Ѡ : 19 × 34 mm : **2** — 2r, 3v, 5v, 6v, 7r.

Desigur, această descriere este lacunară, avînd în vedere și faptul că exemplarele de care dispunem sînt în sine destul de prost conservate, sînt doar fragmente.

Ornamentarea celor două ediții ale *Tetraevanghelului* lui Lavrentie arată destul de clar că acest tipograf a avut în fața lui tipărituri venețiene din care s-a inspirat la executarea clișeelor în lemn ale frontispiciilor și inițialelor. Avem în vedere, înainte de toate, *Mineiul de praznice*, tipărit de Božidar Vuković la 1538, și *Triodul de post* din 1561, tipărit de Vinchentie Vuković.

Trebuie să vorbim măcar pe scurt de hîrtia pe care s-au tipărit exemplarele de la Moscova și Plovdiv ale *Tetraevanghelului* lui Lavrentie. Hîrtia este de diferite calități și cel puțin de trei feluri. Pînă la fila 2 din caie-

www.dacoromanica.ro

tul 10 pe hîrtie nu găsim nici un filigran. La imprimarea primelor 9 caiete s-a folosit deci o hîrtie care, după părerea noastră, este de proveniență brașoveană, fabricată spre sfîrșitul deceniului al 8-lea. Această hîrtie am mai întîlnit-o în *Triodul de post* al lui Coresi din 1578. Ea este de două feluri : una mai groasă, cu firele mai dese ale sitei, și cealaltă mai subțire, cu firele mai rare. La hîrtia mai groasă, distanța dintre 8 căluși este de 140 mm, deci spațiul dintre cei doi căluși este de 28—29 mm, iar pe o lungime de 20 mm se numără 22—23 de vărgături. La hîrtia mai subțire, distanța dintre căluși este aceeași, dar numărul firelor de vărgături este de 19 la 20 mm. Menționăm că printre filele de hîrtie mai subțire se găsește și o hîrtie care are vărgăturile mai dese.

În sfîrșit, la hîrtia cu filigran distanța dintre căluși este de 30 mm, iar pe o lungime de 20 mm se găsesc tot atîtea vărgături.

Exemplarele văzute de noi la Moscova, Leningrad sau cele examinate mai recent în R. P. Bulgaria nu conțin însemnări de natură istorică mai importante. Numai pe cel de la Svișlov, pe coperta din spate este o însemnare în slavonă, care în traducere sună astfel : Am scris eu popa Iorgo din satul Kilifarovo.

Din toate aceste informații se pot schița unele aspecte ale activității lui Lavrentie, primul tipograf bucureștean. Se impune o analiză mai detaliată a epilogului cărții din 1582, reconstituit pe baza exemplarelor din Leningrad și Svișlov.

Epilogul este suficient de lămurit. El impune de la sine cîteva concluzii definitive cu privire la activitatea lui Lavrentie ieromonahul și permite, totodată, să formulăm unele presupuneri, ipoteze care urmează să fie verificate de progresul cercetării.

Întîi de toate nu mai poate fi nici o îndoială că Lavrentie ieromonahul a fost și tipograf, nu numai gravor, cum au afirmat unii. El era călugăr la o mănăstire, și îndeplinea și funcția de preot, după cum indică și termenul de ieromonah.

Singur mărturisește în epilog că timp de 10 ani a lucrat împreună cu ucenicul său Iovan pînă cînd a reușit să taie slovele, să facă matrițele și clișeele pentru carte, pe care a văzut-o gata abia în 1582 ! A lucrat el la mănăstirea unde „este hram Sfîntul prooroc Ioan Botezătorul". Subliniază că împreună cu ucenicul său singuri au făcut tiparnița. Se confirmă astfel în întregime presupunerea pe care am făcut-o cu ani în urmă că tiparul lui Lavrentie este un tipar nou, altul decît cel al lui Coresi sau Lorinț, că el nu poate fi identificat cu diaconul Lorinț. Credem că aceste fapte nu mai pot intra în discuție, precum nu mai comportă controverse nici data de 1582.

O altă concluzie indiscutabilă constă în aceea că la București a existat în ultimul sfert al veacului al XVI-lea o tipografie, prima din istoria acestui oraș. Ea este legată de numele lui Lavrentie și de numele ucenicului său Iovan. Totodată, această tipografie apare ca fiind patronată de domnul Țării Românești Alexandru și de arhiereul Eftimie. Problema se pune la care anume Alexandru se referă Lavrentie în epilogul cărții sale. Credem că acest domn era Alexandru al II-lea Mircea, nepotul lui Mihnea cel Rău. El n-a domnit însă în 1582, căci ultimul document emanat de el este datat din 11 septembrie 1577. Tot în septembrie 1577 la domnie vine Mihnea Turcitul, care domnește între 1577 și iulie 1583. Astfel, în anul apariției

www.dacoromanica.ro

cărţii în Ţara Românească nu domnea nici un Alexandru, ci Mihnea Turcitul. Evident, se ridică iarăşi problema datării cu anul 1582, căci Alexandru al II-lea Mircea domnea între 1568 iunie 14 şi 1577 septembrie, nesocotind acele patru zile de întrerupere cînd în 1574, la începutul lunii mai, oştile moldovene ale lui Ioan Vodă cel Cumplit au pus la domnie pe Vintilă, fiul lui Pătraşcu cel Bun, care a fost ucis de boierii susţinători ai lui Alexandru. Care sînt însă argumentele decisive în menţinerea părerii noastre că în epilog nu există nici o greşeală în privinţa datei, dar nici în ce priveşte pe Alexandru voievod ca sprijinitor, patron alături de Eftimie arhiereul? Am subliniat mai sus precizarea lui Lavrentie că el a lucrat la carte timp de zece ani. Terminînd tipărirea în 1582, aceasta înseamnă că el a început munca la 1573, cînd domnea încă Alexandru al II-lea Mircea. Astfel Lavrentie şi-a început activitatea în timpul domniei lui Alexandru al II-lea Mircea, care, alături de Eftimie, pe atunci mitropolit, a patronat de altfel editarea şi a altor cărţi ieşite de sub teascurile tiparniţelor pămîntene în deceniile 7 şi 8 din secolul al XVI lea [31].

Anul 1573 a mai fost pus în discuţie legat de stăruinţa lui Alexandru-Vodă de a procura de la saşi o tiparniţă. La 11 iunie 1573 a fost trimis de către Alexandru „un popă (*ein Popa*)" cu scopul de a procura de la saşi o tiparniţă (*der Druckerei wegen*) [32]. Se vede că afacerea nu s-a putut perfecta din care cauză au rămas pentru noi învelite în tainele trecutului îndepărtat. La 12 decembrie a aceluiaşi an din nou sosite la Braşov „diaconul Vlădichii, tiparnicul (des Wladica Diaconos, Bruchdrucker)" împreună cu încă patru persoane. Scopul acestei solii era de a achiziţiona o presă[33]. S-au făcut

[31] Printre acestea este *Sbornicul slavonesc*, partea a II-a, tipărit de Coresi în 1568. În epilogul acestei cărţi se scrie: „Cu voia Tatălui şi cu silinţa Fiului şi cu ajutorul Sfîntului Duh, s-au scris această carte în zilele binecinstitorului şi de Christos iubitorului Io Alexandru voievod, mitropolit fiind preasfinţitul chir Evtimie" (*Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 52). *Octoihul slavonesc* din 1574, partea I, a fost tipărit de asemenea de Coresi din porunca lui Alexandru-Vodă. „Din pricina aceasta — se scrie în epilogul cărţii — şi eu deci, robul lui Christos Io Alexandru, voievodul întregii ţări a Ungrovlahiei, fiul marelui şi preabunului Io Mircea voievod, am cunoscut şi am înţeles domnia mea împuţinarea şi raritatea în ţara domniei mele a cărţii mai sus-amintite Octoih şi din dragoste către lucru am dorit şi m-am sfătuit cu părintele nostru preasfinţitul mitropolit chir Evtimie al întregii Ţării Româneşti şi am tiparit această carte de suflet folositoare Octoih ca să fie în dar şi în cinste şi spre lauda sfintelor biserici şi întru pomenirea şi iertarea păcatelor strămbunilor noştri şi părinţilor şi nouă păcătoşilor... Din porunca domnului Io Alexandru voievod, eu păcătosul diacon Coresi am tipărit această carte" (cf. *ibidem*, p. 60). Tot din porunca lui Alexandru voievod şi a mitropolitului Evtimie a tipărit Coresi şi partea a doua a *Octoihului slavonesc* la 1575 (cf. *ibidem*, p. 60—61). Stema Ţării Româneşti, încadrată într-o cunună de lauri, avînd sub ea numele lui Alexandru Voda, se găseşte şi în alte cărţi chirilice tipărite la noi în această perioadă.

În 1577 diaconul Coresi a tipărit o *Psaltire slavonească* tot din „porunca domnului Io Alexandru voievod şi a fiului său Io Mihnea voievod şi a preasfinţitului mitropolit Serafim" (cf. *ibidem*, p. 68). Subliniem faptul că numele lui Alexandru al II-lea Mircea figurează şi într-o tipăritură care a apărut la un an după moartea lui. Este vorba de *Triodul slavonesc*, care a început să fie imprimat la 24 august 1577 (deci cînd Alexandru nu mai era voievod al ţării) şi a fost terminată la data de 26 martie 1578. „Din pricina aceasta şi eu robul lui Dumnezeu Io Alexandru voievod întregii ţări a Ungrovlahiei şi iubitului meu fiu Io Mihnea voievod, am văzut şi am înţeles domnia mea sărăcia şi împuţinarea sfintelor cărţi în ţara domniei-mele şi, iubitor de muncă, am dorit să se scrie aceste cărţi folositoare de suflet numite *Triode*, ca să fie în dar şi în cinste sfintelor biserici. Din porunca domnului Io Alexandru voievod şi a fiului său Io Mihnea voievod, eu păcătosul diacon Coresi am scris aceste cărţi cu 5 ucenici" (cf. *ibidem*, p. 69).

[32] E. Hurmuzaki—N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XI, Bucureşti, 1900, p. 809.

[33] *Ibidem*, p. 810.

www.dacoromanica.ro

pînă acum multe presupuneri în privința persoanei tipografului care a fost trimis de Vlădica. La fel s-a dezbătut și problema cine era acest Vlădică[34]. În lumina noilor informații credem că nu vom greși presupunînd că tipograful popă sosit din Țara Românească la Brașov, fiind trimis de două ori, o dată de domnul țării Alexandru-Vodă, a doua oară de Vlădica, nu putea să fie altcineva decît Lavrentie ieromonahul[35], iar Vlădica era însuși mitropolitul Țării Românești, Eftimie [36]. Lavrentie era ieromonah și activa la o mănăstire de lîngă București, precum afirmă singur în textul epilogului fiind sprijinit de Alexandru-Vodă și de mitropolitul Eftimie în acțiunea lui de a tipări cărți. Reiese, pe de altă parte, că el nu a reușit nici în urma celei de-a doua călătorii să obțină tiparnița de la Brașov, căci altfel nu ar fi fost nevoit să trudească împreună cu ucenicul său Iovan pentru a crea o nouă tiparniță. În epilogul cărții sale a reținut tocmai acest sprijin inițial de care s-a bucurat în activitatea sa din partea lui Alexandru al II-lea Mircea și a mitropolitului Eftimie. Faptul că pînă la terminarea cărții sale Alexandru Vodă murise nu l-a împiedicat să rețină în epilog numele lui.

Epilogul cărții ne lămurește și în privința locului mai exact unde se afla tiparnița. În el se precizează clar că este vorba de „mănăstirea unde este hramul Sfîntului prooroc Ioan Botezătorul" de „lîngă orașul București pe rîul Colentina". După toate datele ce ne oferă documentele interne, este vorba de importantul lăcaș de cultură care a jucat un rol important și în viața politică a țării, Mănăstirea Plumbuita. Ridicată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Mănăstirea Plumbuita s-a bucurat de sprijinul unor domnitori ca Matei Basarab, Constantin Șerban și Constantin Brîncoveanu. Pentru prima dată în documentele interne ne întîlnim cu această mănăstire în anul 1585. La 21 octombrie 1585, domnul Țării Românești Mihnea Turcitul fixează într-un document o serie de știri cu privire la întemeierea acestei mănăstiri. Reproducînd aceste știri, vom încerca să fixăm și rolul său în viața culturală a Bucureștiului în perioada cînd aici activa Lavrentie ieromonahul. Iată deci textul acestui important document: „Pentru că acest metoh de la Podul Colentinii fost-au zidit de răposatu Petru voevod [37] și miluit. Apoi după petrecerea domnii-sale, răposatului Petru voievod, iar Dumnezeul au dăruit pe răposatul părintele domnii mele Alexandru voevod a fi domn în scaunul domnii lui al Țării Românești. Iar din vreme ce au cîștigat cu bună vrerea lui Dumnezeu schiptrul stăpînirii a

---

[34] Fr. Pall, *Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi*, în „Studii și cercetări de bibliologie", vol. III, 1960, p. 262; Gebhard Blücher, *Considerații filigranologice asupra Evangheliarului slavon al lui Lavrentie*, în „Revista bibliotecilor", an. XXII (1969), p. 714—742; Al. Mareș, *Un capitol din istoria tiparului românesc...*, p. 666; N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 145 și 180; idem, *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. a 2-a, București, 1925, p. 193—194; idem, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1937, p. 126.

[35] În acest sens credem că revenirea la ipoteza lui Blücher pe baza argumentelor mai noi este îndreptățită. Prin urmare, părerea profesorului Francisc Pall preluată tacit de Al. Mareș cum că acest tipograf ar fi Coresi o considerăm, deocamdată, infirmată.

[36] În acest sens ne asociem la părerea exprimată de profesorul Fr. Pall, care afirmă că „se pare mult mai probabil că e vorba de mitropolitul Țării Românești" (cf. Fr. Pall, *op. cit.*, p. 272).

[37] În ediția lui Sachelarescu urmează cuvintele omise din recenta publicație din colecția de *Documente privind istoria României*: „fiul lui Mircea voevod" (cf. Sachelarescu I. preot, *Din istoria Bucureștiului. Plumbuita*, București, 1940, p. 158).

www.dacoromanica.ro

toată Ţara Rumânească, iar domniia-sa cu bunăvoinţă iarăşi au zidit mai sus zisul metoh dela Colentina şi au cumpărat părintele domnii mele Alexandru voevod trei pogoane de vii de la Filimon, fiul Cîndei din oraş, drept 10 000 aspri de argint gata. Şi iar au dat şi au adaos şi baia nouă, cea mare, cu toată vama ei, ca să fie domnii lui vecinică pomenire şi să fie la sfînta mănăstire ce să numeşte metoh de la Colentina, de hrană şi de întărire, iar dumnezeieştilor călugări de trebuinţă, iar răposatului părintelui domnii mele Alexandru voevod pomană, în veci" [38]. Mihnea Turcitul nu numai că a confirmat daniile făcute mănăstirii de Alexandru al II-lea Mircea, ci precum spune „domniia mea şi maica domnii mele Ecaterina, iarăşi l-am întocmit, şi l-am întărit acest mai sus zis metoh de la podul Colentinei şi l-am zidit însumi domniia mea şi maica domnii mele doamna Ecaterina, am zidit şi am făcut prea frumoasă biserică mare şi am dat şi am adaos singur domniia mea şi maica domnii mele doamna Ecaterina cu toate cîte sînt de trebuinţă şi podoabă bisericii, cu peloane şi cu multe scule ca la o mănăstire de lavră, cu vii, cu baia cea nouă, cu prăvălii în oraşul Bucureşti şi cu moşii şi mori" [39].

Rezultă din cele de mai sus atît faptul, stabilit în istoriografia noastră [40], că Mănăstirea Plumbuita, întemeiată de Petru cel Tînăr (1559—1468), fiul lui Mircea Ciobanul, a fost înzestrată cu o serie de danii şi puternic sprijinită de Alexandru al II-lea Mircea [41]. Şi acest fapt constituia un motiv în plus pentru Lavrentie să pomenească în cartea sa pe Alexandru-Vodă.

Faptul că este vorba de mănăstirea denumită în secolul al XVII-lea Plumbuita lămureşte pe deplin un alt document emanat la aceeaşi dată cu Mihnea Turcitul. În el, domnul Ţării Româneşti închină mănăstirea „de la podul Colentina" de lîngă Bucureşti să fie metoh Mănăstirii Xiropotam din Sf. Munte Athos. Se spune în acest act: „Drept aceea la cer m-am ridicat şi cele dorite de sf. Duh le-am priceput către sfînta şi dumnezeiasca mănăstire din Sfîntul Munte numită Xiropotam, unde este hramul celor 40 mucenici şi i-am închinat ca metoh mănăstirea numită de la podul Colentinei, hramul sfîntului şi slăvitului prooroc Înainte Mergătorul şi Botezătorul Ioan, în toate ocinile ei şi cu morile şi cu grădinile şi pometurile din prejur şi cu viile de pe dealul Bucureştilor şi Baia mare din oraşul domniei mele şi cu prăvăliile" [42]. Am văzut că în epilogul cărţii lui Lavrentie se vorbeşte de mănăstirea „unde este hram Sf. prooroc Ioan Botezătorul", deci indiscutabil tiparniţa lui se afla la Mănăstirea Plumbuita.

Cine era Iovan ucenicul lui Lavrentie? Este în orice caz un nume cu totul nou în istoria tiparului românesc, un tipograf bucureştean care trebuie să fi trăit la Mănăstirea Plumbuita alături de ieromonahul Lavrentie.

---

[38] *Documente privind istoria României, Veacul XVI, B, Ţara Românească*, vol. V, p. 212.

[39] *Documente privind istoria României, Veacul XVI, B, Ţara Românească*, vol. V, p. 213.

[40] După ce N. Iorga a susţinut (cf. *Inscripţii din bisericile româneşti*, fasc. I, Bucureşti, 1905, p. 81—82, şi *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 137) că ar fi fost vorba de Petru Radu Paisie, Ion Sachelarescu a demonstrat că cel care a început ridicarea mănăstirii a fost fiul lui Mircea Ciobanul şi al doamnei Chiajna, Petru cel Tînăr (cf. I. Sachelarescu, *op. cit.*, p. 39).

[41] Bibliografia monografiilor şi a studiilor publicate cu referire la Mănăstirea Plumbuita, vezi la N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale*, Bucureşti, 1961.

[42] Stoica Nicolaescu, *Documente cu privire la istoricul Bucureştilor*, în „Bucureşti". Revista Muzeului municipiului Bucureşti, 1935, nr. 1, p. 102.

www.dacoromanica.ro

Este greu, deocamdată, să spunem ceva mai lămurit cu privire la persoana lui. S-ar putea să fie vorba de acel Iovan, Ivan din familia Coțîmbocilor care se aflau în pîră cu logofătul Coresi. Mihnea-Vodă poruncește celor 12 boieri să facă dreptate în această pricină [43]. Mai verosimilă ni se pare însă presupunerea că Iovan putea să fie acel Ivan al lui Darciul, care figurează printre martorii pricinei de vînzare-cumpărare a două prăvălii din București. La 5 iulie 1578 judele orașului și cei 12 pîrgari confirmă faptul că jupanul Preda paharnic a cumpărat două prăvălii de la Radul, fiul lui Stoian cel Bătrîn „cu știrea tuturor megiașilor și din jos și din sus și dinaintea a oameni buni și bătrîni și dinaintea preoților". Printre martori, alături de popa Bratu cel Bătrîn, popa Voico, popa Costandin, popa Bratul, fiul lui Dobreanul, popa Tudor, Matei diaconul și alții, depune mărturie și Iovan al lui Darciul [44]. La 28 noiembrie 1580, același Preda paharnic a cumpărat în București de la Radul, fiul lui Stoian, o casă cu grădină și cu locul, oricît se va alege împrejurul casei... dar cu ulița, pentru că această uliță este a casei". Cumpărarea s-a făcut „cu știrea tuturor megieșilor din sus și din jos și înaintea preoților și înaintea oamenilor buni și a orășenilor bătrîni", printre martori fiind, alături de popa Bratul cel Bătrîn, popa Voico, popa Matei și Iovan al lui Darciul [45]. Tot el apare și printre martorii „preoți și oameni buni și bătrîni" din București care sînt de față la cumpărarea unei prăvălii de către Gheorghe Lamina de la Gașpar Magea la data de 4 februarie 1590 [46]. Ținînd seama de faptul că mănăstirea avea prăvălii, grădini și vii, s-ar putea ca tocmai acest Ivan al lui Darciul să fi fost ucenicul lui Lavrentie. În mod sigur nu putem însă afirma identitatea. Poate cercetările viitoare vor lămuri și această interesantă problemă.

Este clar că, în lumina acestor informații, la București, începînd din 1573 funcționa o tipografie unde s-au imprimat două ediții din *Tetraevanghelul slavon* și o *Psaltire*. Astfel, numele orașului de pe Dîmbovița se scrie printre cele 10 centre de pe teritoriul României în care funcționau tiparnițe încă în secolul al XVI-lea.

În încheiere nu ne rămîne decît să reafirmăm din nou vechea noastră convingere că este necesar să continuăm investigațiile în direcția depistării tuturor exemplarelor de carte veche chirilică din secolul al XVI-lea, căci pe această cale se pot aduce noi contribuții la istoria cărții și tiparului românesc, care constituie aspectul decisiv al dezvoltării culturale în acel secol pe meleagurile noastre.

L'IMPRIMERIE BUCARESTOISE AU XVIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Tout récemment encore on ne disposait que d'un nombre restreint de données sur l'imprimeur roumain l'hiéromoine Lavrentie du XVIe siècle. Dans aucun exemplaire des textes imprimés par ses soins et connus.

[43] *D.I.R., Veacul XVI*, vol. IV, p. 392.
[44] *Ibidem*, p. 324.
[45] *Ibidem*, p. 493.
[46] *Ibidem*, vol. V, p. 431.

www.dacoromanica.ro

jusqu'à ces derniers temps n'a été conservé l'épilogue contenant des indications sur le lieu et l'année de leur impression. La littérature roumaine et étrangère de spécialité compte bon nombre de suppositions quant à l'activité de cet érudit.

En partant des investigations de l'auteur dans les bibliothèques de l'U.R.S.S. et de la R.P. de Bulgarie, ainsi que de la bibliographie étrangère de récente date (l'étude du savant bulgare Peter Atanasov), il a été établi que l'imprimerie de l'hiéromoine Lavrentie fonctionnait durant le dernier quart du XVIe siècle à Bucarest, notamment au monastère ultérieurement connu sous le nom de Plumbuita, sis au bord de la rivière de Colentina. L'un des textes imprimés par Lavrentie, à savoir *Tetraevanghelul* (Les quatre évangiles) en slavon, a été daté sur la base de l'épilogue qui indique l'année 1582. Les recherches de plus récente date ont révélé que Lavrentie et son apprenti Iovan ont imprimé trois ouvrages connus jusqu'à ce jour.

Alors que les sources déjà connues situent le début de cette activité à Bucarest vers l'année 1573, aujourd'hui nous sommes à même d'affirmer qu'en dehors de l'imprimerie de Tîrgoviște, au XVIe siècle fonctionnait en Valachie aussi celle de Bucarest.

Fig. 1. — Sfîrșitul epilogului din *Tetraevanghelul* lui Lavrentie (1582), exemplarul de la Leningrad.

Fig. 2. — Filă (fragment) din *Tetraevanghelul* lui Lavrentie (1582).

www.dacoromanica.ro

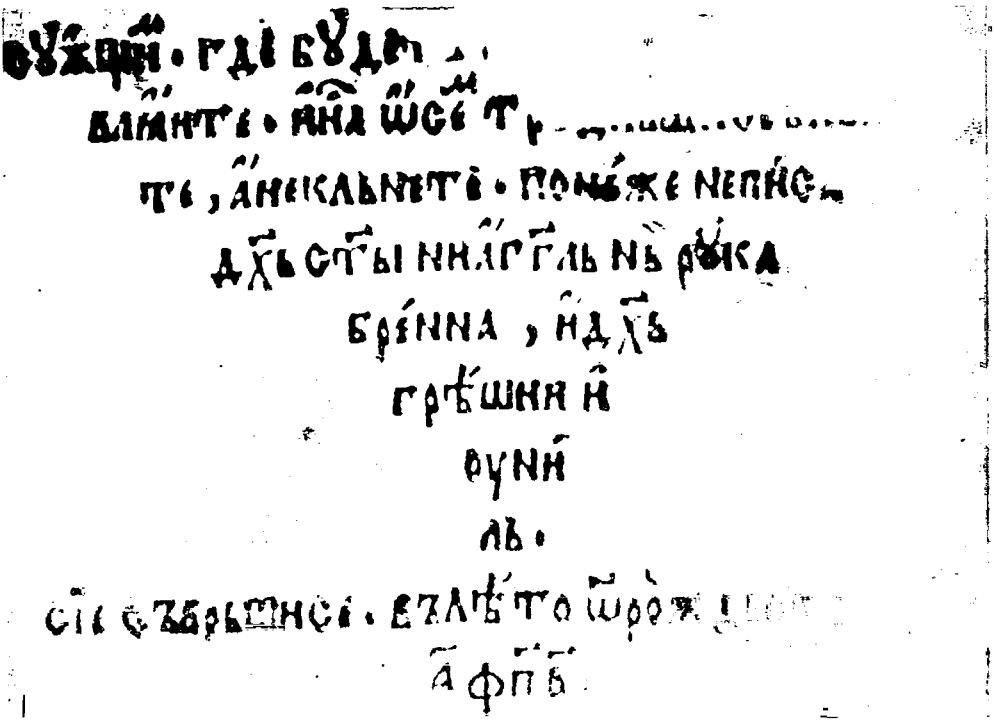

Fig. 1

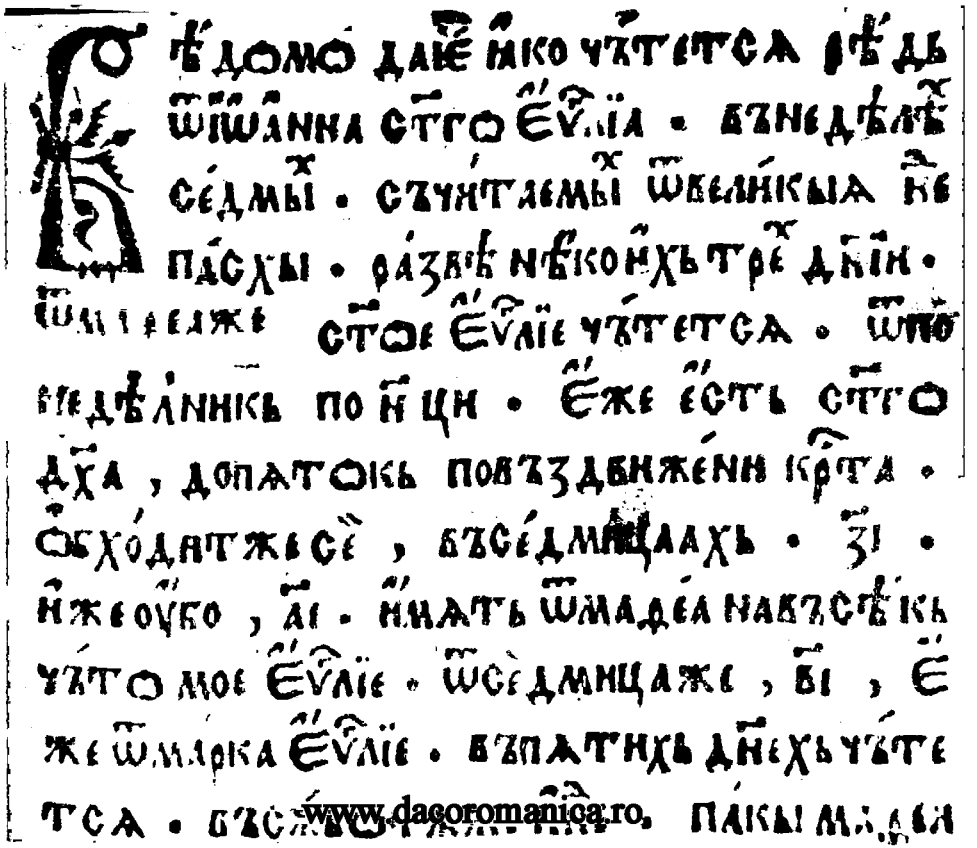

Fig. 2

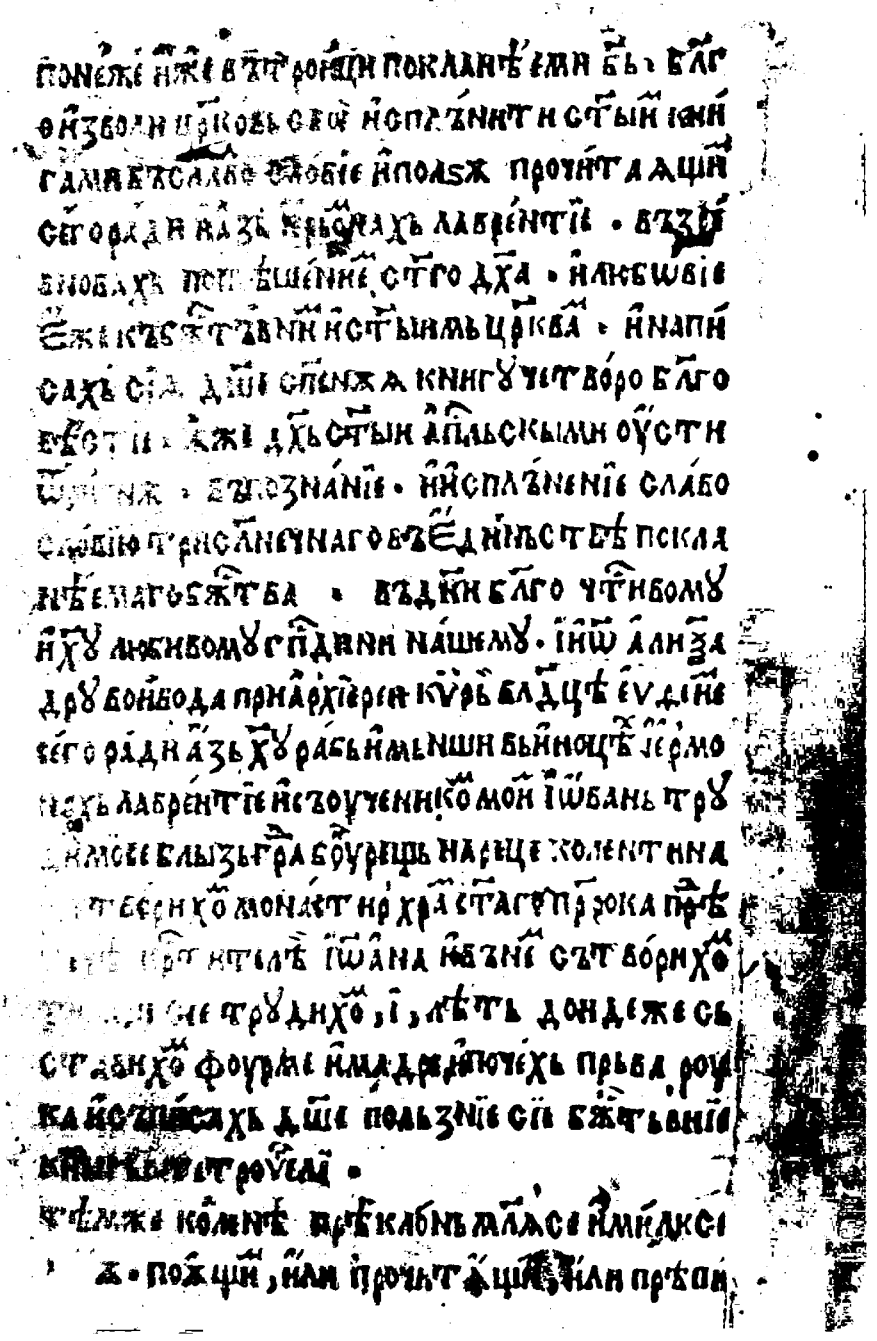

Fig. 3. — Începutul epilogului din *Tetraevanghelul* lui Lavrentie (1582), exemplarul de la Sviștov.

www.dacoromanica.ro

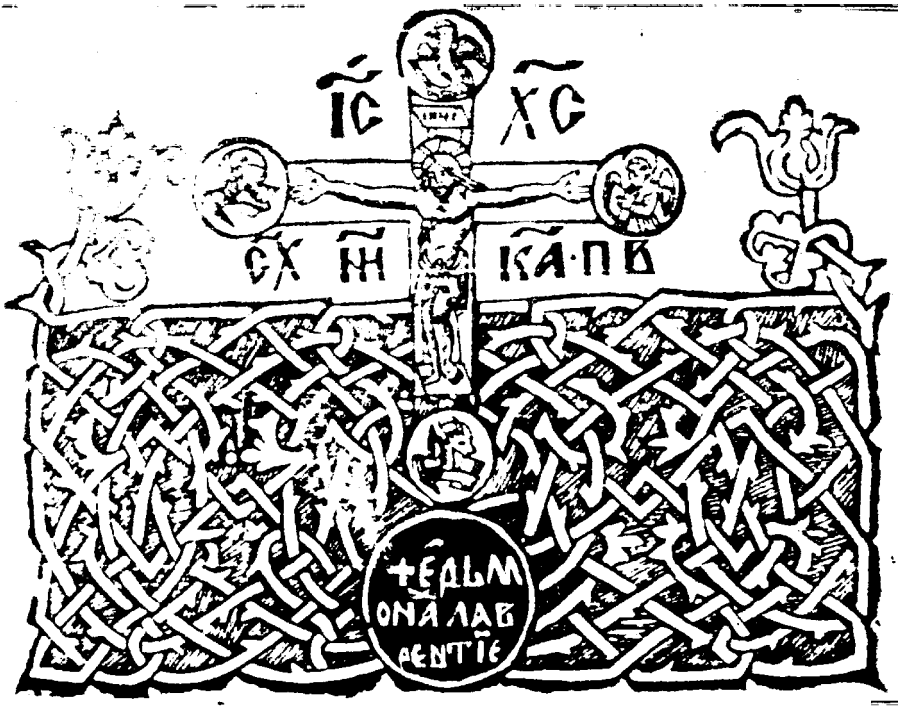

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 4—5. — Fi[illegible] Lavrentie (1582).

www.dacoromanica.ro

NOI DATE DESPRE SITUAȚIA INTERNĂ ȘI EXTERNĂ A MOLDOVEI ÎN ANUL 1538 ÎNTR-UN IZVOR INEDIT

DE

ȘTEFANA SIMIONESCU

Victoria Imperiului otoman la Mohács în 1526 a determinat însemnate modificări în situația politică din Europa centrală și sud-estică. Ca urmare a acestei bătălii, Ungaria și-a pierdut independența și a intrat sub suzeranitate turcă, iar între Ferdinand, arhiduce de Austria, și Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, s-a declanșat un lung conflict pentru moștenirea coroanei ungare. Prăbușirea Ungariei la Mohács, punînd în contact direct Imperiul otoman cu cel habsburgic, l-a silit pe acesta din urmă să elaboreze un întreg sistem de politică răsăriteană, în cadrul căruia a încercat să atragă toate forțele interesate în oprirea înaintării turcești; în cadrul acestui sistem, un loc însemnat urma să-l ocupe Moldova [1].

Rolul activ jucat de Moldova în aceste confruntări, mai ales în prima domnie a lui Petru Rareș (1527—1538), ne este cunoscut din numeroase materiale de arhivă. Din cînd în cînd, acestea sînt întregite de unele descoperiri documentare, care aduc noi știri despre această perioadă.

În paginile ce urmează prezentăm un text nou, neintrat încă în circuitul istoriografiei noastre; este vorba despre scrisoarea adresată de Stanislas Górski, secretarul reginei Bona Sforza[2], lui Clemens Ianicius, renumit poet polon în epoca Renașterii, la data aceea student la Padova,

[1] Ș. Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în „Studii", XI (1958), nr. 4, p. 57—76.

[2] Stanislaus Górski, născut la 8 septembrie 1492 lîngă orașul Plock, mort la 12 martie 1572 la Cracovia, a fost unul dintre cei mai activi și fecunzi învățați ai secolului al XVI-lea. A făcut studii de teologie și drept la Plock și în Italia. Întîi secretar al episcopului Cracoviei, vicecancelarul Poloniei, Petru Tomicki, este numit, cu ajutorul acestuia, în anul 1533 canonic al Episcopiei Cracoviei. După moartea lui P. Tomicki (1535) este numit secretar al reginei Poloniei, Bona Sforza, funcție pe care o păstrează pînă la sfîrșitul vieții. Atît ca secretar al vicecancelarului Poloniei, cît și al reginei Bona a avut acces la arhivele episcopale și regale, cunoscînd îndeaproape aspectele politicii și diplomației poloneze. Lucrarea cea mai importantă a lui Górski este colecția de documente, acte, scrisori *Acta Tomiciana*, din care a redactat primele volume și pe care a închinat-o binefăcătorului său, Petru Tomicki, în memoria căruia a vrut să lase un „monumentum aere perennius" (W. von Ketrzynski, *Stanislaus Górski. Canonicus von Plock und Krakau und seine Werke* (f. l., f.a.), extras din *Altpreussische Monatsschrift*, vol. VIII, nr. 5—6).

„STUDII", tomul 25, nr. 2, p. 225—240, 1972.

www.dacoromanica.ro

în care este amplu înfăţişată situaţia Moldovei în timpul şi după campania din 1538 a sultanului Soliman al II-lea. Scrisoarea lui Górski cuprinde un şir de elemente noi menite să întregească simţitor cunoştinţele noastre despre situatia internă şi externă a Moldovei în legătură cu invazia otomană [3].

Amintim că în această scrisoare, ca şi în alte izvoare polone, Moldova apare sub denumirea de Valachia, ceea ce implică cunoaşterea de către poloni a identităţii de origine a locuitorilor din cele două ţări române.

Pentru înţelegerea documentului vom schiţa cadrul general în care a evoluat politica lui Petru Rareş şi elementele care au dus la deznodământul din 1538, urmînd ca într-un viitor studiu să dezvoltăm ideile enunţate acum.

Rămasă fără rege şi slăbită mult de anarhia internă, Ungaria a devenit obiectul competiţiei dintre Ferdinand[4] şi Zápolya; cei doi rivali la stăpînirea regatului ungar au încercat de la început să cîştige bunăvoinţa sultanului Soliman, trimiţînd numeroase solii la Poartă; în acelaşi timp, fiecare dintre ei s-a străduit să-şi asigure sprijinul Ţării Româneşti şi al Moldovei. Atenţia lor s-a îndreptat în primul rînd asupra Moldovei, care prin poziţia sa geografică şi prin capacitatea ei militară, afirmată sub domniile anterioare, le putea oferi un concurs însemnat.

Dar Petru Rareş, abia înscăunat în domnie la începutul anului 1527 şi dorind să-şi consolideze tronul, nu se pronunţă definitiv pentru nici una din părţile solicitante[5]. Înclină totuşi spre Zápolya care era susţinut de turci şi care constituia pentru început o legătură mai puţin primejdioasă; nici victoriile lui Ferdinand în anii 1526—1527 şi izgonirea temporară a lui Zápolya din Ungaria nu-l hotărăsc pe domnul Moldovei să se îndrepte spre Habsburgi. Revenirea lui Zápolya cu ajutorul turcesc[6] şi făgăduiala acestuia de a-i confirma stăpînirile din Transilvania [7] îl determină pe Rareş să se angajeze în luptă contra ferdinandiştilor.

Ajutorul dat lui Zápolya şi succesele militare dobîndite în Transilvania întăresc simţitor poziţia şi prestigiul domnului Moldovei, care îşi consolidează acum şi influenţa asupra Ţării Româneşti, unde una din fiicele sale era căsătorită cu voievodul Vlad (Înecatul). Anii 1529—1530 au marcat apogeul domniei lui Petru Rareş.

---

[3] Scrisoarea este editată parţial (numai informaţiile referitoare la regatul polon), în Clemens Ianicius, *Carmina*, ed. Ludovicus Coviklienski, Cracovia, 1930, *Appendix I*: *Epistolae ab Ianicio et ad Ianicium scriptae*, p. 284—286.

[4] Drepturile dinastice ale Habsburgilor în Ungaria, consfinţite prin Congresul de la Viena din 1515, se bazau pe căsătoria lui Ferdinand cu Ana, sora regelui Ludovic el Ungariei (mort în bătălia de la Mohács), care, la rîndul lui, era căsătorit cu Maria, sora lui Ferdinand.

[5] Ferdinand trimite într-o primă solie pe Georg Reicherstorffer la domnul Moldovei, urmat de Ioan Cheh trimisul lui Zápolya.

[6] A. Balcar, *Darstellung der Kämpfe Ferdinands I. mit den Osmanen unter Berücksichtigung gleichzeitiger Ereignisse in der Moldau*, în *Programm des griech.-orient. Gymnasiums in Suczava*, 1871, p. 9: „Die Unterhandlungen führten endlich dahin, dass Sultan Soliman II. am 27. Jänner 1528 in einer feierlichen Audienz das Schutz-und Trutz bündniss mit Ioan Zapolya abgeschlossen und ihm den Königstitel von Ungarn für das Versprechen einer jährlichen Gesandschaft mit freiwilligen Geschencken verliehen hatte".

[7] „Aceste cetăţi erau Cetatea de Baltă cu domeniul ei şi Ciceul cu 60 de sate, ambele stăpînite şi mai înainte de domnii Moldovei, apoi Unguraşul cu un întins ţinut de 34 de sate, Bistriţa cu 23 de sate şi Valea Rodnei cu 23 de sate, cu mine de aur şi de argint, toate posesiuni de mare importanţă economică" (*Istoria României*, vol. II, Bucureşti, p. 635).

www.dacoromanica.ro

Avînd asigurată poziția în Transilvania, domnul își orientează atenția spre Polonia în nădejdea de a rezolva în favoarea sa vechiul litigiu teritorial între cele două țări [8]. Înfrîngerea, într-un fel neașteptat, a lui Petru la Obertyn [9], dă naștere unui război de uzură, întrerupt din cînd în cînd de tratative, care, practic, nu au dus la rezultatele sperate.

Cum Polonia întreținea relații strînse cu Poarta, iar aceasta nu putea fi de acord cu acțiuni care îi contrariau interesele, și, cum Zápolya la rîndu-i era dependent de turci, Petru se orientează acum (începînd cu anul 1532) spre Ferdinand de Habsburg, venind astfel în întîmpinarea efortului acestuia de a-și asigura sprijinul Moldovei. Aparent, Ferdinand era principalul exponent al luptei antiotomane; practic însă, lipsa continuă de mijloace pecuniare, a unei armate permanente, dificultățile interne provocate mai ales de conflictele religioase generate de Reformă, ca și lipsa efectivă de sprijin din partea lui Carol al V-lea, prins în lupta cu Franța, nu-i permiteau lui Ferdinand să întreprindă nici o acțiune militară antiotomană de mare amploare. În politica răsăriteană a lui Ferdinand, Moldova urma să fie unul din punctele de reazem pentru încercarea de cucerire a Transilvaniei și, pe un plan mai larg, în lupta împotriva turcilor, care amenințau acum Europa centrală (1529, 1532). Deși turcii se retrăseseră fără să fi obținut victorii, pericolul continua să fie mare, iar echilibrul politic precar stabilit în Ungaria era amenințat.

Această apropiere a lui Petru de Ferdinand nu impietează asupra bunelor sale relații cu Zápolya. Acțiunea lui Luigi Gritti în 1534 avea însă să grăbească trecerea lui Petru de partea Habsburgilor [10]. Gritti fusese trimis de sultan în Ungaria pentru rezolvarea conflictului dintre cei doi pretendenți la coroana ungară. De o nemăsurată ambiție, el dorea să dobîndească pentru sine și pentru fiii săi stăpînirea celor trei țări românești. Dezvăluindu-și intențiile încă de la început, el provoacă ostilitatea factorilor politici din Țara Românească, Moldova și Transilvania, dar ceea ce a dat nemulțumirii caracter general a fost uciderea din porunca trimisului sultanului a lui Emmerich Cibak, numit voievod al Transilvaniei de Zápolya[11]. Acțiunea de pedepsire a lui Gritti a fost organizată de transilvăneni și moldoveni cu concursul muntenilor, dar se poate afirma cu certitudine că sufletul acestei acțiuni a fost Petru Rareș [12].

---

[8] N. Iorga, *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques, culturelles*, București, 1925, p. 31.

[9] I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau (1527—1538)*, Viena, 1908, p. 73 101.

[10] Luigi Gritti era fiul fostului bail venețian la Constantinopol și mai tîrziu dogele Andrea Gritti. Prin talentele și întinsele sale cunoștințe în treburile europene cîștigase încrederea marelui vizir Ibrahim, ajungînd atotputernic la Poartă. Din însărcinarea conducerii imperiului, el a îndeplinit însemnate misiuni în Europa centrală și sud-estică.

[11] Wahrhaffte geschicht, wie // herr Ludovico Gritti // von Constantinopol in die Wa// lachey unkommen, und in // Sybenbürgen erschla//gen ist den 28. Sep/ tenbris 1534, în C. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I Band, MDI—MDL, București, Berlin, MCMLXI, p. 251.

[12] Pentru a îndepărta (cel puțin pentru un timp) bănuielile turcilor, domnul Moldovei trimite o scrisoare la Poartă în care învinuiește de omorîrea solului otoman numai pe unguri (A. von Gevay, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI.—XVII. Jahrhunderte*, vol. II, Viena, 1838, p. 11).

www.dacoromanica.ro

Dîndu-şi seama că sultanul, care se afla acum în campanie în Persia, nu va lăsa nepedepsită această faptă, Petru se apropie şi mai mult de Ferdinand în nădejdea organizării unei acţiuni antiotomane[13]. La 4 aprilie 1535, el încheie cu Ferdinand un tratat de alianţă prin care îşi asigură sprijinul diplomatic al acestuia în negocierile cu Polonia, concursul militar împotriva Porţii şi confirmarea stăpînirilor sale în Transilvania. Practic, acest tratat nu i-a fost de nici un folos lui Petru, care, în ciuda iniţiativelor diplomaţiei habsburgice, nu a reuşit să încheie pacea cu Polonia ; în schimb, el a constituit şi unul din motivele campaniei întreprinse de Soliman în 1538 în Moldova.

Abia întors de pe frontul asiatic, sultanul se hotărăşte la această campanie din cauza organizării „Ligii sfinte" în iarna anului 1537 1538[14] şi a semnării în primăvara anului 1538 a păcii de la Oradea între Ferdinand şi Zápolya prin care se reglementa conflictul cu privire la stăpînirea Ungariei. Gravitatea situaţiei create prin înţelegerea celor doi concurenţi la stăpînirea Ungariei l-a determinat pe Soliman la o reacţie militară[15].

Conform obiceiului, conducerea Porţii nu a anunţat directia şi obiectivele campaniei, ceea ce lasă în incertitudine problema intenţiilor de ansamblu ale sultanului (nu se ştie dacă, iniţial, el avea în vedere prelungirea şi în Transilvania şi în Ungaria a acţiunii din Moldova). În cadrul pregătirii campaniei, Soliman a dat ordin tătarilor şi lui Zápolya să trimită contingente în Moldova. Situaţia lui Petru Rareş era agravată de faptul că nu reuşise să încheie pacea cu Polonia nici măcar în momentul intrării trupelor otomane în Moldova.

Date fiind efectivele de care dispunea ţara, precum şi folosirea tacticii tradiţionale de luptă a moldovenilor, rezistenţa militară era posibilă. Ea a fost însă practic împiedicată de ostilitatea faţă de domn a boierimii moldovene, care i-a refuzat concursul[16] ; în timp ce domnul se afla în luptă cu tătarii la Ştefăneşti, boierii nu l-au anunţat de înaintarea turcilor ; mai mult, în momentul retragerii sale din faţa otomanilor, ei nu i-au permis adăpostirea într-una din cetăţile sale întărite şi pregătite de luptă.

---

[13] Soliman, preocupat de consolidarea şi extinderea stăpînirii otomane atît în Răsărit, cît şi în Apus, a întreprins mai multe campanii succesive spre Persia şi Europa centrală. Deşi momentele propice pentru organizarea unui atac antiotoman erau cele în care sultanul se afla în Persia, practic puterile europene nu au ajuns la nici o înţelegere între ele în această privinţă (B. von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien 1453—1600*, Wiesbaden, 1969, p. 75—78).

[14] „Der Kaiser war nach seinen erfolgreichen Unternehmen gegen Hair ad-Din Barbarossa in Tunis gezwungen, gegen Franz zu kämpfen, so dass er, auch wenn er es beabsichtigt hätte, keine weiteren Schritte gegen die Türken unternehmen konnte. Zusammen mit Papst Paul III. bemühte er sich jedoch angesichts der Türkengefahr im Jahre 1537 um einen Friedensschluss mit Franz I. Bevor es dann 1538 in Nizza zu dem zehnjährigen Waffenstillstand zwischen dem Kaiser und dem französischen König kam, schlossen sich der Papst, der Kaiser, Ferdinand und Venedig am 8. Februar 1538 zu einer neuen „Heiligen Liga" gegen die Türken zusammen" (B. von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien*, p. 76).

[15] Bine informat asupra desfăşurării politicii internaţionale europene, Soliman îşi dădea seama că „Liga sfîntă" nu va realiza nimic împotriva sa, chiar după încheierea tratatului de pace pe 10 ani între Francisc I şi Carol al V-lea. Dar semnarea păcii de la Oradea însemna unirea forţelor cu adevărat interesate în oprirea înaintării turceşti în Europa centrală. Cel puţin pentru un timp discordia dintre cei doi foşti adversari dispărea. În felul acesta, şi tratatul lui Rareş cu Ferdinand semnat în 1535 capătă o greutate mai mare, iar încercarea de atragere a Poloniei spre Ligă sporea ameninţarea pentru Poartă.

[16] S. Górski afirmă : „... Sed timore et perfidia suorum praestare id non potuit".

www.dacoromanica.ro

Zápolya, determinat să evite pătrunderea turcilor în Transilvania, nu a dat nici un ajutor lui Rareș, iar Ferdinand era prea departe pentru ca trupele promise să ajungă la timp [17].

În fața adversității împrejurărilor și oamenilor, Petru a fost silit să părăsească țara; vastul sistem de alianțe pe care a încercat să-l înjghebeze și prin mijlocirea căruia a readus Moldova în marea politică europeană nu a dat rezultatele așteptate.

Documentul pe care-l edităm înfățișează, în cîteva pagini pline de informații însemnate, aspectele diplomatice și militare legate de acțiunea lui Soliman în Moldova. Date noi pot fi culese din acest document pentru cunoașterea etapei finale a luptelor moldo-polone în ultimele luni ale celei dintîi domnii a lui Petru Rareș, pentru acțiunea diplomatică a lui Ferdinand și a lui Zápolya în Polonia, în favoarea lui Petru Rareș, pentru condițiile păcii încheiate într-un tîrziu între Polonia și Moldova, pentru negocierile turco-polone în ajunul campaniei otomane în Moldova, pentru desfășurarea campaniei turco-tătare și pentru planul de război al domnului; deosebit de însemnate sînt știrile referitoare la politica lui Soliman în Moldova după fuga lui Petru, la înscăunarea noului domn și la negocierile acestuia cu Polonia; în sfîrșit, vor reține atenția specialiștilor știrile noi referitoare la familia lui Petru Rareș.

ANEXĂ [18]

Stanislaus Górski Cracoviensis et Plocensis Canonicus Bonae Sfortiae reginae Poloniae secretarius, Ianicio Clementi scholai Patavino amico. S.P.D. 96 v.

Perscripsi tibi literis meis prioribus, quae apud nos agantur, nunc quae consequuta sint, et quem exitum tragoedia Valachici belli habuerit, ex his cognosce. Posteaque exercitus noster, cum duce suo magnifico domino Ioanne de Tarnow, Castellano Cracoviensi in Valachiam profectus est, accurrit huc Cracoviam, ad serenissimum Regem nostrum a serenissimo Rege Ferdinando, nunctius ad medium Augusti praeteriti, cum literis, dolore et maestitia plenis, Caesarem Thurcorum cum valido exercitu in Hungariam venire animo illam occupandi et Ioannem ac Ferdinandum ex ea pellendi. Scripsit etiam Rex ipse Ferdinandus, magnae sibi curae esse de servanda a Thurcis Hungaria, et idcirco misisse se Ioanni Regi auxilia, sed quae tamen, contra vim Turcicam, non esse suffectura,

---

[17] În timp ce armata otomană înainta în Moldova, țările europene se mai felicitau pentru organizarea „Ligii sfinte" și a semnării păcii de la Oradea (*Hurmuzaki*, vol. II, partea 1, p. 171, K. Lanz, *Correspondenz des Kaisers Karl V.*, vol. II, Leipzig, 1845, p. 291). Mai mult, domnul Moldovei se adresase direct lui Carol al V-lea, căruia îi cere ajutor militar încă din 1537. Împăratul tergiversează așa de mult rezolvarea cererii, încît trimisul său, episcopul de Lund, primește abia prin scrisoarea din 7 decembrie 1538 (scrisă din Toledo) împuternicirea să discute cu Petru Rareș „iubitul prieten", care la data aceea era pribeag în Transilvania.

[18] *Acta Tomiciana*, t. 18 zwodu Opalinskiego (1538—1539) (Tomus decimus octavus epistolarum, legationum, responsuum et rerum gestarum Sigismundi I regis Poloniae et magni ducis Lithuaniae), f. 96 verso—104; Biblioteca Kórnick; microfilm n. 2546 R la *Biblioteka Narodowa* din Varșovia.

www.dacoromanica.ro

si aliorum principum auxilia non accesserint. Acturum se etiam cum Caesare Carolo fratre suo de subsidio Hungariae ferrendo, deque liberandis a Turcica tyrranide Christianis. Praeterea in Valachum quo cum bellum nobis fuit Serenissimos Ioannem et Ferdinandum reges spem magnam reponere. Idcirco, Rex Ferdinandus rogabat Regem nostrum ut şi laboranti Hungariae ferre opem non posset, saltem bellum hoc Valachicum, rei nunc Christianae incommodum, in praesens poneret, hostibus Valachis parceret, in gratiam eos reciperet nec eos, suppetias Hungaris ferre volentes, bello impediret. Anteaquam autem is nunctius Regis Ferdinandi absol / / veretur accurrit alter nunctius ac orator a Serenissimo Domino Ioanne Rege
97 Hungariae, Emericus de Pelssnetz consiliarius, praepositus Sancti Nicolai Albe Regalis, vir gravis et doctus haec eadem de Thurcorum in Hungariam adventu nuncians et cum auxilia a nobis regi suo tum vero pacem Valacho petens, ut is metu belli ex Polonia solutus vires suas cum Hungaris adversus Thurcos quod se facturum pollicebatur coniungeret. Promittens pro ipso Voievoda, quod pacem deinceps ac faedera cum Polonia firmiter servabit damna Regno illata resarciret, arbitrio Ioannis Regis, quem arbitrum sibi delegeret.

Responsum his Regibus est non credere Regem Poloniae, Valachum, hanc quam petivit pacem, servare diu velle, neque ab assuetis dolis abstinere posse. Sed nec Hungaris etiam si posset, ferre, auxilium velle, tamen ne per Regem Poloniae stetisse videatur, quominus defensa sit Hungaria, commissum esse ab ipso Rege duci exercitus Poloni ut rem mitius in Valachos agat, incendia, populationes, maleficia fieri vetet videatque si quae per Reges promitantur, praestare Valachus posset aut vellet, dataque fuit plena potestas Duci ipsi exercitus tam belli prosequendi quam pacis ac faederis honesta ratione constituendi. Postridie quam absoluti sunt hi nunctii, venit ex Thurcia ab Erasmo de Cretkow Castellano Brestensi oratore Regis nostri ad Thurcum misso, servitor eius Lipski; is reffert oratorem nostrum, ab imperatore Thurcorum absolutum fuisse, quem tamen idem imperator, iter facere per Hungariam non permisit, sed per campos et solitudines Tartareas in Poloniam redire praecepit. Refert praeterea idem Lipski, Caesarem Thurcorum, relicto contra Regem Persarum firmo exercitu primum in Valachiam, inde in Transylvaniam post in reliquam Hungariam / / cum ducentis millitis bellatorum, cumque tor-
97 v mentis bellicis multis contendere, ut necato aut electo Valachorum Voievoda, temerario ac inobediente subdito suo, terram illam occupet, et aliquem e suis Voievodam, in ea constituat; post in Transylvanis necem Lodovici Gritti et eius filiorum per eos occisorum ulturus hybernaque in Hungaria facturus.

Retulit praeterea idem Lipski, mandasse Thurcum Caesari Thartarorum, ut se cum copiis suis Thartaricis sequatur. Qui tamen iam antea paratus iussa Turci expectabat. Narravit etiam idem Lipski, se ex Graecia vadens, ad Serenissimum Ioannem Hungariae Regem descendisse, qui cum eodem Lipski multa egit et mandata illi ad Regem nostrum dedit, obsecrans ne illum Rex noster in tanto discrimine desereret et ut Valachum, auxilium Hungariae ferre volentem bello, non impediret. Collegerat tunc Ioannes Rex non parvum exercitum proposito cum Thurcis confligendi et vitam ipsam, pro conservando Regno suo ponendi potius quam in tot tantisque periculis et rerum incertitudine versari.

www.dacoromanica.ro

Interim arx Chocym in Valachia, per Ducem et exercitum nostrum oppugnabatur et cuniculis ductis suffodiebatur; haec dum sic geruntur, monachus iaculandi peritus, in exercitu nostro globo emisso ignito turrim in arce succendit. Mox milites nostri, non expectato Ducis iussu neque ordinate instructi sub arcis muros succendunt. Ex his Doluski Rothmagister, ictus ex bombarda occubuit, quindecim vulnerati sunt. Iskriczki vero capitaneus Camenecensis dum hos ab oppugnatione revocat, ictu bombardae e castro in manu vulneratus fuit. Cumque pulveres sulfurei in cuniculis ad arcem evertendam poni per nostros ceppissent, mox Voievoda Valachorum // cum quadraginta sex millibus suorum uno miliario a cas- 98
tris nostris, castra sua posuit, id actum est ad XXVIII Augusti praeteriti, et in loco paludibus circumfuso constitit. Inde nunctiis ad campiductorem nostrum pluries missis, pacemque petens pugna abstinuit vel quod maiorem vero exercitum nostrum crederet, vel quod fortunae suae diffideret, vel vim adventa[n]tis Turci expavescens, amicitiam tandem nostram et pacem necessariam sibi videret. Ea est ei data cum aliis de causis tum quod Ungariae Reges Ioannes et Ferdinandus hanc illi petebant tum denique quod tolerabilior esset vicinus Valachus Christianus utique quam puispiam machmeticus praefectus a Thurco constitutus. Frecquentissime si quidem nunctii ex illa ora afferebantur Turcum hoc adventu Valachiam occupare voluisse.

Data itaque pax est Valachis his conditionibus quas illi obtulerunt. Primum ut Terra Pokuczie pro qua susceptum bellum erat, ditionis sit, et ante fuit semper, Regis et Regni Poloniae, perpetuis temporibus, quam Voievoda nunquam deinceps esset petiturus, cum iam tum in tempus sempiternum pro se et successoribus suis Voievodis renunciavit. Damna etiam Regno illata resarciret, idque ex Ioannis et Ferdinandi Regum arbitraria sentencia quorum utrique ipse Voievoda plenam super his decernendi permittebat potestatem. Captivi praeterea utrinque reddentur. His conditionibus pax cum Valacho per capitaneum exercitus Regii constituta fuit, utrinque de servando foedere iuratum est, ex parte quidem Voievodae iusiurandum praestiterunt consiliarii ab illo ad campiductorem nostrum venientes, pro Rege vicissim nostro, Tworowski castellanus Camenecensis ad Voivodam missus iureiiurando pacem et faedus firmavit.

Cupiebat Voievoda et rogabat, ut campiductor noster ad se in castra eius accederet, verum is locum et dignitatem, regis sui observans, ire ad inferioris conditionis principem recusavit. At si privatus esset congredi cum eo non recusaret. Vaievoda rursus cum nostro campiductore trans flumen Niestr in solo Regni Polonici quo evocabatur ingredi noluit, fortasse conscientia multorum malefiiciorum in regem et eius subditos admissorum eum terrente. Post tamen condictum erat utrinque ut in medii fluminis vado congrederentur ut hac ratione salva utriusque sua dignitas esset. Verum haec ratio congressus ab utrisque est obmissa. Id tamen certum est quod Valachus magno desiderio optabat videre nostrum campiductorem a quo tocies antea victus fususque esset.

Posteaque exercitus noster ex Valachiae finibus flumen transisset, Voievoda digressum nostrorum subsequutus ad unam rippam fluminis, quae est Valachiam versus subsistens accepto ingenti poculo pleno vini in testimonium amoris sui erga Polonos praebibit ad nostrum imperatorem

www.dacoromanica.ro

in salutem regis nostri et ipsius campiductoris promittens ex animo se amicitiam, pacem faedusque non ictum, firme semper ac fideliter servare velle. Oravit etiam ut Rex omnem noxam ei et culpam condonare confitens id quod ausus fuit fecisse partim suorum malis ac improvidis consiliis partim quorundam nostratium instigationibus. Intelligunt hoc loco ducem Vladimiriensem et nonnullos alios, Russitas ex Volchinio, inter hos quaendam Czieskowicz in Caniow et Czirkasi capitaneum, id quod ita fuisse deprehensum est [19]. Nam nunctius eius literas et mandata ad Valachum ferens in itinere interceptus est et Cracoviam ad regem adductus in carcerem coniectus erat.

99 // Rogabat insuper Voievoda nostrum campiductorem ut filium eius regi nostro ad aulam aplicaret, quem Valachus ipse pollicebatur splendide in curia tenere pro sua ipsius et regia dignitate et quo veluti pignore quodam ac obside apud Regem existente certior foederis fides esset [20].

Postremo si qua vis magna Voievodae afferetur a Turcis ut cum rebus suis, thesauris, uxore, liberis, cognatis receptum in regno Poloniae haberet.

Constituta cum Valacho pace et exercitu in regnum deducto propagata fuit huic exercitui nostro milicia ad prohibendas excursiones et maleficia tam Valachorum quam Tartarorum, quos Caesar Turcarum de qua paulo inferius perscribam secum in Valachiam adduxerat. Nam haec effera colluvies praedae avida late vagari solet, sed et ipse Caesar Turcarum monebat ut sub adventum suum in Valachiam exercitus noster non procul in finibus Valachiae ad prohibenda ipsa maleficia teneretur.

Dum haec ita ut suprascripsi geruntur affertur nunctius Caesarem Turcorum cum valido instructoque exercitu suorum cumque centum quinquaginta milibus Tartarorum versus haec dominia adventare, ad Valachiam primum deinde Hungariam occupandam, Danubiumque ex opposito Kiliae ponte ex navibus facto transsise, tartaricum exercitum secum Turcis ad oppidum Iassi coniunxisse.

Volebat quidem Voievoda Valachicus prohibere ingressum hostibus in terram suam. Nam qua ingressus est Turcus in Valachiam, arbores magnas in densis silvis succidi prosternique iusserat relicta tantum modo angusta via, conatusque est ipse Vaievoda in hiis angustiis Turcos adoriri
99 v et ingressu//eos in suum dominium prohibere, sed timore et perfidia suorum praestare id non potuit. Et enim universi eius subditi cernentes villas suas a Tartaris qui Turcicum exercitum antecedebant cremari omniaque

---

[19] Documentul confirmă existenţa unei partide promoldovene în Polonia, folosită cu dibăcie de Petru Rareş în lupta sa cu Sigismund (P. P. Panaitescu, *Petru Rareş şi Moscova*, extras din volumul *In memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 12).

[20] Lui Petru Rareş i se cunosc şase fii: Bogdan (mort în 1533), din prima căsătorie a sa cu Maria, Ion (mort în 1532), Iliaş, Ştefan (născuţi cam în anii 1529—1530), Constantin (născut în 1536), toţi patru din căsătoria lui Petru cu Elena Brancovici; un alt fiu a fost Iancu Sasul, a cărui mamă era o săsoaică, Ecaterina; din toţi, numai Iliaş sau Ştefan erau la o vîrstă potrivită pentru a fi trimişi ca ostatici. Dar cum Petru nu a apucat să încheie pacea cu polonii şi deci nici să îndeplinească această clauză a tratatului, nu se poate spune cu precizie dacă este vorba de unul din cei doi fii amintiţi mai sus sau de unul necunoscut nouă (A. Armbruster, *Hans Dernschwams Beziehungen zum Rumänentum*, art. în curs de apariţie; N. Iorga, *Pretendenţi domneşti în secolul al XVI-lea*, în „An. Acad. Rom.," seria a II-a, t. XIX (1896—1897), p. 211—219; S. Ulea, *Portretul funerar al lui Ion, un fiu necunoscut al lui Petru Rareş şi datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în S.C.I.A., VI, nr. 1/1959, p. 61—70.

www.dacoromanica.ro

crudelibus praediis caedibusque compleri saluti suae consulentes fugere, pecore, frumento, omnique suppellectili in subita illa invasione hostibus in domibus et agris relicta in montes et sylvas diffugerant. Voievoda Valachus cum desertum se a suis videret, sensim [?] stibus versus Poloniam cedebat. Ad extremum quum omnibus aliis arcibus credere se non auderet, quae etiam sunt per Turcos expugnatae ad arcem Choczim quae una ei adhuc superesse videbatur, spe sui illic conservandi accessisset in qua praesidia suorum habebat, cum ingredi conaretur, exclusus est sed et paulo post in campo cum in stationibus quiesceret a subditis eius impetus in eum factus est. Is Turcos esse ratus relictis thesauris et omni suppellectili preciosa quam secum ferebat cum uxore tantum et quinque comitibus ex dominio suo fugit, quem plerique antequam res cognita fuisset, aiebant in Moschoviam fugisse, alii in Tartariam [21].

Turcus credebat ad nos in Poloniam ut in Lithuaniam, sed post compertum est in Hungariam illum perfugisse ad eas arces, quas illic ex donatione Regum Ungariae ipse et omnes alii Voievodae Valachiae obtinent ad se ipsos in gravi aliquo casu conservandos. Ratione quarum arcium duarum iidem Voievode sunt fueruntque semper regibus et regno Hungariae omagiales. Filius profugi Voievodae is qui aulae regis nostri applicari debebat dum patrem fugientem in Hungariam sequeretur, in montibus et sylvis est a Valachis occisus, cuius caput abscisum est, ac ad novum Voievodam allatum, de quo Voievoda post adscribam[22].

Thurcus videns ubique fugam Valachorum pagosque ab eis desertos inhibuit amplius incendia et populationes fieri, praemissoque// ante se 100
Voievoda Multanorum qui ad iussum Turci, cum quatuor millibus suorum venerat ad continendos a fuga Valachiae populos benigna oratione et humanitate sua pellicere illos ad sua iura studuit, promittens se nichil amplius in eos crudele statuere velle, quandoquidem illi essent innocentes, quos ipse Caesar salvos ac incolumes, cum uxoribus, liberis et fortunis eorum omnibus conservare, ac ab omni cuiusvis vi et iniuria atque hostilitate tueri semper et benigne fovere vellet, in solo duntaxat Voievoda domino illorum immeritam necem Ludovici Gritti et eius filiorum ulcisci voluisse. Deinde velle se eis constituere Voievodam non alienigenam non etiam Turcum aut quemvis alium qui terrori et formidini illis esset, quiquam crudeliter in eos imperium exerceret sed hominem ritus eorum graecanici et quem illi maerito amare et sese illi lubentes subdere deberent ut pote qui esset ex vetusto sangvine Voievodarum Valachiae Alexandri olim Voievodae filius. Dequo quis iste sit paucis absolvam.

---

[21] În încercările sale de a crea un front antiotoman și de a rezolva și conflictul său cu Polonia, Petru și-a îndreptat atenția și spre Moscova, unde a trimis cîteva solii, și spre tătarii din Crimeea, cu care a colaborat în cîteva rînduri în lupta cu polonii (P. P. Panaitescu, *Petru Rareș și Moscova*, p. 7; *Acta Tomiciana*, t. 18 (1536—1540), microfilm, pagini diferite. De aici zvonurile cu privire la fuga sa fie la Moscova fie la tătari.

[22] Din cei șase fii, trei : Iliaș, Ștefan și Iancu Sasul au domnit, doi au murit înainte de 1538, iar Constantin a murit după acest an; este vorba, probabil, de un fiu necunoscut al lui Petru Rareș, caci știrea aceasta se află și într-un izvor turcesc : „Dușmanul care acum era liber (Petru Rareș. — *n.n.*) cu cei doi fii ai săi s-a luptat mai departe. Voievodul Ștefan (Cetne) i s-a împotrivit, l-a bătut și a trimis lui Suleiman capul fiului acestuia", în M. Guboglu, *Cronici otomane (turcești) privind țările române, Extrase*, vol. I, secolul al XVI-lea — mijlocul secolului al XVII-lea, București, 1966, p. 255.

www.dacoromanica.ro

Alexander Voievodam Valachorum duxerat uxorem ex Constantinopoli Grece fidei feminam ; is moriens gravidam reliquit, quae antequam pepperisset Constantinopolim ex Valachia demigravit vitans odia et molimina Valachorum, quos adversos ac malefidos sibi videbat, quo Constantinopoli manens genuit filium qui post in curia Caesaris Turci adolevit. Hic est quem Thurcus secum adducens Valachiae Voievodam constituit cui quam libenter parituri sunt Valachici populi nondum hoc initio constat, sed parent tamen eius dominatui [23].

Cum haec in Valachia geruntur serenissimus Rex Ioannes uti providus princeps intentus ad se ipsum et regnum suum conservandum collegerat, ut fama est, centum millium exercitum ex Hungaris suis. Missae praeterea illi dicebantur a serenissimo // Rege Ferdinando sex ut alii aiebant decem milia Germanorum quorum dominus Laski palatinus dux erat. Cum hac manu Rex Ioannes in Transylvania, ad Turci conatus intentus fuit parratus vim sique regno suo a Thurcis inferretur propulsare. 100 v
Parato enim animo ad confligendum cum Thurcis erat. Verum Thurcus non attigit Hungariam, metune Hungarici exercitus an vero quod non satis temporis ad bellum hoc Hungaricum haberet incertum est. Ferebatur tamen quod non ita instructus venerat ut bello Hungarico potuisset satisfacere. Miserat tamen ad Regem Ioannem hominem unum, qui percontaretur quam ob causam Rex ipse tantas copias contraxisset, cum nullo bello praemeretur. Responsum est per Regem verbis coloratis scilicet circum Hungariam ab omni parte bella esse excitata, quae non mediocrem sibi metum afferrent. Credere se etiam esse nonnullos cum alibi, tum vero in aula Caesaris, qui ei gratiam et amicitiam ipsius Caesaris invident et exturbatum illum regno suo velint. Proinde his praesidiis securitati suae ad omnem necessitatem providere sibi ipsi voluisse.

Sub id tempus belli Valachici redierat a Thurco orator noster Erasmus de Cretkow castellanus Brzestensis, venerunt etiam tres legationes ex eo bello ad Regem nostrum, prima a Voievoda Valachiae expulso, secundo a novo Voievoda Stephano, tercia ab Imperatore Thurcorum quarum unaquaeque quid egerit adnotabo. Et Petrus quidem Voievoda mox a constituta nobiscum pace priusquam ex Valachia sua fugisset miserat huc legatos suos ad firmandum iureiurando et literis regiis foedus et pacem recens initam, qui ad Regem venientes non parvo tempore hic sunt commorati. Nam ad progressum rerum Valachicarum respectus habebatur, et frustra etiam erat aliquid cum his de firmanda pace agere, quum sub illorum adventum Cracoviam fama ubique // sparsa fuerit de fuga ipso- 101
rum domini ex Valachia itaque posteaquam aliae duae legationes sunt absolutae ipsi quoque legati profugi Voievodae sunt dimissi.

---

[23] Pentru prima oară în istoria sa, Moldova nu-şi alege singura domnul, ci acest este adus şi numit direct de către sultan. Ştefan, numit „Lăcustă, pentru multele lăcuste ce pustiiseră ţara în vremea sa", era nepot de fiu lui Ştefan cel Mare ; anume, din căsătoria sa cu Maruşca, anterioară suirii sale pe tronul Moldovei, Ştefan cel Mare avusese un fiu Alexandru, preferatul său şi pe care dorea să-l aibă urmaş. Dar Alexandru, ostatic al tatălui său la Constantinopol, moare în 1496, lăsînd un fiu, Ştefan (numit şi Ştefan Alexandrovici), crescut la curtea turcească. Domnia sa a fost scurtă şi fără noroc, căci boierii care ceruseră îndepărtarea lui Petru îl omoară la 10 luni după suirea pe tron pentru incapacitatea sa de a relua teritoriul moldovenesc transformat de turci în raia în 1538 (A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiana*, vol. IV, Bucureşti [1925], p. 248—250).

www.dacoromanica.ro

Die XXI Octobris Erasmus castellanus Brestensis orator responsum a Caesare Turcorum sibi datum Regi exposuit. Post introductus est Kierdey legatus Thurci. Is post dictam salutacionem retulit quod Imperator Caesar suus Petrum Voievodam Valachiae malum ac inobedientem subditum suum, Regis nostri hostem, de quo tocies Rex ipse noster Caesari quaestus est, ad eius terram cum exercitu veniens castigaverit, alium loco eius Voievodam Stephanum constituerit, qui pacem et bonam vicinitatem esset, cum Rege et regno Poloniae observaturus.

Rogabat deinde ut Rex noster cum suis regnicolis et subditis omnibus pacem cum ipso novo Voievoda servet. Egit etiam ut exul Voievoda, quem Cesar Thurcorum credebat in Polonia fugisse, vinctus Kierdeio tradatur ad Caesarem deportandus. Adiecit ut Thurcicis et Valachicis mercatoribus liberum sit in regnum et dominia Regis et nostris vicissim mercatoribus in Thurciam et Valachiam commeare. Ad haec mortuos esse nonullos Thurcicos mercatores in dominiis Regis nostri, quorum merces et bona derelicta ut propinquis eorum restituantur, par ius nostros in ditione Thurcica habituros. Haec fuit summa legationis Kiedegi.

XXVIII Octobris, Abraham Valachus, orator a Stephanuo novo voievoda missus Cracoviam venit postridie a Rege auditus. Haec egit. Declaravit nomine sui Voievodae, quod beneficio et benignitate Caesaris Thurcorum, dominus suus Voievoda Stephanus ad paternam hereditariam sedem sit restitutus. // Egit deinde de faedere inter Regem regnum- 101
que Poloniae ac suum novum Voievodam et eius dominium sanciendo, promittens eam pacem quam Petrus Voievoda exul pactus erat, etiam novum hunc Voievodam observaturum, vetustis etiam Valachiae finibus contentum esse, et iura bonae vicinitatis colere velle firmissime. Deinde postulabat tradi domino suo Theodorum fratrem Voievodae Petri profugi una cum uxore, liberis cum thesauris etiam praedicti Vaievodae exulis, quos in eo motu Valachico, ad Camieniecz primum, inde ad ducem etiam Constantinowicz in Volhin, ex Valachia fugiens secum asportaverat. Convenienter hiis oratoribus, ut decuit responsum est, et quae postulabant cum aequa essent facile sunt concessa, unum fortasse [?] iniquius et polona virtute indignum commissum est. Is Theodor traditus est, Rege et senato volente, in manibus non Abraham sed Kierdegii, non ad supplicium quidem sed ut ferro vinctus, perpetua, aut quamdiu liberet, apud Thurcum esset captivus, uxor quoque una cum eo tradita, iuvenis faemina, pulchritudine ac forma spectabili, multas specie et forma et gratia praecellens. Hunc Theodorem quum Kierdey per Valachiam secum ferret, Stephanus novus Voievoda, missis satellitibus, per vim rapi ad se iussit et naribus praecisis, cervices illi praecidi gladio[24] curavit. Quo facto vio-

[24] Scrisoarea lui Górski confirmă ştirile despre acest frate (după mamă) al lui Petru Rareş; este primul document care atestă că el a fost omorît de Ştefan Lăcustă. Teodor, pircălab, fuge cu familia şi toată averea sa în Polonia, după sfîrşitul campaniei din 1538. Printr-o scrisoare adresată lui Sigismund, Soliman cere extrădarea lui Teodor şi a fiului său (*Hurmuzaki*, vol. I, supl. II, p. 110 112). La sfîrşitul lunii martie 1539 se ştia că polonezii trimiseseră pe Teodor spre Constantinopol prin Moldova (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 346—347), dar nu ajunsese încă la destinaţie. Drept pedeapsă, sultanul opreşte pe unul din solii noului domn al Moldovei, dar acesta, în schimbul unei mari cantităţi de piei de samur, obţine eliberarea solului şi totodată dezlegare pentru oprirea lui Teodor. Se presupune că a lui este una din lespezile de mormînt de la Biserica Sf. Dumitru din Suceava (I. Minea, *Despre Teodor, fratele lui Petru Vodă Rareş*, în „Cercetări istorice", VIII—IX, 1932—1933, nr. 3, p. 319—351).

www.dacoromanica.ro

lento Kierdey orator Caesareus vehementer commotus esse dicebatur, quamvis hic Theodor vir adversus semper et inimicus fuerit Polonis, non levia damna eius consilio Regno Poloniae illata sint plerique tamen Polonorum praecipue in Aula Regia, multum doluerunt hanc indignam eius mortem.

Quarta Novembris dimissi hic sunt exulis Voievodae Petri legati
102 perhumaniter, qui cum valedicerent multum // sapienter Regem monuerunt, cum alia pleraque tum vero ne thurcico faederi et amicitiae confideret, quam non diutius servaret Thurcus, nisi quam diu ei expediret, proponeret sibi Rex, cum alia multa regna et dominia, quae sub specie eiusmodi faederum et amicitiae sunt per Thurcum occupata. tum vero Graeciam, Hungariam, novissime tributariam suam Provinciam Valachiam, quam tanto damno cladeque effecit, quanto nunquam a seculo esset auditum. Ingens enim pecoris et omnium rerum praeda per Tartaros auxiliares abacta, villae incussae, agri omnes depopulati, senes ferro necati, omnes utriusque sexus homines, qui capi poterant in servitutem abducti, proinde Rex noster salubre consilium de servando regno et dominiis suis caperet meminisset que haec quae Valachis nunc accidissent, sibi quoque et Regno suo accidere posse, Thurco precipue facto, nunc nobis viciniore. Sic mesti et flentes fortunamque suam deplorantes Cracovia discesserunt.

Dominus etiam Erasmus ex Thurcica legatione reversus cognitis Thurcicis consiliis, monet non esse amicitiae Thurcicae fidendum. Interfui prandio apud dominum Tharlonem Episcopum Premisliensem ubi inter alios adfuit idem dominus Erasmus et dominus Ioannes de Thanczin marschallcus Curiae Regiae ; hii duo de rebus Thurcicis (uterque fuit missus ad Thurcum, seorsum et diversis temporibus in legatione publica) cum multa nobis audientibus disseruissent, hoc unum idem dominus marschalcus dixit, cum valediceret Caesari Constantinopoli, venit ad se Ludovicus Gritti, filius ducis Venetorum et multa secum secreta colloquens, hoc etiam declaravit : esse quidem se in curia ac in servitiis Thurcarum Caesaris, tamen Christianum se esse, rebusque Christianis favere et proinde
102v quaecumque diceret pietate et studio rerum Christianarum // se omnia dicturum monens diligenter, ut Rex noster amicitiae Caesaris Thurcici non crederet, quae et infida et pernitiosa unicuique eam accipienti esset. Nosse se iam animum huius Caesaris flagrantem immensa universo mundo dominandi cupidine, idcirco Rex noster melioribus tandem de servando Regno suo consiliis uteretur. Sed et labefactata haec nostra cum Thurco amicicia videtur apud quem suspectos nos reddidimus ea pace quam inivimus cum Voievoda expulso, qui et Caesaris et noster hostis erat quem cum Thurcus vindicaturus illuc adventaret nos urgere bello destitimus et pacem cum eo inivimus, quum tamen bello illum persecuturos, nos ipsi Caesari per eundem dominum Erasmum Oratorem promiserimus. Hinc gravis suspitio et odium non modo Caesaris sed omnium fere Thurcorum in nos suscitatum est, quod etiam nonnulli homines Valachici, cum illo Thurcus appulisset vanis ex confictis mendaciis auxerunt. Propter quod Bassae et alii Thurci saepenumero Regi nostro, coram ipso oratore nostro perfidiam exprobrarunt, crudeleque supplicium pluries sunt illi interminati. Hinc etiam factum erat quod Caesar non permiserit oratori nostro nec per Hungariam nec per fines Thartariae redditum in Poloniam,

www.dacoromanica.ro

sed eum penes se in castris semper habuerit, donec ad Soczawam ventum esset cum castris. Inde est ad nos dimissus cum Kierdeio oratore Caesaris Thurcorum, de quo supra scripsi.

Caesar adornans reditum ex Valachia in Graeciam tributum hominum exegisse in Valachia dicebatur ; congregata esse ferebantur iuvenorum et puellarum sexaginta milia, quae sunt in Thurciam ducta [25]. Praeterea melioris et opulentioris soli in longum quinquaginta miliaria, in latum vero [loc alb.] miliaria, a terra Valachia ademit et Castro Kilie et Belgrado adiunxit, ubi sunt et pascua pinguissima et apum examina innumerabilia, mella suavissima in magna copia, boum, equorum, // 103
ovium greges innumerabiles, quae erat maxima pars vectigalium Voievodarum Valachiae. His rebus perfectis in Valachia constitutoque novo Voievoda et missa ad nos ut supradixi legatione, Caesar versus Graeciam redire cepit. Tartari etiam ad sua redeuntes duas villas ditionis Regis nostri in Podolia depraedatas exusserunt. Fama erat serenissimum Regem Ioannem, socordiam Christianorum Principum in communi discrimine cernentem et ob id rebus et saluti Regni sui prospicere volentem, Caesari Thurcorum in Graeciam regredienti, iusiurandum quoddam fecisse, et trecenta ducatorum millia e regno suo daturum se illi pactum esse, ad quam rem Rex Ferdinandus consensisse dicebatur. Quid deinceps tam Rex ipse Ferdinandus, quam Rex Ioannes de servanda Hungaria captent consilii incertum est, jactant quidem Germani expeditionem anni futuri in Thurcos et dira illis minitantur, sed haec gens ventosa est et vana et verbis solis beligeratur pictisque Lanczknechtis.

Res nostra iam magis in dies accisae redduntur et minorantur in parte orientali, ex qua sempiternum bellum habemus, nunc demum non mediocris iniectus est hominibus, qui futura prospiciunt, metus. Nuntiatur siquidem imperatorem Thurcorum arces quattuor, in confinibus Valachiae et Poloniae, construi mandasse, quae si extruentur, uti sunt illic loca pro illis natura munita, magno sunt detrimento Podoliae et Russiae futurae. Caesar praeterea Praecopensis, adiutore imperatore Thurcorum extrucxit in Oczakow arcem munitissimam, et bombardis, tormentis et alio apparatu bellico munivit. Est autem hic Caesar Praecopensis adolescens artis bellicae peritus, ut pote qui a puero in castris Thurcicis et bellis semper milliciam exercuerit, bellicae gloriae cupidus, tormentisque ad bella utitur, imperio // Thurcarum paret, ut pote a quo 103 v
est Princeps Tartarorum constitutus ac ad nostra mala intentus. Iam itaque eum vicinum habemus, qui nos vel indormire diu non sinet, vel somnolentos, opprimet qui nobis valde formidandus est, in his tantis dissensionibus nostris domesticis, et in malo regimine, ac in male ordinata reipublica nostra, praesertim dum alter Rex noster senex est, alter puer, dum etiam sacrilego mercatu, tam sacra, quam prophana passim omnia veneunt. Quae peccata Deus severe ulciscitur. Camieniecz non magis iam nostra quam Thurcorum est. Consilia de eo dolo intercipienda ineuntur. Sin autem dolus non successerit, vis aperta intendetur. Nam nulla sunt illic praesidia, cives et habitatores pauci et non instructi, Armenorum,

[25] Știre neconfirmată de alte documente ; dacă este exactă, poate fi considerat un tribut de sînge. Adăugînd-o la celelalte cunoscute despre jafurile și prădăciunile făcute de turci (descrise și în această scrisoare), informațiile lui Górski ne oferă o imagine mai clară asupra dezastrului Moldovei în această perioadă.

www.dacoromanica.ro

Thurcorum, Judeorum, Ruthenorum, maior numerus in ea est quam Christianorum Romanae fidei hominum, qui in fide fluxi sunt et novacionibus gaudent, nec multum nostratibus favent. Quocirca nisi sanioia nobis deus inspirarit consilia, gravissimus regni casus est metuendus. Quin etiam quod magis admirandum est, Thurcorum vicinitatem non horremus, Rodum cum Thurcus intercepisset, omnes Christiani fuimus in eo casu reipublicae Christianae perturbati, deque resistendo Thurco, per literas, nunctios, legationes, conventus illustres consulere se velle omnes in commune ostendebant, intra annum unum is conatus isque ardor ac dolor refrixit. Facile hoc tam accerbum reipublicae Christianae vulnus e memoria deletum est. Rursus non multo post Nanderalba intercepta, doluimus quidem alterum propugnaculum Christianitatis amnisisse, verum brevi post eius calamitatis obliti sumus. Occiso post Ludovico rege Hungariae et maiore eius Regni parte per Thurcos occupata, non
104 diu in merore fuimus, quin etiam hoc casu Germania letata est, / sperans Hungariam, quam semper inhiat, devorare iam se posse. Quum Germanos Thurcica haec calamitas invasisset, nos vicino malo nichil commoti sumus.

Nunc, ut de nobis ipsis loquamur, Valachiam occupat Turcus, laqueum nobis tendit, servitutem videmus, actum de nobis videmus, dormimus tamen in utramque aurem stertimus supini, alia potius quam quae praesens exigit tempus, agimus, nulla bona, nulla salutaria capimus consilia. Sapientes illi consiliarii mortui sunt, summa reipublicae partim ad stultos partim ad eos est delata qui rei suae privatae studentes, ad voluntatem Principis omnia loquuntur, non aeternitati reipublicae consulunt. Quid nostra respublica aliud est, nisi fraudes, doli, sacrilegia et nundinae nefariae, reliqua non dico, hoc tantum dico, salvos nos esse non posse, si ita ut facimus, ruere pergamus praecipites. Multa sunt apud nos mala inveterata quibus regnum laborat, sed quae recens invecta sunt, ea vero sunt regno perniciosissima. Omnes haec vident vident, quid facto opus est et tamen adniti nolunt, ut bene fiat. Fato impellimur ad interitum. Nam et in hoc publico conventu Regni, quod spem salutis praeberet, nihil est adhuc constitutum. Sed de hoc conventu paulo post aliis litteris perscribam.

Nos certe non caremus culpa et nunc demum agnoscimus parum consulte nos egisse, qui frequentibus quaerelis nostris de mala vicinitate Valachorum Turcum excivimus et hoc modo viciniorem eum nobis fecimus. Cuius vicinitas incipit nunc nobis esse formidini.

Habes acta trium mensium : Augusti,
Septembris, Octobris, anni 1538.

REZUMATUL TEXTULUI LATIN

Scrisoarea este adresată de Stanislau Górski, canonic de Plock şi Cracovia, secretarul reginei Bona Sforza, lui Clement Ianicius, student la Padova. Autorul prezintă evoluţia conflictului moldo-polon şi situaţia Moldovei în legătură cu marea campanie a lui Soliman din 1538.

După ce armata lui Ioan de Tarnów a întreprins o nouă incursiune în Moldova, la regele Sigismund al Poloniei a sosit o solie din partea lui Ferdinand de Habsburg ; aceasta insistă pe lîngă poloni să pună capăt

www.dacoromanica.ro

războiului cu Moldova, dată fiind iminența unei noi campanii otomane în Europa ; scopul campaniei era, potrivit acestui mesaj, înlăturarea celor doi regi ai Ungariei, Ioan Zápolya și Ferdinand de Austria, de curînd reconciliați. Armatele acestora fiind insuficiente în fața forțelor otomane, sprijinul celorlalți principi creștini era absolut necesar. Războiul dintre Petru Rareș și Sigismund sustrage cauzei creștine forțele militare ale Moldovei în care cei doi regi ai Ungariei își pun mari nădejdi.

Intervenția lui Ferdinand a fost precedată de cea a lui Ioan Zápolya, al cărui sol, Emerich de Pelsnecz, făgăduiește în numele domnului Moldovei că va accepta condițiile de pace propuse de poloni. Invocînd pagubele pricinuite de incursiunile lui Petru Rareș în regiunea de graniță, Sigismund se arată refractar medierii.

În timp ce se desfășurau aceste negocieri s-a înapoiat din Turcia prin regiunile tătărești, servitorul solului polon la Poartă, Erasmus de Cretkow, căruia turcii îi interziseră să călătorească prin Ungaria ; el relatează că Soliman, lăsîndu-și armata în Persia, se pregătește să intre în Moldova pentru a-l pedepsi pe Petru Rareș și pentru a trece apoi în Transilvania și Ungaria, în scopul de a răzbuna uciderea lui Gritti și a fiilor săi. Sultanul cere tătarilor să fie gata de intervenție.

Ioan Zápolya face intense pregătiri militare pentru a-și apăra domnia. În acest timp Petru primește condițiile de pace ale Poloniei, renunță la revendicările sale teritoriale și acceptă să plătească despăgubiri pentru daunele provocate lui Sigismund. Captivii din ambele tabere urmau să fie restituiți. Aplicarea acestor condiții urma să se facă sub arbitrajul comun al lui Ferdinand și Ioan Zápolya.

Petru Rareș roagă să fie primit la curtea regală unul din fiii săi ca ostatec, pe care urma să-l întrețină cu toată splendoarea. În cazul cînd va fi silit să-și părăsească țara din pricina turcilor, domnul cere să fie liber să se retragă cu familia și averea în Polonia. După încheierea tratatului, armata polonă s-a retras din Moldova.

Se relatează apoi desfășurarea invaziei otomane în Moldova. Turcii trec Dunărea pe un pod de vase și pătrund în țară. Pentru a îngreuia înaintarea lor, domnul a dispus să fie tăiate pădurile ; un singur drum îngust mai rămăsese accesibil invadatorilor. Între timp însă se produce invazia tătarilor care pustiesc și incendiază satele ; din calea lor populația se retrage în munți. Părăsit de ai săi, Petru e în imposibilitate să continue lupta și se retrage spre Polonia ; el pleacă în mare grabă, lăsînd în urmă o parte din avere. Turcii cred că a fugit spre Polonia sau Crimeea, dar în realitate el s-a retras spre cetățile din Transilvania pe care domnii Moldovei le aveau ca feud de la regii Ungariei. În drum unul din fii săi este omorît și capul său trimis noului domn. După fuga lui Petru, sultanul pune capăt pustiirilor și cheamă înapoi populația fugită declarînd că singurul scop al acțiunii sale a fost pedepsirea domnului fugar și înlocuirea lui cu Ștefan Lăcustă.

Transilvania și Ungaria au întreprins în acest timp mari pregătiri de război ; Ferdinand i-a trimis lui Zápolya soldați germani. Soliman însă nu a pătruns în Transilvania, dar a cerut explicații pentru concentrările de trupe la graniță. În acest timp sosesc la Sigismund al Poloniei două solii, de la Ștefan Lăcustă și de la turci. Noul domn al Moldovei acceptă, cu aprobarea Porții, condițiile păcii încheiate cu Polonia de Petru. Solul

www.dacoromanica.ro

turc cere extrădarea lui Petru despre care se credea încă la Poartă că s-ar afla în Polonia. Solul noului domn cere predarea lui Teodor, fratele domnului, fugit în Polonia cu toată averea, dar solul turc îl ia captiv pentru a-l duce la Poartă. Pe drum, în Moldova, Ştefan Lăcustă şi-a trimis oamenii care l-au prins şi omorît pe Teodor.

La retragerea sa din Moldova, sultanul a luat mulţi tineri băieţi şi fete, trimişi în Turcia, şi multe avuţii. Autorul relatează pregătirile în curs în ţările creştine în vederea unei noi acţiuni antiotomane.

Scrisoarea se încheie cu consideraţii asupra situaţiei internaţionale a Poloniei după campania lui Soliman în Moldova.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA SITUATION DE LA MOLDAVIE SUR LE PLAN INTÉRIEUR ET EXTÉRIEUR EN 1538, D'APRÈS UNE SOURCE INÉDITE

RÉSUMÉ

L'auteur présente une source historiographique inédite. Il s'agit d'une lettre de Stanislas Górski, secrétaire de la reine Bona Sforza de Pologne, et qui contient une ample description des événements politiques enregistrés sur le plan intérieur et extérieur au temps de Petru Rareş, prince de la Moldavie, pendant et après la campagne du sultan Soliman en 1538, ainsi que de nouvelles données sur la dernière étape de la lutte entre la Moldavie et la Pologne, sur l'activité diplomatique déployée par les „rois" Ferdinand et Zápolya pour la conclusion de la paix entre la Moldavie et la Pologne, sur le déroulement de l'action militaire des Turcs et des Tatars ; très importantes sont les informations touchant la politique de Soliman en Moldavie après la fuite de Petru Rareş, de même que les données sur la famille de Petru Rareş.

Pour mieux comprendre cette lettre, l'auteur a esquissé le cadre général dans lequel a évolué la politique de Petru Rareş ainsi que les éléments qui ont conduit au dénouement de 1538.

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚII LA ISTORIA RELAȚIILOR AGRARE ÎN PERIOADA DESTRĂMĂRII FEUDALISMULUI. ARENDAREA PE BAZA DREPTULUI DE PROTIMISIS (PREEMȚIUNE) ÎN MOLDOVA

DE

IOANA CONSTANTINESCU

Ca și în Țara Românească[1], și nu întîmplător, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, întîlnim frecvent în Moldova practica exploatării moșiilor prin arendare fie clăcașilor locuitori, fie unei persoane, străină obștii, posesoare de capital. Fenomenul arendășiei în agricultură este un simptom al destrămării relațiilor feudale, fenomen care angajează, în același timp, economia agrară pe calea producției de mărfuri.

În cele ce urmează, ne vom referi la sistemul de arendare a moșiilor la locuitorii lor — producătorii direcți —, în virtutea dreptului de protimisis (preemțiune) ce a funcționat în Moldova de la mijlocul secolului al XVIII-lea pînă în anul 1815, cînd a fost desființat.

Deși de mare importanță pentru studierea relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului, fenomenul arendării moșiilor locuitorilor nu s-a bucurat în istoriografia noastră de atenția cuvenită[2].

Climatul favorabil apariției și răspîndirii sistemului de arendare a moșiilor către producătorii direcți l-au creat dezvoltarea micii producții de mărfuri și perceperea pe o scară largă a clăcii și dijmei în bani. Arendarea moșiei de către locuitorii ei, în condițiile de dominație a economiei feudale, reprezintă, în măsură considerabilă, răscumpărarea bănească a

[1] Vezi I. Constantinescu, *Contribuții la istoria relațiilor agrare în perioada destrămării feudalismului. Arendarea pe baza dreptului de protimisis în Țara Românească*, „Studii", t. 18 (1965), nr. 5, p. 1 039—1 056.

[2] Referirile diverșilor autori sînt trecute în revistă în articolul sus-citat, p. 1 040. Mai amintim pe Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, vol. I, București, 1907, p. 341 345, care se oprește asupra anaforalei din 20 februarie 1803, și pe V. Mihordea, *Relațiile agrare din sec. al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968, p. 246—252, care tratează un aspect al problemei, și anume *Luarea în arendă de către țărani a moșiei pe care o lucrau <!>, ca formă de luptă împotriva boierescului* (titlul unui paragraf) ș.a.

www.dacoromanica.ro

tuturor obligaţiilor feudale, întrucît principalul venit al moşiilor rezulta din acestea. Luînd în arendă moşia, clăcaşii sînt absolviţi de obligaţiile de clacă şi dijmă[3], dar, în plus, ei arendează totodată rezerva şi o serie de monopoluri feudale aducătoare de venituri, ca, de exemplu : dreptul de a vinde liber băuturi pe moşie, de a-şi construi mori şi alte instalaţii (pentru care însă, uneori, plăteau un adet <taxă> deosebit de arendă), care la sfîrşitul termenului rămîneau stăpînului fără a fi despăgubiţi de cheltuielile făcute[4]. În acelaşi timp îşi asumau şi o serie de obligaţii : să păzească hotarele moşiei pentru a nu fi încălcate de vecini şi, eventual, să se judece cu propria lor cheltuială pentru restabilirea acestora; să păzească pădurea (să nu se taie copacii), să întreţină în bună stare instalaţiile de pe moşie etc., condiţii stipulate în orice contract de arendare (de altfel, trebuie spus că nu se deosebeau aproape cu nimic contractele de arendă ale clăcaşilor faţă de cele ale arendaşilor intermediari). De i arendarea moşiei de către producătorii direcţi nu este o simplă răscumpărare în bani a obligaţiilor feudale prestate pînă atunci în natură[5].

Răspîndirea acestui sistem de arendare a fost favorizată în bună măsură de funcţionarea dreptului de *protimisis* (preferinţă) la arendare, de care se bucurau clăcaşii în faţa arendaşilor străini de obştea satului.

Conform acestui drept, stăpînul era obligat să înştiinţeze mai întîi pe locuitorii moşiei de intenţia sa de a da în arendă moşia, şi numai atunci cînd aceştia refuzau s-o ia în condiţiile arătate, putea s-o arendeze altcuiva. Înştiinţarea se făcea fie prin ispravnici, fie direct clăcaşilor chemaţi la încheierea contractului de arendare, şi deseori în aceste contracte apare menţionat refuzul clăcaşilor la dreptul lor de a lua în arendă moşia. Cînd procedeul era încălcat şi moşia se arenda unor persoane străine de obşte, fără a fi oferită mai întîi locuitorilor, aceştia din urmă, pe baza dreptului de protimisis, puteau s-o revendice, şi arendaşul intermediar era înlăturat.

Protimisisul clăcaşilor la arendarea moşiei pe care locuiau îşi are originea în protimisisul cutumiar aplicat la înstrăinarea unor bunuri, ca pămînt, casă etc.[6] şi este legat de caracterul feudal al proprietăţii asupra

[3] Contractele locuitorilor dintr-o serie de sate ale mănăstirii Slatina, prin care iau în arendă unele moşii ale aceleiaşi mănăstiri, la 23 aprilie 1799 şi apoi la 23 aprilie 1802, ilustrează cu natura arenzii ca expresie bănească a obligaţiilor clăcăşeşti : „... am făcut cerire ca să ne aşăz u pentru cele ce sântem datori a da la sfânta mănăstire pentru adetiul moşiei pe care noi locu m şi ne hrănim, întîi pentru boerescul nostru ce sântem datori a lucra la mănăstire 12 zile într-an, al doile dijma... din semănături, zeciuiala din finaţ..." etc. Pentru toate acestea şi alte se obligă să dea o sumă de bani, reprezentînd arenda (B.A.R., CLXXXVI 285, 288, 289, 2 , 295, 296 etc.).

[4] B.A.R., CLXXXVI 285, 295, 297 etc.; *Documente privind relaţiile agrare în secol al XVIII-lea* (citat în continuare *D.R.A.*), vol. II, Moldova, doc. nr. 593 din 10 septembr 1793 : „Deci ei <locuitorii> să stăpînească şi să ia venitul acestor doao moşii <Valea Sacă şi Corlăţele, ale m-rii Slatina>, din orîndă <de la circiumi>, din ţarini, din pădure şi din toate după obiceiu".

[5] Deşi deseori dijma şi boierescul erau percepute în bani, nu putem aprecia că în acest caz moşia era arendată locuitorilor. În sămile mănăstirilor din anii 1741—1742, egumenii nu considerau că au arendat locuitorilor venitul moşiei atunci cînd înregistrează diferite sume de bani provenite din boieresc sau dijmă (vezi „Buletinul comisiei istorice a României", vol. I, Bucureşti, 1915, p. 229—279).

[6] Există o problemă a influenţei bizantine în această materie. Vezi Marcel Emerit. *La solidarité du clan dans l'ancienne Roumanie*, extrait de la Bibliothèque de l'Institut français de hautes études en Roumanie (Mélanges, 1928), Bucureşti, 1929, p. 60, şi Val. Georgescu, *Preemţiunea în istoria dreptului românesc*, Bucureşti, 1965, p. 284. Marcel Emerit este însă dispus să vadă în acest drept mai degrabă un obicei vechi românesc, dar care n-a lăsat — după informaţia sa — urme documentare.

www.dacoromanica.ro

pămîntului. Este, în ultimă analiză, confirmarea dreptului de folosinţă ce-l au producătorii direcţi asupra pămîntului pe care locuiesc [7] în noile condiţii create de generalizarea arendăşiei în agricultură, fenomen care ameninţa acest drept [8]. Convingerea aceasta ne-o dă şi faptul că, la 28 mai 1767 [9], Grigore Callimachi, reeditînd „ponturile" lui Grigore Ghica din 1 ianuarie 1766, referitoare la nartul zilelor de boieresc, găseşte necesar să adauge un al 16-lea „pont", prin care întăreşte locuitorilor dreptul de „a se hrăni" pe moşie, în cazul cînd aceasta ar fi arendată [10].

După părerea noastră, aceasta nu este decît o măsură imediat premergătoare şi pregătitoare consfinţirii dreptului de protimisis al clăcaşilor la arendarea moşiei, provocată de urmările fenomenului arendăşiei în agricultură, dar nu consfinţirea însăşi a protimisisului clăcaşilor [11].

Puterea centrală, interesată, a vegheat la respectarea dreptului de protimisis, cu tendinţa vădită de a înlătura unul din factorii provocatori ai fugii — abuzurile arendaşilor —, avînd totodată în vedere şi întărirea puterii economice a clăcaşilor birnici [12]. Dar, faţă de Ţara Românească, în Moldova, dreptul de protimisis al clăcaşilor la arendare preocupă legea mult mai tîrziu, abia la începutul secolului al XIX-lea. Nici *Sobornicescul hrisov* din 1785, considerat cel mai important act legislativ intern pînă la *Codul Callimachi*, deşi tratează regimul protimisisului la vînzare, al schimburilor şi zălogirilor de moşii, nu se ocupă de protimisisul la arendare. Abia anaforaua divanului din 20 februarie 1803 [13] aminteşte de un hrisov al domnitorului Mihail Suţu (1793—1795), care ar fi consfinţit şi

---

[7] Radu Rosetti vedea în acest privilegiu „o afirmare clară şi categorică a dreptului de olosinţă al săteanului asupra hotarului locuit de el" (*Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, vol. I, p. 343).

[8] Valentin Georgescu apreciază că „protimisisul nu este un rest de vechi obiceiuri, ci n obicei nou, prin care obştea reacţionează în spirit conservator la noile condiţii de exploatare a moşiilor, cînd aceasta se face prin arendăşia de tip premergător arendăşiei capitaliste propriu-z s " (*op. cit.*, p. 285).

[9] Şi nu 1768, ca la D. C. Sturdza-Şcheianu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, vol. I, Bucureşti, 1907, p. 28—31; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 465—468, şi Val. Georgescu, *op. cit.*, p. 275. Vezi corect în *D.R.A.*, vol. II, *Moldova*, p. 423.

[10] „Şi de vor fi vîndute cu anul niscaiva moşii, iarăşi lăcuitorii acei moşiei să fie neopriţi despre cei ce după vreme să vor întîmpla cumpărători acei moşiei de a-şi face toată hrana lor, şi stăpînii moşiilor, care vor ave moşii de vîndut cu anu, să le vînză cu această tocmală, ca lăcuitorii acei moşii să aibă voe de a-şi face toată hrana lor, neoprindu-să despre cumpărător" (*D.R.A.*, v l. II, p. 423).

[11] Nu sîntem de acord cu afirmaţia lui Valentin Georgescu (*op. cit.*, p. 276) că preocuparea principală a domniei, cînd a înscris această prevedere în legea ţării, a fost de a-i împiedica — liniştindu-i — pe ţărani, provocaţi de eventuale abuzuri ale arendaşului, să recurgă la protimisis: „...preocuparea principală este de-al înlătura (protimisisul. — *I.C.*) prin măsuri care să liniştească pe ţărani în mod suficient pentru ca ei să nu recurgă — sub formă de revendicare zgomotoasă sau rugăminte stăruitoare către stăpîni — la protimisis şi la alungarea arendaşului". De altfel, pînă la 1767 nu întîlnim, documentar, revendicarea protimisisului.

[12] M. Emerit arată că, deşi ţărănimea dependentă nu avea drept de protimisis la cumpărarea unor proprietăţi, totuşi la arendări i se recunoaşte acest drept, explicînd legea ca fiind dictată de interese de moment: „Les pays ayant besoin de repos et de travail il fallait eviter les exactions des gros fermiers qui auraient pu provoquer la fuite des paysans et la ruine du domain" (*op. cit.*, p. 60).

[13] B.A.R., XXXIV/33, copie; publicată prima dată de A. Rădulescu, *Dreptul de protimisis la arendarea moşiilor*, în „Dreptul" (XXXXVI), 1907, nr. 40, p. 323—324 şi apoi de Radu Rosetti în *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, Bucureşti, 1907, p. 487, precum şi de D. C. Sturdza-Şcheianu în *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, Bucureşti, vol. I, 1907, p. 50.

www.dacoromanica.ro

limitat în același timp protimisisul la arendare[14], țăranii putînd să-și exercite acest drept numai dacă se pronunțau în primul an al contractului[15], pînă la data de 23 aprilie (Sf. Gheorghe)[15 bis]. Dar faptul că la 1803 se simte nevoia confirmării acestui drept în limitile amintite determină pe unii autori să pună la îndoială existența hrisovului lui Mihail Suțu. De altfel, este pusă sub semnul întrebării legiferarea acestui drept chiar și în 1803, cînd, la 20 februarie, 15 boieri divaniți cer, pe lîngă confirmarea hrisovului lui Mihail Suțu menționat de ei, o nouă condiționare a protimisisului la arendare : să fie acordat numai dacă întreaga obște îl va revendica, chipurile, pentru a se evita ascuțirea contradicțiilor din sînul obștii bazate pe inegalitatea de avere : „Și iarăși cînd va fi ca să să dea protimisis lăcuitorilor, în vreme cuviincioasă *de-l vor ceri toți sătenii* (s.n. — *I.C.*), așa să li să dei, iar dacă să vor alegi numai doi sau trei din cei mai cu puteri ca să-l ciară, nu găsim cu cale ca să să de numai la doi sau trei, fiindcă acie asupresc pe cei mai săraci, după cum îndestule pricini s-au întîmplat " [16]. Indiferent dacă această anafora s-a bucurat sau nu de o rezoluție domnească, cert este că în practică nu s-a ținut seama de clauzele ei. Arendările către fruntașii satului au continuat, intensificînd procesul de stratificare în sînul țărănimii clăcașe, după cum vom vedea mai jos.

Se observă deci că, spre deosebire de Țara Românească. unde există o legiferare certă a protimisisului clăcașilor la arendare [17]. în Moldova acest drept este înregistrat de legislația țării numai cu scopul de a fi reglementat, condiționat și apoi desființat. Cu alte cuvinte, nu există (sau nu se păstrează !?) actul său de naștere. Aceasta ar fi încă o dovadă că el a apărut spontan, a acționat cu putere de „obicei", derivat din dreptul strămoșesc de folosință al clăcașilor asupra moșiei pe care locuiau.

Astfel unul din elementele vechi ale dreptului feudal, în anumite condiții, a favorizat apariția unui fenomen nou cu un potențial de dizolvare a relațiilor feudale.

Cu toate că protimisisul clăcașilor la arendare este tîrziu înregistrat de dreptul moldovenesc, el se exercită, mai ales în virtutea obiceiului pămîntului, încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Astfel, la 1767

---

[14] Ca și în Țara Românească, la 22 decembrie 1791 (vezi I. Constantinescu, *op. cit.*, p. 1 043).

[15] „În domnie măriii sale Mihail Suțul vv., s-au hotărît ca pentru acei ce vor cumpăra moșii în orîndă pentru mai mulți ani și lăcuitorii ce șăd pe dînsele vor cere protimisis la începutul celui dentîi an, mai înainte de zioa sfîntului Gheorghe, să li să de, iar trecînd zioa însămnata și apucînd orîndatorii a întra în stăpînire moșiilor, pe urmă de vor și ceri lăcuitorii protimisis, să nu li să de, ce să stăpînească pînă la împlinire anilor ce să vor cuprinde în zapis..." (B.A.R., pach. XXXIV/33). Dar la 1811 este acordat dreptul de protimisis clăcașilor și după al treilea an de arendă a unei moșii ce fusese inițial arendată pe 5 ani unui boier, fără să se țină seamă de prevederile acestei legi. Astfel spătarul Șerban Negel, care luase în arendă pe 5 ani moșia Rînzești (Fălciu), a m-rii Aron Vodă, este scos după trei ani, pe motiv că asuprește pe locuitori, iar moșia este dată acestora pe termen de trei ani (Arh. St. Iași, Cond. Mitrop. II, f. 211v—213).

[15 bis] — 23 aprilie, și nu 1 mai, cum afirmă V. Mihordea în *op. cit.*, p. 248.

[16] Anaforaua, deși s-a păstrat în original la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, nu este însoțită și de rezoluția domnitorului.

[17] *Pravilniceasca condică*, la 1780.

www.dacoromanica.ro

iulie 10, locuitorii din Săpoteni şi Cordăreni (ţ. Botoşani), cătunele mănăstirii Doljeşti, se cred îndreptăţiţi de a nu îngădui arendarea moşiei unor boieri sau negustori şi, alegîndu-se zece dintre fruntaşi, o iau pe seama lor : „Deci, sfătuindu-ne noi toţi oamenii *ca să nu mai îngăduim* (s.n. — *I.C.*) a să vinde venitul moşiilor pe la boeri şi neguţători" [18], se arată în contract. Locuitorii din Păstrăveni (ţ. Neamţ), satul mănăstirii Neamţ, pînă la 19 ianuarie 1780 au ţinut în arendă „*cu protimisire*" moşia Buzaţii, tot a mănăstirii Neamţ [19]. La 1780, locuitorii din Săbăoani, moşia mănăstirii Secu, cer „*dreptate*" să li se arendeze lor moşia, deoarece Dumitru Grecul, care se dă drept vechil, dar ei îl ştiu că este arendaş, le strică obiceiul ce-l aveau pînă atunci în relaţiile lor cu mănăstirea [20].

Perpetuarea şi generalizarea fenomenului de arendare a moşiilor către producătorii direcţi ar fi putut duce la emanciparea acestora şi la răscumpărarea pămîntului cultivat de ei, determinînd dezvoltarea economiei agrare din ţările române pe calea micii producţii de mărfuri. Dar, de îndată ce stăpînii de moşii şi-au putut da seama de aceste consecinţe, au luptat pentru limitarea şi apoi desfiinţarea dreptului de protimisis al clăcaşilor la arendare. Frecvenţa proceselor pentru protimisis oferă o dovadă în plus că stăpînii de moşii îl preferau pe arendaşul intermediar. În cele din urmă, la 15 ianuarie 1815, boierii cer direct desfiinţarea acestui protimisis, argumentînd tocmai cu frecvenţa proceselor „aducătoare nu de puţină sărăcie şi stăngere şi înşişi lăcuitorilor, stăndu şi cu necontenire judecîndu-se". Domnitorul Scarlat Callimachi întăreşte anaforaua divanului la 9 februarie acelaşi an, interzicînd cu desăvîrşire dreptul clăcaşilor la protimisis şi dînd deplină libertate stăpînului să arendeze moşia cui va voi : „... Încredinţîndu-ne că socotinţa dumilor-sale boierilor este dreaptă şi cu cuviinţă de a conteni acest pricinuitoriu de păgubire obiceiu, hotărîm domniea mea, împreună cu tot sfatul de obştie, ca de acum înainte un protimisis ca acesta să fie cu totul oprit şi fieştecare din stăpînii moşiilor să fie slobod şi întru deplină stăpînire a-şi vinde venitul moşiilor precum va vroi şi oricui va vre şi contractul dintre vînzători şi cumpărători să aibă tărie" [21]. Abrogarea protimisisului clăcaşilor la arendare corespundea în acelaşi timp şi intereselor marilor arendaşi — deci ale burgheziei în formare —, a căror libertate de acţiune era stînjenită de acest drept. Interzicerea protimisisului la arendare se încadrează, astfel, în seria acelor măsuri care aveau să ducă treptat la transformarea dreptului de stăpînire feudal asupra pămîntului în drept burghez, prin eliberarea lui de servituţile care îl limitau [22].

Pentru a preveni însă nemulţumirea locuitorilor şi abuzurile arendaşilor care n-ar mai fi avut a se teme de concurenţa acestora, domnul, în acelaşi hrisov din 9 februarie, dă asigurări locuitorilor că arendaşii abu-

---

[18] Arh. Ist. Centr., Bucureşti, *Mănăstirea Doljeşti*, X/97.

[19] *D.R.A.*, vol. II, doc. nr. 499.

[20] *Ibidem*, doc. nr. 508.

[21] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X B, Bucureşti, 1900, p. 429.

[22] Într-o anafora, databilă după 1815, după ce se refuză dreptul de protimisis ca megiaş la arendarea unor moşii din ţinutul Iaşi, se face o foarte instructivă argumentare: „... Fieştecine cu lucrul său esti volnic a face ce va vre şi a-l da cui va socoti şi nu să poate opri", considerîndu-se că acordarea dreptului de protimisis ar însemna lezarea dreptului de stăpînire a moşiei : „căci va se zică că <stăpînul> nu-i la voe sa, ci esti la voe megieşilor sei, lucru care nici într-un chip dreptate nu suferă" (B.A.R., CXXII/183).

www.dacoromanica.ro

zivi vor fi scoşi din stăpînirea moşiilor arendate : „Însă, ca nu cumva şi orîndatorii în nădejdea aceştii hotărîri a ridicării protimisisului de la locuitori să se ispitească a păşi peste ponturile domneşti sau peste aşăzarea ce vor avea stăpînii moşiei cu locuitorii şi să asuprească mai mult pe locuitori, poruncim domnia mea dumisale vel logofăt şi dumisale vel vistier ca de se vor arăta nescariva locuitori cu acestu feliu de jalobe, să se cerceteză cu amănuntul şi încredinţîndu-să de vreo urmare a orîndatorilor împotriva ponturilor gospod sau a aşăzării cu stăpînii moşiilor, atuncea îndată pe acei orîndatori să-i lipsască din stăpînirea moşiilor fără a li se mai da mai multă ascultare" [23].

După cum se va vedea mai jos, această măsură s-a dovedit însă un simplu paliativ, nereuşind să înlăture în practică jafurile şi fărădelegile arendaşilor intermediari.

Interesant că Regulamentul organic al Moldovei (art. 121) acorda protimisis locuitorilor moşiei la încheierea învoielilor „libere" pentru teren suplimentar („prisoase") celui prevăzut de acelaşi regulament. Aceste învoieli sînt, în ultimă analiză, arendări sau subarendări, dar au un conţinut economic deosebit de cel al arendărilor către clăcaşi de dinaintea Regulamentului organic.

★

În legătură cu istoria dreptului de protimisis la arendare, trebuie menţionate şi alte categorii de protimitari, şi anume : rudele, copărtaşii şi megieşii. Fără să cunoaştem hrisoave domneşti care să confirme protimisisul rudelor şi copărtaşilor [24], el este destul de frecvent întîlnit în actele particulare. Astfel, la 1794, Catrina Cuza este silită să anuleze contractul încheiat în aceeaşi lună cu spătarul Mihalachi Costachi, prin care îi arenda moşia Cuzlăul (ţ. Dorohoi) [25], şi să primească oferta vărului său, Arghirie Cuza, care revendicase „protimisis" [26]. La 27 martie 1726, paharnicul Ioniţă Murguleţ ia în arendă cu drept de protimisis partea de moşie din Ipoteşti a vărului său Iordachi Costachi, el însuşi fiind razeş, cu 3 părţi din 5, în această moşie [27]. Acest protimisis al rudelor funcţionează şi la 1827 (supravieţuind protimisisului clăcaşilor), cînd Neculae Racoviţă este pus în dreptul său la arendarea satului Ciorăştii (ţ. Vaslui) aparţinînd surorii sale, printr-o rezoluţie domnească [28].

Protimisisul copărtaşilor (sau răzeşilor) este confirmat şi de documentul din 24 noiembrie 1802 [29], prin care postelnicul Gheorghe Săndulachi dă în arendă moşia Răsipeni vărului său, „fiind răzeş cu el", şi declară „răsuflat" contractul ce-l avea încheiat cu nişte bulgari [30].

---

[23] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 129.

[24] Ca în Ţara Românească.

[25] B.A.R., CV/148.

[26] *Ibidem*, CVI/147.

[27] Arh. Ist. Centr., Bucureşti, *Achiziţii noi*, MMDCXXI 36.

[28] B.A.R., LXXII/224.

[29] Ibidem, CLXVI/103.

[30] Vezi şi documentul din 5 iunie 1813 (B.A.R., CCLIX 77) etc. şi Val. Georgescu, *op. cit.*, p. 274, notele 13—15.

www.dacoromanica.ro

Protimisisul de megieşie, deşi este clar afirmat într-o serie de documente [31], este contestat la 1 octombrie 1813 : departamentul pricinilor străine, din porunca domnitorului, scrie generalului consul rus să-l îndepărteze pe spătarul Alexandru Mavrocordat, care luase cu silnicie în arendă moşia Cioropcani, a mănăstirii Aron-Vodă, „supt cuvînt că cu megieşie altei moşii a dumisale ce are acolo, s-ar protimisi să ţie şi pe a mănăstirii cu anul", motivînd că „la vînzările veniturilor de moşii cu anul, *megieşie nu are protimisis* (s.n.—*I.C.*), din multe pricini supărătoare *fiind oprită acest fel de protimisire*" (s.n.—*I.C.*) [32].

Firește, principala categorie de protimitari rămîn tot clăcaşii. Acest fapt are un rol social şi economic deosebit de important, rol pe care vom încerca să-l analizăm în paginile ce urmează.

★

Practica arendării moşiilor către ţărani este întîlnită încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Cel mai vechi document cunoscut de noi, care atestă arendările de moşii către ţărani, datează din 18 mai 1727. Este porunca domnitorului Grigore Ghica către pîrcălabii de Bacău, în urma plîngerii egumenului de la mănăstirea Bogdana, ca bîrsanii de la Caşin, cărora le vînduse dijma de pe o moşie, să-şi achite arenda [33].

Fenomenul este întîlnit destul de frecvent în întreaga ţară, dar îndeosebi în regiunea de munte, unde condiţiile naturale îngreuiau perceperea clăcii şi a dijmei în natură şi unde relaţiile producătorilor cu piaţa erau mai frecvente. Mănăstirea Slatina, de exemplu, obişnuia, pînă la începutul secolului al XIX-lea, să-şi arendeze o serie mare de moşii locuitorilor de pe ele [34].

Unele interese de moment ale stăpînilor de pămînt (mai ales mănăstirile) au făcut ca arendările către locuitorii moşiei să continue şi după desfiinţarea dreptului lor de protimisis, cu toată concurenţa pe care arendaşul intermediar o exercită liber. Dintr-o statistică întocmită pentru perioada 23 aprilie 1822—23 aprilie 1823, privind arenzile moşiilor din ţinutul Neamţ ale mănăstirilor închinate, se poate vedea că din totalul de 21 arendări înregistrate, 8 erau făcute locuitorilor (deci 38,09%) cu o valoare de 34 300 lei din totalul de 77 400 lei (aproape jumătate) [35]. Dar

[31] La 1798, i se confirmă serdarului Gh. Şerban dreptul de protimisis la arendarea moşiei Tuluceşti (ţ. Covurlui), a mănăstirii Cetăţuia, drept ce-l are „cu megieşire moşiei sale..." (Val. Georgescu, *op. cit.*, p. 274. Vezi aici şi alte exemple). Vezi şi doc. din 5 iunie 1813 despre acest protimisis la 1809 (B.A.R., CCLIX/77).

[32] Arh. Ist. Centr., Bucureşti, *M-rea Aron-Vodă*, II/84 original.

[33] *D.R.A.*, vol. II, doc. nr. 95. Exemple de arendări la clăcaşi, începînd cu decada a şaptea a secolului al XVIII-lea, vezi la Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 277, nota 25. Apoi : la 10 septembrie 1779, locuitorii din Găuri, luînd în arendă partea de moşie a mănăstirii Vizantea, se învoiesc cu egumenul „să aibă a da la mănăstire cîte 55 lei pe an şi 50 oameni lucrători într-o zi" (*D.R.A.*, vol. II, doc. nr. 497); vezi şi doc. din 3 aprilie 1780 (pentru anul 1776—B.A.R., III/79); din 29 aprilie 1779 (pentru anii anteriori—*D.R.A.*, vol. II, doc. nr. 494); din 23 aprilie 1806 (B.A.R., MCCLXXX/4); din 23 aprilie 1808 (ibidem, MCCXLIII/56) etc. etc.

[34] Moşiile Sabasa, Mădeiul, Borca, Cotărgaşul, Valea Sacă, Corlăţelc, Găineşti, Poiana Soci, poienile Arşiţa Băisăscului etc. (B.A.R., CLXXXVI/284, 285, 288, 289, 293—296, 298 ş.a.; CLXXXVII/187, 188, 211, 212 ş.a.; DLXXVI/44 ş.a.).

[35] Th. Codrescu, *Uricariul*, Iaşi, 1892, vol. XX, p. 347—349. Vezi alte exemple de după 1815 : doc. din 23 aprilie 1820 (B.A.R., CCCXXIX/67); doc. din 23 aprilie 1824 (B.A.R., IV/59); doc. din 19 aprilie 1825 (B.A.R., XXV/72) etc.

www.dacoromanica.ro

la 1833, din cele 725 de moşii arendate, înregistrate în statistica arendaşilor, doar patru sînt date locuitorilor [36].

Ţinem să precizăm că, spre deosebire de alţi autori [37], noi nu considerăm drept arendare acele învoieli existente încă din secolul al XVII-lea prin care cei ce vin şi se aşază pe moşie (lăturaşii — îndeosebi băjenari), sau numai lucrează aici o bucată de pămînt, se obligă să dea dijmă şi nici învoielile pentru curături [38] destinate livezilor sau viilor, precum nici bezmenul. „Învoielile" încheiate între stăpîn şi cei ce vin să se aşeze pe moşie, fenomen strîns legat şi de politica de populare a ţării prin imigrare, nu le considerăm arendări. Prin aceste „învoieli" nu se fixează un termen de folosinţă a moşiei (ca în contractele de arendă) ; obligaţiile pe care şi le asumă locuitorii sînt cele de clacă şi dijmă, deci relaţii feudale tradiţionale. În timp ce contractul de arendă, stabilind condiţii noi, face ca puterea obiceiului să slăbească, relaţiile de clacă şi dijmă să se şteargă, învoielile de care am vorbit le presupun. În plus, contractele de arendare a moşiei includ şi arendarea rezervei şi a unor monopoluri feudale (vînzarea vinului etc.), a întregului venit al moşiei, pe cînd învoielile stabilesc doar relaţii de producţie (clacă şi dijmă).

Este drept însă că răspîndirea practicii învoielilor între locuitori şi stăpîni, îndeosebi atunci cînd obligaţiile erau stabilite în bani, a înlesnit trecerea la arendarea propriu-zisă a venitului moşiei către producătorii direcţi.

★

Arendarea munţilor. Aşa cum am mai arătat, fenomenul arendării către producători a început mai ales în regiunea muntoasă prin arendarea păşunilor şi a fîneţelor fie oierilor transilvăneni [39], care veneau cu turmele în munţii Moldovei, fie armenilor poloni sau celor localnici [40]. În felul acesta se explică şi faptul că dreptul de protimisis la arendare începe să funcţioneze în primul rînd în legătură cu arendarea munţilor. Astfel, la 2 ianuarie 1771, într-o carte de judecată dată mănăstirii Humor pentru claca locuitorilor, divanul Moldovei hotăra în privinţa fîneţelor şi păşunilor : „...Fînaţele ce sînt pe moşiile mănăstirii să poprească igumenul cîte a fi de trebuinţa mănăstirii şi ce mai trece să dea lăcuitorilor ce şed

---

[36] Arh. St. Iaşi, *Vistieria*, Tr. 875, op. 997, dos. 173, statistica arendaşilor din 13 ţinuturi (lipsă datele pentru ţinuturile Roman, Fălciu şi Cîrligătura).

[37] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 34, citează ca exemplu de arendare actul din 1660 iunie 25, prin care Vasile cel Bătrîn din Vîrtop se învoieşte ca, în schimbul dreptului de a ara şi cosi pe moşia Vîrtop, să dea dijmă. Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 279, numeşte arendă de tip „tradiţional" dreptul pe care îl capătă la 11 aprilie 1739 armenii „cu cirezi", de la Grigore Ghica, să cosească fîn „cu voia proprietarilor... dînd dijma locului". În acest sens, acelaşi autor atribuie aşezămîntului din 1741, al lui Constantin Mavrocordat (pentru oamenii străini ce se aşezau pe moşii în condiţii de dijmă), un rol deosebit în dezvoltarea regimului arendării (*op. cit.*, p. 273, nota 8).

[38] Valentin Al. Georgescu (*op. cit.*, p. 273) consideră că regimul de curătură transformă „dijma într-o « arendă » în natură".

[39] Vezi exemple la V. Mihordea, *Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Bucureşti, 1968, p. 246.

[40] Vezi exemple la Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 279. Amănunte despre arendarea în regiunea de munte, vezi C. Istrati, *Despre diferenţierea ţărănimii clăcaşe în regiunea de munte a Moldovei la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie", Iaşi, an. XII, fasc. 1, 1961.

www.dacoromanica.ro

pe moşiile mănăstirii cîtă va fi pentru trebuinţa bucatelor lor, iar ce va prisosi mai multe preste trebuinţa lor iară igimenul să fie volnic să o dea cui va vrea". „...Pentru munţi, pe unde sînt locuri de stîni, să aibă locuitorii a să tocmi cu stăpînii munţilor şi aşa să puie stînă, şi cu preţul ce ar da alţii streini, *dînd acei de loc, mai volnici să fie acei de loc*" [41].

Protimisisul la arendarea păşunilor şi fîneţelor se menţine şi după 1815, dată la care protimisisul la arendarea moşiilor de arătură este anulat. La 31 octombrie 1820, Mihai Suţu, întărind regulamentul ce fixa regimul armenilor din Roman, le confirmă acestora şi dreptul de protimisis la arendarea moşiilor pentru păşunatul vitelor lor şi pentru fînul ce-l fac [42]. Instructivă este şi anaforaua referitoare la pricina dintre hatmanul Costache Ghica, vornicul Neculai Balş şi comisul Vasile Ruset, pe de o parte, şi mănăstirea Cetăţuia, pe de altă parte, pentru protimisis la arendarea moşiilor Rusăni şi Holboca (ţ. Iaşi), pe care mănăstirea le dăduse spătarului Ioan Canano. Primii, pretinzînd să le răscumpere „fiind megieşi", divanul face cunoscut că „...*protimisis să dă la moşiile ce le cumpără neguţătorii pentru păşune şi pentru fînaţuri*, iar nu şi la unele ce sînt pentru ţarini" [43]. Acest lucru se explică în primul rînd prin importanţa pe care o are în Moldova sectorul creşterii animalelor în cadrul economiei agrare.

*

Cauze şi consecinţe. Cauza nemijlocită care determină pe clăcaşi să ia în arendă moşia pe care locuiesc o constituie primejdia de a fi supuşi unei exploatări sporite, ca urmare a apariţiei arendaşului intermediar între ei şi stăpînul moşiei. Mai precis, putem chiar afirma că arendarea de către clăcaşi a fost determinată în primul rînd de extinderea arendăşiei în general şi de ameninţarea pe care o prezentau arendaşii intermediari pentru locuitori. Cu foarte puţine excepţii, cererile clăcaşilor de a lua ei în arendă moşia pe care locuiau sînt provocate de abuzurile şi fărădelegile arendaşilor. Clăcaşii obţin cîştig de cauză în cele mai multe procese intentate arendaşilor, deoarece abuzurile acestora puteau duce la depopularea satelor şi ruina moşiilor, iar în cele din urmă la dezorganizarea fiscală. Ameninţînd cu fuga, clăcaşii reuşesc să obţină fie protimisis la arendare, fie înlăturarea arendaşului abuziv şi aducerea unuia mai „blînd", sau impun stăpînului să nu mai dea în arendă moşia, ci s-o administreze pe cont propriu. Iată spre exemplificare cîteva documente, dintre care unele inedite :

La 10 iulie 1767, aşa cum am mai arătat, zece locuitori „fruntaşi" din Săpoteni şi Cordăreni, în urma sfatului obştesc, luau în arendă venitul moşiei mănăstirii Doljeşti pentru a înlătura pe vechii arendaşi care le pricinuiau supărări [44]. Între timp, moşia fiind dată din nou unor arendaşi străini de obşte [45], la 1802 locuitorii aceloraşi sate, nemaiputînd s-o arendeze pe cont propriu, se obligă printr-un zapis la sarcini mult sporite faţă de mănăstire, numai cu condiţia ca moşia să nu se mai dea în arendă.

[41] B.A.R., Ms. rom. 111, f. 86—86 v. (subl. ms.). O carte identică este dată tot în ianuarie 1771 şi mănăstirii Pîngăraţi (*D.R.A.*, doc. nr. 234).

[42] Val. Georgescu, *op. cit.*, p. 280—281.

[43] B.A.R., CXXII/183, copie nedatată, databilă după 1815. Iată deci că unele forme de protimisis la arendare persistă şi după 1815. Val. Georgescu constată că „după 1815 documentele cunoscute de noi nu mai conţin cazuri precise de exercitare nici a altor forme de protimisis la arendare" (*op. cit.*, p. 283).

[44] Arh. Ist. Centr., Bucureşti, *M-rea Doljeşti*, X/97.

[45] Ibidem, X/103, 104, 107.

www.dacoromanica.ro

Vornicul de Cordăreni, iscălind zapisul, adaugă : „Şi eu Sofronie, vornicul ot Cordăreni, cu sfatul nostru, adaogim mănăstirii 8 zile mai mult decît ponturile, numai să fim în odihnă" (să nu se mai arendeze moşia) [46].

La 15 mai 1796, locuitorii din Rogojeşti scriu stăpînului să nu mai arendeze moşia lui Nicolae Butuce, care o ţinea din 1794, deoarece din pricina lui „de mult ni-am fi fost împrăştiet, de carii şi acu, văzîndu-l în sat, foarte ne-am spăriet că nu vom pute ajunge să strîngem şi ceia ce am sămănat" ; cer ca moşia să fie arendată altcuiva [47].

La ameninţarea locuitorilor din Valea Sacă, satul mănăstirii Slatina, că „ei tot satul să vor răsipi şi să vor duce unde îi va îndrepta Dumnezeu, căci nu pot a mai suferi asuprelile şi nedreptăţile ce au suferit şi încă şi acum sufăr de către acest Măgărdiciu" (arendaşul), egumenul este silit să arendeze locuitorilor, la 10 septembrie 1793, moşiile Valea Sacă şi Corlăţelele, pe timp de 5 ani, cu o sumă de bani chiar mai mică decît cea oferită de alţi arendaşi [48].

Locuitorii din Tătăruşi, satul mănăstirii Pobrata, în deceniul al IX-lea al secolului al XVIII-lea, sînt de asemenea „protimisiţi" la arendarea celor cinci silişti ce ţin de satul lor (Nănăşeni, Mărceni, Iurgani, Bodeşti şi Turbata), deoarece arendaşul moşiei nu a respectat învoiala ce o avea cu locuitorii („făcîndu-le supărări şi asupriri, încît lăcuitorii *au fost siliţi* a plăti ei banii ce da Brandaburul <arendaşul> la mănăstire şi a scoate pe Brandaburul dintre dînşii")[49].

Locuitorii dintr-un sat al cluceresei Ruxandra Catargi îşi avertizează stăpîna, la 23 aprilie 1802, „că noi pă dînşii <pe arendaşi> *nu mai primim să ţie moşie nicidecum*", ameninţînd cu fuga : „că de or mai ţinea ei moşia dă acuma încolo, ni să sparge satu, ei dă nu ne vei face dumneata dreptate, noi ne ducem"[50].

La 1811, locuitorii moşiei Rînjeşti (ţ. Fălciu), a mănăstirii Aron-Vodă, plîngîndu-se că sînt asupriţi de arendaşul moşiei, spătarul Şerban Negel, obţin dreptul de a lua ei în arendă moşia [51].

Aşadar, legea protimisisului clăcaşilor la arendare a servit acestora ca armă eficace împotriva exploatării arendaşilor abuzivi [52].

---

[46] Ibidem, X/112, doc. din mai 1812, foarte interesant pentru ilustrarea relaţiilor de producţie din această perioadă. Totuşi moşia, în iunie 1813, era arendată unui Elefterie Dumitriu.

[47] *D.R.A.*, vol. II, doc. nr. 638.

[48] *D.R.A.*, vol. II, doc. nr. 593; doc. nr. 589, nota 1 şi doc. nr. 620. Este drept că la această sumă se adaugă obligaţia clăcaşilor de a cosi mănăstirii 100 de fălci de fîn într-o săptămînă şi unele corvezi (vezi şi doc. 292, din *D.R.A.*), ceea ce face ca în realitate preţul arenzii să fie de fapt mai mare.

[49] *Ibidem*, doc. din 18 decembrie 1797, nr. 670 (subl. ns.).

[50] B.A.R., MCCLXXXI/235 (subl. ns.).

[51] Arh. St. Iaşi, Condica Mitropoliei II, f. 211 v.—213. Dar la 24 februarie 1812 divanul însărcinează pe ispravnicii de Fălciu să cerceteze jalba egumenului precum că locuitorii nu-şi plătesc la timp arenda şi au arat locurile de fînaţ (Arh. Ist. Centr., Bucureşti, *M-rea Aron Vodă*, II/78). Alte exemple de arendări la clăcaşi, vezi doc. din 6 mai 1796 (B.A.R., DCXCIII/41) etc. etc.

[52] V. Mihordea, însă, tratînd arendarea moşiilor de către clăcaşi numai ca una din formele de luptă a acestora împotriva boierescului, apreciază că „luarea în arendă a moşiei era considerată de locuitori ca *singura cale* de a pune capăt conflictelor pe care le aveau *cu stăpînii* în unele părţi" şi că „fenomenul... era folosit de ţărani, acolo unde aveau posibilitatea, *împotriva exploatării stăpînilor*" (subl. ns.) (*op. cit.*, p. 249). Dar documentul citat se referă la altceva, şi nici d-sa, nici noi nu am întîlnit vreun document din care să reiasă că luarea în arendă a moşiei de către locuitorii clăcaşi ar fi fost soluţia care a rezolvat vreun conflict cu stăpînul moşiei pentru boieresc.

www.dacoromanica.ro

Faptul că majoritatea arendărilor către clăcaşi sînt impuse prin judecată duce şi la concluzia că stăpînii de moşii se eschivau să arendeze obştii, preferîndu-l pe arendaşul intermediar. Dar pentru că legea dădea prioritate clăcaşilor, stăpînul şi arendaşul recurg la diferite subterfugii şi reuşesc deseori să eludeze prevederile legii. În felul acesta procedează logofătul Theodor Balş pentru a lua în arendă, la 23 aprilie 1806[52 bis], patru moşii ale mănăstirii Slatina (Sabasa, Mădeiul, Borca şi Cotărgaşul), arendate pînă atunci locuitorilor. Arendaşul recunoaşte, printr-un zapis dat mănăstirii în aceeaşi zi în care s-a încheiat şi contractul de arendă, că „pentru ca nu cumva lăcuitorii să să scoali cu vreun protimisis, s-au făcut alt contract din partea mănăstirii la mîna me *cu iconomie*" (subl. ns.), (cu înşelăciune), iscălit numai de egumen, pe care îl declară „răsuflat"[53] (nul), rămînînd să intre în vigoare „contractul cel adevărat ce iaste întărit cu pecete mănăstirii şi cu iscălitura preasfinţiei sale mitropolitul", dar care nu ni s-a păstrat.

Locuitorii din Săbăoani, satul mănăstirii Secu, cerînd protimisis la arendarea moşiei, arată că Dumitru Grecu „nu doar că este vechil, precum să răspundi, ce ar fi cu adevărat cumpărător moşiii" (arendaş)[54].

O altă cauză a arendării moşiilor de către clăcaşi este de natură economică. În Moldova, unde încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea începe să se pună problema pămîntului, lipsa locurilor de hrană pe moşia unde locuiau determină pe clăcaşi „să cumpere" pe alte moşii „cu anul" (să arendeze) loc de arat, dar mai ales loc pentru păşunat. Interesant că şi în aceste cazuri li se recunoaşte dreptul de protimisis la arendare, indiferent dacă moşia vizată aparţinea aceluiaşi stăpîn sau nu. Reamintim exemplul satului Păstrăveni, care ţinea în arendă „cu protimisire" moşia Buzaţi, ambele ale mănăstirii Neamţ[55]. Locuitorii din Spătăreşti, satul stolnicesei Safta Başotă, arată că pe moşia unde stau nu au loc de arat şi păşunat vitele şi „toată hrana lor" şi-au făcut-o pînă la 1784 pe moşia Anteleşti a mazilului Ion Volcinschi. Dar, întrucît acesta din urmă refuză acum să le-o mai dea lor, oprind-o pentru sine, locuitorii din Spătăreşti se socotesc îndreptăţiţi să ceară „ca să să de poruncă numitului jăluitoriu (mazilului Volcinschi) să le vînză lor moşie cu anu". Divanul, care judecă acest conflict, arată în anaforaua din 18 martie 1784 că mazilul nu poate fi obligat să-şi arendeze moşia dacă el nu vrea, dar domnitorul completează în rezoluţia pusă la 22 martie: „Iar cînd numitul Volcinschie a vinde venitul moşii cu anul, atunci aceştie săteni de Spătăreşti *să să protimisească*"[56].

În competiţie cu locuitorii din Găineşti, locuitorii din Valea Sacă, obţin drept de protimisis la arendarea poienilor Arşiţa Băişescului, deoarece, deşi ambele sate aparţin mănăstirii Slatina, care stăpîneşte şi aceste poieni, cei din Valea Sacă „den vechi le-au mai ţinut" şi „fiind

---

[52 bis] B.A.R., CCXXXVII 232; vezi şi CLXXXVI/309.

[53] Într-adevăr, suma arenzii declarată în acest contract pare suspect de mare — 2 500 de lei pe an şi 20 de jderi — faţa de numai 790 de lei şi 19 jderi cît plăteau clăcaşii din cele patru sate, conform contractelor încheiate la 23 aprilie 1802 (ibidem, doc. 294, 295, 296).

[54] *D.R.A.*, vol. II, doc. nr. 508, din 20 noiembrie 1780.

[55] *Ibidem*, doc. 499, din 18 ianuarie 1780.

[56] *Ibidem*, doc. nr. 531 (subl. ns.).

www.dacoromanica.ro

strămtoraţi foarte cu trebuinţa imaşului pentru vitele lor" [57]. Moşia Sîrbii, a mănăstirii Rîşca, fusese luată în arendă, pînă pe la 1778, de către clăcaşii din Răucești, satul mănăstirii Secului. Ţinută în arendă apoi, timp de 30 de ani, de către Ştefan Velea din Tîrgu-Neamţ, la 1808 este revendicată din nou de către ţăranii răucești, obţinînd şi carte domnească prin care li se recunoaşte protimisis ca vecini. Dar mănăstirea Rîşca, la îndemnul şi cu sprijinul arendaşului, refuză să arendeze ţăranilor [58]. La 1825, locuitorii din Valea Mare ţineau în arendă parte din moşia Comanului, a medelnicerului Dimitrie Candiano, pentru coasa fînului [59].

Sistemul de arendare către obştea satului a avut o serie de consecinţe economice şi sociale. Deşi nu dispunem de o documentaţie amplă, necesară unui studiu aprofundat al economiei obştei săteşti arendaşe, putem totuşi să ne facem o imagine a ceea ce însemna arendarea pentru clăcaşi.

Luînd în arendă moşia, producătorii obţin posibilitatea să realizeze prin munca lor un venit care altfel ar fi fost însuşit de către arendaşii intermediari. În felul acesta puterea lor economică se întăreşte şi în acelaşi timp creşte şi posibilitatea lor de a se achita de obligaţiile fiscale.

Satul arendaş capătă o autonomie economică, productivitatea muncii creşte, legătura lui cu piaţa se intensifică, dreptul de folosinţă al clăcaşilor asupra pămîntului se întăreşte, încît, în cele din urmă, aceştia pretind deseori că sînt chiar răzeşi, că moşia este a lor.

Deosebit de ilustrativ pentru cele afirmate mai sus este exemplul satelor Galu şi Largu ale mănăstirilor Neamţ şi Secu, ţinute în arendă, pînă la 1798, de către locuitori. Din pricina conflictului dintre pătura înstărită şi restul locuitorilor, egumenul celor două mănăstiri refuză să le mai dea în arendă moşiile şi cere clăcaşilor mijlocaşi şi celor săraci o mărturie că sînt mulţumiţi cu noile măsuri întreprinse de vechilul mănăstirii. Cei 61 de săteni care semnează această mărturie arată printre altele: „Adevărat că o samă pre bine au trăit şi n-au ştiut mulţămi lui Dumnezău şi stăpînilor, că era mai mult decît nişte egumeni, că unii zice, mai nainte pînă a nu fi vechil mănăstirilor între noi, şi ţine locurile cele mai multe şi bune, că le-au apucat de la moşii şi strămoşii lor *ca niște răzeşi*. Încă mai mult, era şi uuii dintr-aceştia, ce făce? unii lua vite streine armeneşti de erna şi *lua sute de lei*, iar *unii făcc fin de negustorii;* iar unii, *pănă nu-i lucra cel lipsit şi sărac, nu-i da loc de hrană*, măcar o palmă, *fiindu a lor moşie strămoşească*, iar mănăstirească nici să pomenea, şi pe cei lipsîţi şi săraci îi osînde, iar pe noi, pe o samă, tot ungureni ne făcé, numai ei erau moşnaşi, şi la adet cum săracul, cum bogatul, iar la locul cel de hrană, nu" [60].

Teama stăpînilor de emanciparea clăcaşilor este dovedită şi de clauza destul de frecvent întîlnită în contractele de arendare ale locuitorilor, prin care aceştia îşi recunosc obligaţiile de clăcaşi faţă de stăpînul moşiei.

---

[57] B.A.R., DCLXXVI/44. Sătenii din Găineşti iau, la 23 aprilie 1810, moşia pe care locuiesc, pe un an de zile, reînnoind apoi contractul şi la 23 aprilie 1811 (ibidem, CLXXXVII /187, 188). La 1799 şi apoi la 1802, Poiana Soci este arendată la şapte locuitori din Pîrîul Pîntii (ibidem, CLXXXVI/284, 293).

[58] Arh. Ist. Centr., Bucureşti, *M-rea Rîşca*, VI 39.

[59] Ibidem, *Achiziţii noi*, MMDCCLVII/65; vezi şi *M-rea Neamţ*, XXIV/22 (doc. din 24 ianuarie 1805), şi B.A.R., XXVI/136 (doc. din 23 aprilie 1809) etc.

[60] *D.R.A.*, doc. nr. 682 (subl. ns.). Amănunte despre desfăşurarea conflictului vezi la C. Istrati, *op. cit.*, p. 128.

www.dacoromanica.ro

După expirarea termenului sau în cazul cînd nu vor respecta condiţiile de arendare, ei se obligă prin contract din nou la clacă şi dijmă : „Iar cînd nu vom urma <nu vor respecta contractul>, să avem a lucra boeresc 12 zile la ceia ce ne va rîndui m-rea şi ori la ce loc şi să avem a da şi dijmă din toate..." [61].

Ne oprim acum în mod special asupra uneia dintre cele mai importante consecinţe sociale generate de noile condiţii economice create prin arendare, şi anume asupra intensificării procesului de stratificare în sînul obştii arendaşe [62]. În Moldova, acest proces cunoaşte o amploare mai mare faţă de Ţara Românească.

Arendăşia practicată de obştea satului, ducînd la o oarecare independenţă a clăcaşilor faţă de feudal, a ascuţit procesul de diferenţiere economică a acestora ; din rîndul lor se ridică „fruntaşii", care, în numele obştii sau pe cont propriu, încep să arendeze singuri moşia. Întrucît ţăranii înstăriţi prezentau pentru stăpînul moşiei o garanţie la plata arenzii în termen, contractele de arendă către obştea satului erau în general semnate de către „fruntaşi", menţionîndu-se uneori că arendau în numele satului, dar de cele mai multe ori arendau pe cont propriu.

În cazul cînd nu se asocia întreaga obşte la arendarea moşiei, cei care nu contribuiau la banii arenzii urmau să presteze consătenilor arendaşi aceleaşi obligaţii feudale pe care le-ar fi prestat stăpînului sau oricărui alt arendaş, străin de obşte. Iată şi aici cîteva exemple :

Şapte locuitori din satele Galu şi Largu, ale mănăstirilor Neamţ şi Secu, care le ţinuseră în arendă înainte de 1798, arată că procedaseră la „luatul dejmei i adetiului casălor şi împărţala erbii *cum ne era voe, ca unii ce noi eram cumpărători de venit*". Sărăcimea satelor fiind nemulţumită, se naşte conflict, iar egumenul refuză să mai arendeze moşiile fruntaşilor. Se face o nouă redistribuire a locurilor de fînaţ (conform legii care stabilea un număr limită de vite pentru diferite categorii de ţărani), cu care ocazie se reduce mult suprafaţa de fînaţ acordat sătenilor. Deci mănăstirea reuşeşte în felul acesta să rezolve conflictul dintre diferite pături ale ţărănimii, în favoarea sa [63].

Cei zece săteni din Săpoteni şi Cordăreni, „fruntaşii satelor", luînd în arendă venitul moşiei pe care locuiau, la 1767, se asigură prin contract ca „ceilalţi oameni *să fie supt noi*, într-un cuvînt şi întru o cislă a dreptăţii". Stabilindu-se venitul ce urma să-l strîngă de pe moşie, se precizează : „uiumul morilor, cu orîndă de crîşmă, cu dejmă, cu pomet şi cu adetiul *boerescul oamenilor* şi cu toată dejma stupilor şi venitul moşiilor..." etc.[64].

Deci cei cîţiva clăcaşi arendaşi exploatau restul obştii şi deseori recurgeau la abuzuri, provocînd nenumărate procese. Acest lucru a servit drept argument boierilor care cer domnitorului, la 20 februarie 1803, ca protimisisul clăcaşilor la arendare să nu fie recunoscut decît atunci cînd

---

[61] Din contractul locuitorilor din Borca şi Mădeiu cu m-rea Slatina, 23 aprilie 1799 (B.A.R., CLXXXVII/285). Acelaşi lucru şi în contractele pentru alte moşii din aceeaşi zi (ibidem, doc. 288, 289 etc.).

[62] Amănunte interesante despre diferenţierea ţăranilor în sînul obştii arendaşe, vezi la C. Istrati, *op. cit.*, passim.

[63] *D.R.A.*, vol. II, doc. nr. 685 (subl. ns.) ; cf. C. Istrati, *op. cit.*

[64] Arh. Ist. Centr., Bucureşti, *M-rea Dolj eşti*, X/97 (subl. ns.).

www.dacoromanica.ro

întreaga obște îl va cere. Deși această condiție nu s-a respectat, ea își are semnificația ei.

Clauza ca împărțirea locurilor de hrană să se facă „prin cislă dreaptă" între săteni, introdusă în multe contracte de arendă [65] cu scopul de a se evita abuzurile și neînțelegerile din sînul obștii, a avut ca rezultat tocmai ascuțirea contradicțiilor prin accentuarea diferențierii dintre țărani. Simpla inegalitate de avere din rîndurile țăranilor în condițiile arendării începe să se transforme în inegalitate socială : așa-zișii „fruntași" exploatează pătura mijlocașe și săracă a țărănimii. Reamintim mărturia celor 61 de locuitori din satele Galu și Largu, citată mai sus : „... Iar unii dintre fruntași, pînă nu-i lucra cel lipsît și sărac, nu-i da loc de hrană, măcar de o palmă ... și la adet cum săracul, cum bogatul, iar la locul cel de hrană, nu" [66]. Locuitorii din Valea Sacă, satul mănăstirii Slatina, se plîng că „noi oamenii cei mai de mijloc și mai săraci nu voim să avem asupra noastră 10 stăpîni care trag asupra lor și umblă pe noi să ne strice"; preferă ca moșia să se dea vechiului arendaș [67].

Acest proces de stratificare economică și socială a țărănimii se observă îndeosebi în regiunea de munte, unde condițiile geografice au impus dezvoltarea micii producții de mărfuri într-o mai mare măsură decît aiurea. Spre sfîrșitul perioadei analizate, acestor „fruntași" începe să li se spună „chiaburi", nume ce definește și mai bine diferențierea socială din sînul țărănimii [68].

★

Deși practica arendării moșiilor către clăcași era destul de frecventă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, nu ajunge să se generalizeze și nici să se maturizeze în conținut ; este abandonată înainte ca aceasta să poată imprima direcția dezvoltării economiei agrare pe calea micii producții de mărfuri la începutul secolului al XIX-lea.

Una din dovezile nematurizării sale o constituie și faptul că deseori arenda este exprimată nu numai în bani, ci și în produse și în zile-muncă prestate pe rezerva stăpînului, fie că rezerva se afla pe aceeași moșie sau pe o alta învecinată. Aceasta se datorește în primul rînd unei insuficiente dezvoltări a pieței și arată totodată că stăpînul de pămînt nu s-a rupt complet de procesul de producție. Așa, de exemplu, locuitorii din Căbești (ț. Tutova) arendează la 23 aprilie 1797 de la pitarul Sandu Oat venitul moșiei Mecnești pe un an de zile cu 10 lei și o clacă de 30 de oameni [69].

La 6 mai 1796, locuitori din Nadișa se învoiesc cu medelnicerul Gheorghe Roset pentru arendarea pe un an a muntelui Păcurilor în schimbul a 30 vedre de brînză de oi și trei zile de lucru cu cîte 20 de

---

[65] La 1799, ca și la 1802, în toate contactele de arendă ale locuitorilor din satele mănăstirii Slatina se menționează : „...Să fim îndatorați a împărți locurile pentru hrana noastră făcînd cislă dreaptă..." (B.A.R., CLXXXVI/285, 288, 289, 294—296 etc.).

[66] *D.R.A.*, nr. 682, doc. din 7 august 1798.

[67] Relatarea întregului conflict vezi la C. Istrati, *op. cit.*, p. 127.

[68] „Contractul Giumătățenilor cu cheburii" este însemnat pe actul din 4 ianuarie 1831, prin care doi locuitori din satul Giumătățeni și un evreu iau în arendă pe doi ani moșia Giumătățeni a stolnicesei Zmărăndița Tomița cu 3 600 de lei pe an (Arh. St. Iași, CXXXVI/64).

[69] *D.R.A.*, doc. nr. 618.

www.dacoromanica.ro

oameni pe zi, iar în caz că nu vor efectua în întregime aceste zile, vor plăti cîte un leu pe zi [70].

Locuitorii de pe moșia Petrești (ț. Iași) a Catincăi Canta se învoiesc pentru arenda pe anul 23 aprilie 1820—23 aprilie 1821 să dea 550 de lei pe an, achitați în două termene; să cosească 15 fălci de iarbă de pe această moșie și s-o transporte la Iași; să prășească și să adune porumbul semănat de stăpînă și să-l pună în coșerile pe care le vor repara ei; să-i aducă 50 de care lemne de foc la Iași etc.[71]. De observat că aceeași moșie se dădea la 7 aprilie 1817 cu 1 000 de lei pe an, la doi arendași [72]. Și exemple de acest gen sînt încă numeroase.

★

Întrucît realitățile din Moldova, legate de fenomenul arendării moșiilor la producătorii direcți, sînt asemănătoare — multe pînă la identic — cu cele din Țara Românească, concluziile ce le-am tras altădată pentru Țara Românească, rămîn valabile și pentru Moldova.

Amintim numai că sistemul de arendare a moșiilor la clăcași, deși nu indică prin el însuși apariția relațiilor de producție capitaliste, marchează totuși o transformare importantă a relațiilor feudale prin faptul că relațiile de dijmă și clacă sînt înlocuite printr-o relație contractuală, de cele mai multe ori bănească. Obligația plății în bani a arenzii pe lîngă faptul că a slăbit dependența feudală a producătorului față de stăpînul de pămînt, a dus la intensificarea legăturilor micii gospodării cu piața, deci la intensificarea micii producții de mărfuri. Reținem de asemenea că dreptul de protimisis, deși legat de caracterul feudal al proprietății asupra pămîntului, a favorizat în mare măsură răspîndirea sistemului de arendare la clăcași, fenomen care ducea, după cum am văzut, și pe această cale, la destrămarea relațiilor de producție feudale.

Arendarea moșiilor către clăcași a rămas însă o simplă experiență a societății de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea; ponderea capitalurilor de care dispuneau marii arendași, cu care producătorii direcți nu au putut concura, ca și celelalte condiții amintite în cuprinsul lucrării de față au hotărît o altă cale de dezvoltare a arendășiei în agricultura Moldovei.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE DES RAPPORTS AGRAIRES PENDANT LA PÉRIODE DE DÉSAGRÉGATION DU SYSTÈME FÉODAL. L'AFFERMAGE EN APPLICATION DU DROIT DE PRÉEMPTION EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur aborde l'un des phénomènes socio-économiques spécifiques à la période de transition de la société féodale à celle moderne en Moldavie, à savoir l'affermage des domaines fonciers aux producteurs directs. En

[70] *Ibidem*, doc. nr. 637.
[71] B.A.R., CCCLI/191.
[72] Ibidem, CCCXXIX 67.

www.dacoromanica.ro

présentant les conditions dans lesquelles est apparu ce phénomène (le développement de la petite production marchande, la perception en espèces des obligations découlant de la corvée et de la dîme, l'extension de la pratique des conventions conclues à l'amiable entre les paysans corvéables et les maîtres de domaines et les fermiers, la généralisation de l'affermage des domaines fonciers, etc.), les facteurs qui ont favorisé son extension (le droit de préemption, dérivant du droit de propriété féodale de la terre) ainsi que les conséquences socio-économiques de ce phénomène (un certain degré d'émancipation des corvéables, l'approfondissement de la division en couches sociales de la paysannerie), l'auteur montre que l'affermage paysan a pris fin sous l'influence de forces supérieures (la suppression du droit de préemption, la concurrence des capitaux des grands fermiers, etc.), demeurant une expérience de la société de la fin du XVIIIe siècle et du début du siècle suivant, mais laquelle doit être prise en considération par les spécialistes du domaine des rapports agraires.

www.dacoromanica.ro

VASILE ALECSANDRI DIPLOMATUL*

DE

DAN BERINDEI

Vasile Alecsandri, acela care — scria Nicolae Iorga, neînțelegîndu-l, poate, pe deplin — „a purtat o coroană fără spini și a strălucit fără să sufere și fără să se mistuie"[1], se înscrie prestigios în generația făuritorilor statului român modern. Născut în anul mișcării revoluționare de la 1821, situat printre conducătorii pașoptiști, apoi unul din fervenții slujitori ai Unirii și nu numai prin versurile sale și prin veșnic tînăra — ca și autorul ei — *Horă a Unirii*, fostă *Horă a Ardealului* de la 1848, partizan al împroprietăririi țăranilor în 1864 și cîntăreț entuziast al eroismului ostașilor cuceritori ai independenței naționale, bardul de la Mircești, deși îndepărtat cea mai mare parte a vieții sale de frămîntările politice curente, a știut totdeauna *a fi prezent în momentele hotărîtoare ale națiunii*, slujind-o cu abnegație. N-a fost doar un „poet de lupte", cum frumos scrie tot Iorga[2], ci, oricît ar părea de paradoxal, ținînd seama de caracterul destul de efemer al participărilor sale la viața politică a vremii, *unul din fruntașii complicatului proces istoric care a avut ca rezultat apariția pe harta Europei a statului român*, ale cărui limite firești poetul le indicase lui Napoleon al III-lea cu prilejul primei sale audiențe din 1859. Dacă rolul său pe planul politicii interne a fost minor, în schimb Alecsandri, deși în bună măsură un diletant pe tărîmul diplomației, a știut să suplinească o pregătire specială prin inteligență, talent, fineță și, mai ales, un ardent patriotism și să dea o însemnată contribuție pe planul politicii externe [3].

Cunoscător de limbi străine, mînuind îndeosebi limba franceză cu deosebită eleganță, străbătînd multe din țările europene și în unele zăbovind timp îndelungat, ajungînd și în nordul Africii și în Asia Mică, luînd

* Comunicare prezentată la sesiunea festivă a Academiei Republicii Socialiste România (7 octombrie 1971).

[1] N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. I, București, 1934, p. 226.

[2] *Ibidem*, vol. II, p. 161.

[3] Mai vezi Cornelia Bodea, *Vasile Alecsandri — ctitor de seamă al României moderne*, în „Studii", XXIV (1971), nr. 6 și de asemenea N. Corivan, *Vasile Alecsandri. 1821—1890*, în *Diplomați iluștri*, vol. II, București, 1970, p. 231—275.

„STUDII", tomul 25, nr. 2, p. 257 — 264, 1972.

www.dacoromanica.ro

deci un contact *direct, nemijlocit* cu lumea exterioară naţiunii sale, pe care de asemenea a cunoscut-o, din nou în ciuda aparentei şi liniştitei nepăsări şi viziuni de suprafaţă, *în profunzime,* culegîndu-i esenţa în frăgezimea cîntecului popular, Alecsandri se situează printre figurile remarcabile de diplomaţi români.

Perioada de studii la Paris, acolo unde se întîlnise cu tinerii munteni şi unde începuse, alături de tovarăşii generaţiei sale, „a judeca pe domni şi pe împăraţi" — expresia îi aparţine lui Ghica, bunul său prieten —, a fost urmată de reîntoarcerea în patrie, de decepţia acestui „adorator fervent" al ideilor de *libertate, egalitate* şi *fraternitate* în faţa „nomolului de prejudeţe absurde şi de privilegiuri monstruoase"[4] şi de angajamentul pe care şi l-a luat faţă de sine însuşi de a lupta pentru răsturnarea stării de lucruri existente: „Mare cîmp de lupte se întinde dinaintea noastră! Dar lupta nu ne sparie, căci ne susţine şi ne animează speranţa izbîndei..."[5]. Pînă la aceasta, drumul va fi lung, dar Alecsandri nu va şovăi, cum n-au şovăit nici ceilalţi fii ai generaţiei sale. A mai urmat o perioadă de pregătire pentru începerea luptei hotărîtoare, dar încă din aceşti ani poetul şi animatorul vieţii culturale din patria sa vădea un evident interes pentru contactul cu lumea politică externă. Nu întîmplător, în 1845, plecînd la Constantinopol plănuia întîlnirea cu un şir de personalităţi politice otomane[6].

Drama tinereţii sale, moartea tragică a Elenei Negri, l-a întărit pe poet în străduinţele patriotice. „Să întoarcem ceea ce ne-a rămas din dragostea noastră — îi scria Bălcescu în noiembrie 1847 —, s-o întoarcem către ţara noastră. *România* va fi iubita noastră. Într-însa şi printr-însa să reînnoim şi să întărim frăţia noastră..."[7]. În primăvara anului 1848, la sfîrşitul lunii martie, cele 35 de puncte din petiţia-proclamaţie supuse lui Mihail Sturdza au fost redactate, după toate probabilităţile, de Alecsandri[8], şi numele său se întîlneşte apoi printre primii semnatari ai *Prinţipiilor noastre pentru reformarea patriei,* programul cel mai înaintat al revoluţionarilor moldoveni, între revendicările căruia era înscrisă şi „*Unirea* Moldovei şi a Valahiei într-un singur stat *neatîrnat* românesc"[9].

În toamna anului 1848, din Bucovina, unde trecuse după un prim refugiu transilvan, poetul luptător a plecat spre Paris cu „misiunea" de a pleda „cauza" românească „pe lîngă guvernul provizoriu al Franţei"[10]. Împreună cu Alexandru G. Golescu, emisarul guvernului revoluţionar muntean, Alecsandri a depus o neobosită activitate, preocupat îndeosebi de propaganda prin presă. „Timp de cinci luni de zile — scria el — Golescu şi cu mine ajutaţi de actualul redactor al ziarului « Presse d'Orient», domnul de Beynes, ne făcurăm avocaţii cauzei moldo-valahe, prin grai şi prin scris. Apartamentul meu se transformase într-un birou de redacţie, de unde porneau zilnic un mare număr de articole care-şi găseau loc în

---

[4] Vasile Alecsandri, *Opere complete. Teatru,* vol. I, Bucureşti, 1875, p. VIII.
[5] *Ibidem,* p. X.
[6] G. C. Nicolescu, *Viaţa lui Vasile Alecsandri,* ed. a 2-a, Bucureşti, 1965, p. 118.
[7] N. Bălcescu, *Opere,* ediţie critică G. Zane, vol. IV, Bucureşti, 1964, p. 82.
[8] G. Bogdan-Duică, *Vasile Alecsandri,* Bucureşti, 1926, p. 24.
[9] Valerian Popovici, *Dezvoltarea mişcării revoluţionare din Moldova după evenimentele din martie 1848,* în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, seria Ştiinţe socialc, 1954, p. 417—449.
[10] G. C. Nicolescu, *op. cit.,* p. 210.

www.dacoromanica.ro

gazete"[11]. „La articole de gazete — mărturisea, la rîndul său, Alexandru G. Golescu — am fost foarte mult ajutat de Vasile Alecsandri, carele a scris prin gazete de zece ori mai mult decît puteam să scriu eu"[12]. Afabil şi abil, cucerind prin personalitatea lui, Alecsandri a reuşit să-şi creeze o reţea de preţioase relaţii şi, totodată, să reliefeze rolul poporului său pe plan european. Personalităţi de talia unui Edgar Quinet îl vizitau[13], arătînd prin aceasta preţuirea pe care o acordau emisarului român.

Neobositul călător a părăsit în primăvara anului 1849 Parisul pentru Constantinopol şi Brusa. Bălcescu, între timp, în misiune pe lîngă guvernul Ungariei revoluţionare, îl cerea pe lîngă dînsul[14], ceea ce indica din nou că poetul se bucura de o neîndoielnică reputaţie printre compatrioţi în ceea ce privea posibilităţile sale de negociator. Alecsandri a revenit în capitala Franţei şi apoi, la începutul anului 1850, s-a reîntors în patrie, unde preluarea domniei de către Grigore Ghica crease o nouă situaţie.

Revenirea în Moldova nu l-a rupt pe poet de acţiunile duse pe plan extern în folosul naţiunii române. Timp de luni de zile, aproape în fiecare an, el a călătorit, mesager fervent al cauzei româneşti, acţionînd dincolo de hotare pentru împlinirea năzuinţelor poporului său. În 1852 a încercat să editeze „România literară", care va apărea apoi trei ani mai tîrziu, dar mai însemnate au fost, în ceea ce privea acţiunea de propagandă, publicarea mai întîi în 1853 a volumului său *Les doïnas, poésies moldaves*, în traducerea revoluţionarului emigrat muntean Ioan Voinescu, volum care a cunoscut peste doi ani o nouă ediţie, a fost salutat cu elogii de Jules Michelet şi a cunoscut în 1854 şi o ediţie engleză şi, apoi, în 1855 a volumului *Ballades et chants populaires de la Roumanie*, tradus în franceză chiar de Alecsandri. „... După părerea mea — scria pe drept cuvînt Voinescu ziaristului filoromân Saint Marc Girardin prezentînd a doua ediţie a traducerii sale —, poemele sale, mai mult decît ale tuturor celorlalţi puteau da străinilor o idee despre obiceiurile noastre şi despre caracterul propriu al ţării noastre..."[15]. Poeziile lui Alecsandri, care au impresionat, între alţii, şi pe Prosper Mérimée[16], cel ce i-a fost prieten, au avut neîndoielnic un rol de mesaj adresat de românii încă necunoscuţi cercurilor de cultură europene.

Dar războiul Crimeii se apropia de sfîrşit. Dornic de a fi în contact direct cu realitatea puternicei conflagraţii, Alecsandri a vizitat în toamna anului 1855 cîmpurile de luptă din Crimeea, pentru ca apoi să acţioneze pentru apărarea drepturilor Principatelor, respingînd tendinţele Porţii de a considera cele două ţări părţi integrante ale imperiului[17]. Alături de ceilalţi fruntaşi ai luptei unioniste — la care el a contribuit puternic pe planul propagandei interne prin activitatea sa publicistică militantă ca

[11] *Ibidem*, p. 213.

[12] G. Fotino, *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti. Boierii Goleşti*, vol. II, Bucureşti, 1939, p. 270.

[13] Marta Anineanu, *V. Alecsandri. Corespondenţă*, Bucureşti, 1960, p. 239, 210.

[14] N. Bălcescu, *Opere*, ed. critică G. Zane, vol. IV, Bucureşti, 1964, p. 191.

[15] G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 298—299.

[16] Vezi N. N. Condeescu, *Relaţiile lui Prosper Mérimée cu Vasile Alecsandri*, în „Revista de filologie romanică şi germanică", 1961, nr. 2, p. 225—237.

[17] D. A. Sturdza şi alţii, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. III, Bucureşti, 1889, p. 427 430.

www.dacoromanica.ro

cel mai de seamă poet al Unirii —, Alecsandri s-a evidenţiat din nou îndeosebi pe tărîmul relaţiilor externe. Personalitatea sa fermeca pe interlocutori. „Era un bărbat aproape de vîrsta mea — scria despre el Edouard Grenier, prezentîndu-l pe poet în acei ani —, pleşuv, ca şi mine, cu o coroană de păr încă de pe atunci cărunt, foarte distins în manierele şi îmbrăcămintea sa; privirea blîndă şi pătrunzătoare sub sprîncene groase ca cele ale lui Molière, o gură surîzătoare, cu o mustaţă mare tunsă «ca peria», care-i dădea o falsă înfăţişare de tînăr colonel, dar care, la primul zîmbet, dezvelea albeaţa frumoşilor săi dinţi. În ciuda liniei cam aspre a acestei mustăţi şi a acestor sprîncene, voia bună şi fineţea acestui zîmbet luminau dintr-o dată această fizionomie plăcută şi inteligentă" [18]. Impresii similare trebuie să fi produs Alecsandri cînd, împreună cu Kogălniceanu şi Rallet, după ce străbătuse în triumf drumul dintre Iaşi şi Bucureşti, a dus în primăvara anului 1857 membrilor Comisiei europene de informare protestul unioniştilor moldoveni împotriva abuzurilor şi a samavolniciilor autorităţilor separatiste [19]. Cîteva luni mai tîrziu, el a părăsit Moldova pentru Paris, ca să reia activitatea sa pe lîngă organele de presă franceze şi pe lîngă personalităţile vieţii publice. „Dacă aş avea numele tău, spiritul tău, norocul tău şi *celelalte* — îi scria la începutul anului 1858 prietenul său Ioan Bălăceanu —, m-aş lansa în înaltele sfere ale lumii politice. Cu ceea ce s-a tradus din operele tale în franţuzeşte, tu ar fi trebuit să pătrunzi la Napoleon, la toţi miniştrii şi la toţi ambasadorii de la Paris..." [20].

Se apropia însă momentul cînd lui Alecsandri aveau să-i revină sarcini oficiale în domeniul politicii externe a Principatelor. În toamna anului 1858, cînd majoritatea căimăcămiei de trei a Moldovei a fost încredinţată lui Anastase Panu şi lui Vasile Sturza, reprezentanţi ai Partidei naţionale, în mod firesc funcţia de secretar de stat a fost dată poetului luptător. Alecsandri a fost de la început la înălţimea sarcinilor sale; a acţionat ferm pentru acceptarea pe plan european a noii titulaturi de Principatele Unite, contestată de Austria habsburgică şi afirmînd drepturile de autonomie ale ţării a respins dîrz tendinţele de imixtiune ale lui Afifbei, comisarul Porţii [21]. Ministru de externe al Moldovei sub noul domnitor şi prieten Alexandru Ioan Cuza, el a luat din nou calea străinătăţii, de data aceasta în calitatea sa oficială, pentru a obţine recunoaşterea dublei alegeri. „Înfăşurat în haina serioasă a diplomaţiei", conştient de răspunderea sa „mare şi înspăimîntătoare" [22], Alecsandri a părăsit în luna februarie Iaşii, îndreptîndu-se în primul rînd, spre Franţa. A treia zi după sosirea sa la Paris, la 13/25 februarie 1859, el era primit de Napoleon al III-lea, după ce cu o zi înainte, îl văzuse pe Walewski. La 15/27 februarie, Vasile Alecsandri pleca la Londra, unde sarcina sa era mai grea,

---

[18] Barbu Slusanschi, *Un poète français, patriote moldave: Edouard Grenier en Moldavie*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France", XI (1933), p. 58.

[19] D. A. Sturdza şi alţii, *op. cit.*, vol. IV, p. 327.

[20] Cornelia Bodea, *Corespondenţă politică (1855—1859)*, vol. III, Bucureşti, 1963, p. 359 (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III).

[21] Vezi D. A. Sturdza şi alţii, *op. cit.*, vol. VII, p. 597 şi urm.; Dan Berindei, *Rapoartele consulatului Austriei din Iaşi* (1856—1859), Bucureşti, 1959, p. XLVIII LV, 380 şi urm. (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II).

[22] V. Alecsandri, *Proză*, ed. G. C. Nicolescu, Bucureşti, 1966, p. 556.

www.dacoromanica.ro

dată fiind poziţia Angliei în problema Unirii, totuşi el a reuşit — după ce a fost lăsat să aştepte o săptămînă — să determine la o schimbare de poziţie pe Malmesbury — acel personagiu „'nalt, demn şi sever" —, apărînd cauza României, „pitic între trei uriaşi". În trecere apoi prin Paris, primit a doua oară de împărat, la 2/14 martie şi văzînd pe Walewski, Thouvenel, Lamartine, Kiselef şi chiar şi pe Hübner, ambasadorul duşmănosului Imperiu habsburgic, ministrul-poet pleca apoi spre Turin. Primit cu afabilitate şi bunăvoinţă de Cavour, de Victor Emanuel al II-lea şi de generalul Lamarmora, Alecsandri fiind mai înainte recomandat celui dintîi ca fiind „după Cuza ... omul cel mai însemnat din Moldova"[23], ministrul de externe al Moldovei a purtat apoi negocieri atît în Piemont, cît şi la Paris, unde s-a reîntors, şi cu fruntaşii emigraţiei maghiare, al căror reprezentant, generalul Klapka, tratase mai înainte la Iaşi cu însuşi domnitorul. Primit pentru a treia oară de Napoleon al III-lea într-o vreme cînd în condiţiile izbucnirii şi desfăşurării războiului franco-sardo-austriac se punea şi eventualitatea unei intrări în acţiune românești, Alecsandri s-a reîntors apoi, după armistiţiul de la Villafranca, în ţară. Între timp, la 2/14 aprilie, cinci dintre puterile europene recunoscuseră dubla alegere, pentru ca, în septembrie, Imperiul habsburgic şi cel otoman să fie constrînse să se încline în faţa faptului împlinit. Nu mică a fost contribuţia lui Alecsandri în dobîndirea acestei unanime recunoaşteri. Chiar el va putea mărturisi, cîteva luni mai tîrziu, într-un act oficial, referindu-se la propria-i persoană, că „timpul singur va demonstra partea de succes care revine în această împrejurare reprezentantului Moldovei"[24].

În tabăra de lîngă Ploieşti, unde strînsese, în vara anului 1859, oştirile Principatelor Române, Alexandru Cuza a primit raportul ministrului şi prietenului său. „Era în tabăra de la Floreşti — scria Alecsandri domnitorului cîţiva ani mai tîrziu. — Mă întorceam din misiunile mele pe lîngă împăratul Napoleon şi regele Victor Emanuel şi, într-o frumoasă seară, vă povesteam drumurile mele la Paris, Londra, Turin; bătăliile mele cu profunzii diplomaţi englezi, cuvintele măgulitoare asupra voastră spuse la Tuilleries şi la Palazzo Reale. Mă ascultaţi cu tot interesul ce-l acordăm povestirii lucrurilor neaşteptate..."[25].

Vasile Alecsandri a continuat să ocupe postul de ministru de externe al Moldovei pînă la 10 noiembrie 1859, iar de la 10 octombrie 1859 şi pînă la 28 mai 1860 pe cel de ministru de externe al Ţării Româneşti. Timp de o lună, poetul Unirii a fost cel *dintîi ministru* care a deţinut *aceeaşi funcţie* în ambele ţări. Cariera sa ministerială — în timpul căreia îi datorăm diferite măsuri, între care proiectul înfiinţării agenţiei de la Paris şi organizarea biroului de corespondenţă [26] — s-a încheiat la sfîrşitul

---

[23] *Il carteggio Cavour-Nigra dal 1858 al 1861*, vol. II, Bologna, 1927, p. 76.

[24] Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîrşirea Unirii (24 ianuarie 1859 24 ianuarie 1862)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1960, p. 420.

[25] A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. II, Iaşi, 1903, p. 311.

[26] Vezi Dan Berindei, *Înfiinţarea agenţiei Principatelor Unite la Paris (26 august/17 septembrie 1860)*, în „Studii", XIII (1960), nr. 6, p. 99—120, şi Cornelia C. Bodea, *Din acţiunea de pregătire a agenţiei diplomatice de la Paris. Înfiinţarea biroului de corespondenţă (1/13 ianuarie 1860)*, în loc. cit., p. 121—150.

www.dacoromanica.ro

lunii mai 1860, o dată cu retragerea de la guvern a prietenului său Ion Ghica [27].

Ministru Alecsandri nu va mai fi, dar sarcini diplomatice el va mai avea. Spre sfîrşitul lunii martie 1861, domnitorul l-a trimis din nou în Franţa şi Italia pentru a explica dificultăţile pe care i le crease problema armelor maghiare şi pentru a obţine sprijinul mai eficient al celor două puteri în vederea obţinerii recunoaşterii Unirii administrative. Din nou au avut loc fructuoase întrevederi cu Thouvenel, ministrul de externe al Franţei, cu prinţul Napoleon, cu Cavour şi cu Victor Emanuel al II-lea [28]. „Ei, iubitul meu prieten — scria Alecsandri lui Negri în acelaşi an —, dacă-mi consult conştiinţa şi o întreb dacă douăzeci de ani ne-am slujit cu adevărat ţara, conştiinţa îmi răspunde : da, fără ezitare..."[29].

Spre toamna anului 1861, diplomatul poet s-a instalat pentru o vreme la Paris, înlocuind pe fratele său, plecat în concediu, în conducerea agenţiei Principatelor Unite. De aici a trimis el, în ianuarie 1862, felicitările sale pentru înfăptuirea Unirii administrative domnitorului Cuza. „Acum — scrisese el optimist — viitorul se deschide înaintea noastră liber de piedicile care opreau mersul nostru înainte ; ne rămîne să ştim să profităm de mijloacele care ne sînt oferite pentru a ne ajunge scopul. Vom ajunge cu tact, energie şi patriotism, trei virtuţi admirabile, a căror trinitate a făcut întotdeauna miracole în formarea popoarelor"[30]. Şi tot la Paris şi-a încheiat el redactarea *Istoriei misiilor politice* [31] şi a îngrijit publicarea volumului *Grammaire de la langue roumaine*, care a apărut în 1862 sub semnătura V. Mircesco, pseudonim amintitor al Mirceştilor. Lucrarea, ca şi traducerile din deceniul anterior, nu reflecta numai stăruinţe cărturăreşti, ci, poate, înainte de toate, ea se înscria ca o acţiune de temeinică propagandă culturală.

În 1863 lui Vasile Alecsandri i-a revenit din nou să îndeplinească o misiune peste hotare, de unde se întorsese cu un an mai înainte. Evenimentele revoluţionare din Polonia pe plan extern şi mai ales luptele politice interne în cadrul cărora majoritatea Adunării se opunea lui Alexandru Ioan Cuza, l-au determinat pe domnitor să-l trimită pe Alecsandri, eficientul său mesager din anii precedenţi, pentru a dezbate aceste probleme cu Napoleon al III-lea. Primit iniţial de Drouyn de Lhuys, poetul diplomat l-a văzut apoi pe împărat ; era să fie ultima lor întrevedere. Ea a avut loc la 18/30 noiembrie 1863[32].

În anii ce-au urmat, Alecsandri n-a mai participat la acţiuni diplomatice în timpul ultimei părţi a domniei lui Cuza şi cu atît mai puţin în prima parte a domniei lui Carol de Hohenzollern. Dar în ultimul deceniu al existenţei sale, atunci cînd România îşi cucerise independenţa, s-a simţit din nou nevoia de a se utiliza prestigiul european pe care acum vîrstnicul scriitor îl avea. Încă din toamna anului 1877 Kogălniceanu, prie-

[27] Pentru participarea lui Alecsandri în guvernele din 1859—1860, vezi Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza. Liste de miniştri*, în „Revista arhivelor", II (1959), nr. 1, p. 148—149, 154.

[28] Vezi G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 427 şi urm.

[29] Marta Anineanu, *V. Alecsandri. Corespondenţă*, Bucureşti, 1960, p. 192.

[30] Idem, *V. Alecsandri. Scrisori, Însemnări*, Bucureşti, 1961, p. 30.

[31] Publicată parţial un deceniu şi jumătate mai tîrziu în „Convorbiri literare".

[32] G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 458 ; mai vezi I. Hudiţă, *Franţa şi Cuza-Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863*, Bucureşti, 1911, p. 90 şi urm.

www.dacoromanica.ro

tenul său de tinereţe, intenţiona a-i încredinţa agenţia diplomatică de la Berlin, iar apoi, cîteva luni mai tîrziu, legaţia de la Roma [33]. Dar Alecsandri a refuzat, ceea ce nu va mai face o jumătate de deceniu mai tîrziu. Între timp, în primăvara anului 1882, poetul — încununat în 1878 de *felibri* — a întreprins un adevărat voiaj triumfal la Montpellier şi în sudul Franţei, unde amintirea lui Alecsandri se mai păstra vie încă patru decenii mai tîrziu, cînd aceleaşi locuri vor fi vizitate de Elena Văcărescu [34].

În 1881 Ion Ghica fusese numit ministrul României la Londra. Vîrstnicul poet a început şi el să se gîndească a da curs invitaţiilor ce i se făceau de a ocupa un post similar şi astfel s-a ajuns ca în primăvara anului 1885 Alecsandri să pornească spre Paris în calitate de ministru plenipotenţiar [35]. Prima vizită, chiar înainte de a se duce să vadă legaţia, a fost aceea pe care a făcut-o văduvei fostului său prieten şi domnitor, Elenei Cuza [36], şi una dintre primele sale acţiuni a fost organizarea participării româneşti la doliul suferit de Franţa prin moartea lui Victor Hugo, „al cărui mare geniu a aruncat o strălucire atît de orbitoare asupra secolului nostru" [37].

Timp de o jumătate de deceniu, Alecsandri a condus legaţia română de la Paris într-o perioadă destul de dificilă, în care politica oficială a României fusese orientată spre Puterile centrale. Destoinicul şi inteligentul poet a ştiut şi acum, la apusul vieţii, să se facă cunoscut şi stimat în cercurile politice şi diplomatice din Franţa. „... Sînt obosit de mese, de baluri, de vizite, chinuri obligatorii a postului ce ocup" [38], scria el căutînd, mai ales în ultimii ani ai vieţii, să le ocolească, în măsura posibilului. Parisul nu-i mai apărea ca în tinereţe. Îl descria acum ca „acest furnicar uriaş, în care foiesc toate viciurile perfecţionate ale civilizaţiei moderne" [39].

Boala îl măcina. În vara anului 1890, el s-a reîntors în ţară, în ultimul său concediu, părăsind fără s-o ştie, pentru totdeauna, postul său de ministru plenipotenţiar. „Oh ! dragul meu — scria el lui Ghica la 4/16 iunie —, ce bine e să te regăseşti la tine acasă departe de măririle diplomatice şi de discuţiile politice" [40]. Dar în aceeaşi vară, inima generoasă şi nobilă a poetului diplomat încetă să mai bată.

Dispărea unul din făuritorii statului român modern, om de cultură admirat, dar şi „poet de luptă", care şi-a pus talentul în slujba împlinirii năzuinţelor poporului său. Alecsandri, scriitorul român cel mai cunoscut în Europa epocii sale, a fost un permanent şi neobosit propagator literar al cauzei poporului român şi, totodată, în mai multe rînduri şi mai ales în perioada făuririi statului naţional, ca şi în ultimii ani ai vieţii, a dovedit o rară iscusinţă diplomatică. De aceea el nu merită să fie preţuit doar pentru versurile-i calde şi înaripate, ca şi pentru întreaga-i acti-

---

[33] G. C. Nicolescu, *op cit.*, p. 577.

[34] Elena Văcărescu, *V. Alecsandri, expresie a latinităţii româneşti*, în *Calendarul femeii*, Cluj, 1929, p. 30, *apud* G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 617—618.

[35] El anunţă vestea prietenului său Ghica la 4/16 februarie 1885 (Marta Anineanu. *V. Alecsandri. Scrisori, însemnări* ..., p. 82).

[36] Idem, *V. Alecsandri. Corespondenţă...*, p. 22.

[37] *Ibidem*, p. 146.

[38] G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 640.

[39] *Ibidem*, p. 651.

[40] Marta Anineanu, *V. Alecsandri. Corespondenţă...*, p. 162.

www.dacoromanica.ro

vitate pe tărîmul culturii, ci şi ca unul din cei mai iscusiţi diplomaţi români, ca un strălucit reprezentant şi apărător al naţiunii române, al intereselor ei fundamentale.

VASILE ALECSANDRI DIPLOMATE

RÉSUMÉ

Personnalité marquante de l'histoire de la Roumanie du XIXe siècle, l'un des leaders du processus historique qui s'est soldé par l'apparition sur la carte de l'Europe de l'Etat roumain moderne, poète de prestige universel, Vasile Alecsandri a été en même temps un diplomate talentueux. Diplomate révolutionnaire en 1848—1849, publiciste marquant en Occident durant les années suivantes, secrétaire d'Etat et ministre des Affaires étrangères de la Moldavie en 1858—1859, ministre des Affaires étrangères de la Valachie en 1859—1860, fondateur de l'agence diplomatique de la Roumanie à Paris, messager du prince Cuza en 1859 et 1863, finalement ministre plénipotentiaire à Paris vers la fin de sa vie, voici les moments les plus importants de l'activité diplomatique d'Alecsandri, prestigieux représentant et défenseur de la nation roumaine et de ses intérêts fondamentaux, caractérisé à juste titre par N. Iorga comme « un poète combattant ».

www.dacoromanica.ro

PROIECTUL DE CONSTITUȚIE AL LUI IOAN CÎMPINEANU, ÎN CONEXIUNE CU ACȚIUNEA SA PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ ȘI CU IDEOLOGIA SOCIAL-POLITICĂ A EPOCII SALE

DE

VALERIU ȘOTROPA

Printre cele mai caracteristice și importante acte progresiste cu conținut politic-juridic, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, din țările române se numără și proiectul de constituție, care a fost întocmit în Țara Românească cu un deceniu înainte de revoluția burghezo-democratică din 1848 și a concentrat în formulări lapidare ideologia social-politică a Partidei naționale de aici, al cărei conducător era Ioan Cîmpineanu.

În elaborarea proiectului, contribuția lui Cîmpineanu a fost decisivă; de aceea numele său este inseparabil legat de textul acestuia și trebuie așezat pe frontispiciul lui [1].

Acest text, intitulat „Constituția rumânilor", împreună cu „Actul de unire și independență", proclamat cu foarte scurt timp înainte de către aceeași grupare militantă, și cu „Actul de numire a suveranului rumânilor", alcătuit concomitent cu proiectul și care constituie propriu-zis o secțiune introductivă, un capitol întregitor al său, face parte din ansamblul actelor ce conțin proiecte de constituție, programe de reforme și revendicări de drepturi, din țările române, din perioada destrămării feudalismului.

Aceste acte formează, prin numărul lor, prin bogăția conținutului lor și prin însemnătatea problemelor pe care le ridică și a soluțiilor pe care autorii lor le propun ori caută să le impună, unul din mijloacele de exprimare cele mai însemnate, una din manifestările cele mai pregnante ale concepțiilor social-politice și juridice din acea etapă de dezvol-

[1] Manuscrisul original, cuprinzînd textul bilingv (în limbile română și franceză) al proiectului, a fost descoperit de Cornelia Bodea, care a editat textul în documentata sa monografie *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, Edit. Academiei, 1967, p. 220—224. În lucrarea prezentă se utilizează textul din ediția citată.

„STUDII", tomul 25, nr. 2, p. 265—281, 1972.

www.dacoromanica.ro

tare a societăţii de pe teritoriul României. În ele se reflectă interesele de clasă ale diferitelor straturi ale societăţii din acea vreme; se reliefează lupta pentru dobîndirea sau pentru menţinerea supremaţiei economice şi politice; se afirmă contradicţiile dintre grupurile sociale antagoniste. Nu în puţine dintre ele însă — în special în cele înaintate unor organe de stat străine ori în proclamaţiile adresate poporului de către revoluţionari — îşi află expresia şi interesele întregii naţiuni, ale tuturor claselor sociale componente, se oglindeşte lupta pentru eliberarea ţării de asuprire externă; aceste acte, care dau glas aspiraţiilor generale, vădesc orizontul naţional al autorilor.

Prin susţinerea în scris ori activitatea de realizare pe cale de acţiuni revoluţionare a acestor concepţii, clasele sociale în luptă au încercat şi — atunci cînd concepţiile şi interesele claselor respective corespundeau căii ascendente a dezvoltării social-politice, tendinţei de eliberare socială şi naţională — au reuşit să ajungă, mai curînd sau mai tîrziu, la concretizarea instituţiilor şi a măsurilor preconizate. O parte din procesul de realizare a avut loc încă în cursul perioadei amintite, prin adoptarea pe o cale sau alta a unora din instituţiile şi măsurile propuse. Numai ulterior revoluţiei din 1848 (momentul culminant al acestei perioade), ca o consecinţă a formulării perseverente a revendicărilor şi a desfăşurării acţiunilor revoluţionare de mare amploare de la sfîrşitul perioadei, s-a ajuns, pe plan intern, pe cale de măsuri legislative succesive, la realizarea în ansamblu a sistemului instituţiilor politice-juridice corespunzătoare dezvoltării bazei social-economice, iar pe plan extern pe cale de măsuri politice curajoase ori pe cale de luptă armată, la realizarea unui stat unit şi independent.

Actele ideologice din acea perioadă, prin multiplicitatea aspectelor şi implicaţiilor, prezintă o deosebită complexitate, iar studierea lor impune, datorită acestor caracteristici, cercetarea în raport cu ansamblul vieţii sociale din care fac parte, în conexitate cu celelalte aspecte ale întregului [2]. Din cadrul acestui întreg — aşa cum subliniam într-o lucrare anterioară —, „ele nu pot şi nu trebuie să fie detaşate şi prezentate complet izolat"[3].

Această constatare, valabilă pentru ansamblul actelor, e valabilă şi pentru părţile lui, pentru fiecare act în parte, deci şi pentru actul în cauză.

Analiza acestuia impune, aşadar, o succintă schiţare prealabilă a condiţiilor social-economice şi politice care au determinat apariţia lui şi a celorlalte acte ideologice contemporane.

*

În perioada care cuprinde a doua jumătate a veacului al XVIII-lea şi întîia jumătate a veacului al XIX-lea, ca urmare a dezvoltării forţelor

[2] V. I. Lenin, în lucrarea *Statistică şi sociologie*, a demonstrat necesitatea studierii fenomenelor sociale în cadrul condiţiilor concrete-istorice, necesitatea considerării faptelor în ansamblul şi în conexiunea lor (*Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 30, Bucureşti, Edit. politică, 1964, p. 350).

[3] Valeriu Şotropa, *Introducere şi bibliografie la istoria dreptului român*, Cluj, Cartea Românească, 1937, p. 12. Cf. tot acolo despre datoria istoricului dreptului de „a pune evoluţia instituţiilor în legătură cu cea a întregii vieţi sociale, arătînd cauzele şi efectele şi în general legăturile pe care le au acestea cu restul vieţii sociale, din care ele fac parte integrantă".

www.dacoromanica.ro

de producție și, consecutiv, a apariției și accentuării gradate a dezacordului dintre acestea și relațiile de producție, a avut loc în Moldova și Țara Românească, după unele simptome premergătoare datînd din perioada precedentă, procesul destrămării feudalismului, prin descompunerea treptată a modului de producție feudal și apariția succesivă a unor elemente ale modului de producție capitalist. Destrămarea orînduirii feudale și înfiripărea capitalismului s-au conturat tot mai clar în primele decenii ale secolului al XIX-lea, procesul intensificîndu-se și prezentînd și aspecte noi în adîncirea crizei orînduirii feudale și în dezvoltarea relațiilor capitaliste de producție; acest proces s-a accentuat progresiv, ajungînd într-o fază acută către mijlocul secolului al XIX-lea.

În acea epocă, pe plan intern, organizarea social-politică oglindea supremația clasei feudale, creatoare a statului de tip feudal, pe care îl folosea ca instrument de asigurare a intereselor sale și de asuprire a claselor subordonate exploatate. Pe plan extern, situația politică se caracteriza prin dubla subordonare față de puterea suzerană și de cea protectoare, acompaniată de frecvente ingerințe ale acestora în politica internă.

În cursul acestei perioade de tranziție de la feudalism la capitalism, lupta ideologică dintre nou și vechi s-a manifestat deosebit de ascuțit, fiind determinată nemijlocit de situația economică și politică a diverselor clase sociale și de dezvoltarea lor culturală. Clasele sociale ajunse, datorită situației lor economice, nivelului lor cultural și dezvoltării conștiinței lor de clasă, la o concepție ideologică proprie bine conturată, aflîndu-se în contradicție antagonistă sau neantagonistă cu alte clase ori pături sociale, și-au arătat prin exponenții lor punctele de vedere și au propus ori indicat soluții privind organizarea statului, fie spre a o pune de acord cu dezvoltarea bazei, fie spre a frîna dezvoltarea acesteia. În cadrul acestei lupte ideologice, paralelă procesului inevitabil al destrămării feudalismului și trecerii pe plan economic de la vechi la nou, s-au manifestat curente de opinie progresiste și curente de opinie retrograde. Cele progresiste aparțineau în special claselor și straturilor sociale, a căror dezvoltare economică era împiedicată, care erau îndepărtate de la conducerea politică în cadrul statului din acel timp și, fiind purtătoare ale unei ideologii mai avansate, tindeau la instaurarea noului mod de producție și la participarea la conducerea statului; cele retrograde aparțineau unor membri ai clasei feudale și în special vîrfurilor acesteia, care tindeau, ca forțe reacționare, la menținerea vechii situații, a vechilor relații de producție, la păstrarea vechilor privilegii.

Lupta ideologică s-a accentuat cu deosebită putere în prima jumătate a secolului al XIX-lea și mai ales după mișcarea revoluționară din 1821, modificîndu-și unele aspecte după tratatul de la Adrianopol (care a adus unele ușurări în raporturile cu puterea suzerană) și după Regulamentul organic (care a acordat unele drepturi boierimii mici și — mai puține — burgheziei), căpătînd un caracter tot mai complex și pregătind terenul pentru revoluția din 1848, ce avea să ajungă la cea mai răspicată exprimare a punctului de vedere al noii clase, care, conform legilor dezvoltării sociale, trebuia să preia rolul conducător în societate, în actele elaborate în focul revoluției.

www.dacoromanica.ro

O întreagă serie de memorii, proiecte de constituţie, programe de reforme sau de organizare a statului din această perioadă [4], au năzuit, pe de o parte, să inspire, să faciliteze ori să obţină pe diferite căi aplicarea unor soluţii de reorganizare a statului, prin preconizarea adoptării unor instituţii şi norme care — după cum memoriile, proiectele şi programele emanau de la una sau alta din clasele sau păturile sociale ale vremii — urmăreau fie răsturnarea şi înlocuirea totală, fie numai modificarea parţială, prin aducerea unor schimbări sau ameliorări, a vechiului mecanism de stat (cu păstrarea însă, în acest din urmă caz, a esenţei vechii orînduiri); pe de altă parte, au năzuit să obţină o îmbunătăţire a raporturilor externe fie prin abolirea totală a relaţiilor de suzeranitate, fie prin limitarea conţinutului lor la minimum posibil.

Circumscriind în timp cercetarea elementelor social-politice care au cauzat şi a evenimentelor care au înlesnit alcătuirea proiectului de constituţie din 1838, constatăm în anii imediat apropiaţi conceperii acestui act o reliefare tot mai intensă a fenomenelor relevate : un avînt al producţiei şi o ascuţire a luptei sociale şi naţionale.

După intrarea în vigoare a Regulamentului organic şi instaurarea la 1834 a domniilor regulamentare, a urmat o scurtă perioadă de aparentă relaxare a activităţii ideologice revendicative a păturilor nemulţumite. În cei dintîi patru ani de ocîrmuire (1834—1838) ai domnilor regulamentari se aduc doar unele modificări pe cale legislativă actului fundamental. Dar relaxarea amintită a fost, accentuăm, numai aparentă şi de scurtă durată. O nouă epocă de intensă activitate (1838—1840) se pregătea. Este epoca apariţiei proiectului studiat.

Dezvoltarea social-economică contemporană actului cercetat postula tot mai imperios punerea de acord a suprastructurii cu baza. Criza orînduirii feudale se adîncise după desfiinţarea monopolului turcesc şi edictarea celorlalte măsuri favorabile creşterii forţelor de producţie şi lărgirii pieţei naţionale. Relaţiile de producţie capitaliste se dezvoltă acum într-un ritm mai accelerat. Clasa burgheză devine mai numeroasă şi mai complexă ca structură. Procesul de formare a naţiunii a ajuns în faza de încheiere, conturîndu-se tot mai clar şi mai hotărît ideile unităţii politice. Un impuls la declanşarea unor acţiuni politico-ideologice formează şi situaţia precară a Principatelor în raporturile cu statele străine mai mari. Acţiunile împotriva opresiunii externe provenită din partea unor state feudale limitrofe se manifestă în unele ocazii cu deosebită acuitate. Ca o prevestire a revoluţiei din 1848 au loc mişcări revoluţionare (la 1840 în Ţara Românească, la 1846 în Moldova), în care clasa burgheză participă tot mai activ, mişcări năzuind, pe plan intern, la răsturnarea dominaţiei marii boierimi şi la lichidarea relaţiilor feudale, iar pe plan extern la realizarea independenţei.

---

[4] Despre ansamblul acestor acte se tratează în lucrarea de sinteză întocmită de subsemnatul în cadrul planului ştiinţific al Centrului de ştiinţe sociale Cluj, intitulată *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din ţările române în perioada destrămării feudalismului* (ms. în curs de publicare). Un repertoriu al memoriilor şi al proiectelor de reforme din o parte a acestei perioade (1769—1830) şi a teritoriului României (Ţara Românească şi Moldova) a întocmit Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les principautés roumaines 1769—1830*, Bucarest, 1970.

www.dacoromanica.ro

Suprastructura politică-juridică devenind anacronică și insuficientă pentru descătușarea completă a noilor forțe de producție și pentru realizarea aspirațiilor sociale și naționale, apar asociații și grupări care tind la înlăturarea orînduirii existente, fie ele societăți sau asociații literare, care urmăresc însă și scopuri politice („Societatea filarmonică" din București la 1833, „Asociația literară a României" tot în București, la 1845, lîngă care trebuie menționată și „Societatea pentru învățătura poporului român", fundată în 1839 la Paris, dar cu preconizarea unui al doilea sediu la București), fie asociații și grupări secrete cu scopuri revoluționare (cea a lui Cîmpineanu în Țara Românească la 1838, a comisului Leonte Radu în Moldova la 1839, a lui Dumitru Filipescu în Țara Românească la 1840, „Frăția" la 1843 în București, „Asociația patriotică" în Moldova la 1846). Compuse din membri proveniți din diferite clase sociale și mai ales din membri ai burgheziei și ai boierimii liberale formați sub influența ideologică a principiilor revoluționare și a romantismului francez, în cadrul acestor grupări ideologia burgheză ajunge să se impună, în detrimentul celei feudale, chiar și membrilor clasei boierești — în special celor tineri — părtași la aceste grupări. Gîndirea economică și politică-socială progresistă ia un deosebit avînt în ultimul sfert de veac anterior revoluției din 1848, exprimîndu-se în cărți, în învățămînt, în periodice, în programele, manifestele și pamfletele politice. În special în ultimul deceniu dinaintea anului 1848 a avut loc o intensă activitate de pregătire ideologică a revoluției. Elementele progresiste ale societății românești, înarmate cu o profundă cunoaștere a acestei societăți și a dezvoltării ei istorice, provenite din amintitele straturi sociale, luînd contact cu ideologia mai înaintată a țărilor burgheze din Apus, folosește acea ideologie în mod realist, în scopul rezolvării în cît mai bune condiții a problemelor locale. Ioan Cîmpineanu, Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac, Grigore Alexandrescu, Ion Ghica, Nicolae Kretzulescu, Alexandru G. Golescu (Negru), frații Radu și Alexandru C. Golescu, Ion Voinescu II, Dumitru Filipescu ș.a. în Țara Românească, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Constantin Negruzzi, Alecu Russo, Costache Negri, Teodor Rășcanu ș.a. în Moldova se situează în fruntea acestor elemente. După cum se remarcă, majoritatea acestor nume sînt purtate de viitori fruntași ai revoluției din 1848. Cu dreptate s-a subliniat, așadar [5], că în orientarea acțiunilor și în sprijinirea planurilor lui Cîmpineanu au jucat rol decisiv unele elemente, atunci tinere, ale generației de la 1848, care în acel an revoluționar vor dezvolta și duce mai departe programul îndelung pregătit ce în 1838 se afla într-un stadiu avansat de elaborare.

La început se pune accent mai ales pe problemele național-politice. Astfel, în 1837, în „Revue des deux mondes", Mihail Anagnosti pledează pentru emanciparea Principatelor de sub suzeranitatea otomană sau a altei puteri feudale, pentru „chemarea lor la viață", „renașterea" lor prin independență și unire. În 1838, Ion Ghica, în broșura *Poids de la Moldo-Valachie dans la question d'Orient*, apărută tot la Paris, propune constituirea din cele două Principate a unui stat independent, cu rang de regat, care să servească drept obstacol în calea veleităților de expansiune ale marilor state feudale vecine.

[5] Vezi, în acest sens, Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 12 sqq.

www.dacoromanica.ro

Este caracteristică pentru epoca anilor 1838—1840 şi în special pentru activitatea de atunci a lui Ioan Cîmpineanu şi a tineretului progresist care-l sprijinea ridicarea luptei pentru ideea unirii politice, de el şi partizanii săi, pe o treaptă superioară faţă de trecut, ajungîndu-se la situaţia că un agent polonez care era în relaţii cu el putea scrie la 1838 că „ideea unirii tuturor populaţiilor româneşti sub acelaşi sceptru ocupă toate minţile"[6]. Gruparea în fruntea căreia se afla Cîmpineanu formula, concis, ideea unirii, în acelaşi an, după ce constata că „cu un teritoriu împărţit şi risipit ar fi cu neputinţă pentru români să se împotrivească prin ei înşişi puternicelor imperii care îi înconjoară", în acest memorabil pasaj: „Stăruim asupra necesităţii realizării fuziunii tuturor populaţiilor româneşti şi a reunirii lor sub acelaşi sceptru"[7].

Calea considerată, în mod just şi realist, ca necesară pentru înfăptuirea statului naţional era ridicarea armată. Deja în 1837, la o conferinţă ţinută între mai mulţi fruntaşi români şi polonezi la Paris, participanţii români au preconizat „o răscoală menită a realiza marele stat unitar Dacia", hotărîndu-se ca trei dintre dînşii: doi G(olescu) şi un K(retzulescu) să plece în ţară spre a oferi conducerea în acest scop unui „om influent" de aici: Ca(mpineanu)[8].

Dar revendicările sociale nu întîrzie să se producă, alături de cele naţionale, cu deosebită tărie. Programele de reforme burghezo-liberale încep să se exprime pregnant în acelaşi an 1838, unul din promotorii lor fiind de asemenea, între alţii, Ioan Cîmpineanu, lîngă care se aliniază, întru susţinerea aceloraşi idei, elementele progresiste ale intelectualităţii muntene, provenite din diverse categorii sociale. Acţiunea condusă de el în acest sens, adică în sensul promovării unei transformări sociale progresiste, era înlesnită de dubla sa calitate: de membru al Adunării Obşteşti şi de fruntaş al grupării politice formate în sînul Societăţii filarmonice, grupare care urmărea realizarea unor ţeluri social-politice progresiste, ca, de pildă[9]: garanţia colectivă a puterilor europene consecutiv desfiinţării protectoratului ţarist, dezrobirea ţiganilor, egalitatea în faţa legii şi în materie de impozite, libertatea tiparului, responsabilitatea miniştrilor, emanciparea mănăstirilor închinate, generalitatea şi gratuitatea învăţămîntului.

Într-o scrisoare din 1 decembrie 1838 adresată lui Adam Czartoryski (conducătorul emigranţilor polonezi), Cîmpineanu sintetiza programul său

---

[6] Scrisoarea agentului Werner-Woronicz către Czartoryski, şeful emigraţiei polone, din 10 decembrie 1838, publicată la P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea naţională a românilor. Legăturile lui cu emigraţia polonă*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, III, 1924—1925, p. 95. Deci, cum s-a remarcat, ideea emancipării naţionale ocupa primul plan în complexul ideologiei din acel moment istoric (cf. Constantin Vlăduţ, *Ion Câmpineanu (1798—1863)*, în *Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, 1968, nr. 5, p. 130).

[7] Fragment din declaraţia de principii de la 1 noiembrie 1838, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 88, şi la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 217.

[8] În sensul că persoana indicată prin literele Ca era Câmpineanu şi că acţiunea a avut loc în 1837, vezi argumentele la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 13—15, de unde e redat şi pasajul privind preconizarea răscoalei. Capitala „viitoarei Dacii mari" trebuia să fie Bucureştiul, oraşul în care doi din cei trei emisari au ajuns în 1838 (*ibidem*, p. 15).

[9] Vezi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, Bucureşti, 1915, p. 112—113. Cf. I. Eliade-Rădulescu, *Issachar sau Echilibru între antiteze*, 1859—1869, p. 63.

www.dacoromanica.ro

și al partidei naționale din Țara Românească, pe care îl caracteriza ca un program de *libertate* și de *regenerare*. Acest program, arăta el, preconiza, pe de o parte, realizarea obiectivelor de ordin național și politic : independența prin eliberarea țării de sub supremația imperiilor vecine (cu răscumpărarea de la turci a tributului) și prin excluderea oricărui amestec străin în administrația internă[10], constituirea unui „regat al Daciei" prin reunirea tuturor românilor sub același sceptru, întărirea domniei prin asigurarea contra ambițiilor și prin introducerea principiului eredității. Dar tot acest program înscria, printre punctele esențiale, și obiectivul fundamental de ordin social : asigurarea „bunei stări tuturor claselor fără excepție"[11]. Iar într-o altă scrisoare, în care vorbea despre idealul și scopul românilor, Cîmpineanu definea acest ideal și scop nu numai prin termenii : unire și independență, dar și prin „libertatea claselor sociale", conchizînd că acest ideal complex „e scopul nostru suprem"[12].

Ideologia lui Cîmpineanu și a tinerilor săi colaboratori și sprijinitori nu era, așadar, unilaterală în conținut, ci multilaterală, iar ca origini ea reliefa atît preluarea unor idei autohtone născute din propriile nevoi și aspirații ale societății românești, moștenite și adăugite în cursul deceniilor anterioare, cît și influența iluminismului, liberalismului, romantismului și a ideilor revoluționare franceze, influență supusă unei stricte selectări și unei interpretări creatoare potrivite condițiilor locale.

Încadrarea lui Ioan Cîmpineanu în mișcările politice progresiste inițiate de grupări formate din membri ai Adunării Obștești sau ai unor asociații literare a avut un efect practic determinant în desfășurarea unor acțiuni care au pregătit revoluția din 1848, militînd deja cu un deceniu mai devreme pentru majoritatea celor mai importante idealuri ale acesteia. Activitatea lui și a colaboratorilor săi s-a desfășurat pe diferite căi, în general în două moduri, prin două metode de acțiune : pe de o parte, în mod deschis, pe față, în cadrul Adunării Obștești (în prima fază a afirmării sale), pe de altă parte (în a doua fază), prin „acțiuni cu caracter conspirativ", prin „încercarea de organizare în secret a forțelor naționale și de coordonare a lor cu alte forțe ce aveau interese similare sau manifestau simpatie pentru țara noastră"[13]. Caracterul conspirativ al acțiunilor din a doua etapă rezultă, între altele, din corespondența lui Cîmpineanu din acea etapă, precum și din obligarea prin jurăminte a semnatarilor „Actului de unire și independență", în finalul actului, la păstrarea

---

[10] Se precizează aici că românii se află față în față cu trei imperii care vor să-i „protejeze pentru a-i aservi".

[11] Textul la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 89—90 (despre conținutul acestei scrisori, vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, IX, București, 1939, p. 23—24) ; cf. și scrisoarea lui Cîmpineanu către același din 10 decembrie 1838, în care insistă din nou asupra nevoii de a reuni pe românii din toate țările, pentru a fi în stare să-și apere prin ei înșiși teritoriul (*ibidem*, p. 91—92).

[12] Vezi Al. Lapedatu, *Ion Câmpineanu (1798—1863)*, București, 1937, p. 17.

[13] C. Vlăduț, *op. cit.*, p. 130. Aceste acțiuni sînt amplu descrise la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, și, pe baza unei documentații mai largi, la Cornelia Bodea, *op. cit.* ; vezi și *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1964, p. 990, 1 028—1 029, 1 064 ; N. Iorga, *op. cit.*, IX, p. 22—24 ; N. Iorga, *Generația de la 1840 și 1848 față de concepția unității politice*, în „Neamul românesc", XVII (1922), 28 mai și 3 iunie, precum și, în general, Ion Ghica, *Ion Câmpineanu*, discurs de recepție rostit la Academia Română la 28 martie 1880, introdus sub nr. XXV în colecția de scrisori către Vasile Alecsandri, republicat în Ion Ghica, *Opere*, I, București, Edit. pentru literatură, 1967, p. 412—430.

www.dacoromanica.ro

secretului asupra acelui act şi asupra înţelegerilor stabilite în legătură cu a ţiunea, pînă în momentul reuşitei acesteia.

În mod întemeiat, Ion Ghica, unul din corifeii revoluţiei din 1848, în discursul de recepţie rostit în 1880 la Academia Română, cuprinzînd biografia lui Cîmpineanu, a elogiat rolul de precursor al acestuia, caracterizîndu-l „apărător aprig al drepturilor naţionale", evidenţiind rolul lui în lupta politică şi recunoscînd că el a redeschis această luptă şi a înscris o pagină frumoasă în istoria politică a ţării prin „apărarea ce a susţinut în contra acelor care voiau să ne răpească autonomia"[14]. Ceea ce nu a subliniat în suficientă măsură Ghica (în afară de menţionarea participării unor deputaţi solidari cu el la acţiunea din cadrul Adunării Obşteşti) este faptul că, în acţiunea sa, Cîmpineanu nu a fost singur, ci a fost ajutat, în diferitele etape şi aspecte ale ei, de multipli şi diverşi colaboratori, fie aceştia sprijinitori, sfătuitori sau comilitanţi, fapt care a fost pe deplin evidenţiat de noua istoriografie (vezi nota 5). O suită de momente principale ale vieţii sale ne învederează atît rolul şi realizările lui proprii, cît mai ales concordanţa lor cu ale altor participanţi la acea luptă. Astfel, cu ocazia reînfiinţării armatei naţionale, cîntată cu atîta avînt de Vasile Cîrlova, Cîmpineanu a intrat în armată la 1831, din acelaşi imbold patriotic ca şi Bălcescu, Cîrlova şi alţii. Rolul lui însufleţitor în mişcarea teatrală şi literară, desfăşurat în calitatea de fruntaş al Societăţii filarmonice, era pe linia concepţiilor şi a acţiunii colaboratorilor săi mai bătrîni şi mai tineri. Rolul politic îndeplinit ca deputat în Adunarea Obştească s-a întregit cu ajutorul primit din partea altor membri ai acestui corp reprezentativ, care s-au grupat în jurul său. Distingîndu-se prin lupta depusă în cadrul acestei Adunări pentru apărarea împotriva introducerii în Regulamentul organic a unor prevederi care ar fi pus Ţara Românească sub o tutelă şi mai apăsătoare din partea curţilor suzerană şi protectoare, el s-a impus ca şef al acţiunii politice ulterioare de mai mare amploare, prin intermediul căreia s-a urmărit în principal realizarea unui stat naţional independent. Prin călătoriile efectuate în vederea obţinerii unui sprijin extern, prin stabilirea unor legături cu emigranţii polonezi, ce urmăreau eliberarea Poloniei de sub ocupaţia străină, el a căutat calea de realizare a statului românesc unitar, întrevăzut de o serie de spirite entuziaste, care au preconizat în acel timp înfăptuirea ideii unirii, ce avea să aibă loc doar mai tîrziu şi în etape. Ca dovadă că nu numai concepţiile sale naţionale, dar şi cele sociale erau progresiste şi, ca un semn al tăriei lor, reliefată prin tendinţa lui de a le înfăptui, de a le traduce în viaţă — tendinţă concordantă cu aceea a celor mai avansate elemente din vremea sa — serveşte, între altele, şi faptul că, preocupat de soarta claselor celor mai oprimate din acel timp, robii şi clăcaşii, el a trecut la măsuri practice în favoarea acestora prin eliberarea robilor şi desfiinţarea clăcii de pe moşia sa [15].

*

Cea mai importantă categorie din ansamblul realizărilor lui Cîmpineanu o formează formulările programatice ale ideilor de progres social

[14] Ion Ghica, *op. cit.*, I, p. 413.
[15] *Ibidem*, p. 421.

www.dacoromanica.ro

și național care-l frămîntau atît pe el, cît și pe celelalte elemente progresiste contemporane ale societății noastre, formulări sistematice elaborate în parte de el singur, în parte în colaborare cu unii dintre tovarășii săi de acțiune și cuprinse în esență în proclamațiile de drepturi și proiectele de organizare statală din noiembrie 1838. Aceste acte, împreună cu acțiunile desfășurate pe față ori în secret și cu ideile expuse în corespondența adresată unor personalități marcante străine, îi asigură un loc de cinste în galeria marilor luptători pentru progres social și libertate națională din secolul al XIX-lea din țara noastră.

Prin activitatea sa ideologică, intensificată și ajunsă la punctul culminant în 1838, el a căutat să precizeze și să lărgească programul grupării constituite sub conducerea sa, mergînd pînă la întocmirea, cu ajutorul unor coredactori, a unui scurt, dar substanțial proiect progresist de constituție. Acest proiect venea să completeze declarația de principii a Partidei naționale din Țara Românească, elaborată la 1/13 noiembrie 1838 sub numele „Act de unire și independență"[16].

În acea declaratie, membrii acestei partide, „adunați ca să proclame drepturile locului lor și a expune plîngerile", se ridică împotriva încălcării de către marile puteri feudale vecine a libertății patriei și exprimă cu deosebită forță și claritate ideea unității tuturor românilor și cea a independenței lor naționale, indicînd, printre țelurile lor, și pe acela că „un nou trup de legi politice publice și civile (printre care se înțelege în primul rînd proiectul de constituție, ca lege fundamentală a statului. — *n. n.*), să va alcatui pentru populu roman slobod și independent", precum și alegerea unui „suveran al rumânilor" care să respecte prevederile actului de unire și independență și cele ale actului separat de numire a sa [17].

Deosebit de originală este încercarea de a preciza principalele îndatoriri ale unei națiuni față de ea însăși : a se conserva și a se perfecționa, în care scop fiii ei au obligația a se apăra contra tiraniei, spre a salva patria. „Cetățenii — scrie actul — au datoria sfîntă dă a lua iniciativa, dă a să apăra împotriva tirani(e)i, dă a izbăvi patria, căci *izbăvirea norodului este cea dintîia lege*"[18]. Vorbindu-se de „drepturile" și „libertățile" încălcate ale patriei, de „suveranitatea" românească ce trebuie salvată, de realizarea „patriei libere", se declară în acest scop ruptă legătura dintre români și Poartă, cu răscumpărarea tributului, asigurată prin o dare extraordinară „în sarcina tutulor românilor fără dă osăbire, după starea și puterea fiecăruia"[19]. Se preconizează un stat independent și unitar, care să cuprindă pe toți membrii împrăștiați (*épars*) ai nației („toate mădulările răspîndite ale neamului"), ce trebuie să formeze un singur popor, cîrmuit de același șef și condus de aceleași legi („unul și singur norod oblăduit dă către unul și același șef și stăpînit dă aceleași

[16] Textul integral al acestui act de deosebită importanță național-istorică a fost editat în ambele variante : în cea românească de Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 216—218, și în cea franceză de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 87—89.

[17] Vezi fragmentele sus citate, la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 216 și 218.

[18] Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 217. Ultima propoziție, redată în versiunea franceză prin cuvintele „le salut du peuple est la première des lois", relevă influența vădită a dictonului latin : „*Salus reipublicae suprema lex esto*".

[19] *Ibidem*, p. 218. Modul de repartizare a acelei dări, propus în act, forma o aplicare a principiului egalității în materie fiscală.

www.dacoromanica.ro

legi")[20]. Se prevede ereditatea tronului în familia celui ce va fi ales, iar acestuia i se impune obligaţia de a „giura nu numai a păzi condiţiile acestui act şi acelea ce să vor înscrie în dăosăbitul act al numirii, ci încă dă a face (ferici)rea rumânilor, a dobîndi indepen(denţa), a face aliaţi şi prieteni lo(cului)"[21]. Observaţia că Regulamentul organic, fiind redactat în timpul unei ocupaţii militare şi numai de către o parte a celor care ar fi trebuit să fie chemaţi la elaborarea lui, reprezintă un act tranzitoriu, e dublată de afirmarea necesităţii stringente a reformării instituţiilor vicioase prin sine înseşi, nu numai prin modul lor de adoptare. Acestei necesităţi imperioase caută să răspundă proiectul de constituţie completat cu actul de numire a unui conducător de stat, care, potrivit actului de unire şi independenţă, trebuia să fie un român (fără precizarea clasei sociale) ce se bucură de încrederea publică şi e cunoscut prin virtuţile şi patriotismul său : lui îi jură semnatarii actului, în încheiere, ascultare şi credinţă, angajîndu-se să-şi sacrifice vieţile şi averile pentru independenţa patriei [21a].

Dat fiind că fragmentele citate conţin preconizări privind măsuri care ţin ca fond de domeniul reglementărilor constituţionale, rezultă că unele prevederi ale „Actului de unire şi independenţă" completează sau lămuresc într-o anumită măsură prevederile proiectului de constituţie şi ale „Actului de numire a suveranului" şi că, prin urmare, pentru a cunoaşte integral sistemul politic-constituţional conceput de Partida naţională, în frunte cu Cîmpineanu, e necesar să ne adresăm către toate aceste trei acte redactate aproape concomitent, precum e necesar, cum vom vedea, să ne adresăm — pentru lămuriri şi precizări complementare — şi către corespondenţa acestuia ori a contemporanilor săi.

„Actul de numire a suveranului rumânilor" s-a întocmit la 5/17 noiembrie 1838 şi a conţinut, în afară de şase articole introductive, relative la acea numire, în care erau înscrise măsurile pentru perioada de constituire a noului stat, şi proiectul de lege fundamentală pe care îl studiem. Cuprinderea textului constituţiei la sfîrşitul actului de numire a conducătorului ţării a fost determinată de prioritatea temporală atribuită intrării în vigoare a acestui act, aplicarea constituţiei fiind prevăzută să înceapă, potrivit concepţiei autorilor actului, numai după efectuarea alegerii suveranului şi după realizarea de către popor sub conducerea acestuia şi recunoaşterea pe plan internaţional a statului unitar şi independent.

În articolele de numire a suveranului [22], se preconizau măsuri tranzitorii importante pentru perioada de la data alegerii acestuia şi pînă la terminarea războiului pentru independenţă, ce se prevăzuse că urma să înceapă în urma alegerii sale pe cale revoluţionară. Se acorda suveranului pe tot acest răstimp (cu adaosul : şi pînă cînd ţara va fi întărită prin alianţe şi cetăţi), putere dictatorială ; se înscria obligaţia de a fi ostaş pentru toţi românii în stare a purta armele ; se prevedea pedepsirea cu moartea a tuturor trădătorilor dovediţi din acest timp (înţelegîndu-se prin trădare sau „vînzare" „lipsa întru disciplină, nesupunerea, neîngrijirea la a sale datorii" ; cercetarea era atribuită unei comisii compuse din trei membri, iar pentru execuţia pedepsei era prevăzut un termen scurt, de 24 de ore) ;

[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem.*
[21a] *Ibidem*, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 89.
[22] Vezi textul lor la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 219—220.

www.dacoromanica.ro

dreptul de grațiere și de comutare a acelei pedepse era rezervat pentru „suveranul dictator"; impozitele din perioada războiului pentru independență (care, se subînțelege, urmau să fie prelevate la ordinul exclusiv al suveranului cu puteri absolute în acea perioadă) aveau să fie limitate numai de „trebuințele statului și cheltuielile războiului"; se limita în ultimul articol, din nou, durata puterii dictatoriale a suveranului, aducîndu-se precizarea că ea va înceta de drept la împlinirea a șase luni de la recunoașterea independenței românilor de către toate puterile străine; și se prevedea, pentru acest conducător de stat înzestrat cu puteri cvasi-absolute pe intervalul plănuitului război de independență și al scurtei perioade amintite de după terminarea lui, obligația de a promulga, în acel moment, Constituția al cărei text era acolo anexat.

Cele trei acte, care înmănuncheate formează un întreg indivizibil, rod al ideologiei unei grupări închegate din elemente înaintate provenite din boierimea liberală și din burghezie, reliefează pregnant lupta pentru progres și pentru libertate internă și externă din acea perioadă. Redactarea proiectului de constituție demonstrează în plus, și în acest caz, adevărul formulat de Lenin că toate revoluțiile burgheze urmăresc crearea unui regim constituțional [23], adică a unui regim care are la bază o lege fundamentală ce garantează libertățile și formele de stat burgheze.

„Constituția rumânilor", cuprinsă în ultimul articol al „Actului de numire al suveranului rumânilor", conține o serie de puncte sau paragrafe indicate prin literele a—r. Faptul că în textul punctului r se face trimitere la un punct t care se afla într-un fragment pierdut constituie o dovadă în sensul că proiectul era alcătuit din mai multe puncte decît cele conservate; prin urmare, că textul lui nu ne-a parvenit integral. Reconstituirea prevederilor mai importante din unele puncte cuprinse în textul încă neaflat se poate face pe baza anumitor precizări sau referințe, existente în diverse corespondențe păstrate. Textul cuprinde două versiuni juxtapuse: una română, alta franceză, între care deosebirile sînt foarte mici (ele vor fi semnalate pe parcurs). La redactarea versiunii franceze, contribuția lui Félix Colson, secretar al consulatului francez din București și autor ulterior al unor prețioase scrieri despre țările române, a fost esențială. El pare să fi colaborat cu Cîmpineanu și la formularea tehnică a unora din prevederi.

Constituția începe prin a arăta, la punctul *a*, că statul proiectat al Țării Românești este o țară a libertății, un „loc slobod" pentru toți cei care locuiesc în el și proclamă, în același punct, inalienabilitatea teritoriului țării. Din capul locului, deci se relevează caracterul progresist al actului și orizontul național al autorului. Prima parte a punctului *a* este, evident, o expresie a liberalismului, a curentului ideologic exprimînd concepția economică și politică progresistă pentru acea vreme, elaborată de ideologii burgheziei în ascensiune în cursul luptei contra feudalismului și absolutismului monarhic, prin care, preconizîndu-se egalitatea în drepturi a oamenilor și a națiunilor, proclamîndu-se libertățile cetățenești și urmărindu-se garantarea drepturilor individuale față de arbitrarul guvernamental, se adopta ideea instaurării regimului constituțional-parlamentar, a limitării puterii suveranului prin parlament, a independenței puterilor legiuitoare

[23] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 16, București, Edit. politică, 1963, p. 14.

www.dacoromanica.ro

și judecătorească față de cea executivă, iar în economie acea a liberei concurențe și a neintervenției statului. A doua parte a acestui punct reprezintă o valorificare a dreptului istoric, care pretinde menținerea integrității teritoriului locuit și stăpînit de veacuri de o națiune și se opune acaparării unor părți ale acelui teritoriu de către alte state sub pretextul primatului forței.

În punctele imediat următoare se proclamă drepturile omului și cetățeanului. Este obișnuita declarație de drepturi, exprimată în unele cazuri separat, în acte aparte, cuprinsă apoi în textul constituțiilor și proiectelor de constituții burgheze.

În primul rînd [24] se tratează despre egalitate, precizîndu-se că toți românii sînt egali în fața legii („deopotrivă înaintea pravilii"), toți sînt admisibili („priimiți") în posturile civile și militare, toți contribuie la sarcinile statului așa cum va stabili „Adunarea nației". Prin proclamarea cu prioritate a egalității tuturor claselor în fața legii, funcțiilor și impozitelor și prin acordarea atribuției fixării impozitelor în competența unei Adunări reprezentative a întregii națiuni, proiectul caută să desființeze în primul rînd racila cea mai evidentă și mai gravă a vechiului regim feudal: inegalitatea între persoane, provenită din apartenența de clasă în ce privește situația politică și juridică. Am subliniat mai sus (la nota 19) că modul de repartizare a dării extraordinare percepute în vederea răscumpărării tributului este de asemenea o aplicare a principiului egalității. O aplicare a aceluiași principiu formează și prevederea introducerii votului universal, care forma o idee scumpă lui Cîmpineanu (vezi mai jos).

Apoi [25], proiectul proclamă și încearcă să formuleze garanții privind libertatea omului sub unele din multiplele ei aspecte: libertatea individuală, libertatea tiparului, libertatea cuvîntului. În ce privește primul aspect, se prevede că libertatea individuală este garantată, că nimeni nu poate fi urmărit și arestat decît în cazurile prevăzute de lege și după formele prescrise de ea, că nimeni nu poate fi pedepsit înainte de a fi judecat. Libertatea tiparului este garantată prin prevederea că toți românii au dreptul de a publica și a tipări părerile lor. Se stabilește totodată că toți românii sînt răspunzători, potrivit prevederilor legii, pentru scrierile, cuvintele și faptele lor, lăsîndu-se legilor speciale precizarea cazurilor și modalităților răspunderii. Prin specificarea privitoare la „cuvintele" lor se subînțelege libertatea cuvîntului, în limitele ce se vor determina de legile ordinare. Prin specificarea privitoare la „faptele" lor, completată cu interdicția menționată a urmăririi și a arestării în afara cazurilor prevăzute de lege, se exprimă principiul fundamental de drept penal „nullum crimen sine lege". Tot o aplicare a principiului libertății formează și preconizarea eliberării clăcașilor din raporturile de servitute feudală (despre care vezi mai departe). În afară de *libertatea personală*, cu care se ocupă în proiect, Cîmpineanu și ceilalți membri ai Partidei naționale erau preocupați în cel mai înalt grad de realizarea și asigurarea *libertății naționale*, a libertății întregului din care făcea parte fiecare român, care pentru ei forma o condiție a celei dintîi și în vederea căreia era preconizată o suită de măsuri

[24] Pct. *b* al proiectului.
[25] Pct. *c* și *d*.

www.dacoromanica.ro

în „Actul de unire și independență" și în „Actul de numire a suveranului rumânilor" : ruperea legăturii cu Poarta, răscumpărarea tributului, fortificarea țării, războiul de eliberare, încheierea de alianțe etc.

În continuare, după valorificarea în modul arătat a lozincii revoluționare burgheze : *liberté, égalité, fraternité*, se procedează la trasarea liniilor fundamentale ale organizării de stat, aplicîndu-se în mod original principiul burghez al „separației puterilor" în stat (în realitate, puterea de stat fiind unică, este vorba de repartizarea formelor de activitate ale statului pe ramuri de organe). Acest principiu, cum se știe, în faza de început a ridicării burgheziei a avut un rol progresist, urmărind limitarea absolutismului monarhic și îngrădirea unei „puteri" prin celelalte, prin atribuirea fiecăreia unor organe diferite, neatîrnate unul de altul, lucrînd independent și controlîndu-se reciproc, dar cu timpul a suferit devieri esențiale, diferite după loc și accentuate tot mai mult cu trecerea timpului, pe măsura dezvoltării situației interne și internaționale.

În primul rînd[26], se delimitează drepturile și obligațiile conducătorului statului, „suveranul rumânilor", precizîndu-se că persoana acestuia este inviolabilă, că lui îi aparține puterea executivă, că el este șeful suprem al statului și în această calitate comandă armata (forțele de uscat și navale : „puterile de uscat și de apă"), declară războiul, încheie pacea, încheie tratatele de alianță și de comerț, numește în toate funcțiile de administrație publică, elaborează regulamentele și ordonanțele necesare pentru executarea legilor. Despre modul dobîndirii tronului nu se tratează în proiect ; el a fost însă prevăzut în „Actul de unire și independență" și — mai pe larg și mai precis — în „Actul de numire a suveranului". Se preconizează acolo, pentru întîiul suveran al statului național independent, o procedură extraordinară : alegerea sa (fără determinarea mai de aproape a procedurii alegerii), iar pentru suveranii următori, ca procedeu obișnuit, succesiunea în baza principiului eredității (cu scopul, mărturisit, al evitării competițiilor și a ingerințelor străine ocazionate de acestea).

Puterea legislativă aparține cumulativ suveranului și Reprezentanței naționale ; se prevede expres că suveranul nu o poate exercita singur, pe lîngă inițiativa lui fiind necesar consimțămîntul („priimirea", care se subînțelege că se efectuează prin vot) al Reprezentanței naționale. Șeful statului sancționează și promulgă legile.

În ce privește puterea judecătorească, se prevede că ea emană de la suveran, dreptatea dîndu-se în numele său de către magistrați. Se preconizează inamovibilitatea magistraților. Sentințele tribunalelor se vor iscăli numai de către judecătorii care le-au pronunțat. Abaterile („vinele") judecătorilor se vor pedepsi cu deosebită severitate ; definirea și sancționarea lor se vor reglementa prin lege specială. Prin aceste propuneri se urmărește ridicarea nivelului conștiinței, garantarea independenței și înăsprirea răspunderii corpului de magistrați.

În textul francez al proiectului este prevăzut [27], și pentru timpuri normale, dreptul suveranului de grațiere și de comutare a pedepselor, care în textul românesc este înscris (nu în proiect, ci în actul introductiv)[28]

---

[26] Punctele *e* — *j*.
[27] Pct. *h*.
[28] Art. 5 al „Actului de numire a suveranului".

www.dacoromanica.ro

numai pentru perioada de început, a constituirii prin luptă a statului. Se mai prevede [29] că puterea dictatorială (acordată în primele articole pentru perioada de constituire a statului) se acordă șefului statului și pentru alte vremuri de război, survenite după constituirea statului.

Înscriindu-se obligația moștenitorului tronului ca la suirea pe tron să jure în fața Reprezentanței naționale că va observa cu fidelitate Constituția, se consacră implicit forma de monarhie constituțională a noului stat [30]. Această prevedere reliefează constituționalismul autorilor (inclusiv al autorului principal), concepția constituționalistă de care au fost stăpîniți și revoluționarii de la 1848 (cf. Petiția națională de la Blaj, pct. 15, Proclamația de la Islaz, pct. 22, și Proiectul de constituție al lui Kogălniceanu), concepție care postulează conducerea statului pe baza unei legi fundamentale cu caracter de „lege a legilor".

Se precizează [31] că suveranul va beneficia de o listă civilă votată de Reprezentanța națională. Stabilirea în acest mod a listei civile (nu prin actul fundamental) avea drept scop, în concepția autorilor proiectului, putința adaptării cuantumului ei nu numai la nevoile suveranului, dar și la posibilitățile poporului, la resursele țării. Se preconizează, în vederea stimulării realizărilor în diferite domenii, crearea unui ordin de onoare civil și militar [32], prin care — se subînțelege — suveranul urma să recompenseze moral meritele unor cetățeni față de patrie.

Proiectul prevede apoi [33] responsabilitatea miniștrilor și a tuturor funcționarilor (considerați „aghenții suveranului") pentru actele îndeplinite de ei în exercițiul funcțiunii. Se acordă numai reprezentanților națiunii dreptul de a acuza pe miniștri și de a-i traduce în fața tribunalelor țării.

Concepția privind modul constituirii și alcătuirii Adunării („Reprezentanța națională") este de caracter democratic. Aceasta reprezintă pe toți românii, fără distincție [34]. Deoarece textul proiectului nu ne-a parvenit în întregime, lipsind o filă, modul alegerii Reprezentanței naționale îl putem stabili numai în baza unei scrieri a lui Félix Colson, care ne informează că „toți românii, fără excepție, în vîrstă de 25 de ani, trebuiau să fie electori și eligibili" și că ideea de a introduce în România votul universal umplea de entuziasm pe Cîmpineanu [35].

Printre atribuțiile, drepturile și obligațiile Reprezentanței naționale se mai înscriau în proiect : aprobarea („priimirea") impozitelor la cererea suveranului, cu prevederea expresă că „în timp de pace" nici un impozit

---

[29] Pct. *i* al proiectului de constituție.

[30] Pct. *j*.

[31] Pct. *p*.

[32] Pct. *k*.

[33] Pct. *t*.

[34] Pct. q. Ideea că un deputat reprezintă nu numai pe alegătorii din circumscripția electorală în care a fost ales, ci pe toți cetățenii statului, că el e „reprezentant al națiunii", rezultă și din alte proiecte de constituție din acea perioadă (de exemplu proiectul lui Kogălniceanu de la 1848, despre care vezi studiul subsemnatului : *Proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu de la 1848*, dezvoltare a unei comunicări științifice anterioare, în curs de publicare). Această concepție atrăgea însă consecința că, nefiind considerat ca reprezentînd exclusiv pe alegătorii din circumscripția respectivă, deputatul nu putea fi revocat de către aceștia în cazul cînd activitatea sa nu corespundea voinței lor.

[35] Despre această scriere, vezi Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 224, nota 1. Concepția lui Cîmpineanu privind votul universal era, așadar, mai avansată decît cea a ideologilor de pînă atunci și chiar decît a multora din cei de la 1848.

www.dacoromanica.ro

nu poate fi prelevat fără acordul ei (precizare care justifică interpretarea dată de noi mai sus cu privire la modul de fixare a impozitelor în timp de război); votarea anuală a bugetului și revizuirea aplicării lui (cu alte cuvinte controlarea, verificarea efectuării cheltuielilor votate prealabil); controlul tuturor actelor de administrație ale miniștrilor, fie că ele privesc administrația internă sau relațiile externe (cu consecința sus-menționată a traducerii în fața justiției); întocmirea de rapoarte către șeful statului în legătură cu tot ce atinge interesul general; primirea de petiții („jălbi") de la particulari (prin acest din urmă aspect se consacră implicit dreptul de petiționare al cetățenilor, neînscris expres în partea despre drepturi și libertăți a proiectului). În scopul întăririi poziției lor și al asigurării libertății opiniilor lor, se prevede că membrii Reprezentanței naționale sînt inviolabili și că ei nu pot fi trimiși în judecată decît după ce Adunarea autorizează arestarea lor [36].

Printre altele, proiectul preconizează și înființarea, în afară de armata permanentă, a unei gărzi naționale [37], propunere care va fi înscrisă ulterior în toate programele și proiectele de la 1848. De asemenea, tot în legătură cu organizarea militară, el preconizează și înființarea unei flote („putere de apă", în textul francez „marine") cu cheltuiala statului. Aceste prevederi evidențiază grija specială a autorului principal al actului, militar (colonel) în armata Țării Românești, de a înzestra țara cu toate categoriile ostășești cunoscute atunci, prin urmare de a întări puterea de apărare a țării, scop care se reliefează și din prevederea, amintită mai sus, a construirii unui sistem de „cetăți", adică de fortificații militare.

Proiectul mai stabilește și obligația pentru suveran de a publica, la șase luni după recunoașterea independenței, un corp complet de legi publice, civile și penale (textul francez e întru-cîtva diferit și mai complet la acest punct, precizînd: „un corps complet de lois publiques, civiles, commerciales, administratives et militaires"), legi care vor intra în vigoare prin promulgarea numai de către șeful statului, dar vor fi revizuite din zece în zece ani cu consimțămîntul Reprezentanței naționale [38]. Proclamația de la Islaz și, după ea, proiectul de constituție al lui Kogălniceanu aveau să preconizeze în mod analog, la 1848, o revizuire periodică (din 15 în 15 ani), însă numai a legii fundamentale. În esență, ideea revizuirii legislației, înscrisă de Cîmpineanu și apoi de revoluționarii de la 1848 în proiectele lor, forma o recunoaștere a necesității adaptării legislației la nevoile în continuă dezvoltare ale bazei social-economice. Ceea ce forma o inadvertență în formularea concretă a acestei idei era periodizarea la date fixe prestabilite a operațiunii de revizuire, concepție care nu poate fi aplicabilă în domeniul vieții sociale, în cuprinsul căreia transformările calitative și chiar cantitative nu pot fi legate de termene. Pe de altă parte, prin prevederea numai a promulgării de către suveran, proiectul slăbește rolul Adunării și întărește rolul inițial al șefului statului.

Că această situație era însă concepută ca temporară, rezultă atît din prevederile examinate pînă aici, cît și din acordarea dreptului pentru toți românii ca, după șase luni de la recunoașterea independenței, să chib-

[36] Punctele *m*, *q* și *r* ale proiectului.
[37] Pct. *n*.
[38] Pct. *o*.

www.dacoromanica.ro

zuiască și să dezbată (se subînțelege : prin reprezentanții lor) asupra propunerilor care li se vor face de către miniștri (se trimite la un punct [39] care se afla pe paginile pierdute).

În ce privește situația țărănimii clăcașe, care forma în acel moment o problemă centrală a societății noastre, în textul parțial care ne-a rămas nu e cuprinsă vreo prevedere, însă se afla fără îndoială în fragmentul dispărut al textului. Faptul rezultă din aceeași scriere a lui Félix Colson, care ne raportează că, potrivit concepției lui Cîmpineanu, toți țăranii deveneau liberi și posesori ai pămînturilor comunale și că toate comunele erau înzestrate cu partea de sol care le revenea potrivit vechiului obicei (deci nu în măsura redusă prevăzută de Regulamentul organic, ci conform obiceiului anterior) [40], parte de care, în consecință, moșierii urmau să fie expropriați.

★

În esență, proiectul de constituție elaborat cu colaborarea largă și efectivă a lui Cîmpineanu, împreună cu „Actul de numire a suveranului rumânilor", cu care se află reunit într-un singur document prin formă și e sudat prin conținut, formează o încercare de traducere în măsuri practice organizatorice a principiilor declarației cuprinse în „Actul de unire și independență" al Partidei naționale. El reprezintă un act cu conținut revoluționar, cu multiple aspecte progresiste, care aspira la obținerea libertății și independenței, la înfăptuirea emancipării sociale și politice a poporului nostru. În acest sens, el propunea măsuri precise în vederea realizării și organizării statului național unit și independent proiectat, măsuri atît pentru timpul luptei armate de cîștigare a neatîrnării, cît și pentru perioada următoare dobîndirii și garantării acesteia, cînd conducerea, inițial autoritară, trebuia să devină burghezo-democratică, cu sistem parlamentar, cu forma de stat : monarhia constituțională.

Este unicul proiect românesc de constituție care a prevăzut făurirea unui stat democratic printr-o luptă de cîștigare a libertății și independenței — luptă ce n-ar fi putut începe decît ca urmare a unei mișcări revoluționare desfășurate în vederea dobîndirii puterii — și a înscris măsuri și reguli tranzitorii pentru faza inițială a procesului de constituire a noului stat. Prin această latură, proiectul de constituție al lui Ion Cîmpineanu cu partea introductivă a sa : actul de numire a suveranului, prezintă un caracter original și un aspect distinctiv, aparte, între toate proiectele de constituție și programele de reforme elaborate în țările române în perioada destrămării feudalismului.

În restul prevederilor sale, acest proiect prezintă caractere comune cu celelalte proiecte de constituție din acea perioadă. Consacrînd principiile ideologiei burgheze „clasice" : al separației puterilor, al suveranității naționale, al supremației legii, al regimului reprezentativ, al responsabilității funcționarilor publici, al libertății și egalității omului și cetățeanului etc., el se ridică la nivelul proiectelor de caracter înaintat care aveau să fie elaborate cu un deceniu mai tîrziu, în focul revoluției din 1848, depășind ca viziune proiectele precedente și contemporane.

[39] Pct. *l.*

[40] Textul la Cornelia Bodca, *op. cit.*, p. 224, nota 1.

www.dacoromanica.ro

L'ÉTROIT RAPPORT ENTRE LE PROJET DE CONSTITUTION DE IOAN CÎMPINEANU, SON ACTION VISANT À L'ACCOMPLISSEMENT DE L'UNITÉ NATIONALE ET L'IDÉOLOGIE SOCIO-POLITIQUE DE SON ÉPOQUE

RÉSUMÉ

La présente étude porte sur le projet de Constitution élaboré en 1838 par Ioan Cîmpineanu et ses collaborateurs, étroitement lié à son action visant à l'accomplissement de l'unité nationale et à l'idéologie socio-politique de l'époque à laquelle il a vécu.

Dans une courte introduction, où il présente ce projet dans le contexte de l'idéologie du temps, l'auteur fait ressortir l'importance des actions á caractère revendicatif déployées sur le plan idéologique, actions enregistrées durant la période de désagrégation du système féodal, en tant que moyens d'expression des conceptions socio-politiques et juridiques de cette étape de développement de la société sur le territoire de la Roumanie.

Dans une première partie, l'on examine la conjuncture sociale, économique et politique, l'évolution idéologique et les circonstances historiques qui ont déterminé ou influencé l'élaboration du projet, étant précisé que dans celui-ci s'est concrétisée une bonne part du programme du Parti national de Valachie, axé sur deux idées directrices : le progrés social d'une part et de l'autre la liberté et l'indépendance.

Après avoir relevé la place de choix occupée par Ioan Cîmpineanu dans l'action politique nationale de son temps, l'auteur fait ressortir le rôle joué par la jeune génération de 1848 — enthousiaste au début de son activité en 1838 — dans l'élaboration de ses plans et l'appui qu'elle a accordé à cette action.

Dans la deuxième partie de l'étude l'on examine le système d'organisation de l'Etat proposé dans le projet, les principes sur lesquels il repose et les éléments juridiques dont il est construit. Etant précisé que le système en question se fonde sur les principes de l'idéologie bourgeoise « classique » (la séparation des pouvoirs, la souveraineté nationale, la suprématie de la loi, le régime représentatif, la responsabilité des fonctionnaires publics, la liberté et l'égalité de l'homme et du citoyen, etc.), on souligne que le projet poursuivait la création d'un Etat national, unifié, indépendant et constitutionnel.

L'auteur souligne en conclusion que le projet de constitution représente, à côté de « L'acte de nomination du souverain des Roumains » auquel il est soudé par la forme et le contenu, un acte progressiste à caractère révolutionnaire, l'unique acte de l'époque ayant envisagél'è dification d'un Etat roumain démocratique par une lutte mise au service de la liberté et de l'indépendance, acte qui surpasse, quant à la vision politique, les projets précédents, en s'élevant au niveau des programmes élaborés au feu de la révolution de 1848.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

EVOLUȚIA LUCRĂRILOR DE EXPROPRIERE ȘI ÎMPROPRIETĂRIRE OPERATE ÎN BAZA LEGILOR DE REFORMĂ AGRARĂ DIN 1921

DE

D. ȘANDRU

În iulie 1921, textele legilor pentru expropriere și împroprietărire au fost publicate în „Monitorul oficial"[1]. Cu acest act se încheia, după o perioadă de peste patru ani de la deschiderea ei, una din etapele reformei agrare : aceea a legiferării.

Pentru ca reforma agrară să se soldeze cu rezultate pozitive și imediate, se impunea cu necesitate, între altele, executarea într-un timp cît mai scurt posibil a operațiilor de expropriere și împroprietărire, astfel ca pe această cale să se asigure o stabilitate în noua structură a proprietății.

La 1 ianuarie 1922 lucrările de aplicare a reformei, în baza legilor din 1921, au intrat în stadiul execuției practice. Proprietățile funciare, care nu fuseseră supuse exproprierii prin decretele-legi din 1918 și 1919 și care, în virtutea dispozițiilor din legile pentru reforma agrară, formau obiectul judecății instanțelor de expropriere, treceau în proprietatea statului, care urma să le distribuie la împroprietărirea individuală celor îndreptățiți a primi pământ sau ca pășune ori pădure comunală. Această operație, aparent simplă, a suferit însă amînări continue, astfel că lucrările de expropriere și, mai cu seamă, cele de împroprietărire nu au putut fi încheiate în multe comune nici după două decenii de la intrarea în vigoare a legilor agrare.

În articolul de față ne propunem să urmărim evoluția lucrărilor de reformă agrară realizate în baza legilor din 1921. Abordarea, într-un articol, a acestei teme nu ne permite să luăm în dezbatere întregul complex de factori care au determinat sau au influențat operațiile de expropriere și împroprietărire. Pe acest considerent, ne vom opri numai asupra activității desfășurate de instanțele de judecată și de organele de execuție tehnică, fără a analiza, în mod detaliat, componența și procedura lor.

---

[1] Vezi „Monitorul oficial", nr. 82 din 17 iulie 1921 ; nr. 93 din 30 iulie 1921.

„STUDII". tomul 25, nr. 2, p. 283–299, 1972.

www.dacoromanica.ro

Una din cauzele care au făcut ca reforma agrară să se prelungească pe o perioadă de peste două decenii trebuie căutată în sistemul de lucru impus de legiuitor. Legile agrare fixau o procedură amplă a exproprierii şi împroprietăririi, la realizarea căreia trebuiau să colaboreze un număr relativ mare de instituţii centrale sau locale.

Sarcina coordonării reformei era încredinţată Casei centrale a cooperaţiei şi împroprietăririi sătenilor, înfiinţată în ianuarie 1919[2]. Ca organe de judecată s-au creat instanţe speciale. Asupra imobilelor expropriabile hotărau, în primă instanţă, comisiile de ocol; părţile interesate aveau dreptul de a ataca, prin cereri de recurs, aceste hotărîri la instanţa judeţeană sau regională; hotărîrile comisiilor judeţene sau regionale puteau fi atacate la Comitetul agrar, care era instanţa supremă în materie de reformă agrară. Organele de împroprietărire erau similare celor de expropriere; aici exista în plus însă Comitetul local [3].

Pe lîngă aceste instanţe speciale, create în baza legilor din 1921, curţile de apel aveau calitatea să judece apelurile asupra preţului pămîntului stabilit prin hotărîrile de expropriere şi împroprietărire. Deşi pînă în 1932 problemele de reformă agrară nu formau obiectul instanţelor de drept comun, ele puteau judeca - şi materialele documentare confirmă acest fapt [4] — anumite litigii generate de aceasta.

Ca organ central de execuţie a lucrărilor tehnice se creează, în 1919, dependent de Casa centrală a cooperaţiei şi împroprietăririi, Direcţia cadastrului, cu inspectoratele cadastrului în subordine [5].

În realizarea reformei agrare, sarcini importante reveneau Consiliului tehnic al Casei pădurilor din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, consilieratelor agricole, prefecturilor, primăriilor şi altor instituţii.

În decursul anilor, în structura şi în competenţa unor organe au survenit numeroase transformări [6]. Dintre toate, cea mai importantă, care a adus modificări esenţiale în sistemul de lucru, a fost cea realizată în baza Legii din 2 noiembrie 1932, cînd instanţele specializate în judecarea proceselor de reformă au fost desfiinţate, sarcinile lor fiind preluate de către instanţele de drept comun [7].

S-ar greşi dacă s-ar stabili o legătură directă între cadrul de judecată fixat de legiuitor în 1921 şi intenţia cercurilor conducătoare din România de a amîna, pe această cale, definitivarea exproprierii şi împroprietăririi.

---

[2] Vezi „Monitorul oficial", nr. 225 din 3 16 ianuarie 1919.

[3] Ibidem, nr. 82 din 17 iulie 1921; nr. 93 din 30 iulie 1921.

[4] Vezi Arh. Ist. Cent., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Rîmnicu-Sărat, dos. 45 1930, f. 12; jud. Hunedoara, dos. 303/1931—1938, f. 11—12; Arh. St. Deva, fond. Consilieratul agricol al judeţului Hunedoara, dos. 2/1931, f. 43; „Dimineaţa" din 12 iulie 1928 şi din 20 august 1928.

[5] „Monitorul oficial", nr. 225 din 3/16 ianuarie 1919.

[6] Vezi ibidem, nr. 291 din 26 martie 1922; nr. 80 din 20 aprilie 1921; nr. 68 din 25 martie 1925; nr. 169 din 2 august 1929; nr. 255 din 2 septembrie 1936; nr. 82 din 6 aprilie 1939; „Dezbaterile Adunării deputaţilor", şedinţa din 22 mai 1923, p. 2154; şedinţa din 26 noiembrie 1923, p. 258; şedinţa din 15 decembrie 1926, p. 387; şedinţa din 11 februarie 1928, p. 1 163; „Buletinul agriculturii", Bucureşti, an. IV (1923), vol. I, nr. 1—3, ianuarie—martie, p. 5; Emil Petrini, *Reforma agrară în Ardeal*, în „Viaţa agricolă", an. XX (1929), nr. 9—10 din 1—15 mai, p. 265—267, 270; Mircea Georgescu, *Reforme agrare. Principii şi metode în legiuirile române şi străine*, Bucureşti, „Bucovina", I. E. Torouţiu, 1943, p. 59.

[7] „Monitorul oficial", nr. 257 din 2 noiembrie 1932.

www.dacoromanica.ro

Este drept că soluţia arendării către obştile săteşti a pămîntului expropriat în vechea Românie, în baza decretului-lege nr. 3 697/1918, care urmărea de fapt menţinerea pentru o vreme îndelungată a acestui sistem de exploatare a pămîntului, a fost susţinută în anii 1918—1920 de către numeroşi oameni politici şi chiar de către unii specialişti din domeniul agriculturii [8]. Reacţia ţărănimii, dornică de a deveni proprietară deplină asupra pămîntului expropriat [9], a silit însă cercurile conducătoare să abandoneze această formulă şi să legifereze distribuirea terenului în proprietatea individuală a sătenilor îndreptăţiţi la împroprietărire.

Soluţia împroprietăririi individuale, odată acceptată, trebuia înfăptuită într-un timp scurt, pentru a nu produce perturbaţii agriculturii. Numeroşi agronomi sau oameni politici, unii dintre ei cu influenţă şi chiar cu funcţii de conducere în partidele din care făceau parte, au sesizat cu suficientă clarviziune perspectiva scăderii producţiei agricole în faza de tranziţie a pămîntului de la moşieri către ţărănime [10]. Cum reforma se realiza şi într-o perioadă cînd întreaga economie a ţării era dezorganizată de pe urma războiului, ei vedeau posibilă depăşirea acestor dificultăţi prin modernizarea agriculturii şi prin crearea unei stabilităţi cît mai grabnice în sistemul proprietăţii.

Pe de altă parte însă, cercurile guvernante, căutînd să prevină criticile referitoare la încălcarea dreptului de proprietate, au impus o procedură conformă cu principiile care-l sprijineau. Trecerea proceselor de expropriere şi împroprietărire prin mai multe complete de judecată, departe de a duce la aplicarea spiritului şi litcrii legii de reformă agrară, a permis adeseori marilor proprietari să eludeze legea, cu concursul nemijlocit al instanţelor. Este suficient numai să menţionăm în această direcţie că pînă în 1926 un număr de circa 5 000 de mari proprietăţi au format de cîte două ori obiectul dezbaterilor celor trei instanţe de expropriere [11], fapt ce constituia o abatere de la principiul de drept burghez al autorităţii de lucru judecat.

Instanţele de judecată, deşi au decis, în primii ani de după intrarea în vigoare a legilor agrare, asupra unui număr mare de cazuri de expropriere, adeseori au complicat, prin procedura şi prin conţinutul hotărîrilor emanate, chestiunea exproprierii şi împroprietăririi din multe sate, comune

---

[8] Vezi Const. Garoflid, *Chestia agrară în România*, Bucureşti, 1920, p. 285, 290; Ernest Grintzesco, *Le problème de redressement agricole en Roumanie*, Bucarest, 1931, p. 75; Mitiţă Constantinescu, *Politică economică aplicată. Agricultură, economie rurală, cooperaţie*, vol. II, Bucureşti, 1943, p. 7.

[9] Vezi Tr. Lungu şi M. Rusenescu, *Acţiuni de luptă ale ţărănimii din România între 1917—1921*, în „Studii", 1961, nr. 2, p. 308—310; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a judeţului Gorj, dos. 22 1919, f. 139—142; Arh. St. Fălticeni, fond. Prefectura judeţului Suceava, Serv. Ad-tiv, dos. 1 1919—1923, f. 13, 75.

[10] Vezi G. Ionescu-Şişeşti, *Reforma agrară în Romînia*, Bucureşti, 1920, p. 15; Ernest Gayraud, *Reforma agrară şi situaţia economică şi financiară a ţării*, în „Viaţa agricolă", an. XI (1920), nr. 2 din 15 ianuarie, p. 45—46; George Cipăianu, *Înrîurirea reformei agrare asupra producţiunii agricole în România întregită*, în „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", Bucureşti, an. II (1921), nr. 4, ianuarie, p. 513—514; Const. I. C. Brătianu, *Agricultura în România de eri şi în România de mîine*, Bucureşti, 1919, p. 44—45.

[11] A. Nasta, *Reforma agrară şi problemele agricole ale viitorului*, Bucureşti, 1926, p. 5.

www.dacoromanica.ro

sau chiar judeţe, creînd situaţii şi conflicte între părţile interesate care n-au mai putut fi soluţionate în mod practic [12].

Adeseori, cercurile guvernante au luat, în decursul anilor, măsuri menite să determine o accelerare în ritmul de lucru al organelor reformei. Avînd un caracter limitat şi fiind, parţial şi nu o dată, anihilate de însişi factorii care trebuiau să le aplice sau să le coordoneze, uneori chiar de către guverne, ele au dat, în majoritatea cazurilor, rezultate nesatisfăcătoare. Astfel, contradicţia dintre încercările cercurilor guvernante de a definitiva reforma agrară, pentru a permite o stabilizare a proprietăţii, şi caracterul limitat al măsurilor iniţiate pentru desăvîrşirea ei apare evidentă şi ea subliniază neputinţa acestora de a desăvîrşi un act a cărui necesitate o recunoşteau.

După numai patru ani de la începerea lucrărilor de expropriere şi împroprietărire, la 1 ianuarie 1926, guvernul liberal Brătianu a declarat reforma agrară încheiată. Declaraţia sa se fonda pe realitatea că pînă la acea dată comisiile de fond din vechiul regat şi Bucovina deciseseră asupra tuturor cazurilor de expropriere, încetîndu-şi, astfel, activitatea [13]. La 1 iunie 1927, şi instanţele similare din Transilvania au terminat procesele izvorîte din expropriere [14].

Acolo unde comisiile de ocol sau judeţene deciseseră asupra exproprierii, pămîntul a intrat în folosinţa provizorie a ţăranilor. Conform cifrelor consilieratelor agricole judeţene referitoare la stadiul aplicării reformei agrare, pînă în anul 1925, în multe judeţe, mai ales din Transilvania, o parte însemnată din terenul expropriabil continua încă să se afle în mîinile marilor proprietari. Astfel, în judeţul Caraş-Severin, din 780 386 iugăre se expropriaseră numai 154 388 de iugăre [15]; în judeţul Alba, din 157 407 iugăre — doar 81 732 de iugăre [16]; în judeţul Sălaj, din 222 135 iugăre, se expropriaseră doar 117 582 de iugăre [17] etc. [18]. În 1926, cînd guvernul Brătianu a declarat încheiate lucrările de reformă agrară, peste 40% din suprafaţa supusă exproprierii în întreaga ţară se afla în stăpînirea marilor proprietari [19].

La acea dată, majoritatea hotărîrilor de expropriere nu erau definitive şi executorii atît timp cît părţile interesate le atacaseră la Comitetul

---

[12] Vezi, în legătură cu aceasta, situaţiile din comunele Babadag, judeţul Constanţa (Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Constanţa, doc. 121/1930—1931, f. 2—4); Boarţa, judeţul Tîrnava Mare (ibidem, jud. Tîrnava Mare, dos. 33/1930, f. 38); Tulgheş, judeţul Ciuc (ibidem, jud. Ciuc, dos. 130/1933—1934, f. 6 şi urm.); Izvoarele, judeţul Mehedinţi (ibidem, fond. Comitetul agrar, jud. Mehedinţi, dos. 2/1931, f. 27—30); Buneşti, judeţul Suceava (ibidem, jud. Suceava, dos. 2/1931, f. 8, 23—24); Miercurea Sibiului, judeţul Sibiu (ibidem, jud. Sibiu, dos. 89/1923, f. 11—42); Găvana, judeţul Argeş (ibidem, jud. Argeş, dos. 28 1923, f. 3, 7, 15, 17); „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", şedinţa din 14 decembrie 1923, p. 541.

[13] A. Nasta, *op. cit.*, p. 4.

[14] Vezi Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Ardeal, Generale, dos. 8/1926—1928, f. 260—263; „Cuvîntul agronomilor", Bucureşti, nr. 2 din 1 februarie 1926, p. 34.

[15] Arh. Ist. Centr., fond. Comitet agrar, jud. Caraş-Severin, dos. 74/1925, f. 7 şi urm.

[16] Ibidem, jud. Alba, dos. 2/1924, f. 2—26.

[17] Ibidem, jud. Sălaj, dos. 37/1924, f. 2—33.

[18] Vezi ibidem, jud. Bihor, dos. 56/1924, f. 8—22; Arh. St. Tg.-Jiu, fond, Camera agricolă a judeţului Gorj, dos. 974/1925, f. 28; „Socialismul" din 1, 3 şi 9 februarie 1924; N. Adăniloaie şi I. Dîrdală, *Acţiuni ţărăneşti în Bucovina în perioada aplicării reformei agrare din 1921*, în „Studii", 1963, nr. 4, p. 873—874.

[19] A. Nasta, *op. cit.*, p. 4—6; Gh. Z. Ionescu, *Cu privire la tergiversarea aplicării reformei agrare din 1921*, în *Studii şi articole de istorie*, vol. XIII, Bucureşti, 1969, p. 218 şi urm.

www.dacoromanica.ro

agrar şi cît acesta nu decisese asupra lor. Instanţa supremă în materie de reformă agrară judecase, de la 1 noiembrie 1922 pînă la sfîrşitul anului 1926, numai 7 000 din totalul de 15 000 de dosare de expropriere supuse revizuirii [20]. La 1 iunie 1927, directorul Casei centrale a cooperaţiei şi împroprietăririi sătenilor recunoştea că, pînă la acea dată, Comitetul agrar nu se pronunţase asupra celor 6 000 de mari proprietăţi expropriabile din Transilvania, astfel că în această provincie exproprierea nu primise pe nici una din moşii o formă definitivă [21].

Deşi în anii următori Comitetul agrar a hotărît asupra majorităţii cererilor de expropriere, la desfiinţarea sa, survenită la 2 noiembrie 1932, continuau totuşi să rămînă un număr ridicat de dosare nerezolvate [22]. În 1931—1932, de pildă, în arhivele sale se aflau nesoluţionate încă, numai dintr-un judeţ, Maramureş, 134 de dosare de expropriere, unele dintre ele înregistrate la forul suprem din 1922, care reprezentau o treime din totalul moşierilor expropriaţi aici [23].

Trecerea, cu începere de la 2 noiembrie 1932, a proceselor de expropriere, ca de altfel şi a celor de împroprietărire, în competenţa instanţelor de drept comun, cu scopul de a determina o accelerare în mersul reformei, a dat, de multe ori, rezultate contrare, ducînd la reluarea de la început a dezbaterilor şi la prelungirea unor procese pînă în anii celui de-al doilea război mondial.

În întreaga perioadă de executare a operaţiilor reformei agrare a existat o evidentă rămînere în urmă a lucrărilor de împroprietărire [24] la toate instanţele de judecată, determinată, pe de o parte, de însăşi evoluţia exproprierii, iar pe de altă parte de numărul ridicat de cereri înregistrate la comisii. Dacă instanţele de fond au putut, în general, soluţiona petiţiile ţăranilor, în schimb Comitetul agrar a fost depăşit în permanenţă în capacitatea sa de lucru prin volumul acestora. În toamna anului 1923 existau depuse la Comitetul agrar 101 354 de cereri de revizuire ale sătenilor [25]. Cu toate că în decursul anilor instanţa supremă s-a pronunţat asupra multora dintre ele, numărul lor, sporind, prin altele noi, s-a menţinut, după 1925, aproape totdeauna în jurul cifrei de 75 000[26].

Statisticile oficiale şi autorii care au folosit datele oferite de ele menţionează că în anii 1922—1924 s-a executat volumul cel mai ridicat de lucrări în materie de reformă agrară, după care an cifrele care atestă stadiul exproprierii oscilează în jurul suprafeţei globale de 6 milioane ha,

---

[20] Vezi C. Filipescu, *Evoluţia agriculturii româneşti*, Bucureşti, 1940, p. 380 — 381. În privinţa numărului de cereri judecate, vezi şi „Buletinul Comitetului agrar", Bucureşti, 1920.

[21] Vezi Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Ardeal, Generale, dos. 8/1926—1928, f. 260—263.

[22] Ibidem, jud. Severin, dos. 195/1931, f. 64; jud. Tecuci, dos. 29/1930—1931, f. 13; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a judeţului Gorj, dos. 3435/1942.

[23] Arh. Ist. Centr., fond. Comitet agrar, Generale, dos. 5/1931, f. 111; fond. Reforma agrară din 1921, jud. Maramureş, dos. 168/1931—1935, f. 64.

[24] Vezi A. Nasta, *op. cit.*, p. 4—6; Gh. Z. Ionescu, *op. cit.*, p. 218 şi urm.

[25] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", şedinţa din 30 octombrie 1923, p. 813; şedinţa din 21 noiembrie 1923, p. 258.

[26] Vezi C. Filipescu, *op. cit.*, p. 380—381. În ianuarie—februarie 1929, de pildă, numai din judeţul Fălticeni s-au înregistrat peste 1 200 de plîngeri colective sau individuale legate de împroprietărire (cf. M. Rusenescu, V. Tatomir, *Direcţia Reformei agrare*, în „Revista arhivelor", nr. 2/1965, p. 209).

www.dacoromanica.ro

cu diferenţe în plus sau minus de la un an la altul, care merg pînă la cîteva sute de mii de ha[27], după cum unele proprietăţi erau scutite sau expropriate de către instanţe. Între statisticile oficiale ale Ministerului Agriculturii şi Domeniilor şi între corespondenţa trimisă de aceeaşi instituţie Consilieratelor agricole judeţene în legătură cu mersul lucrărilor de reformă agrară există contradicţii evidente. Aşa cum s-a menţionat, pînă la sfîrşitul anului 1926 Comitetul agrar nu se pronunţase nici măcar pentru jumătate din cererile de revizuire legate de expropriere. Or, la 1 ianuarie 1927, statisticile indicau ca expropriată o întindere de 5 962 000 ha [28], suprafaţă aproape egală cu cea expropriată în preajma celui de-al doilea război mondial.

Din punct de vedere juridic, pe moşiile unde ţăranii erau puşi în folosinţa pămîntului expropriat, prin hotărîri care nu aveau încă o formă definitivă, ei erau arendaşi ai moşiilor, iar acolo unde foloseau pămîntul expropriat prin hotărîri definitive, ei erau arendaşi ai statului. Nici chiar pe moşiile unde exproprierea şi împroprietărirea erau definitiv judecate ţăranii nu erau proprietari de drept, atît timp cît operaţiile tehnice de defalcare a moşiilor, de măsurătoare şi de parcelare cadastrală nu erau înfăptuite. Pînă în anul 1928, totalul moşiilor expropriate şi date în debit se ridicau la 10 785, cu 2 860 638 ha, iar a ţăranilor împroprietăriţi şi debitaţi pentru pămînturile primite era de 1 045 097[29]. Aşadar, şi din acest punct de vedere există o neconcordanţă între statisticile care stabilesc în 1928 totalul expropriat la 6 008 094 ha şi numărul împroprietăriţilor la 1 374 623 de ţărani [30] şi datele care atestă stadiul aplicării definitive a reformei în acel an.

Nici chiar aceste moşii expropriate prin hotărîri definitive, cu debitele de plată calculate, nu trebuie considerate ca avînd lucrările încheiate, întrucît la unele dintre ele operaţiile de parcelare sau preţul fixat erau supuse apelului. Aplicarea pe teren a lucrărilor tehnice de expropriere şi împroprietărire a constituit — aşa cum s-a recunoscut — cea mai grea operaţie a reformei agrare [31]. Cadastrul avea sarcina să efectueze măsurătoarea întregii suprafeţe expropriate, să o parceleze în loturi şi să o distribuie la împroprietărire. Această misiune devenea cu atît mai dificilă cu cît situaţia proprietăţii funciare nu era cunoscută cu precizie şi cu cît marii proprietari au încercat să sustragă întinderi însemnate de teren de la expropriere.

---

[27] Vezi *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România. 1908—1921*, Bucureşti, Edit. politică, 1967, p. 558—559; „Anuarul statistic al României", 1925, Bucureşti, p. 49; „Cuvîntul agronomilor", Bucureşti, nr. 2 din 1 februarie 1926, p. 34, 42—43; „Anuarul statistic al României", 1926, Bucureşti, p. 54; Leon Proca, *Problema agriculturii româneşti*, Sibiu, 1931, p. 31—32; A. Frunzănescu, *Evoluţia chestiunii agrare în România. Privire istorică. Aspecte actuale. Tendinţe*, Bucureşti, 1939, p. 111; „Argus" din 9 septembrie 1928; „Anuarul statistic al României", 1928, Bucureşti, p. 93; Virgil N. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940, p. 34, 77; Emil Petrini, *La réforme agraire en Roumanie*, Bucarest, 1931, p. 41, 49; G. Cipăianu, *Aplicarea reformei agrare în legătură cu organizarea producţiunii noastre agricole*, în „Democraţia", Bucureşti, an. XVI (1928), nr. 8—9, august-septembrie, p. 3—5; Arh. Institutului de studii istorice şi social politice de pe lîngă P.C.R., fond. Casa regală, mapa 22.

[28] Vezi *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România...*, p. 588.

[29] G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 8.

[30] Vezi „Anuarul statistic al României", 1928, Bucureşti, p. 76.

[31] A. Nasta, *op. cit.*, p. 6.

www.dacoromanica.ro

Proprietatea funciară pînă la reforma agrară din 1918—1921 era cadastrată numai în Transilvania şi Bucovina [32] şi nici aici în întregime. Pornind de la această realitate, ministrul agriculturii, Const. Garoflid, afirma, într-un interviu acordat ziarului „Izbînda" din 2 noiembrie 1920, că în cele două provincii, dată fiind cunoaşterea precisă a întinderii proprietăţii expropriabile, lucrările de realizare a exproprierii şi împroprietăririi se vor executa într-un timp scurt [33]. Previziunea a fost infirmată de mersul operaţiilor de reformă datorită faptului că ea nu pornea de la o cunoaştere reală a stării de lucruri. În anii primului război mondial, în mapele cadastrale de pe lîngă judecătoriile de carte funciară n-au mai fost operate toate transformările survenite în cadrul proprietăţii [34], iar acest proces a continuat şi după legiferarea reformei agrare [35].

Faptul a permis ca la măsurătoarea cadastrală efectuată de către operatori să apară, adeseori, o neconcordanţă între suprafaţa declarată de moşieri la comisiile de expropriere şi între cea găsită de inginerii geodezi care aplicau lucrările pe teren [36]. Suficient de multe în vechiul regat [37], existente însă şi în Transilvania şi Bucovina, aceste diferenţe de suprafeţe găsite în plus sau în minus au constituit, de multe ori, cauze ale conflictelor dintre ţărani şi marii proprietari şi, aproape totdeauna, obiectul justiţiei în materie de defalcare, măsurătoare şi parcelare cadastrală.

De pe urma operaţiilor tehnice de aplicare a reformei se nasc numeroase procese care au dus, în multe comune ale ţării, la amînarea definitivării împroprietăririi pe perioade lungi de timp. Proprietarul moşiei Dulceşti, judeţul Roman, N. Vasiliu-Bolnavu, s-a judecat vreme de zece ani, între 1928 şi 1937, pentru modificarea liniei de defalcare, reuşind să obţină 61 de amînări, timp în care el a stăpînit în plus o suprafaţă de 100 ha ce aparţinea de drept ţăranilor împroprietăriţi [38]; judecarea defalcării moşiei Cîmpurile, judeţul Putna, a lui Al. Zissu, începută în 1929, nu era nici în 1937 încheiată [39]; moşiile statului Tituleşti-Cozieni din comuna Bălineşti, judeţul Buzău, expropriate prin decretul-lege din 1918, se aflau încă la 8 octombrie 1940 în judecata Tribunalului judeţean Buzău pentru contestarea defalcării [40]; moşia Albeşti, judeţul Argeş, apar-

[32] Vezi dr. Pompil Cioban, *Reforme agrare pentru Ardeal, Banat şi confiniile militare*, în „Democraţia", Bucureşti, an. VII (1919), nr. 3, aprilie, p. 156; Ion Vasiliu, *Agricultura*, în *Aspecte ale economiei romdneşti. Material documentar pentru cunoaşterea unor probleme în cadr ul planului economic*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 71.

[33] N. Adăniloaie şi I. Dîrdală, *op. cit.*, p. 873—874.

[34] Arh. St. Rădăuţi, fond. Prefectura judeţului Rădăuţi, dos. 1/1922, f. 153.

[35] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Maramureş, dos. 342/1938—1939, f. 96.

[36] Vezi idem, vechiul regat, Generale, dos. 79/1927—1942, f. 132; jud. Putna, dos. 23/1929—1936, f. 43; jud. Rîmnicu-Sărat, dos. 37/1930—1937, f. 5; fond. Comitet agrar, jud. Botoşani, dos. 18 1925, f. 27—30; jud. Dîmboviţa, dos. 4/1928, f. 12—24; Arh. St. Rădăuţi, fond. Prefectura judeţului Rădăuţi, dos. 1/1922, f. 153; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a judeţului Gorj, dos. 255/1922.

[37] În august 1937 în judeţul Putna, de pildă, se aflau în judecată la instanţe 17 contestaţii de măsurătoare (Arh. St. Focşani, fond. Prefectura judeţului Putna, dos. 64/1937).

[38] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Roman, dos. 81/1934—1937, f. 11—12, 22.

[39] Arh. St. Focşani, fond. Prefectura judeţului Putna, dos. 64/1937.

[40] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Buzău, dos. 15/1925—1943, f. 13.

www.dacoromanica.ro

ţinînd Eforiei spitalelor civile din Bucureşti, expropriată de Comisia de ocol la 13 iulie 1922 şi distribuită ulterior la împroprietărire, a obţinut sentinţa de rectificare a defalcării, rămasă definitivă, abia la 14 august 1943[41].

Efectul nedefinitivării acestor operaţii s-a răsfrînt asupra situaţiei materiale a ţărănimii, care a continuat, din această cauză, să plătească ani în şir arendă asupra pămîntului. Pe de altă parte, menţinerea ţăranilor pe loturi, sub formă de folosinţă provizorie, şi pericolul ce exista de a fi scoşi de pe ele, prin retrocedarea unor cote de pămînt foştilor proprietari, au determinat pe mulţi ţărani să nu mai recurgă la ameliorarea lor, de pe urma acestui act avînd de suferit însăşi agricultura ţării [42].

Contestarea defalcării, parcelării sau măsurătorii cadastrale ducea, în acelaşi timp, la o supraîncărcare a sarcinilor organelor cadastrului care au fost obligate, prin sentinţe judecătoreşti, să refacă, în anumite cazuri, de două sau chiar de mai multe ori, vechiul dispozitiv. Această obligaţie devenea cu atît mai grea cu cît personalul specializat în lucrări geodezice era redus numericeşte.

Operaţiile de măsurătoare au fost executate de Direcţia cadastrului de pe lîngă Casa centrală, pe două căi : în regie, prin operatori ai şcolii de topometrie de pe lîngă această direcţie, ca funcţionari ai statului, şi pe calea concesionării lucrărilor la particulari, potrivit unui caiet de sarcini.

În primii ani de aplicare a reformei agrare, datorită unei activităţi intense a cadastrului, s-a efectuat un volum mare de măsurători. În 1919 s-au măsurat doar 95 545 ha ; în 1922 : 653 781 ha [43] ; pînă în 1925 au fost măsurate 5 198 410 ha, dintre care s-au parcelat 1 052 392 ha [44]. În anii 1926—1927, volumul lucrărilor de parcelare şi măsurătoare a înregistrat o creştere mică, astfel că în multe comune unde hotărîrile de împroprietărire erau definitive, ţăranii n-au putut intra totuşi în proprietatea deplină a pămîntului [45]. Întinderea terenurilor expropriabile măsurate se ridica la circa 6 milioane ha, deci abia la jumătate, iar cea a terenurilor parcelate la 1 100 000 ha, din totalul de 4 milioane ha, cîte erau pînă atunci de parcelat. În timp ce între anii 1923 şi 1925 numărul mediu de hectare măsurate a fost de aproape 1 200 000 ha, în 1926 numărul acestora a scăzut brusc la 400 000 ha [46]. În 1928 erau măsurate 7 746 988 ha ; 2 148 565 ha erau măsurate şi aveau aplicate dispozitivele pe teren, iar suprafaţa loturilor parcelate era de numai 968 842 ha [47].

[41] Ibidem, jud. Argeş, dos. 289/1935—1945, f. 1.

[42] Ibidem, fond. Ministerul de Interne, dos. 408/1924, f. 4 ; Arh. St. Deva, fond. Consilierat agricol, judeţul Hunedoara, dos. 2/1931, f. 13 ; „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", şedinţa din 19 noiembrie 1923, p. 289 ; Const. I. C. Brătianu, *Creditul agricol*, în „Democraţia", Bucureşti, an. XV (1927), nr. 3, martie, p. 4—5 ; Virgil Potîrcă, *Criza actuală economică şi agricultura noastră. Memoriu prezentat Adunării generale a Uniunii Camerelor de agricultură din 11 mai 1933*, Bucureşti, I. E. Torouţiu, 1933, p. 12.

[43] Egon Nasta, *Reforma agrară şi cadastrul. Studiu critic*, Bucureşti, Tipografia „Universul", 1932, p. 7.

[44] A. Nasta, *op. cit.*, p. 6.

[45] Arh. Ist. Centr., fond. Ministerul de Interne. dos. 395/1924, f. 2 ; 408/1924, f. 4 ; 855/1928, f. 19 ; fond. Reforma agrară din 1921, jud. Maramureş, dos. 260/1934—1935, f. 139—140, 159 ; „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", şedinţa din 18 decembrie 1925, p. 1 063.

[46] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", şedinţa din 17 mai 1927, p. 3934 ; A. Nasta, *op. cit.*, p. 6.

[47] G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 7 ; Constantin C. Damian, *Reforma agrară din 1918—1921. Studiu social-economic*, Bucureşti, 1928, p. 66.

www.dacoromanica.ro

Din 1919 pînă în februarie 1932, Direcţia cadastrului a măsurat în total 10 919 983 ha, a efectuat calcule pentru 5 726 163 ha, a parcelat 4 795 407 ha şi a distribuit teren pentru vetre de sat noi pe 96 085 ha [48]. Trebuie făcută specificaţia că parte din aceste lucrări nu aveau un caracter definitiv, întrucît ele se efectuaseră în baza unor hotărîri de expropriere sau de împroprietărire contestate.

Ritmul relativ intens de aplicare a lucrărilor tehnice din primii ani postbelici a fost posibil nu atît datorită numărului relativ mare de operatori ce au acţionat în această direcţie, cît intensităţii muncii desfăşurate de ei. În 1919 lucrările au început cu 20 de echipe, ajungîndu-se ca în cursul anului 1925 cifra lor să crească la peste 300 de echipe ce activau pe teren, în afară de circa 200 de calculatori, parcelatori şi desenatori ce-şi desfăşurau activitatea în birouri. Paralel, la aceste lucrări şi-au dat concursul aproape 1 500 de agronomi [49]. După 1926, numărul operatorilor autorizaţi se menţine ridicat, dar operaţiile executate au înregistrat o tendinţă evidentă de scădere, care se menţine aceeaşi pînă în anii celui de-al doilea război mondial. În 1928—1930, numărul antreprenorilor de cadastru care lucrau efectiv în întreaga ţară nu depăşea cifra de 200, iar cel al echipelor de pe teren era de circa 500 [50]. La numărul mic de ingineri şi tehnicieni se adaugă lipsa aparaturii. Ca urmare a războiului, inventarul ce-l poseda cadastrul a fost în mare măsură descompletat [51]. Se întîlnesc cazuri, ca în Bucovina, cînd operatorii cadastrului au executat măsurătoarea şi parcelarea cu o singură panglică [52]. O încercare de înzestrare a cadastrului cu aparatură modernă s-a făcut în perioada crizei economice din 1929—1933, cînd s-au achiziţionat aparate moderne de la Berlin, Viena, Budapesta şi Varşovia, dar numărul lor a fost mic în raport cu volumul de lucrări ce trebuia realizat [53].

Prin legile şi regulamentele legilor agrare s-a prevăzut ca plata lucrărilor să fie suportată de împroprietăriţi, care trebuiau să verse perceptorului fiscal suma de 220 de lei de hectar sau 120 lei de iugăr. Statul nu îndeplinea deci decît o operaţie de intermediar între ţărani şi operatorii cadastrului. Direcţia cadastrului plătea însă operatorilor săi numai 120 lei pe hectar, de pe urma acestei operaţii statul reţinînd la fiecare hectar suma de 100 de lei [54]. Media preţului măsurătorii pînă în ianuarie 1928, calculată de către o comisie a Ministerului Agriculturii, stabilea preţul global al operaţiilor de măsurătoare şi parcelare la 105 lei, astfel că statul obţinea un venit mediu la hectar distribuit la împroprietărire de 95 de lei [55].

---

[48] Egon Nasta, *op. cit.*, p. 7; vezi şi Emil Petrini, *Reforma agrară în Ardeal*, în „Viaţa agricolă", an. XX (1929), nr. 9—10 din 1—15 mai, p. 272—275.

[49] A. Nasta, *op. cit.*, p. 6; „Viaţa agricolă", an. XIX (1928), nr. 3 din 1 februarie, p. 73; Constantin C. Damian, *op. cit.*, p. 67.

[50] Egon Nasta, *op. cit.*, p. 7. O situaţie mai bună se înregistra în Bucovina, dar şi aici numărul operatorilor era insuficient în raport cu sarcinile avute (vezi Arh. St. Rădăuţi, fond. Prefectura judeţului Rădăuţi, dos. 16/1935, f. 14).

[51] Vezi Arh. St. Rădăuţi, fond. Prefectura judeţului Rădăuţi, dos. 1/1922, f. 154.

[52] Vezi Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Cîmpulung, dos. 20/1930—1931, f. 98.

[53] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dos. 196/1933 — 1934, f. 236.

[54] *Ibidem*, f. 264—265.

[55] Egon Nasta, *op. cit.*, p. 7—8.

www.dacoromanica.ro

Cu toate aceste venituri realizate de stat, lucrările au fost plătite pînă în 1927 din credite extraordinare, fără a fi însă achitate în întregime[56]. Abia din 1928 fondurile necesare alocării lucrărilor de măsurătoare au fost înscrise în buget, dar, paralel, s-a menţinut şi sistemul plăţii prin credite extraordinare [57].

Începînd cu anul 1927, în lucrările de aplicare tehnică a reformei agrare din multe judeţe se înregistrează o stagnare datorită nefinanţării de către stat a acestora [58] sau blocării fondurilor. În anii 1928—1929, în condiţiile cînd lipsa mijloacelor de finanţare a operaţiilor cadastrale n-a permis executarea lucrărilor de definitivare a împroprietăririi, puţinele fonduri care au fost puse la dispoziţia cadastrului s-au destinat revizuirii lucrărilor de măsurătoare a proprietăţii imobiliare din Dobrogea ce fusese verificată în 1882 şi 1886, în baza Legii pentru organizarea proprietăţii imobiliare din 3 aprilie 1882. Pretextul rectificării greşelilor făcute pe baza reambulărilor din 1882—1886 a fost găsită în explicaţia că măsurătorile s-ar fi executat în acel timp cu lanţul şi că din această cauză statul fusese frustat de întinse suprafeţe, în stăpînirea cărora s-ar fi aflat atunci ţăranii. Această operaţie a costat statul o sumă echivalentă cu zece milioane de lei, în urma căreia au fost descoperite doar 700—800 ha acaparate. Aproape întregul personal al Inspectoratului cadastral Constanţa a fost angajat în acţiunea de verificare a reambulărilor, astfel că în acei ani în Dobrogea nu s-a executat nici o parcelare pe pămînturile distribuite la împroprietărire [59]. Mobilul acestei pretinse verificări ascundea interesele directorului Casei centrale a împroprietăririi, G. Cipăianu, şi ale directorului cadastrului, ginerele acestuia, A. Nasta, care au încredinţat lucrarea fratelui celui din urmă, lui Egon Nasta, de pe urma căreia s-au încasat sume fabuloase pentru un volum redus de lucrări [60].

În 1929, cînd „atenţia" cadastrului era concentrată asupra verificării proprietăţii din Dobrogea, Ministerul Agriculturii era asaltat cu rapoarte întocmite de prefecţii de judeţe sau de consilierii agricoli care revendicau măsuri energice pentru reluarea operaţiei de parcelare. Prefectul judeţului Putna, de pildă, sublinia în raportul din 24 mai 1929 că în judeţ existau multe conflicte, bătăi şi chiar mai mult, din cauză că sătenii şi comunele nu-şi cunoşteau loturile şi izlazurile pe care au fost împroprietăriţi şi că se puteau da suficiente exemple cînd doi oameni arau acelaşi lot[61].

Ca urmare a stării de spirit existente în Transilvania, unde lucrările de reformă înregistrau stadiul cel mai înapoiat, la 13 august 1930 subsecretarul de stat al Ministerului Agriculturii a ordonat instituirea, în toate judeţele provinciei, a unor comisii de anchetă, compuse din prefect, consilier agricol sau subinspectorul general agronom, şeful ocolului silvic sau un inspector silvic, deputatul circumscripţiei respective, în calitate de infor-

---

[56] *Ibidem*, p. 9; „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", şedinţa din 17 mai 1927, p. 3 934.

[57] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dos. 196/1933—1934, f. 230.

[58] Ibidem, Ardeal, Generale, dos. 8/1926—1928, f. 156.

[59] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dos. 7 1928—1931, f. 172—175, 184.

[60] Ibidem, f. 172—174, 184.

[61] Arh. St. Focşani, fond. Prefectura judeţului Putna, dos. 192/1929.

www.dacoromanica.ro

mator, şi un reprezentant al comunelor, care să examineze toate problemele izvorîte din aplicarea reformei agrare, să informeze ministerul asupra cazurilor nerezolvate şi să facă propuneri concrete de remediere [62]. Comisiile de anchetă, conformîndu-se acestui ordin, au scos la iveală, între altele, întreruperea lucrărilor de punere în stăpînire definitivă a ţăranilor şi sistarea oricăror operaţii cu caracter tehnic pe linia aplicării reformei agrare [63], dar măsurile concrete propuse de acestea n-au prins viaţă.

O altă tentativă de reluare a lucrărilor tehnice s-a făcut în 1931. Prin Convenţia de împrumut din martie acelaşi an, Ministerul Agriculturii a obţinut un fond de 568 000 000 de lei, dintre care 73 000 000 de lei au fost destinaţi achitării lucrărilor de parcelare. La puţin timp după distribuirea lui, Banca Naţională a României a blocat 28 milioane de lei din totalul sumei obţinute de agricultură, care a fost reluat din cota cedată cadastrului. Cum Direcţia cadastrului nu achitase, pentru lucrările efectuate în anii anteriori, o sumă de 45 milioane lei, rezulta că întregul fond neblocat constituia în fapt un debit al Ministerului Agriculturii. Acesta a plătit numai o parte din lucrările restante, restul fiind destinat continuării vechilor lucrări, începute şi neterminate [64]. În dorinţa de a se relua operaţiile de parcelare, Ministerul Agriculturii a decis ca lucrările începute şi neterminate să se achite cu un scăzămînt între 10 şi 50%. Operaţiile, aproape gata executate, au fost distribuite, ca şi cea mai bună aparatură, favoriţilor noului director al cadastrului, Petre Andreevici, care a primit pentru micile corijări ale dispozitivelor de parcelare sume între 500 000 de lei şi 2 000 000 de lei. Însuşi Petre Andreevici a încasat, pe această cale, drept prime de 5% din valoarea lucrărilor, 600 000 de lei [65].

În condiţiile cînd Direcţia cadastrului, în frunte cu directorii ei, au frustrat statul de milioane de lei, Ministerul Agriculturii, bazîndu-se pe faptul că pînă atunci ţăranii dintr-o serie de comune angajaseră, cu fonduri proprii, ingineri topografi, cu scopul de a intra mai repede în proprietatea pămîntului [66], a făcut apel la ei, la Camerele agricole şi la alte instituţii să încerce să finanţeze, din propriile lor fonduri, operaţiile de parcelare [67]. Lipsa de bani a ţăranilor, atît de puternic resimţită de pe urma crizei, a făcut ca apelul ministerului să găsească un slab ecou.

---

[62] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Alba, dos. 13/1929—1930, f. 48.

[63] Vezi ibidem, jud. Năsăud, dos. 30/1931—1932, f. 307; jud. Maramureş, dos. 168/1931—1935, f. 64 65; fond. Comitet agrar, Generale, dos. 5/1931, f. 111; Arh. St. Timişoara, fond. Ocolul agricol central Timişoara, dos. 3/1932—1933, f. 87.

[64] Egon Nasta, *op. cit.*, p. 10; Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dos. 196 1933—1934, f. 264—265.

[65] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dos. 196/1933—1934, f. 236, 238—239; vezi şi „Universul" din 16 noiembrie 1932.

[66] Vezi cazurile de la Tia Mare, Potlogeni şi Islaz, judeţul Romanaţi (Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Romanaţi, dos. 45 1930—1931, f. 1); Preuteşti, judeţul Baia (ibidem, jud. Fălticeni, dos. 5/1924—1945, f. 19); Negostina şi Siret, judeţul Rădăuţi (Arh. St. Rădăuţi, fond. Prefectura judeţului Siret, dos. 9/1924, f. 67—68).

[67] Vezi Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Vechiul regat, Generale, dos. 173/1932, f. 2, 16; 196/1933—1934, f. 264—265; jud. Cîmpulung, dos. 9/1931, f. 2—3; Arh. St. Rădăuţi, fond Prefectura judeţului Rădăuţi, dos. 22/1932, f. 172—173, 177; Egon Nasta, *op. cit.*, p. 3; „Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor", Bucureşti, an. III (1932), nr. 2 din 1 februarie, p. 56; nr. 3 din 1 martie, p. 123, 126.

www.dacoromanica.ro

În 1933, în plină perioadă de stagnare a lucrărilor de măsurătoare şi parcelare cadastrală, instituţia cadastrului şi a cărţilor funciare au fost extinse şi în vechea Românie prin legea numită „Voicu Niţescu" [68]. Prin aceasta, se repara o greşeală a legilor agrare care au omis să înfiinţeze, cu prilejul exproprierii şi împroprietăririi, un cadastru funciar şi cărţile funciare. Pe baza ei, tot ansamblul lucrărilor de cadastrare cădea în sarcina Direcţiei cadastrului. Dar efectele extinderii cadastrului în vechiul regat au fost neînsemnate în raport cu scopul urmărit de legiuitor. Marius Gormsen aprecia că dispoziţiile legii au fost aplicate, pe ici, pe colo, în chip foarte modest şi că lucrările aveau mai degrabă un caracter experimental [69]. Astfel, pe baza legii din 1933 s-a efectuat cadastrarea numai a 76 de comune, cu 159 000 ha, din judeţul Ilfov [70]. Din lipsă de fonduri, legea din 1933 n-a putut fi măcar aplicată pe cuprinsul întregii ţări [71].

După ieşirea României din criza economică a anilor 1929—1933, lucrările de cadastrare au fost reluate într-un ritm lent, care s-a menţinut acelaşi pînă în anii celui de-al doilea război mondial. Definitivarea exproprierii şi mai ales fixarea ţăranilor pe loturile de împroprietărire continuau astfel să rămînă în preajma celui de-al doilea război mondial chestiunea cea mai stringentă a reformei agrare. O situaţie de-a dreptul îngrijorătoare se crease din acest punct de vedere în judeţul Maramureş, unde, în decembrie 1934, pe lîngă faptul că la judecătorii se aflau încă pe rol 4 procese, la Tribunalul Sighet 26 de procese, iar la Curtea de apel Oradea alte 25 de procese de expropriere, din 500 de moşii expropriate, una singură era măsurată [72]. „Este inutil, credem, să mai arătăm — raporta în februarie 1935 şeful Serviciului agricol al acestui judeţ Direcţiei aplicării reformei agrare — cîte consecinţe decurg din faptul că aceste lucrări se găsesc în stare de provizorat şi astăzi ; conflicte între îndreptăţiţi ; conflicte între proprietari şi îndreptăţiţi ; dezavantaje pentru stat, căci nu-şi poate încasa impozitele de pe terenurile expropriate, neştiind pe cine trebuie să urmărească ; foştii proprietari refuză plata sub cuvînt că sînt expropiaţi, iar îndreptăţiţii la împroprietărire şi comunele sub cuvînt că nu sînt încă împroprietăriţi şi nu au măcar certitudinea că vor fi". În special — remarca el — suferă economia generală a judeţului, căci moşiilor expropriate în mod provizoriu nu li se aduc ameliorări nici de proprietari, nici de ţăranii care se aşteaptă din an în an să fie schimbaţi de pe un lot pe altul [73].

---

[68] „Monitorul oficial", nr. 90 din 20 aprilie 1933. Prin Legea din 27 aprilie 1938, pentru unificarea dispoziţiilor privitoare la cărţile funciare, instituţia cadastrului se organiza, pe întreaga ţară, după norme unitare (ibidem, nr. 95 din 27 aprilie 1938 ; dr. Mircea Georgescu, *Perspectivele regimului tabular de proprietate agrară*, Cluj, 1939, p. 5—7). În 1939, Direcţia cadastrului a fost încorporată la Ministerul Justiţiei ca Direcţie a cărţilor funciare şi a cadastrului funciar.

[69] Marius Gromsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, Bucureşti, Cartea românească, 1946, p. 35.

[70] Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 71.

[71] *Ibidem*; N. Ghiulea, *Comasarea, întîia problemă a agriculturii noastre*, Bucureşti, Biblioteca de politică economică şi socială, 1937, p. 23, 26.

[72] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Maramureş, dos. 7/1930, f. 4; 260/1934—1935, f. 139—142, 159; 168/1931—1935, f. 65—66; 311/1936, f. 22, 55 şi urm. Aici, ca şi în alte judeţe din Transilvania, nu fuseseră lichidate nici litigiile de proprietate survenite prin fixarea graniţei cu statele vecine (vezi Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Caraş, dos. 29/1929—1944, f. 5 şi urm. ; jud. Arad, dos. 331/1934, f. 1).

[73] Ibidem, jud. Maramureş, dos. 284/1935—1936, f. 7.

www.dacoromanica.ro

În perioada de după criza economică nu s-a înregistrat o cotitură radicală în definitivarea reformei agrare, astfel că în preajma celui de-al doilea război mondial, în special în Transilvania, problema rămînea aproape tot atît de complicată ca şi în perioada 1927—1933 [74]. Pînă la 17 septembrie 1938, în judeţul Odorhei, de pildă, pe un număr de 78 de proprietăţi expropriate nu se aplicase încă împroprietărirea din cauză că nu se întocmiseră dispozitivele de parcelare, iar pe o altă parte din ele nu se efectuaseră toate măsurătorile, întrucît lucrările tehnice nu fuseseră executate în întregime [75]; pînă la 27 februarie 1939, în plasa Hunedoara lucrările de expropriere erau încheiate în toate cele 55 de comune, dar împroprietărirea era definitiv aplicată numai în şapte din acestea [76]; la 14 august 1939, în judeţul Năsăud, 36 de moşii, sau aproape 50% din suprafaţa expropriată nu erau măsurate, iar lucrările stagnau din lipsă de specialişti [77]; la 8 mai 1940, în judeţul Alba erau împroprietăriţi definitiv numai 79,25% din cei ce stăpîneau pămînt în folosinţă provizorie; referatele de plată erau întocmite pentru 70,08% din suprafaţa expropriată, iar debitele definitive pentru 50,85% din total [78].

De altfel, valoarea lucrărilor de aplicare tehnică executate în întreaga ţară în anii 1934—1938 se ridica la o sumă de 103 milioane de lei, ceea ce reprezenta un procent redus dacă o comparăm cu costul total al lucrărilor evaluat la 1 200 000 000 de lei executate din 1919 pînă în 1938 [79]. Datele oficiale stabilesc că între 1 ianuarie 1919 şi 31 august 1937 fuseseră măsurate 10 865 818 ha, rămînînd de efectuat măsurători pe încă 247 000 ha [80]. Calculele specialiştilor făcute pentru anul 1939 atestă o situaţie care nu diferea prea mult de cea din 1937 : se măsuraseră, pînă atunci, circa 11 milioane ha, se parcelaseră 7 milioane ha şi alte 99 400 ha pentru vetre de sat [81]. Cifra de mai sus, care reprezintă o întindere superioară pămîntului expropriat şi distribuit la împroprietărire, rezultă din măsurarea atît a părţii lăsate moşierului, cît şi a celei distribuite la împroprietărire şi din includerea în calcule a lucrărilor tehnice executate de mai multe ori. În 1939, mai erau de executat un volum ridicat de lucrări pentru definitivarea reformei, a căror valoare se aprecia la 42 500 000 de lei. Astfel, mai erau de aplicat liniile de defalcare la un număr de 3 046 de moşii expropriate, de întocmit proiectele şi calculele a 4 600 de moşii cu o suprafaţă de 434 327 ha ; de parcelat pe teren 4 602 moşii cu o întindere de 440 859 ha ; de măsurat 180 739 ha, din care 115 739 ha expropriate pentru împroprietărire şi 65 000 ha ca izlazuri ; de parcelat pe

---

[74] Vezi ibidem, jud. Alba, dos. 383/1938, f. 10; jud. Bacău, dos. 118/1933—1944, f. 31—34; jud. Odorhei, dos. 128 1939, f. 1; jud. Satu-Mare, dos. 445/1932—1938, f. 14, 20; jud. Severin, dos. 500 1938—1941, f. 8.

[75] Ibidem, jud. Odorhei, dos. 122/1938—1939, f. 33—36.

[76] Arh. St. Deva, fond. Consilieratul agricol al judeţului Hunedoara, dos. 22/1939.

[77] Arh. St. Bistriţa, fond. Camera agricolă a judeţului Năsăud, dos. 1068/1939, f. 12; 1105/1939, f. 70.

[78] Arh. St. Alba-Iulia, fond. Camera agricolă a judeţului Alba, dos. 1/1940, f. 10; vezi şi situaţia din 1939 din judeţele Arad şi Hunedoara (Arh. St. Timişoara, fond. Rezidenţa Ţinut Timiş, dos. 11 1939, f. 4).

[79] Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 71.

[80] Cf. *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România...*, p. 563—564.

[81] G. Ionescu-Şişeşti, *Îndrumări agricole. 35 conferinţe ţinute la radio Bucureşti*, Bucureşti, Edit. „Universul", 1941, p. 290.

www.dacoromanica.ro

teren 11 622 de locuri de casă atribuite definitiv la împroprietărire [82]. Această situaţie, întocmită de Consiliul Superior Economic, ne confirmă cît de întîrziate erau lucrările de reformă agrară în preajma războiului.

Dată fiind starea de provizorat a proprietăţii din multe judeţe, Ministerul Justiţiei a încercat, prin Direcţia cărţilor funciare şi a cadastrului şi cu concursul administraţiilor judeţene, să iniţieze o acţiune de rezolvare a proceselor existente pe rol şi să aplice liniile de defalcare la moşiile definitiv expropriate. Sarcina încheierii procesului de expropriere şi împroprietărire era încredinţată Comisiilor pentru lichidarea lucrărilor de reformă agrară, create în acest scop, cîte una în fiecare judeţ [83].

Multe comisii au constatat că în procesele de expropriere şi împroprietărire rămase pe rol nu se putea găsi uşor o soluţie datorită complicării în timp a chestiunii. Inspectoratul Geniului rural de pe lîngă Ţinutul Timiş remarca, în acest sens, în 1940, că definitivarea reformei agrare, „deşi începută în anii 1921/1922, este departe de a fi terminată. Formalităţile legate de aplicarea legii şi procedura greoaie a judecăţilor dă naştere şi acuma încă la nenumărate contestaţii şi amînări, care, în loc de simplificare şi accelerare a execuţiei reformei,... în mod firesc o complică şi mai mult.

Sînt procese şi alte formalităţi de aplicarea legii, care durează de la 1926—1928, fără a li se vedea încă şi astăzi sfîrşitul. S-au format dosare atît de voluminoase, încît judecătorii, care se perindă,... cu greu sau greşit reconstituie firul şi obiectul iniţial al proceselor. Din această cauză s-au produs întîrzieri mari în aplicarea lucrărilor cadastrale, de defalcare şi parcelare. Tot din această cauză, debitele (anuităţi de plată) nu au putut fi întocmite la timp. Lichidarea financiară, pe lîngă întîrzieri, a suferit şi complicaţiuni din cauză că referatele de plată întocmite la timp, pentru 80%, au suferit ulterior modificări care au întrecut capacitatea iniţială a referatelor de plată" [84].

Într-o serie de judeţe, dat fiind numărul mare de procese purtate în jurul exproprierii, dosarele de expropriere, împroprietărire şi de defalcare nu se mai aflau în arhive şi nici nu se mai întrezărea posibilitatea de a putea fi regăsite, astfel că în comunele unde se crease o asemenea situaţie lucrările de încheiere a reformei agrare nu puteau fi lichidate, după cum nici conflictele dintre părţi înlăturate [85]. În 1939, de pildă, organele de resort din judeţul Hunedoara nu mai dispuneau nici măcar de date precise care să ateste localităţile unde se realizase sau nu reforma agrară [86]. O situaţie similară o confirma la 16 ianuarie 1942 Ocolul

---

[82] Ion Vasiliu, *op. cit.*, p. 71; G. Ionescu-Şişeşti (*op. cit.*, p. 290), apreciază în 1941 la circa 260 000 ha suprafaţa nemăsurată şi neparcelată încă. Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 77; Lucreţiu Pătrăşcanu, *Problemele de bază ale României*, ed. a III-a revăzută, Edit. de stat, p. 79—80.

[83] Arh. St. Călăraşi, fond. Regiunea agricolă Călăraşi, dos. 2/1940, f. 29.

[84] Arh. St. Timişoara, fond. Rezidenţa Ţinut Timiş, dos. 22 1939—1940, f. 1—2; vezi şi raportul din 8 mai 1940 al Camerei agricole a judeţului Alba (Arh. St. Alba-Iulia, fond. Camera agricolă a judeţului Alba, dos. 1/1940, f. 10).

[85] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Argeş, dos. 1/1920—1944, f. 5 şi urm.; Arh. St. Alba-Iulia, fond. Camera agricolă a judeţului Alba, dos. 3/1942, f. 293; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a judeţului Gorj, dos. 3641/1944; Arh. St. Satu-Mare, fond. Camera agricolă a judeţului Satu-Mare, dos. 32/1940, f. 152.

[86] Arh. St. Deva, fond. Consilieratul agricol al judeţului Hunedoara, dos. 22/1939.

www.dacoromanica.ro

agricol Zlatna în raportul adresat Camerei agricole a județului Alba[87]. De altfel, chiar Direcția cărților funciare și a cadastrului funciar recunoștea, la 3 iulie 1942, că lipsa dosarelor, alături de existența unor dosare incomplete, de lipsa de apărare a părților în instanță și de întîrzierea expertizelor pe teren, constituiau numai unele din cauzele care făceau ca reforma agrară să nu se poată încheia[88]. La 9 septembrie același an, Comisia centrală pentru lichidarea lucrărilor de reformă agrară sublinia că în cele mai multe județe ale țării rămăseseră terenuri expropriate cu o situație extrem de încurcată : „procese aflate în curs de judecată de care nu se mai ocupă aproape nimeni, cît și proprietăți țărănești lipsite de garanția statorniciei și supuse la toate riscurile provizoratului" [89]. Paralel, în Transilvania și Bucovina, cele mai multe operații de reformă — așa cum recunoștea însăși Direcția geniului rural în 1940 — nu fuseseră intabulate în cărțile funciare ca să se confirme mutațiile de proprietate ce derivau din reformă, astfel că împroprietărirea rămînea, în asemenea cazuri, sub semnul provizoratului [90].

O urmare a măsurilor inițiate de comisiile județene de lichidare a reformei a fost aceea a soluționării unor procese aflate pe rol, unele chiar din 1918, prea puține însă pentru ca prin aceste acte să se determine o cotitură radicala în mersul reformei [91]. Comisia pentru lichidarea lucrărilor de reformă agrară din cadrul M.A.D., centralizînd, la începutul anului 1943, datele de pe teritoriul de atunci al României, constată că din 1 044 de procese în curs de judecată la 1 aprilie 1942, dintre care 267 la Curțile de apel, iar 777 la tribunalele județene pînă la 1 octombrie 1942 fuseseră soluționate de curțile de apel doar 67 de procese sau 25% din ele, de către tribunale numai 75 sau 10% [92].

Parte dintre ele s-au încheiat însă cu pierderea pămîntului de către țărani, pentru care se luptaseră ani de zile. Astfel, în 1940, obștile moșnenilor din Pîntești și Stănești și din comuna Chiojd, județul Prahova, pierzînd procesul cu societatea forestieră „Drajna", sînt excluși de pe pășune, societății rămînîndu-i circa 10 000 ha de păduri și goluri de munți[93]. Unele procese, în care era greu de întrevăzut un final, s-au încheiat prin

---

[87] Arh. St. Alba-Iulia, fond. Camera agricolă a județului Alba, dos. 3 1942, f. 21.

[88] Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 3435/1942.

[89] Ibidem.

[90] Arh. St. Satu-Mare, fond. Camera agricolă a județului Satu-Mare, dos. 32/1940, f. 152.

[91] Astfel, în 1939—1940, în județul Hunedoara au fost încheiate 9 procese, în Arad 3, în Caraș 2, în Timiș-Torontal 2 (vezi Arh. St. Timișoara, fond. Rezidența Ținut Timiș, dos. 22 1939 1940, f. 1—2; fond. Ocolul agricol central Timișoara, dos. 17 1941, f. 16—17); vezi și Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Constanța, dos. 212/1930—1942, f. 1, 6 și urm.; jud. Prahova, dos. 32 1926—1943, f. 10; jud. Bacău, dos. 118 1933—1944, f. 1—2, 6—11; jud. Putna, dos. 111/1941—1942, f. 44—45; jud. Vîlcea, dos. 128/1943, f. 2, 5; Arh. St. Alba-Iulia, fond. Camera agricolă a județului Alba, dos. 3/1942, f. 4; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 3556/1943.

[92] Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a județului Gorj, dos. 3 557/1943 (vezi Ordinul-circular nr. 26 465/8 februarie 1943 al M.A.D., Comisia centrală pentru lichidarea lucrărilor de reformă agrară către Camerele agricole județene).

[93] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Prahova, dos. 94/1930—1937, f. 86—89; Ioan P. Ioan, *Influența trusturilor și cartelurilor asupra agriculturii (Contribuțiuni la economia națională)*, București, M.O., Imprimeriile statului, 1940, p. 41—45; Viorica Moisuc, *Unele date cu privire la situația maselor populare în perioada 1938—1940*, în „Studii", 1964, nr. 6, p. 1 329—1 330.

www.dacoromanica.ro

cedarea de către stat foştilor proprietari a unor părţi din moşiile expropriate. Este cazul cu terenul retrocedat fostului moşier Armin Mickeş la Zăbala, judeţul Trei Scaune, printr-un decret-lege din 1 martie 1940[94], cu donaţia făcută Epitropiei Spitalului „Sf. Spiridon" din Iaşi şi altele[95].

Că, prin activitatea lor, comisiile de lichidare a reformei agrare n-au determinat o accelerare evidentă în mersul lucrărilor de definitivare a reformei rezultă din stadiul în care continuau să rămînă multe procese, în special cele de la tribunale, al căror sfîrşit nu se întrezărea cu uşurinţă şi care puteau fi supuse revizuirii curţilor de apel[96], ca şi din faptul că în anii celui de-al doilea război mondial pe rolul instanţelor de judecată au fost depuse noi procese. Astfel, la 14 octombrie 1940, contele Cristofor Degenfeld deschide proces împotriva defalcării operate pe moşia sa Cruci din judeţul Turda, invocînd pretextul că pe această cale i-au fost reluate în plus 20 de iugăre[97]; pe moşia Budeşti, judeţul Argeş, a lui I. Olănescu, Dimitrie Lahovary şi Al. Calimachi, s-a aplicat defalcarea în 1928, dar proprietarii s-au judecat cu statul împotriva modului cum a fost aplicată această linie pînă la 7 martie 1943. După ce defalcarea a primit sentinţa definitivă, ei au deschis un proces nou, revendicînd majorarea preţului pămîntului[98]. La 2 iunie 1944, avocatul statului a declarat apel împotriva contestaţiei admise de tribunal asupra parcelării moşiei Onaba, judeţul Gorj, a lui C. Bumbaru şi a celorlalţi coposesori[99]. Pentru defalcarea moşiei Peşteana-Gorj a Eforiei spitalelor civile din Bucureşti, executată la 14 aprilie 1943, proprietara a deschis proces de contestare a lucrării la 4 noiembrie 1944[100]. Exemplele pot fi continuate[101], iar faptul că multe procese nu aveau în vara anului 1944 încă hotărîri definitive confirmă odată în plus neîncheierea reformei agrare în timpul celui de-al doilea război mondial. În această privinţă, arhivele ne oferă nu puţine cazuri de moşii supuse exproprierii şi destinate împroprietăririi, care în 1945, după legiferarea noii reforme agrare, nu se aflau încă în stăpînirea definitivă a ţăranilor[102].

În concluzie, lucrările de expropriere şi împroprietărire efectuate în baza legilor din 1921 au cunoscut o evoluţie lentă, care a durat o peri-

---

[94] Ioan P. Ioan, *op. cit.*, p. 41—45.

[95] Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 1 330.

[96] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Buzău, dos. 15/1925—1943, f. 13; jud. Dîmboviţa, dos. 268/1943, f. 10; jud. Mehedinţi, dos. 67 1930—1942, f. 33; jud. Hunedoara, dos. 468 1934—1942, f. 8, 15, 54, 57, 64; 542 1935—1942, f. 62; 621/1936—1937, f. 21; Arh. St. Buzău, fond. Camera agricolă a judeţului Buzău, dos. 36 1941; Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a judeţului Gorj, dos. 3435/1942, f. 180; 3637/1944.

[97] Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, Ardeal, Generale, dos. 49/1940—1941, f. 6, 15.

[98] Ibidem, jud. Argeş, dos. 14/1923—1945, f. 31, 41, 117, 149, 212, 220.

[99] Arh. St. Tg.-Jiu, fond. Camera agricolă a judeţului Gorj, dos. 3641 1944.

[100] Ibidem, dos. 3637/1944.

[101] Ibidem; vezi şi dos. 3435/1942, f. 125, 167; Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Dîmboviţa, dos. 26 1927—1943, f. 44, 55; jud. Argeş, dos. 289/1935—1945, f. 1; jud. Tîrnava Mică, dos. 553/1938—1941, f. 14 şi urm.; Arh. St. Buzău, fond. Prefectura judeţului Buzău, dos. 36 1941.

[102] În iulie 1945, de pildă, în comuna Albeşti, judeţul Argeş, se calculau debitele de plată pentru păşunea expropriată de la Epitropia spitalelor civile din Bucureşti (Arh. Ist. Centr., fond. Reforma agrară din 1921, jud. Argeş, dos. 264/1934—1947, f. 2—44); vezi şi situaţia din acelaşi an a terenului arhiducelui Friedrich de Habsburg-Loraine din comunele Livezeni, Petrila şi Petroşani (ibidem, jud. Hunedoara, dos. 50/1929—1945, f. 185 şi urm.).

www.dacoromanica.ro

oadă de peste două decenii. Deşi în primii ani de după legiferarea reformei s-a executat un volum relativ mare de lucrări, acestea nu aveau un caracter definitiv, întrucît ele erau realizate în conformitate cu hotărîrile de expropriere sau de împroprietărire ce erau supuse unor noi revizuiri.

După ce exproprierea şi împroprietărirea au îmbrăcat o formă juridică definitivă, operaţiile tehnice ce trebuiau să pună pe ţărani în stăpînirea efectivă a pămîntului, generînd noi procese, au constituit o altă cauză a amînării definitivării reformei. De pe urma acestui act au avut de suferit, în primul rînd, ţăranii, dar el s-a răsfrînt negativ şi asupra evoluţiei agriculturii ţării.

L'ÉVOLUTION DES TRAVAUX D'EXPROPRIATION ET DE DISTRIBUTION DE TERRES, EFFECTUÉS EN VERTU DES LOIS DE RÉFORME AGRAIRE DE 1921

RÉSUMÉ

L'expropriation et la distribution de terres effectuées en vertu des lois de réforme agraire de 1921 ont abouti au prélèvement d'environ 6 millions d'hectares sur les domaines des gros propriétaires et à leur attribution aux paysans. Mais cette mutation qui s'est opérée dans la structure de la propriété foncière rurale n'est pas demeurée sans effet pour ce qui fut de la situation de l'agriculture et des agriculteurs. Si dans de nombreux cas les travaux en question ont pu s'achever au bout de quelques années après l'entrée en vigueur des lois agraires, dans d'autres cas ils ont été tergiversés au long de vingt ans et plus.

Ce phénomène a été déterminé par maintes causes : une compliquée procédure d'expropriation et de distribution de terres, qui donnait libre cours aux procès de révision ou de demandes en appel ; la résistance opposée par de nombreux propriétaires à l'expropriation de leurs domaines concrétisée dans des actions destinées à éluder les lois agraires, l'absence de mesures énergiques et efficientes de la part de l'Etat visant à parachever l'expropriation et la distribution de terres, etc.

Sur les domaines où cette action avait été close au point de vue juridique, les opérations techniques d'attribution de terres aux paysans ont constitué une autre cause de la tergiversation de la réforme. L'Etat ne disposait pas d'un appareil de spécialistes à même d'exécuter un si grand volume de travaux dans un court laps de temps. Pendant certaines périodes, les efforts des organes d'exécution technique de la réforme ont été annihilés même par les milieux gouvernants, qui n'ont pas financé les travaux de mesurage et de délimitation des parcelles. A partir de la période de crise économique de 1929—1933, le rythme d'application de ces opérations diminue. Les statistiques officielles de la veille de la deuxième guerre mondiale indiquaient un nombre relativement important de propriétés expropriées pour lesquelles les travaux techniques n'étaient pas encore achevés. Ce sont les paysans qui en ont eu le plus à souffrir, mais l'agriculture n'a été épargnée elle non plus.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

D O C U M E N T A R

ŞTEFAN MAILAT (CIRCA 1502—1551), BOIER ROMÂN ŞI NOBIL TRANSILVĂNEAN. DATE DESPRE ROMÂNITATEA LUI

DE

PAVEL BINDER

După ce Transilvania a trecut sub stăpînirea regatului ungar, în această provincie a început o luptă între feudalitatea autohtonă şi cea maghiară. În secolele ce au urmat, mulţi dintre voievozii şi cnezii români, ca să-şi păstreze privilegiile şi să se încadreze în continuare în rîndul clasei suprapuse, părăsesc religia ortodoxă, devin nobili maghiari şi pornesc pe drumul anevoios, uneori chinuitor, al disimilării.

Atît istoriografia română, cît şi cea maghiară s-au ocupat pe larg de istoria nobililor transilvăneni de origine română care deopotrivă aparţin istoriei României, cît şi a Ungariei feudale [1]. Numărul acestor personaje era mai mare în Banatul muntos, Maramureş, Chioar, Hunedoara şi Făgăraş, unde prezenţa compactă a populaţiei şi a nobilimii române a conservat îndelung formele feudalismului autohton. În cazul Făgăraşului, Amlaşului, Ciceului şi Haţegului, acest factor a fost întărit de îndelungata stăpînire politică a domnilor români din ţările transcarpatice [2].

Biografia acestor nobili, în condiţiile regimului politic al Ungariei şi Transilvaniei feudale, unde românii au fost excluşi de la exercitarea drepturilor ca membri ai neamului lor, este plină de contradicţii. „Naţiunile" şi religiile constituţionale excludeau de la participarea la viaţa publică sau politică poporul român şi religia lui ortodoxă. Personalităţile politice şi cărturarii de origine română îşi puteau menţine drepturile numai ca nobili,

---

[1] Şt. Lupşa, *Catolicismul şi românii din Ardeal şi Ungaria pînă în anul 1556*, 1929. Istoricul maghiar Toth Zoltán a rostit chiar o cuvîntare inaugurală la primirea ca membru al Academiei maghiare deştiinţedespre problemele marxiste ale statului feudal maghiar multinaţional (cf. Toth Zoltán, *Magyarok és románok*, Budapesta, 1966).

[2] David Prodan, *Bojaren und „vecinii" des Landes Fogorasch im 16. und 17. Jahrhundert*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1967; Ştefan Ştefănescu, *Mişcări demografice în ţările române pînă în secolul al XVII-lea şi rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1968, p. 197—202.

„STUDII", tomul 25, nr. 2, p. 301—309, 1972.

www.dacoromanica.ro

ca membrii „națiunii" feudale dominante [3]. Astfel nu-i de mirare că Dragoștii din Maramureș, Iancu de Hunedoara, Gaspar Bichiș din Caransebeș, Ștefan Mailat din Țara Oltului, trecînd la catolicism, oficial s-au rupt de religia ortodoxă [4], uneori negînd sau punînd sub tăcere chiar originea lor română.

Totuși cercetarea atentă a istoriei ne dă cazuri strălucite despre germenii solidarității de neam, despre mîndria de a afirma descendența lor română. Dragfiești, după ce Bogdan-Vodă i-a alungat din Moldova, devin mari feudali în nordul Ungariei și, deși deveniți catolici, nu neglijează să susțină Mănăstirea ortodoxă Peri, focar de cultură românească. Nicolae Olahus, nici în calitate de arhiepiscop catolic, sau Mihail Halici, ca rector al unei școli calvine, nu neagă, ci, dimpotrivă, se mîndresc cu originea lor. Iancu de Hunedoara se sprijină îndeaproape pe cnezii și pe nobilii români din Banat și Hațeg, îi promovează în diferite funcții și dregătorii. Toate aceste acțiuni premerg solidaritatea de neam și într-un sens pregătesc terenul pentru momentul Mihai Viteazul. Istoriografia română a elucidat unele din aspectele vieții și activității nobililor transilvăneni de origine cnezială, voievodală sau boierească.

În cele ce urmează încercăm să scoatem în relief acele aspecte care dovedesc originea românească a lui Ștefan Mailat, puternicul domn al Făgărașului și voievodul Transilvaniei în perioada imediat premergătoare apariției principatului autonom. În cele ce urmează nu încercăm nicidecum o istorie exhaustivă privind biografia și sinuoasa carieră politică a lui Mailat, cu atît mai mult cu cît acest aspect este satisfăcător dezbătut atît de istoriografia maghiară [5], cît și de cea română[6]. În lucrarea noastră încercăm să tratăm doar acele probleme care leagă pe Mailat de strămoșii săi boieri din Comana de Jos, care dovedesc legăturile lui cu confrații români și cu viața culturală ortodoxă română. Pe scurt, scopul nostru este încercarea de a-l încadra în galeria personalităților românești din Transilvania în epoca zbuciumată a veacului al XVI-lea.

1. Ștefan Mailat se trăgea dintr-o veche familie de boieri români din Țara Oltului. Bazîndu-se pe frecvența onomasticului Mailat la cnejii români din valea Bîrzavei (districtul de Borzafew), Majláth Béla, biograful lui Ștefan Mailat, era de părere că Mailateștii sînt originari din Banat și că Matei Mailat numai ulterior s-a stabilit la Comana [7]. Din cercetările lui Ioan de Pușcariu [8] și Ștefan Meteș [9] știm că Matei Mailat, tatăl lui Ștefan, era boier băștinaș de Comana și că în Țara Oltului și Țara Bîrsei onomasticul Mailat se întîlnește pînă astăzi.

Matei Mailat, deși ortodox, a ajuns în curtea regală din Buda, fiind stolnicul regelui Vladislav al II-lea. Pentru slujbele făcute curții regale

---

[3] D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Edit. științifică, 1967, p. 62—71.

[4] În 1456, Iancu de Hunedoara lua măsuri de îndepărtare de pe domeniile sale a unora dintre preotii ortodocși (cf. Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 100).

[5] Majláth Béla, *Maylád István*, Budapesta, 1889.

[6] Octavian Popa, *Ștefan Mailat, domnul Făgărașului (1502—1550)*, în „Țara Bîrsei", III, 1931, nr. 5 și 6; 1932, nr. 1.

[7] Majláth Béla, *Oklevelek Maylád István történetéhez*, în „Történeti Tár", 1891, nr. 1, p. 621—623.

[8] I. Pușcariu, *Familiile nobile române*, II, p. 224—226.

[9] Șt. Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, I, Cluj, 1935; M. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Edit. Academiei, 1963, p. 314.

www.dacoromanica.ro

în 1509 primeşte drept recompensă moşia Ţînţari (azi Dumbrăviţa), cumpărată pe vecie de la fraţii Ladislau, Petru, Mihai şi Nicolae Forró [10]. În actul de donaţie, Matei este numit „Mailat Valahul, boierul nostru de Comana" [11]. În acelaşi an, regele Vladislav porunceşte conventului din Cluj Mănăştur să introducă pe boierul din Comana, Mailat Valahul, în posesiunea satului Ţînţari din comitatul Alba, indicînd că acest sat are în fruntepe cneazul Radu şi precizînd numele nobililor vecini [12]. Din acest act reiese că o parte din satul Ţînţari a rămas în continuare în stăpînirea nobilului Blasiu Forró.

În acelaşi an Ioan de Barlabassy zălogeşte lui Matei Mailat moşia sa din satul Crihalma [13].

Din anul 1509 boierul român din Comana a avut deci şi a doua calitate socială, cea de nobil ungur şi stăpîn feudal în comitatul învecinat Alba. Legile feudalismului transilvan îl obligau deci ca şi în religie să se adapteze la noua situaţie socială dobîndită. Îndată ce în 1511 adoptă religia catolică [14], Matei Mailat este introdus în posesiunea satului Crihalma, învecinat cu nobilii din satele Grănari, Retiş, Văleni (Voldorf) şi cu saşii din Ungra şi Ticuş [15]. Cît timp a fost numai boier oltean, se preciza în documente că era român; de îndată ce devine nobil, din acte lipseşte calitatea sa naţională.

Trecerea la catolicism însă n-a însemnat renunţarea la credinţa strămbună. Preoţii români din Comana vor da prima educaţie fiilor noului nobil. De altfel onomasticile copiilor lui Matei sînt româneşti: Comşa, Negoiţă, Ioan, Dumitru, Marta. Însuşi lui Ştefan i se mai spunea şi Zehan (Stan?) [16].

Tînărul Ştefan a copilărit atît la curtea boierească din Comana, cît şi la curia nobiliară din Ţînţari. Acest sat românesc din Ţara Bîrsei devine

---

[10] 1507: han mir Forro Mihalem gegeben von wegen Snakendorff flor 10; 1508: percenus ab illis nobilibus Michaele et Nicolao Forró de possessione Snakendorf (cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I, Braşov, 1886, p. 183 (mai jos Quellen)).

[11] „Nobiles Michael, Petrus, Nicolaus et Ladislaus de Forro nobili Maylad Valacho boyaroni videlicet nostro de Komana possesiones Zunyogszegh" (cf. Mayláth Béla, *Oklevelek* . . . ,p.624).

[12] Facies possessionis Zunnyogzegh predicte in dicto comitatu Albensi Transylvane existentis, vicinis: nobilus Johanne et Michaele Nemes de Hydveg (Haghig), Vitali Béldi de Bodola (Budila), Francisco Literato et Philippo familiaribus egregii Pauli de Thomor castellani castri Fogoras, Benedicto filio Thoma de Zunyogzegh (Ţînţari), Thoma Lone iudice de Feketehalom (Codlea), Petro Fejér iobbagione Gaspari Sykesdy de Theremy in Hidegkut (Fîntîna) nec non Radul Kenezio et iobbagione nobilis Blasii de Forro in eadem Zunyogzegh (cf. Majláth Bela, *Óklevelek*..., p. 626).

[13] Majláth Béla, *Óklevelek*..., p. 626—627.

[14] 1511: nobilis Maylady de Comana Boeronis praedictae Terrae Fogoras ex animo factam acceptandamque merito censentes ut potissime idem Mayladius, damnabili illi Graecorum ab obedientia sacro sanctae Romanae Ecclesiae dudum deficientium (cf. Ioan cav. de Puşcariu, *Fragmente istorice despre bocrii din Ţara Făgăraşului*, Sibiu, 1907, p. 77—80).

[15] În 1512, Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, porunceşte conventului Cluj Mănăştur să-l introducă pe „nobilis Maylad de Komana boyaronis terre Fogoras" în posesiunea „Királyhalma vocata (in comitatu Albensi) Transylvaniae" (cf. *ibidem*, p. 626—629).

[16] Nobilibus Komcha, Nagoycha, Johanni, Stephano et Demetrio filius ac Martha filie eiusdem (cf. *ibidem*, p. 629; Iacob Zorca, *Monografia comunei Vlădeni-Sibiu*, 1896, p. 4). În citirea lui Ioan cav. de Puşcariu, fiul cel mai în vîrstă era Roncea şi al doilea Neguţia: possessio Kiralyhalma... memorato Mayladio de Komana nec non Romcha, Johani, Nagowicza, Zehaan et Demetrio filiis, ac puellae Marthae filiae (cf. Ioan cav. de Puşcariu, *Fragmente*, p. 77—80).

www.dacoromanica.ro

reşedinţa lui Matei, pentru care obţine dreptul „jus gladii" (1516) şi dreptul de tîrg (1518) [17].

Izvoarele contemporane consemnează numeroase procese de hotar, mai ales pentru stăpînirea pădurilor, purtate între magistratul din Braşov şi familia Mailat [18]. Din unul din aceste documente reiese că sub stăpînirea nobilului român se emiteau documente cu denumiri româneşti, astfel că în hotărnicia din 1515 se pot citi şi toponime ca „Valea Caselor" şi „Stejar" [19].

2. După ce Ştefan urcă pe treptele ierarhiei feudale, fratele său Dumitru rămîne la Ţînţari [20]. Românii din Ţînţari, Şcheii Braşovului şi Rîşnov adeseori cutreieră drumul dintre conacul lui Mailat şi Ţara Românească [21].

Sora lui Ştefan, Marta Mailat, era căsătorită cu Voicu Chiriac, boier din Ţara Românească [22]. După 1547, posesiunea Ţînţari se împarte între văduva lui Ştefan, Ana, născută Nádasdi [23], şi urmaşii lui Voicu, munteanul Drăghici Chiriac şi copiii lor, Dumitru şi Marta, căsătorită cu românul Vlad Uscat, eponimul şi posesorul satului Vlădeni [24]. Deşi satul Ţînţari făcea parte din comitatul Alba, şi nu din Ţara Făgăraşului, deoarece a fost îndelung stăpînit de boieri români olteni sau munteni, a fost considerat în 1570 ca o moşie boierească [25]. După moartea lui Voicu Chiriac, primul său soţ, Marta Mailat se recăsătoreşte tot cu un român, de această dată cu Costea Furcă [26], orăşean bogat din Şcheii Braşovului. Fiul lor, Dumitru Furcă, devine nobil şi posedă părţi din Ţînţari şi Vlădeni, „odinioară înglobate posesiunilor boierului Mailat" [27].

---

[17] Majláth Béla, *Oklevelek*, p. 632—633.

[18] În 1514, voievodul Transilvaniei ordonă lui Mailat să dovedească prin hrisoave dreptul său asupra pădurii ocupate de la *bîrseni* („ceteri Saxones regales in districtu Barcza commorantes silvas universas Sarkan Erdeye vocatas in circuitu dicte possessiones Zunyogszegh adiacentes") (cf. *ibidem*, p. 630—631, şi *Quellen*, I, p. 266, 336).

[19] Proces între Braşov şi „Matias Maylad de Zunyogzeg": „Uni rivulo excepto, quem vocant in lingva walachali Walya Kazylor, qualis decurrit precise sub possessione Zunyogzeg. Item silvam aliam quercina alio vocabulo Stesary applant ... dempta quercina wlgo thelghiffa..." (Arh. St. Braşov, *Colecţia Schnell*, III, nr. 59, publicat de N. Iorga — E. Hurmuzaki, *Documente*, XV_1, p. 228, doc. CCCCXIII (Braşov, 1515)).

[20] 1536 : in Zunywgzeg circa Demetrium Maylath. 1540 aug. 9 : Item feria 2-da a Laurentii Demetrius Maylad venit huc ex Transalpum, cui misi dono duos cantaros vini et 2 cubl. avenae asp. 3 (cf. *Quellen*, II, p. 461, 674).

[21] 1538 mai 12 : Item dominica lubilate quidam Walachis de Zunyogzeg cum literis a Demetrio Mayladt ratione Bosthar ex Bulgaria et Tatul de Rosnyo huc venit (cf. *ibidem*, p. 561).

[22] 1546 martie 19 : venerunt huc Paulus Haÿoschy et filius ipsius Kuriak de Zwnyokzeg (cf. *Quellen*, III, p. 340).

[23] 1547 : ad Zwnyokzeg ad dominam Maylathne. Administratorul moşiei era şpanul Wolfgang : Wolfgango comiti... zpano de Zwunyokzeg (cf. *Quellen*, III, p. 402, 439, 440, 446).

[24] 1570 : Vitézlő Kurják Demeter Kurják Dragics fija Havasalföldi és az ő uga Mártha asszony Vadul Uzkát része (cf. Ioan cav. de Puşcariu, *Fragmente istorice...*, p. 128).

[25] 1570 : Dumitru Chiriac declară că „hogy őneki Iffju Jánosnéval nincs semmi osztó marhája, mert az az Jószág ő neki Boyeri Joszága" (cf. *ibidem*, p. 129—130).

[26] 1570 : Zunyogszegi Furka Demeter (*ibidem*, p. 128);

1577 : Nobilis Demetrius Furka de Zunyogzegh, filius quodam Cozte Furka ex nobili olim domina Martha Maylad, filia egregii quondam Matthie Maylad, primum quondam Vayko Curyak relicta, deinda vera ipsius Cozta Furka consorte (cf. N. Iorga—E. Hurmuzaki, *Documente*, XV, p. 665, nr. 1 231 ; N. Iorga, *Îndreptări, întregiri la istoria românilor după arhive descoperite în arhivele săseşti I. Braşov*, în „Anal. Acad. Rom.", seria a II-a, t. 27, 1905, p. 137).

[27] Totales et integras portiones possessionarias in poss. Zunyogzeg praedicta et Laden (Vlădeni—*n.n.*) vocatis omnio in comitata praedicto Albensis Transyluanas existentem at abilitas qua videlicet boyeronis Maylat prefuisset (cf. Arh. St. Braşov, *Privilegii*, nr. 551).

www.dacoromanica.ro

Despre cei trei fraţi mai mari ai lui Ştefan (Comşa, Ioan, Negoiţă) nu avem date. Nu este exclus ca ei să se fi stabilit în Ţara Românească. În 1533, domnul Ţării Româneşti, într-o epistolă latină trimisă voievodului transilvan Ştefan Báthory, aminteşte de „boyaro noster Maylath Zpathar" [28].

3. Chiar despre voievodul Ştefan Mailat avem numeroase dovezi privind originea sa română. În afară de tradiţia familială, care găseşte strămoşul său în legendarul Radu Negru, descălecătorul Ţării Româneşti[29], majoritatea cronicarilor relevă descendenţa lui dintr-o familie românească săracă. Aceste „învinuiri", de altfel confirmate de documente, veneau din partea numeroşilor duşmani, care prin acest mod urmăreau defăimarea calităţii de nobil a voievodului atotputernic. Deoarece Ştefan Mailat a trecut dintr-o tabără în alta, ajunsese să aibă o situaţie preponderentă în Transilvania şi totodată numeroşi duşmani atît în tabăra lui Zápolya, cît şi în cea a lui Ferdinand. Asemenea mărturii, adesea pline de venin, sînt totuşi preţioase, deoarece confirmă românitatea acestui bărbat care a contribuit la crearea statului de sine stătător Transilvania [30].

Istoricul Francisc Forgách scrie că Ştefan Mailat se trage dintr-un oier valah din Ţara Făgăraşului, care ulterior ajunge cubicularul regelui Ludovic [31]. Ambrozie Somogyi (Simigianus) precizează că Ştefan Mailat era de origine obscură, fiind fiul unui român [32]. O caracterizare negativă a voievodului se întîlneşte şi la cronicarul sas cuprins în „Album Oltardinum". Partinitatea acestor mărturii se datorează fără îndoială atitudinii ostile a lui Mailat faţă de Universitatea săsească, deoarece, trecînd în tabăra lui Zápolya, el a asediat Sibiul şi a luat saşilor scaunul Tălmaciu [33]. Nicolae Densuşianu a folosit tot acest citat pentru a dovedi românismul lui Mailat [34].

Gabriel Mindszenti, cronicarul de curte al lui Ioan Zápolya, descrie amănunţit campania pornită împotriva voievozilor rebeli. Cu această ocazie, mulţi din anturajul regelui au regretat că Zápolya a acordat atenţie şi a donat moşii şi dregătorii acestui Mailat, „valah nemernic şi nenobil".

---

[28] Mayláth Béla, *Oklevelek...*, în „Történelmi Tár", 1892, nr. 1, p. 77.

[29] I. Puşcariu, *Familiile nobile româneşti*, II, p. 224.

[30] *Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1968, p. 328, nota 57.

[31] A. Horányi, *Francisci Forgachii de Ghymes Pannonii... Rerum Hungaricum sui temporis commentarii libri XXII*, Posonii et Cassoviae, 1788, p. 301; *apud* Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, VII, Pesta, 1860, p. 248—249.

[32] Stephanum Mayladum, ex obscuro genere ortum, Patre Valachio (cf. *Historia rerum Hungaricarum et Transilvanicarum ab anno 1490 usque 1606*, publicată de I. C. Eder, *Scriptores rerum Transsilvanorum*, t. II, vol. I, Cibinii, 1800, p. 284).

[33] Eodem Anno (1541) D. Stephanus Mayladus a duobus Waywodis vicinis captus, in Turciam captivitatem abducitur, fors non amplius rediturus. Periit. Er war ein schlechter Wallach aus Zunioghzegh, wurde aber mütig, reich und übermütig, hat dem Lande viel schlechtes gethan, und viel krieg und Noth über Land gebracht, und uns misellos Saxones oft und viel emungirt — hat viel versprochen und gesprochen, aber wenig gehalten.

1551: Die 2 May ist zu Galatha in Turkischer schwerer Gefangenschaft gestorben Stephanus Maylad, Valachus astutissimus auri et lucri cupidissimus (cf. E. Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenburgens* (Neue Folge), Braşov, 1860, p. 13, 19).

Istoriografia săsească mai nouă a recunoscut românitatea lui Mailat şi a evidenţiat calităţile lui spirituale şi militare (cf. „Archiv des Vereins fur Sieb. Landeskunde", Neue Folge, II, p. 61).

[34] N. Densuşianu, *Monumente pentru istoria Tierei Fagaraşiului*, Bucureşti, 1885, p. 121, nota 1.

www.dacoromanica.ro

Sînt semnificative, în acest sens, cuvintele regelui care a ordonat să i se dea sabia cu care s-a luptat împotriva ţăranilor lui Gheorghe Doja, că mai mult nu merită „capul nemernic al lui Mailat" [35].

4. Ştefan Mailat, chiar după ce a ajuns voievod al Transilvaniei, n-a renunţat la legea strămoşească şi la avantajele oferite de cultura ortodoxă. La Comana trăia popa Grama, „preotul românesc al voievodului" (popa Grama domini Waywodae popa Valachalis) [36]. Margareta (Muşata) [37], născută în 1536, deşi căsătorită cu nobili unguri (Andrei Bathori de Şimleu şi Ioan Iffiu de Mihăileni), trăind pe vechile moşii strămoşeşti Ţînţari şi Crihalma [38], a păstrat contactul cu mediul românesc. În 1599, fiul ei, Ioan Iffiu, s-a logodit cu fiica lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei [39]. Gabriel Mailat născut în 1537[40] a luat parte la complotul împotriva lui Ioan Sigismund şi la răscoala secuilor. Din căsătoria sa cu Ana Banffy a rezultat un singur fiu, Ştefan, care a murit în 1595. Astfel familia lui Ştefan Mailat s-a stins în linie bărbătească încă pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

5. Ştefan Mailat a dispus la Făgăraş de dieci pricepuţi atît în scrierea latină, cît şi în cea chirilică. Deşi din actele cancelariei lui Mailat s-a păstrat o singură scrisoare în limba slavonă, putem afirma că el a fost singurul voievod al Transilvaniei care a dispus de o cancelarie română în care se redactau hrisoave şi pentru uzul intern al Transilvaniei. Această uzanţă a spart monopolul exclusivităţii folosirii limbii latine.

În scrisoarea amintită mai sus, nedatată, Mailat, intitulîndu-se jupîn şi judeţul Făgăraşului : „al vostru frate mai mic vecin jupîn Mailat" cere judeţului şi pîrgarilor din Braşov, care prinseseră un om din Grid, să nu-l condamne la moarte pînă ce nu vor cerceta şi dînşii cazul [41].

Se pare că conducătorul cancelariei slavone a lui Mailat a fost Grama, fiul lui Popa Petru II din Şchei, care mult timp a preoţit la Răşinari, conducînd secţia română a notariatului magistratului din Sibiu [42]. După obiceiul timpului, Grama n-a fost numai preot şi scrib, ci a desfăşurat o susţinută activitate diplomatică, fiind trimis în repetate rînduri în Principatele de dincoace de Carpaţi.

La începutul carierei sale, Grama, fiul popei din Şchei (*filio popae*), se găsea în slujba magistratului din Braşov. În anii 1521—1522 este trimis adeseori în Ţara Românească, unde îl găsim la curtea voievodului (misso

---

[35] Kemény József şi Kovács István, *Mindszenti Gábor naplója I. János király élete végszakaszáról*, în *Erdélyország Történetei Tára*, I (1540—1600), Cluj, 1837, p. 7 10).

[36] *Quellen*, II, p. 632, 740.

[37] Die vero 26 hujus (Iunii) 1536 Anna vxor domini Maylad Wayvodi transil. Enixa est filiam Margaretam nomine, baptizata est ipso die Margaretha quam egovt compater baptizani (cf. Karl Fabritius, *Aus alten Messbüchern und Brevieren*, în „Ver. Archiv", X, p. 382).

[38] 1570 : Nagyságos Maylad Margita aszony az vitézlő Iffiu Jánosné (cf. I. Puşcariu, *Fragmente...*, p. 128).

[39] *Monumenta Comitialia Regni Transsilvaniae*, IV, p. 306—307.

[40] 31 Juli 1537 : Anna de Nadesch Wayvodissa genuit puerum infantem gabri/el/ (cf. K. Fabritius, *op. cit.*, p. 382).

[41] Ioan Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul XV şi XVI*, Bucuresci, 1962, p. 315 ; Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603*, Bucureşti, 1931, p. 468—469, nr. 470.

[42] A. Huttmann şi P. Binder, *Contribuţii la biografia lui Filip Moldovanul, primul tipograf român*, în „Limbă şi literatură", XV, 1968, p. 146—149 ; Nicolae Sulică, *Minunata cetate a Braşovului*, Braşov, 1943, p. 19.

www.dacoromanica.ro

ad dominum waywodam Transalpinum) sau îl întîlnim iscodind mişcările şi intenţiile turcilor (rerum explorandum, ad videndum Mehemetbegh) [43].

După anul 1533, Popa Grama, numit de Făgăraş sau de Comana, se găsea în slujba lui Ştefan Mailat (familiaris magnificus domini waywodae de Fogaras, popae Grama domini waywodae nostri). Socotelile Braşovului consemnează cheltuielile pricinuite de venirea lui Grama, care de aici îşi continua drumul spre Ţara Românească sau Moldova [44]. Însemnarea din 18 noiembrie 1539 îl numeşte chiar preotul român al voievodului [45]. În anii 1547—1550 înfruntă greutatea drumului spre Ţara Românească şi la curtea domnului din Tîrgovişte el încearcă să mijlocească salvarea lui Ştefan, aruncat în temniţa de la Iedicule [46]. De altfel, aceşti ani atît pentru Ana Nádasdi, soţia lui Ştefan, cît şi pentru fratele său Dumitru şi chiar pentru Mircea Ciobanul se caracterizează prin căutări şi sforţări desperate de a-l elibera din temniţa turcească [47].

6. Mai ales socotelile Braşovului, dar şi alte surse, dovedesc că în anturajul nemijlocit al voievodului şi al stăpînului domeniului Făgăraş se găseau numeroşi nobili români originari din Hunedoara şi Banat. Astfel aflăm despre învăţatul Matei din Densuş [48], vigesimatorul vămilor din Transilvania [49]. Ca şi alţi nobili cunoscători ai limbii române, Matei, originar din Densuşul Haţegului, a fost trimis cu misiuni diplomatice atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova [50]. După capturarea lui Mailat, Matei devine pîrcălabul cetăţii Făgăraş (Demschy Mathe, Purcklaw zcw fogarass) [51].

Printre oamenii preferaţi ai lui Ştefan Mailat se mai numărau nobilul român bănăţean din Mutnic Ludovicus Muthnaky [52] şi Michael Pestessy din Peştişul Hunedoarei, căpitan suprem al oştirilor voievodale [53]; Ludovic Mutnoki din Făgăraş este trimis după anul 1540 în diferite misiuni diplomatice, mai ales la curtea lui Mircea Ciobanul [54].

Anturajul românesc al curţii lui Mailat din Făgăraş a imprimat un caracter specific anilor 1534—1540, cînd nobilul din Ţînţari nu era numai

---

[43] *Quellen*, I, p. 346, 347, 349, 353, 355—59, 367, 417.

[44] *Quellen*, II, p. 300, 451, 459, 465, 508, 509, 517, 521, 528, 632, 677, 549, 559, 670, 672.

[45] „Venit popa Grama domini Waywodae popa Valachalis, cui misi dono coliridas..." (*Quellen*, II, p. 632).

[46] 1547: Laurentii Ztan baptisatus Valachus et missus cum Popa Grama in Transalpinam ad Myrche wayw. exp/ensis' fl. 1 asp. 25; 1550: venit etiam popa Grama de Fogaras (cf. *Quellen*, III, p. 399, 540). Despre activitatea diplomatică a lui Popa Grama, mai vezi Ştefan Meteş, *Istoria bisericii şi a vii ţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria*, I, Sibiu, 1935, p. 111.

[47] 1547: Mayladth Demetrio de Zwnyokzeg Klutscher Transalpinensis ipse fuit in Zwnyokzeg (cf. *Quellen*, III, p. 384, 409; Majláth Béla, *Majlád István*, p. 75—107).

[48] 1523: egregio domino Matheo literato Demsedii (cf. *Quellen*, I, p. 535; I. Puşcariu, *Fragment* , p. 115—117).

[49] 1534: M. Dempsedy familiari domini waywodae Stephani Maylat qui pro occupanda vigesima huc venit; M. Demsedi vigesimatore (cf. *Quellen*, II, p. 377, 393, 405, 773 şi 310, 349, 674).

[50] *Quellen*, II, p. 451; vol. III, p. 163.

[51] *Quellen*, III, p. 88, 145, 386.

[52] 1536: misi dono Lodouico Muthnaky familiari magnif. dom. waywodae nostri ac Radwl Portayr boyaroni Radwl waywodae (cf. *Quellen*, II, p. 415).

[53] 1536: Michaeli Pestessy, gentium dom. waywodae nostri capitanus (cf. *ibidem*, p. 464).

[54] Ludovico Muthnaky ad Myrche waywodam misso (cf. *Quellen*, III, p. 281 şi 167, 282).

www.dacoromanica.ro

domnul liber al Ţării Făgăraşului, dar şi voievodul Transilvaniei şi comitele secuilor [55]. După Iancu de Hunedoara şi Bartolomeu Dragfi, el a fost al treilea nobil de origine română care a reuşit să ajungă voievod al Transilvaniei şi nu era departe să ajungă chiar „craiul" acestei provincii.

Însă Mailat, pe care boierii români îl stimau ca pe un principe [56] n-a fost numai domnul atotputernic al „ducatului" Ţării Făgăraşului. În sens oficial, el făcea parte din nobilimea ungară şi a fost privit ca atare.

Însăşi cariera sa politică se încadrează în soarta generală a tuturor feudalilor din regatul ungar în curs de destrămare, fie ei unguri, croaţi sau români. El participă la tragica luptă de la Mohács şi face parte din aula regală. În 1528 primeşte ca donaţie de la regele Ferdinand cetatea şi domeniul Făgăraş [57]. În ochii germanilor din Transilvania sau ai românilor din ţările transcarpatice, el era un nobil ungur, fiind numit István Mayláth [58]. Pe lîngă limba română, el a cunoscut bine, în viu grai şi în scris, limbile latină şi maghiară. În 1530 se căsătoreşte cu Ana, sora palatinului Toma Nádasdi, şi continuă să fie adeptul lui Ferdinand. După ce conduce mişcarea transilvănenilor contra lui Ludovic Gritti, în 1534 este ales voievod. În ciuda duşmăniei lui Zápolya şi a lui George Martinuzzi, Mailat se străduieşte în anii 1539—1540 să asigure independenţa Transilvaniei şi să obţină pentru el titlul de principe. Încercarea lui n-a reuşit, şi în 1541 este prins şi predat sultanului de însuşi Petru Rareş [59].

★

Scopul lucrării noastre n-a fost istorisirea sau compilarea bogatelor relatări despre viaţa lui Ştefan Mailat. Am dorit doar să contribuim cu noi izvoare privitoare la dovedirea incontestabilă a românităţii lui : originea

---

[55] În 1535, întărind boieronatul lui Ladislau Boier de Grid, el se intitulează „Nos Stephanus Maylat liber dominus terrae Fogaras, wayvoda Transsylvaniae et Siculorum Comes" (cf. N. Densuşianu, *Monumente*, p. 121 ; David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 11—13).

[56] „Haec arx est, veluti quidam paruus Ducatus, Subiecti enim sunt ei Bojarones Valachi qui arcis dominum obseruant, ut Principem" (cf. N. Olahi, *Hungaria et Atila*, Vindobonae, 1763, p. 69 ; *Călători străini*, I, p. 493). Cuvintele umanistului român Nicolae Olahus, după toate probabilităţile, se referă la perioada stăpînită de Mailat, cu care era în bune relaţii de prietenie. Într-o scrisoare trimisă lui Ioan Zálay, comite de Bratislava (Pojon), Olahus pomeneşte de Ştefan Mailat ca de vechiul şi bunul lor amic comun (cf. Majláth Béla, *op. cit.*, p. 17).

[57] Ego Stephanus Maylad de Zunyogzegh aulae regiae familiaris ; egregii Stephani Maylad de Zwnyogzegh aulici scilices majestatis nostrae (cf. Fr. Schuller, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens von der Schlacht bei Mohács bis zum Frieden von Grosswardein*, în „Archv. des Vereines", XXVI, 1894, p. 266, 614—615).

[58] Istwan Mailadt (1534) (cf. Fr. Schuller, *op. cit.*, în „Archiv", vol. XXVIII, p. 572) şi Petru Rareş către braşoveni : „Auzim că domnia voastră aţi fi dat în ajutor lui Iştvan Mailat, pe oamenii voştri, mercenari şi puşcaşi... Ţara Ardealului am luat cu sabia şi nu voi da-o nimănuia, numai lui Ianăş Craiul" (1529—1531) (cf. Şt. Niculescu, *Documente slavo-româneşti cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldova cu Ardealul în secolele XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p. 153—155).

[59] *Călători străini*, I, p. 218 (G. Reicherstorffer). Tőn égést rablást Bali bék Erdélyben | Majlátnak igezene házában helyében | Hitöt fogodást tőn az császár képében | Hogy királylyá tészi Erdély földében | Az moldvai vajda Péter vajda vala | ki az Bali bekkel akkorón ott vala / etc. (Cronica lui Tinódi Lantos Sebestyén) (cf. Szilády Áron, *Régi Magyar költők tára*, III, Budapesta, 1881, p. 277—278). Despre Mailat, mai vezi *Istoria Românici*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 638—640, 654, 656.

www.dacoromanica.ro

sa dintr-o familie de boieri olteni înnobilați ; rudeniile românești ale frații lor și surorilor sale și, apoi, părerile despre originea sa română. Mailat n-a fost cărturar și n-a afirmat în scris originea sa română. Cu toate acestea, prin faptele sale diplomatice și politice, el a dovedit că și-a păstrat ținuta sa de boier român din Țara Oltului. La curtea sa trăia un preot și scrib român care îndeplinea felurite misiuni diplomatice peste Carpați. În anturajul său din Făgăraș erau mulți români, în speță nobili din Hunedoara.

Mailat n-a ajuns și nici n-a putut să ajungă la ideea solidarității de neam. El a fost bun prieten cu domnul muntean, dar era aprig dușman lui Petru Rareș. Această atitudine însă nu era unică ; istoria feudală românească cunoaște destule cazuri de dușmănie chiar între voievozii români ai Moldovei și Țării Românești.

Pe plan politic, el nu era statornic, ce adeseori a atras după sine dezaprobarea contemporanilor. În ultima parte a vieții a militat însă tot mai conștient pentru independența Transilvaniei. În acest context, viața și activitatea lui Mailat, ultimul voievod român al Transilvaniei, se pot socoti fructuoase și axate pe linia progresistă a istoriei.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DOUĂ RECTIFICĂRI CRONOLOGICE PRIVIND ISTORIA MOLDOVEI ÎN VEACUL AL XVII-LEA

DE

C. REZACHEVICI

I. DATA BĂTĂLIEI DE LA CORNUL LUI SAS (3/13 IULIE 1612)

Datarea bătăliilor purtate pe teritoriul ţării noastre în veacurile trecute constituie o problemă importantă pentru literatura istorică militară. În general s-a acordat mai puţină atenţie acestui amănunt, deşi se ştie cît de mult poate influenţa soarta unei lupte momentul desfăşurării ei. Cercetarea atentă a izvoarelor epocii relevă adesea necesitatea rectificării unor date de bătălii socotite ca „sigure" şi admise ca atare.

Lupta de la Cornul lui Sas [1] dintre oştile lui Constantin Movilă, sprijinit de Ştefan Potocki, şi cele ale lui Ştefan Tomşa, ajutat de turci, tătari şi munteni [2], a constituit preludiul stingerii „casei" Movileştilor. Cronica lui Miron Costin înregistrează doar faptul că acest război a avut loc „la Cornul lui Sas, v leato 7120" [3]. Data de lună şi zi nu este precizată nici în alte izvoare moldovene [4].

N. Iorga [5], Gh. I. Brătianu[6], V. Motogna [7], N. C. Bejenaru [8],

---

[1] Pentru localizarea ei, cf. I. Minea, *O inovaţie juridică a lui Miron vodă Barnovschi*, extras din „Întregiri", Iaşi, 1932, p. 5, nota 4.

[2] Cf. Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 59—61; Ch. de Joppecourt, *Istoria pe scurt...*, la A. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, II, Bucureşti, 1863, p. 21—23, Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, p. 336—338, nr. CCCLIV şi nr. urm., *ibidem*, Supl. I—1, p. 150—151; N. C. Bejenaru, *Ştefan Tomşa II*, Iaşi, 1926, p. 23—24.

[3] Miron Costin, *op. cit.*, p. 61.

[4] Pentru documentele ulterioare care pomenesc lupta, cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 5—6, nota 4.

[5] *St. şi doc.*, IV, p. CII, *Doamna lui Ieremia Vodă*, în „Anal. Acad. Rom.", seria a II-a, t. XXXII, 1910, p. 1 037; *Istoria armatei româneşti*, II, ed. a 2-a, Bucureşti, 1930, p. 110.

[6] *O oaste moldovenească acum trei veacuri*, în „Rev. ist.", II (1916), nr. 3—6, p. 58.

[7] *Domnia întîia a lui Ştefan Tomşa după izvoare ungureşti*, în „Rev. ist.", XI (1925), nr. 4—6, p. 79.

[8] *Op. cit.*, p. 15, 21 25.

„STUDII", tomul 25, nr. 2, p. 311—314, 1972.

www.dacoromanica.ro

I. Moga[9], I. Minea[10] şi C.C. Giurescu[11] consideră că lupta a avut loc la 19 iulie st. n. 1612. Această dată este menţionată în însemnările braşovene ale lui Simon Massa şi Marcus Fuchs [12], reproduse ulterior şi în *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* [13], simplă paranteză introdusă în relatarea evenimentelor din Transilvania. Nici un alt izvor nu confirmă însă această informaţie.

În ultimul timp se afirmă că lupta ar fi avut loc la 23 iulie 1612 [14].

A fost trecută însă cu vederea de către istoriografia din ultimele trei decenii *o relatare datorată unui martor al evenimentelor.* La 19 iulie st. n. 1612, adică în *ziua cînd după însemnările braşovene ar fi avut loc bătălia,* municipiul oraşului Bistriţa *anunţa deja pe G. Báthory* despre desfăşurarea şi rezultatele ei. În legătură cu aceasta, scriau bistriţenii, dintre „oamenii noştri proprii" (informatorii) din Moldova [15], „unul s-a întors sîmbăta trecută (verschienen Sambstag) şi ne-a anunţat că Ştefan vodă, cu Mîrzeştii, oastea de ţară, şi cu un număr de tătari, s-a ciocnit vreo două mile de drum în jos de tîrgul Iaşi, cu Constantin şi cumnaţii lui poloni, trei zile, *de miercuri pînă vineri s-au luptat* (*subl. ns.*) şi în cele din urmă au fost bătuţi polonii" [16].

Trecînd peste informaţiile privind localizarea şi forţele care au participat la bătălie, asupra cărora stăruim într-o altă lucrare închinată istoriei armatei româneşti, reţinem că lupta de la Cornul lui Sas, care s-a desfăşurat în mai multe etape, a durat „de miercuri pînă vineri". Cum data de 19 iulie st. n. 1612, cînd a fost redactată scrisoarea, cade într-o joi, rezultă că cele trei zile care ne interesează trebuie căutate în săptămîna anterioară, ele corespunzînd datei de *11—13 iulie st. n.* [17]. În acest caz, informatorul bistriţean, care s-a întors „sîmbăta trecută" (4/14 iulie) în Transilvania, aducea vestea victoriei lui Ştefan Tomşa, a doua zi după încheierea bătăliei [18]. De aceea el n-a apucat să afle nimic despre soarta lui Constantin Movilă, pe care-l credea prizonierul lui Şt. Tomşa.

---

[9] *Documente privitoare la domnia lui Constantin Movilă,* în „Anuar. Inst. de ist. naţ." IV (1926—1927), p. 398.

[10] *Op. cit.,* p. 5, nota 4.

[11] *Istoria românilor,* III—1, ed. a 2-a, Bucureşti, 1944, p. 16; A. D. Xenopol nu indica data de lună şi zi a bătăliei (*Istoria românilor din Dacia Traiană,* VI, ed. a 3-a, Bucureşti, 1928, p. 66).

[12] *Auszug aus der Chronik von Simon Massa und Marcus Fuchs,* în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó,* V, Braşov, 1909, p. 350.

[13] Vol. I, ed. J. Trausch, Braşov, 1847, p. 257.

[14] *Istoria Românici,* vol. III, 1964, p. 129. În *Istoria lumii în date,* Bucureşti, 1969, p. 195, se revine la data de 19 iulie 1612.

[15] Pe care bistriţenii îi trimiteau în ţara vecină la porunca principelui tocmai pentru a urmări mişcările polonilor şi ale lui C. Movilă (Hurmuzaki, *Documente,* XV—2, p. 816—817, nr. MDCXCV şi urm., p. 848, nr. MDCXCVIII etc.).

[16] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti,* VIII, Bucureşti, 1935, p. 265. Documentul menţionează că domnul Constantin Movilă şi Ştefan Potocki au căzut prizonieri laolaltă cu alţi boieri : Balica, Stroici, Boul vistier şi „fiul lui Viteke" (?).

[17] Sau 1—3 iulie st.v. 1612.

[18] Că scrisoarea a fost redactată de-abia peste cinci zile rezultă şi din faptul că în ea se menţionează ştirea despre o incursiune a turcilor, aliaţii lui Ştefan Tomşa, în Polonia, posterioară bătăliei.

www.dacoromanica.ro

Din relatările lui Miron Costin şi raportul ambasadorului francez la Constantinopol din 13 august [19] asupra desfăşurării bătăliei rezultă că aceasta nu a durat mai mult de o zi. Menţionăm totodată că la 2/12 iulie 1612 Şt. Tomşa emite un act, scris la Iaşi, prin care amînă o judecată pînă *„după aşezarea oastei, peste două săptămîni"* [20]. La această dată, domnul se afla fie în oraş, fie mai probabil în apropiere, în tabăra sa la nord de Popricani, oricum lupta hotărîtoare „la vreo două mile de drum în jos de tîrgul Iaşi", nu avusese încă loc. Ea s-a desfăşurat după două zile de hărţuieli şi tratative infructuoase între C. Movilă şi Husein-aga, comandantul oştii turceşti trimise în ajutorul lui Şt. Tomşa (11—12 iulie st. n.), despre care relatează pe larg Ch. de Joppecourt [21], la *13 iulie st. n.*, cînd Tomşa însuşi participă la bătălie.

Incursiunea turcilor, tătarilor şi moldovenilor în Polonia, pe care Şt. Tomşa o prevăzuse la 2/12 iulie, cînd anunţa lăsarea la vatră a oştii peste două săptămîni, s-a desfăşurat într-adevăr în acest interval [22], *după victoria asupra lui Constantin Movilă* [23], ştirea despre aceasta fiind cunoscută la Bistriţa la 19 iulie, iar în Polonia încă din 21 iulie st. n. [24].

Cum se explică însă data de 19 iulie st. n. ca zi a bătăliei înscrisă în însemnările lui S. Massa şi M. Fuchs? Probabil în această zi bistriţenii au trimis scrisori asemănătoare cu cea amintită mai sus şi oraşelor săseşti, în primul rînd Braşovului. Mai tîrziu, informaţia care nu preciza decît zilele de săptămînă cînd „s-au luptat" cele două oşti a fost înregistrată de cronicarii braşoveni, ca un fapt divers, sub data menţionată mai sus [25].

După mărturia informatorului bistriţean care se afla în Moldova, analizată în contextul celorlalte informaţii documentare, rezultă că *lupta decisivă de la „Cornul lui Sas" a avut loc la 3/13 iulie 1612, mai devreme cu cel puţin o săptămînă decît s-a crezut pînă acum.*

---

[19] Alcătuit pe baza unei scrisori primite din Moldova (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I—1, p. 150, nr. CCXXXII).

[20] *D.I.R.*, A, XVII—3, p. 93. Într-adevăr, următorul act de la Ştefan Tomşa scris la Iaşi este din 17/27 iulie (*ibidem*, p. 94).

[21] *Istoria pe scurt...*, în *Tezaur de monumente istorice*, II, p. 20.

[22] La 16 iulie st. n. 1612 era cunoscut peste hotare că din Moldova mulţi turci, tătari şi moldoveni au năvălit în Polonia (Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 477, nr. CCCCVI); cf. şi relatarea de la Constantinopol din 10 august (Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor din arhivele din Simancas*, Bucureşti, 1940, p. 248).

[23] N. C. Bejenaru consideră că „înainte de 19 iulie 1612 — data fatală a înfrîngerii lui Constantin Movilă, care revenise cu oaste polonă în ţară — Ştefan Tomşa năvălise în Polonia, devastînd ţinuturile mărginaşe" (*op. cit.*, p. 15). Această acţiune a avut loc într-adevăr anterior datei de 19 iulie, dar nu înainte, ci, în chip firesc, după înfrîngerea lui C. Movilă, rămăşiţele oştilor sale fiind urmărite pe drumul retragerii. Autorul amintit recunoaşte că actele emise pînă la această dată de Şt. Tomşa sînt toate datate din Iaşi, putem deci crede „că domnul nu se deplasase din capitala sa", şi faptul că de la urcarea sa pe tron a încercat să se împace cu polonii, căutînd „cu orice preţ să împiedice războiul" (*op. cit.*, p. 16, 18). De altfel, numeroase izvoare arată că C. Movilă cu oştile polone au intrat în Moldova pe la sfîrşitul lunii iunie sau începutul lunii iulie, astfel că Şt. Tomşa nu ar fi putut pătrunde în Polonia fără a întîlni pe rivalul său. Ştirea despre pătrunderea polonilor în Moldova era cunoscută la Viena la 7 iulie st.n., iar la 9 iulie, de la Praga, se anunţă că turcii îl vor readuce din nou în scaun pe Şt. Tomşa (A. Veress, *Documente*, VIII, p. 261, 266). La 9 iulie G. Báthory anunţa trimiterea de ajutoare turceşti împotriva polonilor (Hurmuzaki, *Documente*, IV—1, p. 476, nr. CCCCIII; cf. şi informaţii de la Poartă la 14 iulie, *ibidem*, IV—2, p. 335, nr. CCCLII, Supl. I—1, p. 147, nr. CCXXVIII, şi din Polonia la 16 iulie, I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, Bucureşti, 1914, p. 118).

[24] A. Veress, *Documente*, VIII, p. 265, I. C. Filitti, *loc. cit.*

[25] Este posibilă, de asemenea, o transcriere eronată a cifrei 19 în loc de 13, dacă va fi existat o altă informaţie, care menţiona data exactă a luptei.

www.dacoromanica.ro

II. PRIMA MENȚIUNE A MARELUI SERDAR ÎN MOLDOVA (20 MAI 1651)

În urma marii năvăliri tătărăști din 17 septembrie 1650 [26], în Moldova are loc o reorganizare a sistemului de apărare a hotarelor de răsărit. Apare un nou dregător, *marele serdar*, însărcinat cu paza ținuturilor amenințate de tătari, purtînd un nume turcesc, care însemna comandant (general)[27], după părerea lui N. Iorga [28], pentru a se impune vecinilor păgîni. În vremea lui Miron Costin era socotit „hatmanul al doilea", sau „un fel de hatman de cîmp" (care la poloni urma după marele hatman al coroanei), avînd „reședința permanentă la granița tătărească" [29], la începutul secolului al XVIII-lea, sub ascultarea sa fiind călărașii rînduiți la hotare [30].

Literatura istorică, pornind de la datele cronicii lui Miron Costin, consideră că prima mențiune a serdarului ca „dregător cu rosturi determinate" [31] este *din anul 1653*, crearea acestuia fiind pusă pe bună dreptate în legătură cu năvălirea tătărască din 1650 [32]. *În ceea ce privește însă apariția sa, marele serdar Ștefan amintit de Miron Costin la 1653, în legătură cu uneltirile lui Gh. Ștefan, e documentat cu doi ani mai devreme.*

La 20 mai 1651, agentul diplomatic suedez Johann Mayer în trecere prin Moldova întîlnește steagurile de călărași care „făceau de strajă împotriva tătarilor" la hotare, sub comanda „marelui serdar Ștefan", pe care îl socotește „comandantul suprem al domnului" („des Hospodarn Gen. Major Herr Stephanus Sedar Wielky") [33], în realitate acesta conducînd doar oștile de la hotarul de răsărit al țării. *Dregătorul cu numele de „mare serdar" a apărut deci în Moldova după 17 septembrie 1650 și înainte de 20 mai 1651* [34].

---

[26] Data indicată de G. Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608—1665*, ed. G. Duzinchevici, și E. Reus-Mîrza, București, 1965, p. 143; Miron Costin nu indică decît anul (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 131).

[27] A. V. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. XXIII; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători în Țara Românească și Moldova*, București, 1968, p. 256.

[28] *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, București, 1905, p. 156; *St. și doc.*, XXII, p. 15.

[29] Miron Costin, *Poema polonă*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 239, 389.

[30] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. P. Pandrea, 1956, p. 167; *Viața lui Constantin Vodă Cantemir*, ed. N. Iorga, 1924, p. 16.

[31] Cuvîntul cu „înțelesul generic... de căpitan de oștire" se folosea și mai înainte (A. V. Sava, *op. cit.*, p. XXIII—XXV; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 256).

[32] A. V. Sava, *op. cit.*, p. XXXVIII, lista serdarilor; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III—2, p. 469; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 258; N. Iorga indică mijlocul secolului al XVII-lea, fără o precizare de an (*St. și doc.*, XXIV, p. 76).

[33] Jurnal publicat în anexă la Gh. I. Constantin, *Tagebuch des schwedischen Diplomatischen Agenten Johann Mayer über seine Reise durch die Moldau (12—31 Mai 1651)*, în „Balcania", II—III (1939—1940), București, p. 369 și trad. la Inst. de ist. „N. Iorga". Ștefan serdarul (cf. A. V. Sava, *op. cit.*, p. XXV) nu trebuie confundat cu viitorul domn Gh. Ștefan.

[34] În 1651 apare în Țara Românească căpitanul de margine de la Focșani, mai apoi mare căpitan (cf. N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968, p. 258), în legătură cu măsurile de pază luate de Matei Basarab împotriva tătarilor. În același an, Ștefan serdarul relatează lui J. Mayer despre măsurile de pază contra acestora luate de domnul muntean („Balcania", II—III, p. 370). *Cei doi dregători, moldovean și muntean, apar deci în același timp și cu aceleași rosturi.*

www.dacoromanica.ro

PORTURILE ROMÂNIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

N. BÎRDEANU

După revoluţia din 1848 şi pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, România cunoaşte o puternică dezvoltare în toate ramurile economice. Acum au fost puse bazele marii industrii mecanice, a crescut producţia îni industriile petrolieră, forestieră, alimentară, textilă, pielăriei, hîrtiei ş materialelor de construcţii. Statul român a adoptat legi protecţioniste, favorizînd dezvoltarea industriei naţionale. S-a mărit producţia şi însectoarele agriculturii.

O puternică dezvoltare au cunoscut căile de comunicaţie, comerţul intern, sistemul de credit şi bancar. Dezvoltarea capitalismului a dus la intensificarea comerţului exterior, sporind tot mai mult cantităţile de cereale, fructe, legume, băuturi, lemne exportate.

În cadrul dezvoltării economice şi social-politice a ţării se dezvoltă cu intensitate sporită navigaţia pe Dunăre şi Marea Neagră şi comerţul de import şi export prin porturile româneşti. Porturile au cunoscut un proces continuu de perfecţionare şi modernizare.

1. NAVIGAŢIA ŞI PORTURILE PÎNĂ LA RĂZBOIUL DE INDEPENDENŢĂ

Apariţia şi dezvoltarea forţelor de producţie capitaliste şi dezvoltarea relaţiilor comerciale dintre state impuneau ca navigaţia pe Dunăre şi Marea Neagră, stingherită de dominaţia otomană, să fie liberă. Astfel, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în urma tratatului de la Kuciuk-Kainargi (1774), a fost slăbit monopolul turcesc, obţinîndu-se înlesniri pentru comerţul pe Dunăre. Prin tratatul de la Adrianopol (1829), raialele Turnu, Giurgiu şi Brăila au fost desfiinţate. Navigaţia corăbiilor altor ţări a devenit liberă, şi Marea Neagră a încetat să mai fie un „lac turcesc". Libertatea comerţului a contribuit la lărgirea pieţei interne şi a făcut ca economia ţărilor române să fie atrasă în orbita pieţei mondiale. Cantităţi din ce în ce mai mari de cereale, provenite de pe marile moşii boiereşti, sînt exportate prin porturi. Intensificarea navigaţiei şi a transporturilor pe Dunăre şi Marea Neagră a contribuit la dezvoltarea tuturor porturilor dunărene şi maritime ale ţărilor române. În afară de porturile

„STUDII", tomul 25, nr. 2, p 315 324 1972.

www.dacoromanica.ro

mai vechi, cu tradiţii comerciale, apar porturi noi, impuse de necesităţile comerciale [1].

Comerţul cu ţările străine se face îndeosebi prin porturile Brăila şi Galaţi, care sînt frecventate de vasele străine, în special după ce sînt decretate porturi libere („Porto-franco"), Galaţiul din 1834, din timpul lui Mihail Sturdza, iar Brăila din 1836, din timpul lui Alexandru Ghica [2].

Despre Brăila, cel mai mare port al Munteniei, Nicolae Iorga arăta următoarele în *Istoria comerţului românesc*: „Brăila a ajuns debuşeul de căpetenie al negoţului muntean cu străinătatea. În timpul cel mai bun al anului, portul e plin de corăbii turceşti, greceşti, austriace, sîrbeşti, franceze, engleze, ruseşti, care vin şi încarcă tot felul de produse muntene, pe care le transportă la Constantinopol, Geneva, Marsilia şi alte porturi" [3]. În portul Brăila au intrat 998 de nave în 1844 şi 1 002 în 1846 [4].

Principalul port din Moldova a rămas Galaţiul. După Galaţi şi Brăila urmau porturile Giurgiu, Turnu, Corabia şi Calafat, prin care se exportau numeroase produse. Despre Giurgiu, consulul francez la Bucureşti arată, în „L'Illustration" în 1848, că „era schela cea mai vizitată de călători şi unul din porturile cele mai interesante ale Principatului Valahiei" [5]. Cîteva cifre sînt elocvente pentru a ne da seama de valoarea comerţului prin porturi în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Numărul vaselor intrate în portul Galaţi a crescut de la 263 în anul 1833 la 1 064 în 1847 [6].

Încă din anul 1843, negustorii din Brăila au înfiinţat o asociaţie comercială, stabilind şi cîte un reprezentant care să încaseze o taxă de 4% asupra tuturor mărfurilor importate şi exportate, pentru a servi la construirea digurilor, repararea străzilor, paza mărfurilor etc. [7].

La Galaţi era un şantier de construcţii navale. Acesta a lansat, în 1838—1839, 17 vase cu rame şi cu vele, care au navigat sub pavilionul Moldovei.

În 1829, Poarta a recunoscut Principatelor române dreptul de navigaţie cu nave proprii pe Dunăre, în 1833 dreptul de pavilion naţional, iar în 1837 dreptul de navigaţie pe mare. Ambele ţări au profitat de aceste libertăţi pentru a-şi construi modeste flote comerciale.

Navigaţia pe Dunăre spre Europa centrală era mult stingherită însă din cauza stîncilor de la Porţile de Fier. Vapoarele vieneze veneau numai pînă la Orşova, de unde se făceau transbordări costisitoare. Pasagerii, bagajele şi mărfurile trebuiau transportate cu bărcile, în condiţii grele, printre stînci [8]. O altă piedică în dezvoltarea navigaţiei pe Dunăre o constituiau

[1] Astfel, în Muntenia se dezvoltă portul Vîrciorova, prin care veneau mărfurile austriece de la Orşova, Bechet în faţa Rahovei, Turnu în faţa Nicopolului, Zimnicea în faţa Şistovului, Oltenița, Călăraşi şi Piua Pietrei în faţa Hîrşovei (N. Deleanu şi Lazăr Măglaşu, *Istoricul mişcărilor muncitoreşti din porturi*, Bucureşti, 1932, p. 28).

[2] Arh. Direcţiei regionale NAVROM-Brăila, dos. 16 1866, nenumerotat.

[3] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1925, p. 146.

[4] *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, Edit. Academiei, 1964, p. 977.

[5] *Registrul istoric al portului Giurgiu*, p. 4.

[6] *Istoria României*, vol. III, p. 977.

[7] *Ibidem*, p. 976.

[8] Într-o lucrare se descriu astfel condiţiile în care se trecea prin Porţile de Fier: „...Călătoria se făcea într-o luntre simplă... trasă de boi. Se opreşte adesea pentru a schimba frînghiile, astfel o porţiune de două ceasuri ţine 8—9 ceasuri" (Eugen I. Păunel, *Călătorie pe Dunăre a prinţului Hermann Pucher-Muskau acum o sută de ani*, 1937, p. 22).

www.dacoromanica.ro

gurile fluviului Dunărea — veşnic împotmolite —, precum şi bancurile de nisip ce se depuneau pe albia fluviului. O călătorie de la Turnu-Severin la Brăila dura pînă la 3 săptămîni şi chiar mai mult [9]. Nici în porturi, nici pe nave nu existau mijloace de dragare a fluviului, pentru a asigura condiţii bune de navigaţie şi de acostare la cheiuri. Manevrele se făceau rudimentar, navigatorii orientîndu-se din ochi, după maluri [10].

Dezvoltarea industriei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a creat posibilitatea apariţiei unor mijloace moderne de înlăturare a bancurilor de nisip şi de adîncire a fluviului, de consolidare a malurilor şi de amenajare a danelor pentru acostarea navelor. Marilor puteri apusene, care importau cantităţi însemnate de produse, le trebuiau puncte de încărcare a vapoarelor în condiţii cît mai avantajoase. În acest scop au început să fie construite canale, bazine şi să fie amenajate chiar şi platforme în porturi *.

Comisia europeană a Dunării a curăţat Dunărea de resturile de epave rămase de la naufragii, stabilind geamanduri, borne şi lumini care să arate drumul pentru navigaţie. În 1861 a fost terminat de amenajat cu diguri protectoare canalul Sulina, dînd posibilitate unui număr tot mai mare de nave să intre pe Dunăre. Navele de mare au posibilitatea să urce pînă la Galaţi şi chiar pînă la Brăila, înlăturîndu-se transbordările care se făceau din şlepuri în aceste nave la Sulina. Navele încep să remorcheze pe Dunăre de la unu la patru şlepuri, convoaiele putînd să urce pînă la Turnu-Severin, mărindu-se posibilităţile de transport [11].

Numărul navelor ce trec prin Sulina se măreşte de la 2 500 cu 350 000 de tone în 1857 la 3 500, cu 558 000 de tone în 1860 [12].

Nevoia de schimb cu ţările apusene a determinat pe turci să asigure o modernizare şi a portului Constanţa, care a stat, împreună cu Dobrogea, sub ocupaţia otomană pînă la războiul de independenţă (1877—1878)*.

Aceleaşi condiţii le arată lucrarea *Andersen în România. O călătorie pe Dunăre acum o sută de ani* referindu-se la ţărmul sîrbesc al Dunării: „La Cladova, pasagerii şi bagajele se muta într-o barcă mare cu acoperiş de lemn, trasă în susul apei de vreo 50 de sîrbi, cu funii de mijloc; unii din ei sar de pe mal pe plutele înconjurătoare, apoi în bărci, lopătînd... Puţin după Cladova, unde vîrtejurile devin primejdioase, călătorii coboară şi urmează drumul pe jos, sub paza grănicerilor sîrbi, care veghează ca nimeni să nu intre în contact cu locuitorii" (Marcel Romanescu, *Andersen în România. O călătorie pe Dunăre acum o sută de ani*, Bucureşti, 1941, p. 12).

[9] Într-un articol al oficiosului „Oesterreichische Schiffer-Zeitung" din Viena, intitulat *Navigaţia pe Dunăre*, se arăta că „în aşa-numita Valahie, pe atunci nu se interesa nimeni de Dunăre şi nu se făcea nimic în interesul navigaţiei" (C. I. Băicoianu, *Dunărea, privire istorică, economică şi politică*, 1915, p. 153).

[10] Vezi D. Bolintineanu, *Călătorie pe Dunăre şi în Bulgaria*, Bucureşti, 1859, p. 47.

* Încă din 1856 s-a cerut Departamentului treburilor dinăuntru al Ţării Româneşti să aloce un fond pentru „schimbarea prigavoarelor şi cheiurilor porturilor. Pentru înfiinţarca prigavoarelor la Olteniţa s-au cheltuit 259 lei şi 30 parale" (Arh. St. Bucureşti, fond. Min. Int. Div. rural-comunală, dos. 36 1844—1868, f. 3).

[11] *Ibidem*, dos. 884/1855, f. 23, 29, 32.

[12] I. G. Munteanu, *Comisiunea europeană a Dunării*, Galaţi, 1937, p. 2.

* Statul turc a concesionat companiei engleze „Danube and Black Sea Railway Co Limited" linia ferată Cernavodă—Constanţa. Aceasta a făcut un chei de beton de 300 m lungime, pe amplasamentul căruia a clădit gara maritimă şi un mal perpendicular pe acest chei, malul danelor, lung de 200 metri. În total au fost protejate 6 ha de apă. Bazinul avea 17—18 picioare adîncime. La vînturi mai puternice apărarea era insuficientă şi vasele trebuiau să iasă în larg. În anul 1860 s-a ridicat şi un far, după care să se orienteze navele. Pentru exportul cerealelor s-au construit magazii cu 3 etaje lîngă mal. Cerealele erau aduse pe linia ferată la partea superioară a malului. De aici, cu vagonete erau duse pe linia ferată, la platforma portului (cf. Virgil Cotovu, *Portul Constanţa*, Bucureşti, 1936, p. 8).

www.dacoromanica.ro

După construcţia liniei ferate Cernavodă—Constanţa (1858—1860), s-a amenajat şi portul de la Cernavodă, căruia i s-au adăugat şi cîteva magazii de cereale. Din magazii, cerealele erau luate cu vagonete speciale, şi duse pînă la vagoanele de cale ferată, de unde se transportau la Constanţa. În port lucrau circa 600—800 de lucrători [13]. După războiul de independenţă, ambele porturi au trecut în proprietatea statului român.

În anul 1870 au început lucrări hidraulice în portul Giurgiu, pentru amenajarea unui chei lung de 430 m. Cu un an mai tîrziu s-a dat în antrepriză adîncirea canalului din faţa cheiului, pentru a uşura scoaterea navelor din port [14].

Portul Corabia a luat fiinţă în anul 1862, la marginea satului Corabia, cu 2 km mai în amonte faţă de locul unde se află în prezent. În 1874, el a luat denumirea de portul Corabia şi s-a mutat în faţa noului oraş [15].

Începînd cu anul 1869 a luat o dezvoltare mai mare şi portul Calafat, căruia i s-a construit un chei de lemn, care mai tîrziu a fost înlocuit cu unul din piatră [16].

Cu o tradiţie bogată este portul Turnu-Severin. În 1852, domnitorul Barbu Ştirbei dă drept de municipiu oraşului şi se amenajează portul. Cu cîţiva ani mai tîrziu (1865) au fost reconstruite cheiurile portului [17]. În anii 1857—1858, Societatea austriacă de navigaţie (D.D.S.G.) a pus în funcţiune şantierul naval de reparaţii din Turnu-Severin [18]. Este primul şantier din România care face reparaţii generale la nave de mare capacitate pentru fluviu*.

Prima organizare a porturilor române s-a făcut în timpul lui Alexandru Ioan Cuza, şi anume în anul 1863. Legea din 1863 dădea dreptul oraşelor din lungul Dunării să încaseze o taxă de cheiaj asupra valorii mărfurilor, venit care trebuia utilizat numai la lucrările porturilor. Printr-o nouă lege din 27 mai 1874 se instituie un comitet al porturilor pentru exercitarea unui control asupra întrebuinţării acestor fonduri [19].

---

[13] Ion I. Muşat, *Istoricul oraşului Cernavodă*, Bucureşti, 1938, p. 89.

[14] „Luptătorul" (Giurgiu), III (1901), nr. 2 din 2 decembrie.

[15] *Registrul istoric al portului Corabia*, p. 10. Negustorii din Romanaţi au cerut domnitorului A. I. Cuza, ca noul port să-i poarte numele, dar domnitorul a refuzat, declarînd că încă nu făcuse destul pentru a merita asemenea onoare; el a încurajat însă construcţia portului şi i-a dat denumirea de Mircea, după numele domnitorului Ţării Româneşti Mircea cel Bătrîn (M. Drăghicescu, *Istoricul principalelor puncte pe Dunăre, de la gura Tisei pînă la mare şi pe coastele mării, de la Varna la Odesa*, Bucureşti, 1943, p. 192).

[16] Schela Calafatului are o veche tradiţie. Aici se călăfătuiau, adică se smoleau, corabiile, de unde îi vine şi denumirea. Satul şi schela de la Calafat s-au eliberat de la moşia Bisericii „Sf. Ilie" din Craiova în 1855 (*Registrul istoric al portului Calafat*, p. 2).

[17] Arh. St. Bucureşti, fond. Min. Int., Div. rural-comunală, 1844—1868, dos. 36, f. 11. Societatea austriacă de navigaţie cu aburi — Erste Priviligierte Oesterreichische Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft (DDSG) de pe Dunăre, îşi mută birourile în portul Turnu-Severin în 1851, iar în 1853 încheie un contract de închiriere a terenului de lîngă Dunăre, de pe raza portului, pe timp de 30 de ani (Arh. St. Turnu Severin, fond. Primăria oraşului T. Severin, dos. 7/1843-1844, p. 4).

[18] *Registrul istoric al portului T. Severin*, p. 2.

* În 1864, în cadrul şantierului se fac reparaţiile generale ale navelor de război turce „Silistra" şi „Arpad", iar în 1870—1871 se repară nava românească „Ştefan cel Mare". La 25 august 1879, locotenent-colonelul Murgescu, inspectorul general al porturilor, N. Voinescu, directorul prefecturii Mehedinţi, şi I. Mărculescu, şeful perceptor al vămii T.-Severin, delimitează zona portului de la piciorul podului lui Traian pînă la şanţul de barieră al oraşului (*ibidem*, p. 2—3).

[19] Arh. Direcţiei regionale NAVROM Bazinul de jos, dos. 4/1873, p. 2.

www.dacoromanica.ro

Ca urmare a perfecționărilor aduse și a dezvoltării comerțului, crește considerabil exportul prin porturile Galați, Brăila, Giurgiu. De pildă, comerțul Galațiului se ridică de la 48 milioane de franci în 1856 la 150 milioane de franci în 1873 [20]. Numărul navelor intrate în port a crescut de la 1 064 de nave în 1847 la 3 118 în 1873 [21].

Datorită faptului că în porturi soseau numeroase căruțe cu cereale, care nu puteau fi imediat descărcate și uneori se degradau mari cantități de produse pînă se încărcau la nave*, comercianții au construit magazii în porturi, în care depozitau produsele [22]. Pentru a se face față necesităților mereu crescînde ale comerțului, în legea vămilor, votată la 15 iunie 1873, se introduce un articol care prevedea înființarea de antrepozite în mai multe porturi comerciale ale României pentru mărfurile străine [23].

După Unirea Principatelor Române, numărul vaselor intrate și ieșite în porturi a crescut de la an la an. În 1863 au intrat în porturile românești 11 218 vase, cu o capacitate de 1 657 183 de tone, iar în 1871 numărul vaselor intrate în porturi a crescut la 13 363, cu o capacitate de 2 143 249 de tone[24]. Produsele care se exportau din România pe calea apei erau în special cerealele. În 1871, din întregul export, cerealele au ocupat 81,90% [25]. Țările în care se făceau exporturile pe calea apei erau Imperiul otoman, Austro-Ungaria, Franța, Italia, Rusia.

În ceea ce privește importul, pe nave se aduceau în special produse de consumație : textile de bumbac și lînă, pielărie, coloniale, iar, către sfîrșitul secolului, fabricate din fier.

Cu toate progresele înregistrate, în calea dezvoltării porturilor românești mai existau încă piedici. Veniturile porturilor erau date în arenda antreprenorilor, prin licitații organizate periodic [26]. Antreprenorii aveau tot interesul de a obține sume cît mai mari în perioada cît aveau arendate veniturile porturilor și manifestau mai puțin interes pentru întreținerea sau mărirea instalațiilor portuare.

De asemenea, politica vamală inaugurată după 1875 a avut efecte negative pentru comerțul dunărean. Avantajele acordate Austro-Ungariei și Germaniei prin convenția comercială și prin tarifele de transport favorizau comerțul de uscat în dauna celui maritim [27].

De avantajele navigației și comerțului pe Dunăre, România a beneficiat în mică măsură. Mai mult ca în oricare alt domeniu, capitalurile austro-ungare, franceze, engleze, germane au acaparat comerțul pe Dunăre

---

[20] *Camera de comerciu și industrie Galați. Al IV-lea Congres al camerilor de comerciu și industrie din România*, Galați, 1904, p. 75.

[21] I. G. Munteanu, *Porturile noastre maritime*, Galați, 1935, p. 5.

* În anul 1869, Prefectura județului Vlașca propune Ministerului lucrărilor publice ca să nu mai dea voie căruțașilor să vină cu produse în portul Giurgiu dacă nu au coviltir la căruțe pentru a apăra produsele de degradare (Arh. St. Giurgiu, fond. Prefectura județului Vlașca, dos. 147 1869, f. 34).

[22] *Registrul istoric al portului T. Măgurele*, p. 2.

[23] Arh. Direcției regionale NAVROM-Brăila, dos. secret 4 1873, p. 2.

[24] *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 463—468.

[25] *Ibidem*.

[26] Arh. St. Giurgiu, fond. Prefectura județului Vlașca, dos. 220/1878, nenumerotat.

[27] Antreprenorii care aveau în arendă veniturile porturilor nu au respectat întru totul convenția comercială dintre Austro-Ungaria și România. Din această cauză, consiliul general al Austro-Ungariei a intervenit de mai multe ori la Ministerul de Externe, acuzînd porturile că prejudiciază exportul Austro Ungariei în România (Arh. St. Giurgiu, fond. Prefectura județului Vlașca, dos. 237/1878, p. 1).

www.dacoromanica.ro

după slăbirea monopolului turcesc *. În aproape toate porturile au apărut şi s-au înmulţit agenţiile de vapoare ale firmelor străine, care se întreceau în monopolizarea produselor şi în exportul lor spre alte ţări şi continente.

Un mijloc de acaparare a navigaţiei şi a comerţului dunărean l-a constituit Comisia economică a Dunării, înfiinţată prin tratatul de pace de la Paris din 1856, ca urmare a războiului Crimeii. Protestele unor elemente înaintate ale timpului, în frunte cu Mihail Kogălniceanu, nu au fost ascultate. Permanentizînd existenţa C.E.D. şi mărindu-i atribuţiile, marile puteri occidentale au impus şi taxe convenabile şi regulamente de navigaţie. România nu avea libertatea de a se folosi în voie de apele sale datorită jugului otoman, pe de o parte, şi infiltrării statelor apusene în problemele navigaţiei dunărene, pe de altă parte.

Condiţii mult mai favorabile pentru dezvoltarea mijloacelor de navigaţie româneşti se creează o dată cu obţinerea independenţei naţionale.

2. DEZVOLTAREA PORTURILOR ROMÂNE DE LA RĂZBOIUL DE INDEPENDENŢĂ PÎNĂ LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Porturile şi mijloacele de transport româneşti s-au dezvoltat mult mai rapid ca în etapa anterioară războiului, pe măsură ce se dezvoltau industria şi comerţul intern şi extern şi se încheiau noi convenţii comerciale. În aproape toate porturile au fost luate măsuri pentru amenajarea bazinelor şi a cheiurilor, s-au mărit spaţiile de depozitare a mărfurilor şi cerealelor. În anul 1881, printr-un proiect de lege s-a hotărît construcţia docurilor din Galaţi, Brăila şi Constanţa. La Galaţi s-a construit şi bazinul docurilor, mărindu-se considerabil capacitatea de încărcare şi descărcare a navelor[28]. Pentru depozitarea cerealelor s-a construit o mare magazie, cu 338 de silozuri (celule) exagonale, iar pentru mărfuri — o clădire cu două etaje [29]. Bazinul docurilor cu silozurile sale au fost special amenajate pentru import, iar bazinul pentru cherestea a fost amenajat special pentru exportul de cherestea, fiind singura instalaţie de acest fel din ţară [30].

Avînd în vedere poziţia geografică a portului şi însemnătatea sa economică, la Galaţi s-au înfiinţat în anul 1893 de către patronii D.S. Fernic şi asociaţii săi, D.D. Teodor Guiller şi I. Pomgollat, „Uzinele de construcţiuni mecanice şi turnătorie de fier şi bronz", germenele viitorului şantier naval de mai tîrziu, cu 60 de lucrători la început, în majoritate străini, şi cu 12 CP [31]. Încetul cu încetul, şantierul s-a dezvoltat, mărindu-şi instalaţiile şi capacitatea de lucru şi formîndu-şi un personal românesc. În 1897, şantierul a fost dotat cu un doc plutitor, extinzîndu-se activitatea sa pro-

* Prima mare societate de transport pentru călători şi mărfuri pe Dunăre, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost austriacă şi a început să funcţioneze în 1851 (Arh. St. Bucureşti, fond. Ministerul de Război, dos. 587 1851, f. 2). Monarhia austriacă a făcut mari sforţări pentru a-şi păstra hegemonia pe Dunăre (vezi N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1925, p. 181).

[28] Arh. St. Galaţi, fond. Căpitănia portului Galaţi, dos. 1 1891, f. 91.

[29] Gh. N. Munteanu, *Galaţi*, Galaţi, 1927, p. 103.

[30] Emil Codreanu, *Redresarea portului Galaţi*, Galaţi, 1927, p. 4.

[31] *Şantierele române de la Dunăre. Societatea anonimă. 1893—1920*, Bucureşti, 1921, p. 3—4.

www.dacoromanica.ro

ductivă. Tot la Galaţi s-a amenajat Arsenalul marinei militare şi s-a mărit Întreprinderea „Götz", una dintre cele mai mari fabrici de cherestea din Europa.

În Arsenalul marinei se făceau reparaţii la navele militare şi construcţii de bărci şi de şalupe. Printre cele mai însemnate lucrări ale sale au fost, în 1898, reparaţia generală şi călăfătuirea crucişătorului „Elisabeta", a torpilorului „Alexandru cel Bun", a canonierelor „Bistriţa", „Siretul" şi „Oltul", precum şi transformări diverse la iahtul „Ştefan cel Mare" [32].

O dezvoltare însemnată a cunoscut-o portul Brăila *. Pînă în 1891 au fost date în folosinţă bazinul, cheiurile [33], mai multe magazii şi antrepozite [34]. La docuri s-au realizat pînă la sfîrşitul secolului pereul** danelor I-IV [35]. În port se mai fac, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, diferite lucrări de îmbunătăţire a transporturilor şi operaţiilor de încărcări şi descărcări ca : pavaje pe lîngă magaziile de cereale, linii ferate între magazii şi port. După inaugurarea silozurilor a crescut considerabil transportul în port [36]. Portul avea din 1894 un remorcher şi din 1895 o navă pentru dragaj.

Noi amenajări se fac, în această perioadă, şi la Giurgiu : o construcţie importantă a fost dragarea, în 1896, a canalului Sf. Gheorghe, apoi lucrările de modernizare a portului, prin construcţia unei platforme şi a două aripi de sprijinire a cheiului ; s-au mai realizat o cale ferată, stîlpi de pripoane la chei, pavaje în port şi iluminarea acestuia cu 46 de felinare. Canalul din faţa cheiului a fost transformat apoi într-un bazin, cheltuindu-se suma de 2 500 000 de lei. Ieşirea din bazin era asigurată prin dragaje permanente de către serviciul hidraulic din Giurgiu [37]. Pînă la sfîrşitul secolului s-au realizat digul de lemn şi piatră, două pontoane metalice şi două platforme pentru instalarea pontoanelor [38] şi s-a cumpărat un atelier flotant de reparaţii navale de la o societate engleză [39]. Locul atelierului din scînduri este luat, în 1899, de un atelier mai mare, din zidărie, cu o sală de maşini şi cu cazan cu aburi, de atelierul pentru lucrări în fier şi o sală pentru lucrări în lemn [40].

Portul avea în 1897 o divizie de dragaje, cu un parc de nave, compus din : remorcherele „Pasărea" şi „Maria", navele dragoare „Borcea" şi „Ialomiţa" şi şalupele „Mangalia", „Brateşul" şi „Smîrdan". La acestea se mai adaugă în anul următor nava dragă „Corabia" şi remorcherul

[32] Arh. M.F.A., fond. Inspectoratul general al marinei, Inv. 1225/1898—1899, dos. 3/280, nenumerotat.

* Prima delimitare a portului a fost făcută în 1879 şi a doua mai precisă şi pe o mai mare întindere în anul 1894 (Arh. Direcţiei regionale Navrom Brăila, dos. secret, *Monografia portului Brăila*, p. 4).

[33] *Registrul istoric al portului Brăila*, p. 28.

[34] Arh. Direcţiei regionale NAVROM-Brăila, dos. secret nr. 4, *Monografia portului Brăila*, p. 2.

** Pereu (pereuri) este un strat de piatră care căptuşeşte o suprafaţă de teren înclinată.

[35] *Registrul istoric al portului Brăila*, p. 2.

[36] Vezi „Septemana" (Brăila), I (1894), nr. 4 din 15 decembrie.

[37] Arh. st. Giurgiu, fond. Primăria oraşului Giurgiu, dos. 13 1898, p. 27.

[38] „Luptătorul" (Giurgiu), III (1901), nr. 2 din 2 decembrie, p. 27; Arh. St. Giurgiu, fond. Primăria oraşului Giurgiu, dos. 8 1893, f. 139.

[39] Arh. căpitănici portului Giurgiu, manuscris : *Date legate de istoricul portului Giurgiu.*

[40] Arh. căpitănici portului Giurgiu, *Istoricul şantierului Diviziei de dragaj din Giurgiu*, p. 1.

www.dacoromanica.ro

„Dunărea" [41]. În 1899 s-au mai cumpărat navele dragoare „Vîrciorova" şi „Severin", macaraua „Cioroiu" şi pontoanele ridicătoare nr. 1 şi 2 [42].

Lucrări de modernizare au fost făcute după 1880 şi în porturile Tr.-Măgurele, Corabia şi Calafat. Tot acum s-a înfiinţat şi portul Zimnicea*.

Portul Tr.-Măgurele pînă în 1883 a fost lipsit de orice construcţie. După această dată s-a făcut cheiul de lemn, care a fost înlocuit după 1900 cu un chei de piatră [43]. În 1889 a început construirea cheiului de lemn al portului Corabia şi liniei ferate Corabia — Piatra-Olt, care au contribuit mult la dezvoltarea economică a acestei regiuni [44]. Ca şi în celelalte porturi, în portul Calafat s-a făcut între 1883 şi 1885 un chei din lemn, care a fost înlocuit după cîţiva ani cu unul din piatră [45]. Pînă la sfîrşitul secolului se fac noi amenajări cheiului, pereului şi platformelor etc. [46].

Lucrări noi se fac şi în portul Tr.-Severin. În 1891 au fost construite : cheiuri din piatră, a căror fundaţie se începuse încă din 1883, două magazii de mărfuri şi o marchiză a serviciului hidraulic [47].

Pentru repararea parcului de vase cu care se făcea transportul de sare în Serbia, Regia monopolurilor statului cumpără în iulie 1893 şantierul naval de la Societatea austriacă D.D.S.G., la suma de 240 000 lei [48]. La început, şantierul a făcut numai reparaţii de nave, însă mai tîrziu trece la o construcţie de navă fluvială.

O atenţie deosebită este acordată de statul român dezvoltării portului Constanţa. La 29 martie 1885 s-a votat o lege pentru un credit de 21 milioane de lei în vederea construcţiei portului [49]. Lucrările, încredinţate firmei „Adrien Hallier", au fost începute în primăvara anului 1896 [50]. Pînă în anul 1904 s-au realizat diguri în lungime de 1 381 m, cheiuri, farul mare, două faruri mici, sirena şi farul de la Tuzla. Statul român a cumpărat de la englezi toate instalaţiile portuare din Constanţa. În cadrul Serviciului de construcţie al portului funcţiona în 1900 şi un atelier de reparaţii diverse [51]. Cu toate amenajările făcute, portul Constanţa continua să rămînă în urma porturilor Galaţi şi Brăila în ceea ce priveşte exporturile României [52]. Chiar şi după cumpărarea de către statul român a liniei

---

[41] Arh. căpităniei portului Giurgiu, *Istoricul şantierului Diviziei de dragaj din Giurgiu*, p. 1 2.

[42] *Ibidem.*

* Portul Zimnicea se împărţea în două puncte, „Chichineţul" şi „Zătoaica". Cînd apele erau mari, încărcăturile se făceau la nord de Ostrovul Bujorescu, numit „Adana Turcească". Aici s-a făcut şi un mic chei de lemn, denumit „La sărărie". De-abia în anul 1900 au fost abandonate aceste puncte şi portul a fost mutat pe locul unde se află astazi (*Registrul istoric al portului T. Măgurele*, p. 1).

[43] *Registrul istoric al portului T. Măgurele*, p. 1.

[44] *Registrul istoric al portului Corabia*, p. 10.

[45] *Registrul istoric al portului Calafat*, p. 2.

[46] Arh. Serviciului NAVROM, portul Calafat, dos. Construcţia cheiului, pereului şi platformelor 1898—1908.

[47] *Registrul istoric al portului T. Severin*, p. 4.

[48] *Ibidem.*

[49] „Monitorul oficial" (1885), nr. 1 din 2 aprilie.

[50] M. D. Ionescu, *Cercetări asupra oraşului Constanţa*, Bucureşti, 1897, p. 5.

[51] Arh. St. Bucureşti, fond. Ministerul Lucrărilor Publice, dos. 3 1900, f. 13.

[52] Vezi Gheorghe Halchiopol, *Chestiunea porturilor Galaţi, Brăila şi Constanţa*, Bucureşti, 1906, p. 10—20.

www.dacoromanica.ro

ferate Cernavodă—Constanţa, în 1881, şi după construcţia podului de la Cernavodă, în 1895, Constanţa rămîne în urma porturilor Galaţi şi Brăila[53].

Din 1879 şi pînă în 1903, adică într-un interval de 25 de ani, tonajul total al bastimentelor intrate şi ieşite din porturile Brăila, Galaţi şi Constanţa a fost următorul [54] :

Porturile	Tonaj bastimente intrate	Tonaj bastimente ieşite
Brăila	41 459 112 tone	41 900 540 tone
Galaţi	30 072 371 „	29 409 372 „
Constanţa	8 270 929 „	8 279 295 „

După cum rezultă din acest tabel, tonajul Brăilei este superior Galaţiului cu 28%, iar Constanţei cu 80%. La rîndul său, tonajul portului Galaţi este superior portului Constanţa cu 75%.

După deschiderea canalului Sulina, s-a reconstruit şi portul Sulina, unde se făceau încă numeroase transbordări de cereale din şlepuri în vase de mare [55]. Aici erau, în 1902, 23 de agenţi de vapoare [56].

Foarte puţin s-a dezvoltat portul Tulcea. Dintr-un raport al căpitanului de port către Inspectorul navigaţiei aflăm că portul avea în 1908 nişte diguri scurte şi nu putea satisface cererile tot mai mari şi numeroase ale armatorilor. De aceea se făceau încărcări zilnice, fără pauze, nemairămînînd timp pentru întreţinerea digurilor şi a portului [57]. Întreţinerea porturilor a fost o problemă nerezolvată în întregime pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Cărăuşii poposeau direct pe platformele portuare. Personalul căpităniilor nu putea ridica operativ gunoaiele [58].

Ca urmare a lucrărilor de dezvoltare şi perfecţionare a porturilor a sporit considerabil capacitatea acestora de primire, de încărcare şi descărcare a navelor. Din statisticile oficiale ale vremii reiese că numărul navelor intrate în porturi şi deci şi al capacităţii de manevrat mărfuri şi cereale a crescut de la an la an. Astfel, numărul navelor intrate în porturi a crescut de la 9 585 în 1860 [59], la 17 486 în 1879 [60], iar în 1897 s-a ridicat la 33 934 [61]. Întîietatea în ceea ce priveşte exportul a continuat să fie deţinută de portul Brăila, iar în ceea ce priveşte importul de portul Galaţi. De pildă, în portul Brăila au intrat în 1879 2192 de nave, iar numărul acestora a crescut la 5 204 [62] în 1889. Media descărcărilor zilnice în portul Brăila a crescut de la 145 de vagoane în 1882 la 615 vagoane în 1896[63].

---

[53] „Gazeta Brăilei", I (1904), nr. 15 din 16 august.

[54] „Bursa", I (1904), nr. 109 din 14 august, p. 670.

[55] „Marea" (1933), nr. 1 din 1 aprilie.

[56] Arh. St. Galaţi, fond. IGNP, dos. 8/1902, f. 190.

[57] Arh. St. Galaţi, fond. IGNP, dos. 4/1901, f. 19.

[58] *Ibidem*, dos. 20/1901, f. 54.

[59] *Statistica României*, Iaşi, 1898, p. 381—382.

[60] Moise N. Pascu, *Cartea judeţului Covurlui*, Bucureşti, 1891, p. 252.

[61] *Mişcarea porturilor 1896—1897*, Galaţi, 1898, pp. 21—24.

[62] *Mişcarea porturilor 1879—1889*, Bucureşti, 1890, pp. 4—18.

[63] I. G. Munteanu, *Porturile noastre maritime*, Galaţi, 1935, p. 4.

www.dacoromanica.ro

Aceasta a fost şi cauza existenţei unui număr mult mai mare de muncitori portuari în Brăila decît în celelalte porturi româneşti. Principalele porturi dunărene, Brăila şi Galaţi, au ajuns la o anumită specializare în ceea ce priveşte natura exporturilor. Galaţiul a devenit portul de export al lemnului şi Brăila al cerealelor.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, porturile româneşti erau în plin proces de reconstrucţie şi modernizare. O dată cu porturile se dezvoltă şi mijloacele de navigaţie ale României. Pe Dunăre şi Marea Neagră apar tot mai multe nave sub pavilion naţional ale celor două servicii de navigaţie româneşti : N.F.R. şi S.M.R., şi ale particularilor. N.F.R. avea un parc de 6 nave de călători, 5 nave de mărfuri şi 50 de şlepuri [64]. S.M.R. era deservit de două nave poştale, o navă mixtă, „Medeca", 5 nave de mărfuri : „Dobrogea", „Bucureşti", „Iaşi", „Turnu-Severin" şi „Constanţa", două şalupe şi patru remorchere [65]. Navele de pasageri şi de mărfuri deserveau 3 linii de navigaţie spre Occident[66].

Spre sfîrşitul secolului au sporit cantităţile de mărfuri importate şi, mai ales, exportate prin porturi cu mijloace de navigaţie româneşti şi transporturile de călători pe calea apei.

Creşterea volumului de mărfuri manevrate, înmagazinate, încărcate sau descărcate din nave a determinat nevoia unui număr tot mai mare de braţe de muncă în porturi. Spre deosebire de alte oraşe ale ţării, în porturi s-au concentrat mase mari de oameni în căutare de lucru şi în speranţa unui trai mai bun. Cu toată creşterea traficului comercial, porturile nu au putut să satisfacă cererile de angajare ale numeroşilor lucrători, care apăreau mai ales în timpul verii şi toamna, cînd erau condiţii prielnice de navigaţie.

Nivelul de trai al muncitorilor portuari rămîne scăzut, nefiind în pas cu perfecţionările tehnice ce se fac în porturi.

Munca din porturi nu era reglementată. Lucrătorii erau la discreţia şi bunul plac al exportatorilor, al vătafilor, al armatorilor şi al căpitanilor de nave şi de porturi. Muncitorii de port nu aveau ore fixe de lucru, nici un salariu stabil. În porturi, iarna exista aşa-numitul sezon mort, cînd Dunărea îngheţa şi operaţiile se întrerupeau. Navigaţia fiind întreruptă, nu se mai făceau încărcări şi descărcări de nave.

Numărul mare de muncitori flotanţi contribuia la ascuţirea conflictelor, la adîncirea contradicţiilor de clasă. Goana după lucru în perioada de trafic intens, din timpul verii şi toamnei, agrava sărăcia şi mizeria din porturi.

Exploatarea fără margini din partea patronilor exportatori, a vătafilor şi a magazinerilor a determinat apariţia şi dezvoltarea unei puternice mişcări a muncitorilor portuari pentru cucerirea unor condiţii mai bune de muncă şi de viaţă. De la forme şi metode paşnice de luptă, muncitorii portuari ajung la mari acţiuni greviste şi la conflicte sîngeroase cu organele statului burghez. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, porturile româneşti devin, în afară de importante centre comerciale, şi puternice centre muncitoreşti.

[64] „Economia naţională", XIII (1889), nr. 21 din 20 mai, p. 461.
[65] *Dare de seamă asupra exploatării S.M.R. pe timp de 12 ani*, Bucureşti, 1908, p. 7.
[66] N. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului XX*, Bucureşti, 1904, p. 898.

www.dacoromanica.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA" ÎN ANUL 1971

În ziua de 15 ianuarie 1972 a avut loc la Institutul de istorie „N. Iorga" al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şedinţa de analiză a rezultatelor activităţii desfăşurată în 1971 şi a planului pe anul 1972. Publicăm mai jos darea de seamă prezentată de directorul Institutului — prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu.

★

Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga" s-a desfăşurat în anul 1971, în condiţiile unor exigenţe sporite, generate de spiritul înnoitor al documentelor Partidului Comunist Român, publicate şi dezbătute larg în cea de-a doua jumătate a anului trecut. Aceste documente au determinat examinarea lucidă, conştientă, responsabilă a rezultatelor activităţii noastre şi stabilirea unui program care prin prevederile lui, traduse în fapte, să marcheze creşterea rolului istoriei în educaţia patriotică, socialistă a maselor. Redarea bogăţiei de conţinut a istoriei cu scopul de a instrui şi a educa generaţiile de tineri în spiritul dragostei pentru făuritorii istoriei este marea datorie a instituţiei noastre, a obştii largi a istoricilor.

Parte integrantă din teoria revoluţionară, care luminează drumul nostru înainte, istoria, în înţelegerea ei marxist-leninistă dovedeşte capacitatea creatoare şi de luptă pentru mai bine a poporului român, arată că progresul istoric este de neînvins.

Prin lucrările publicate în anul 1971, realizate în planul Institutului sau în afara planului, membrii Institutului „N. Iorga" au adus contribuţii, în unele cazuri deosebit de valoroase, la progresul istoriografiei româneşti, la afirmarea ei pe plan internaţional.

Dintre apariţiile editoriale importante ale anului 1971 şi de care sînt legate numele cercetătorilor institutului amintim sintezele: *Istoria României. Compendiu*, ed. a II-a, sub red. prof. univ. Miron Constantinescu, C. Daicoviciu, Şt. Pascu (colaboratori din institut: Al. Porţeanu şi I. M. Oprea), *Storia del populo romeno*, Editori Riuniti, Roma, sub red. acad. A. Oţetea (colaboratori din institut: Şt. Ştefănescu, Ş. Papacostea, Fl. Constantiniu şi I. Chiper), *Din istoria Dobrogei*, vol. III (coautor Şt. Ştefănescu); **monografiile**: *Oltenia sub stăpînirea austriacă 1718—1739* (autor Ş. Papacostea), *Problema agrară în timpul revoluţiei de la 1848 din Ţara Românească* (autor Apostol Stan), *Neagoe Basarab* (autor Manole Neagoe); **culegerile de studii** *Împotriva fascismului* (colaboratori din institut: V. Liveanu, I. Chiper, Matei Ionescu, Tr. Udrea), *Studii de istorie contemporană* (în limba franceză), vol. II (colaboratori: V. Liveanu, M. Rusenescu, E. Cimponeriu, Tr. Udrea), *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. II (colaboratori din institut: D. Berindei, E. Campus, V. Teodorescu, P. Oprescu, V. Netea,

„STUDII", tomul 25, nr. 2, p. 325–377, 1972.
www.dacoromanica.ro

I. M. Oprea); *Relațiile româno-bulgare de-a lungul veacurilor* (colaborator Șt. Ștefănescu); **publicațiile de izvoare**: *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551—1553* (cu un substanțial studiu istoric introductiv de L. Demény), *Călători străini despre țările române*, vol. III (îngrijit de M. Holban, M. Alexandrescu-Dersca și P. Cernovodeanu), *Vatra Bălceștilor. Studiu și documente* (Cornelia Bodea și P. Cernovodeanu), *Războiul pentru independență națională 1877—1878. Documente militare* (coautor, D. Berindei); **instrumentele de lucru** deosebit de necesare cercetării istorice: *Cum măsurau strămoșii* (autor, N. Stoicescu); *Dicționarul marilor dregători în Țara Românească și Moldova, secolele XIV—XVII* (autor N. Stoicescu); *Bibliografia analitică a periodicelor*, vol. II, partea a II-a (colaborator din institut: D. Berindei); *Din cronica unor zile istorice* (autori: V. Liveanu, Ec. Cimponeriu, Tr. Udrea, M. Rusenescu).

Planul de cercetare științifică al Institutului în anul 1971 a prevăzut concentrarea eforturilor potențialului de cercetare pe cîteva probleme fundamentale: relațiile dintre țările române, istorie social-economică, istorie politică, istoria instituțiilor, a culturii și a ideilor, locul României în istoria universală, relațiile externe ale României.

A fost parțial realizată tema: 1. *Relațiile dintre țările române în secolele XVII—XVIII* (autori: C. Șerban, Al. Gonța, M. Neagoe, I. Bidian). Din motive obiective, doi dintre autori (Al. Gonța și M. Neagoe) nu și-au putut încheia contribuțiile lor. Ceilalți membri ai colectivului au predat studiile la termenul prevăzut. Partea elaborată de C. Șerban evidențiază continuarea, în forme noi, a politicii lui Mihai Viteazul, precum și intensificarea relațiilor economice dintre țările române în secolul al XVIII-lea, în pofida măsurilor protecționiste instituite de către Curtea din Viena. Documente inedite din arhivele Sibiului și Brașovului i-au permis lui Iancu Bidian să lărgească mult problematica schimbului de mărfuri dintre țările române.

Au fost încheiate temele:

Economia agrară în Moldova și Țara Românească în feudalismul timpuriu (80 p.) (autor, Șt. Olteanu) din care se desprind rezultate însemnate despre inventarul și practicile agricole.

Mișcări de populație între cele trei țări române în evul mediu (326 p.) (autor, I. Corfus), sînt evidențiate noi aspecte ale mobilității sociale, îndeosebi ale transhumanței pentru prima jumătate a sec. XIX.

Tocmelile agricole (1866—1907) (400 p.) autor Gh. Cristea. În lucrare este tratat istoricul legislației agrare excepționale de după reforma din 1864, condițiile reale ale adoptării legilor de învoieli agricole, precum și aspectele multiple și complexe ale aplicării acestor legi. Este pus într-o lumină nouă conținutul de clasă al raporturilor dintre moșieri sau arendași și țărani, reflectat în contractele de învoieli agricole.

Istoria prețurilor din Țara Românească în secolele XIV—XVII (350 p.) (autori: D. Mioc, Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino). Lucrare nouă, prin problematica ei, în istoriografia românească, este o importantă contribuție la istoria economiei naționale, subliniază specificul fenomenului românesc în cadrul celui general european asupra căruia există în ultima vreme o bogată literatură. Cercetarea continuă, tema fiind extinsă pînă la 1774 (pacea de la Kuciuk-Kainargi).

Politica internă a domniei în prima treime a secolului al XVII-lea (80 p.) (autor-Lia Lehr). Se arată că a existat — contrar unor afirmații făcute în literatura noastră recentă — o strînsă colaborare între domn și boierime în cîrmuirea țării și nu o substituire a unui grup de boieri autorității centrale.

Emigrația românilor după 1848 și unitatea națională (400 p. + 600 documente în anexă) (autor-C. Bodea). Un bogat material inedit îi permite autoarei să reliefeze atît curentele din sînul emigrației pașoptiste, cît și marile acțiuni întreprinse de aceasta pentru atingerea idealului unității naționale. Sînt aduse date noi referitoare la propaganda națională în Apus, la lupta pentru realizarea idealului național, la proiectele de confederare dunăreană din anii 1850—1853 și la cristalizarea programului și a mijloacelor de înfăptuire, pe cale revoluționară și pe etape, a unității naționale.

www.dacoromanica.ro

Lupta națională a românilor din Transilvania (600 p.) (autor — V. Netea). Lucrarea înfățișează acțiunile de ordin politic, economic și cultural din anii 1850—1875 și îndeosebi organizarea învățămîntului, a presei, ca forme de luptă națională.

Guvernarea național-țărănistă în anii 1932—1933 (70 p.) (autor — Venera Teodorescu) sînt analizate frămîntările dintre diferitele partide politice burgheze, rolul monarhiei în cadrul acestor frămîntări, interesele de clasă, reacția maselor față de măsurile antipopulare ale guvernului.

Organizațiile fasciste în România 1933—1938 (130 p.) (autor—I. Chiper). Este evidențiată baza de clasă îngustă a fascismului, factorii care au determinat ascensiunea organizațiilor fasciste și relațiile dintre ele și sprijinitorii lor interni sau externi. Se demonstrează că aceste organizații au rămas, de fapt, instrumente de manevră ale altor forțe politice, interne sau externe, care se întîlneau pe o platformă antidemocratică, antimuncitorcască, anticomunistă. Mișcarea antifascistă condusă de P.C.R. a făcut imposibilă instaurarea unui regim fascist în anii 1933—1937 în România.

Situația internă a României (sept. 1940—august 1944) (200 p.) autor — Tr. Udrea. Sînt analizate trăsăturile și diversele faze ale guvernării antonesciene; se demonstrează că pregătirea insurecției naționale antifasciste s-a făcut în condițiile unei situații revoluționare în România, care s-a accentuat în mod deosebit, începînd cu iarna anului 1943—1944. Se aduc date noi referitoare la rolul P.C.R. în făurirea unui larg front patriotic antifascist, ceea ce a permis ca la 23 August 1944 majoritatea covîrșitoare a poporului român să participe activ la succesul insurecției.

P.C.R. în viața politică a României, temă inclusă în planul de cercetare al institutului pentru marcarea semicentenarului P.C.R., a fost realizată printr-o serie de studii ca: *Particularități ale strategiei politice a P.C.R. în revoluția populară. Revendicările imediate și obiectivul final* de V. Liveanu, *Acțiuni ale Partidului Comunist Român pentru făurirea Frontului Patriotic antifascist (1941—1944)* de Traian Udrea, *Relațiile P.C.R. cu alte partide politice în anii 1923—1928* de M. Rusenescu, *Alegerea deputaților B.M.T. în parlament (iunie 1931)* de Venera Teodorescu și *Atitudinea P.C.R. față de politica externă a României (1933—1940)* de I. Chiper. Primele trei studii au fost publicate în revista „Studii" și, într-o formă modificată, în vol. II din *Etudes d'Histoire contemporaine de la Roumanie*. Ultimele două studii au stat la baza elaborării unor comunicări și vor fi publicate în viitor.

Instituții de drept internațional în țările române (220 p.) (autori: Gh. Cronț, Al. Herlea, C. Bucșan și Ana Popescu). Pe baza unui amplu material documentar este tratată suveranitatea țărilor române în raporturile diplomatice cu alte state; se confirmă o dată mai mult, spiritul de toleranță existentă în țările române în evul mediu față de străini, precum și politica țărilor române de cooperare cu alte state.

Mentalități colective în lumea medievală (60 p.) (autor—Florin Constantiniu). Autorul a urmărit, mai ales pe baza izvoarelor privind răscoala lui Horea, psihologia țărănimii răsculate și a încercat să surprindă aspectele comune cu mișcările țărănești din Europa medievală.

Istoriografia românească între cele două războaie mondiale (autor—V. Liveanu). Se relevă progresul cercetărilor istorice după 1918 și se prezintă diversele orientări din istoriografia românească interbelică, figura dominantă a lui N. Iorga și grupul de cercetători care i-au rămas apropiați de-a lungul întregii perioade; se analizează activitatea cercului de la „Revista istorică română", școala de la Cluj și școala de la Iași, preocupările metodologice și teoretice ale principalilor istorici din perioada interbelică. Cu toate că în ansamblul istoriografiei tendința dominantă din punct de vedere al concepțiilor generale era idealismul obiectiv, se constată, în același timp, influența marxismului asupra istoricilor din țara noastră și începutul dezvoltării istoriografiei marxiste, promovate de P.C.R.

Nicolae Iorga — istoric al culturii (autor — N. Liu), temă inclusă pentru cîteva luni în planul pe anul 1971, a fost realizată sub forma unei comunicări prezentate în sesiunea institutului din iunie 1971.

www.dacoromanica.ro

Legăturile dintre revoluția din Principate și cea din Franța în anul 1848 (80 p.) (autor — Tr. Ionescu). Este arătată însemnătatea mediului social francez, ca școală revoluționară pentru viitorii conducători ai revoluției din Moldova și Țara Românească, precum și raportul dintre această experiență și programul revoluției din Principate; este studiată politica externă a guvernului revoluționar în raport cu Franța, încercarea de a obține concursul guvernului francez și eșecul final al acestei tentative; este analizată atitudinea Franței neoficiale, a opiniei publice și a presei, față de situația Principatelor.

Relațiile româno-engleze (1859—1877) autor — Beatrice Marinescu. Autoarea s-a străduit să fixeze rolul Angliei în desfășurarea evenimentelor internaționale, care au influențat lupta pentru unire a Principatelor Române. Parte integrantă a politicii sale față de Imperiul otoman, atitudinea Angliei în problema unirii se explică în funcție de principiul integrității teritoriale a Imperiului otoman, punct cardinal al politicii externe britanice în această epocă. Acceptînd unirea și recunoscîndu-l pe Cuza, Anglia s-a străduit să frîneze tendința spre independență a noului stat și lupta de eliberare a celorlalte popoare aflate sub stăpînirea Porții.

Politica orientală a Veneției în secolul al XV-lea (400 p.) autor — Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru. În cadrul unui studiu de ansamblu, cel dintîi de felul acesta în literatura istorică, se fixează etapele politicii orientale a Veneției, din epoca în care înfrîngerea de la Ankara a deschis criza Imperiului otoman și pînă în vremea marelui război turco-venețian din 1463 1479, care a pus capăt hegemoniei venețiene în Marea Egee. Sînt analizate, în cuprinsul lucrării, mijloacele folosite de Veneția pentru apărarea intereselor ei comerciale în Mediterana răsăriteană și în Marea Neagră și conexiunea dintre această politică și ansamblul poziției internaționale a Republicii lagunelor.

Metode noi în cercetarea istorică. Aplicarea matematicii (autori: V. Liveanu, M. Rusc nescu, V. Medeleanu, C. Moței). Tema a fost valorificată în revista „Studii", nr. 2/1971, p. 307—332, în volumul *Mathematics in Archaeology and Historical Sciences*, Edinburg, 1971 și prin comunicări științifice susținute cu prilejul diferitelor sesiuni la București și Iași. S-a conturat posibilitatea elaborării unui model matematic complex care indică acțiunile și interacțiunile factorilor determinanți ai variației arenzii țărănești. Acest model pune în lumină unele legități mai generale ale sistemului muncii în dijmă.

Introdusă în plan cu caracter experimental, tema *Aplicarea matematicii în istorie* a căpătat extensiune și devine posibilă publicarea unui volum de studii în această direcție cu condiția rezolvării optime a accesului la un calculator. Multe din datele strînse pînă acum nu au putut fi valorificate din cauza greutăților de acces la calculator. Centrul de calcul al Universității din București a oferit, în limita posibilităților, tot sprijinul. Atitudinea conducerii centrului constituie nu numai un gest de stimulare a unor tendințe moderne în cercetarea întreprinsă, ci și un model de colaborare între două instituții științifice. Pentru a dezvolta preocupările în direcția *aplicării matematicii în istorie* este necesară angajarea unui matematician programator la institut.

În cadrul temelor privind *colecții de izvoare* și *instrumente de lucru* a fost încheiat, potrivit prevederilor de plan, volumul III din seria B., Țara Românească (1526—1535) al *colecției: Documenta Romaniae Historica*, întocmit de un colectiv condus de D. Mioc. Volumul, pregătit în cadrul seminarului de paleografie slavă, evidențiază scrupulul științific al echipei de paleografie din institut. Un efort ce merită subliniat, au depus la alcătuirea indicilor Olimpia Diaconescu, Marieta Rădulescu și Mircea Grosu, care, deși au primit și alte sarcini, au încheiat lucrarea în bune condițiuni.

Din *colecția Hurmuzaki* au fost încheiate volumele:

a) *Rapoartele consulare engleze (1800—1834)*, volum întocmit de Paul Cernovodeanu. Documentele aduc lămuriri în probleme ca, poziția Principatelor în cadrul antagonismului anglo-francez în epoca războaielor napoleoniene, atitudinea diplomației engleze față de mișcarea revoluționară de la 1821 și politica guvernelor britanice față de țările române în perioada 1828—1834 în cadrul divergențelor anglo-ruse în problema orientală.

www.dacoromanica.ro

b) *Rapoartele consulare ruse în anii 1821—1827*, volum întocmit de Lucia Taftă, coordonator P. Cernovodeanu. Materialul documentar aduce prețioase date cu privire la cunoașterea evenimentelor din 1821 și la situația economică și social-politică a țărilor române din acea vreme.

Dicționar de instituții și de termeni medievali (1800 p.) autori: O. Sachelarie (coordonator al lucrării), Al. Constantinescu, Tudor Voinea, Dan Lăzărescu. Discutat recent în consiliul științific, în vederea trimiterii la tipar, este un instrument de lucru de mare utilitate, a cărui nevoie se simte de multă vreme în istoriografia noastră.

Au fost modificate, în urma analizei în consiliul științific a situațiilor concrete intervenite, termenele de predare ale cîtorva lucrări: *Istoria armatei române în secolul al XVIII-lea și prima treime a secolului al XIX-lea* (autor—C. Rezachevici); *Circulația monetară în Țara Românească și Moldova sec. XIV—XVII* (autor — N. Stoicescu); *Procesul consolidării statului național român* (autor — Matei Ionescu); *Social-democrația și problema națională* (autor — Al. Porțeanu); *România în timpul primului război mondial* (autori: A. Iordache, M. Iosa, P. Oprescu); *Industria minieră și muncitorii minieri în anii 1918—1944* (autor — Ec. Cimponeriu).

În urma reorganizării muncii și a primirii de noi sarcini, în urma transferului titularilor de teme la alte institute, a pensionării lor sau a desfacerii contractului de muncă, au fost scoase din plan temele: *Relații culturale între Principate și Transilvania (1869—1900)* (autor—R. Șoimescu — detașată la departamentul de informare, nou înființat); *Descrierea statistică a Principatului Moldovei (1833)* (autor — Alvina Lazea; tema este în lucru la Direcția generală a Arhivelor Statului București, Alvinei Lazea încredințîndu-i-se altă temă); *Gîndirea filozofică în istoriografia românească la sfîrșitul secolului al XIX-lea* (autor — Elena Meves — transferată la cerere la Institutul de filozofie); N. Iorga, *Studii de istorie economică* (sub îngrijirea lui Vasile Mihordea — titularul temei s-a pensionat); *Istoria Banatului în epoca absolutismului luminat* (autor H. Jaeger — căruia i s-a desfăcut contractul de muncă).

S-au desfășurat, potrivit prevederilor de plan, continuînd și în 1972, pregătirea și elaborarea lucrărilor:

Conjunctura internațională premergătoare izbucnirii celui de-al doilea război mondial (autor I. Oprea). Materialul documentar reflectă orientarea cercurilor conducătoare din România, în funcție de condițiile politice interne și externe, de zdruncinarea echilibrului de forțe pe plan european.

Al doilea dictat de la Viena (autor — Eliza Campus). În partea elaborată pînă în prezent sînt analizate antecedentele problemei în perioada imediat premergătoare primului război mondial și în timpul conferinței de pace din 1919—1920. Un loc special, în cadrul acestei analize, îl ocupă politica externă a României în perioada neutralității și problema reintrării României în război, în noiembrie 1918.

Activitatea parlamentară din România în anii 1929—1937 (autori: Venera Teodorescu și I. Chiper). Sînt evidențiate însemnate aspecte ale istoriei contemporane a României).

Relațiile României cu S.U.A. (1916—1920) (autor — I. Stanciu). Materialul documentar reflectă influența exercitată de politica externă americană asupra poziției internaționale a României — îndeosebi la tratatul de pace de la Versailles — și atitudinea țării noastre față de inițiativele politicii americane.

Relațiile României cu Puterile Centrale (1883—1914) (autor—Ș. Rădulescu-Zoner). Sînt studiate condițiile interne și externe care au determinat aderiunea României la Tripla Alianță, evoluția politicii externe românești, în funcție de contradicțiile dintre Marile Puteri.

Forțele armate ale României între 1866—1877 (autor—Radu Vasile) cu importante date inedite cu privire la organizarea armatei române în anii premergători cuceririi independenței de stat.

www.dacoromanica.ro

Curente și grupări politice în România 1859—1876 (autor—Apostol Stan). Se desprinde concluzia că pînă în preajma războiului de independență nu se poate vorbi de existența unor partide politice propriu-zise, organizate pe plan național, ci numai de curente și grupări.

Situația politică din România în 1866 (autor—Gr. Chiriță). Cercetarea s-a soldat cu depistarea unor materiale documentare interesante cu privire la acțiunea politică externă pentru aducerea lui Carol de Hohenzollern, la demersurile întreprinse pentru recunoașterea lui de către Turcia, la situația social-economică și politică internă.

Jurisdicția consulară în Țara Românească în epoca regulamentară (autor—I. R. Neacșu). Sînt arătate ingerințele consulilor în treburile interne ale Principatelor, demersurile cercurilor conducătoare pentru a contracara acțiunile acestor consuli, demersuri care au contribuit la impunerea treptată a autonomiei Țării Românești.

Moldova și Țara Românească în politica habsburgică în sec. XVI (autor — Ștefana Simionescu). A fost redactat un capitol referitor la încercarea Habsburgilor de a atrage Moldova în lupta antiotomană (1527—1538), analizîndu-se interferențele dintre politica moldovenească și habsburgică în legătură cu problema Transilvaniei, a Pocuției și a luptei antiotomane.

Istoria navigației românești pînă la Tratatul de la Adrianopol (autor—S. Columbeanu), domeniu relativ nou de cercetare în istoriografia noastră.

Istoria prețurilor din Țara Românească în secolul al XVIII-lea (autor — Ioana Constantinescu, parte din lucrarea colectivă condusă de D. Mioc).

Mineritul în Transilvania în sec. XII—XIV (autor—Emil Lazea).

Istoricul învățămîntului rural din România (1864—1900) (autor—N. Adăniloaie). Din materialele documentare parcurse, rezultă dificultățile întîmpinate în extinderea învățămîntului la sate, lipsa de fonduri pentru înființarea de școli și pentru plata salariilor, numărul mic al cadrelor cu o pregătire profesională corespunzătoare.

Învățămîntul în Țara Românească în evul mediu (autor—Maria Bălan).

Cultura românească din Banat și legăturile cu celelalte țări române în secolele XVI—XX (autor—I. D. Suciu). Cercetarea izvoarelor documentare evidențiază unitatea culturală a întregului popor român.

Literatura slavă și bizantino-slavă în țările române în secolele XIV—XVII (autor—Radu Constantinescu).

Tiparul în Transilvania în secolul al XVI-lea (tiparul săsesc și maghiar) (autor — L. Dömény).

La izvoare și instrumente de lucru a continuat și va continua și în 1972 activitatea la :

— *Fontes Historiae Daco-Romanae* a) *Izvoare orientale*, volum repartizat colectivului compus din : A. Decei, Monica Gițeiu, I. Ciocîltan ; b) *Izvoare apusene*, volum încredințat unui colectiv compus din : Ș. Papacostea, A. Armbruster, M. Cazacu. c) *Izvoare slave*, capitol încredințat lui Jan Sykora. d) *Repertoria archeologica* (titular Ștefan Olteanu în colaborare cu Institutul de arheologie din București). e) *Izvoare bizantine* (autor—Șerban Tanașoca, de la Institutul de studii sud-est europene).

— *Documenta Romaniae Historica, Seria D, Relații între cele trei țări românești, vol. I* (colaborare a institutului nostru — prin sarcina încredințată șefului sectorului de istorie medie, Damaschin Mioc — cu Institutul de istorie din Cluj și Institutul de istorie din Iași).

— *Inscripții medievale ale României*. a) *Inscripții medievale, vol. II, Oltenia* (C. Bălan în colaborare cu Centrul de cercetare din Sibiu).

— *Însemnări de pe cartea veche și manuscrise*, a) vol. I, *Însemnări de pe cărți și manuscrise din București* (repartizat spre elaborare Aurorei Ilieș).

— *Dicționar istoric de personalități și evenimente din evul mediu* (colectiv format din : O. Sachelarie, Al. Constantinescu, D. Lăzărescu, T. Voinea).

— *Bibliografia istoriei medii a României* (autor N. Stoicescu, ajutat pentru informația maghiară de Al. Herlea, pentru cea germană de A. Gündisch, de la Institutul de istorie din Cluj).

www.dacoromanica.ro

Monumental instrument de lucru, care a presupus o muncă extraordinară, desfășurată pe mai mulți ani.

— *Bibliografia secolului al XIX-lea* (autori : N. Liu, Rodica Șoimescu, Corina Pătrașcu, Valeriu Stan). A fost pregătit vol. III (N. Liu) și vol. V (Valeriu Stan). Din trimestrul III s-au început primele operații în vederea întocmirii suplimentului pentru anii 1961—1970 (Corina Pătrașcu și Rodica Șoimescu).

— *Bibliografia analitică a periodicelor* (colectiv : D. Berindei, Georgeta Penelea, Gabriela Wagner). Lucrarea constituie o sursă de informare de o deosebită însemnătate pentru istoria modernă a României.

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC

Întrunit cu regularitate, Consiliul științific a acordat o atenție sporită îmbunătățirii programului de cercetare al institutului și realizării lui în bune condiții. Analiza trimestrială a activității desfășurate a permis o mai bună cunoaștere a realizărilor obținute și în unele cazuri, a dificultăților întîmpinate, a determinat luarea de măsuri corespunzătoare. Au fost adoptate hotărîri privind recuperarea unor rămîneri în urmă. În vederea valorificării prin publicare a lucrărilor importante realizate în institut, consiliul a dezbătut lucrările pregătite pentru tipar și și-a stabilit un program de analiză a lucrărilor încheiate pe întregul an 1972.

O serie de dificultăți întîmpinate la tipărirea lucrărilor, în special a celor de mari proporții, a determinat repetate intervenții la diferite edituri pentru includerea acestora în planurile lor editoriale.

În vederea îmbunătățirii informării științifice și a dezvoltării cercetării în domenii care să facă mai bine înțeleasă istoria României sau în domenii în care istoriografia noastră s-a impus în trecut pe plan internațional, Consiliul științific a adoptat măsuri privind modificări în structura organizatorică a institutului și mai buna utilizare a cadrelor de cercetare. Au fost constituite, un sector de istorie a naționalităților conlocuitoare și un departament de informare, bibliografie și instrumente de lucru. Se preconizează — și s-au luat deja unele măsuri — pentru stimularea cercetărilor de istorie a slavilor, a Imperiului habsburgic și a monarhiei austro-ungare.

Restrîns, deocamdată, sectorul de istorie a naționalităților conlocuitoare și-a început activitatea, stabilind legături cu colaboratorii externi din cadrul Institutului de arheologie și istorie din Cluj, a centrelor de științe sociale din Tg. Mureș și Sibiu, ca și de la muzeele din Cluj, Tg. Mureș, Timișoara, Oradea, Arad, Miercurea Ciuc, Sf. Gheorghe, Odorhei, Gheorghieni, Satu Mare. Planul de lucru al sectorului prevede editarea unor serii de izvoare istorice (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen ; Székely oklevéltár ; izvoare narative în limba maghiară și germană), elaborarea unor studii privind diferite aspecte ale istoriei naționalităților conlocuitoare (secui, germani, sîrbi), studii privind lupta comună a românilor și a naționalităților conlocuitoare.

Consiliul științific, organul de conducere colectivă al institutului, va căuta să lărgească tematica de cercetare a noului sector, în care un accent deosebit va fi pus pe tradițiile istorice înaintate ale naționalităților conlocuitoare, a luptei lor comune cu poporul român pentru un viitor luminos și care au contribuit la cimentarea unității noastre socialiste de azi.

Departamentul de informare, bibliografie și instrumente de lucru, concentrează eforturi de investigații în realizarea unor lucrări, care nu pot fi întocmite decît de echipe de cercetători, bine organizate și îndrumate. Calificarea celor care lucrează în acest departament permite să se aprecieze că rezultatele muncii lor vor stimula nu numai creșterea nivelului cercetării în institutul nostru, ci, în general, nivelul cercetării istorice din țară.

Receptiv la inițiativele menite să crească rolul institutului, de factor polarizator al investigațiilor istorice desfășurate de cercetători din afara institutului, Consiliul științific a dat curs

www.dacoromanica.ro

favorabil unui memoriu ce i-a fost adresat creînd pe lîngă institut *o comisie de heraldică și genealogie*, a cărei utilitate nu trebuie să mai fie subliniată și care desfășoară o activitate ce merită toată lauda. Este în curs de organizare, după modelul acestei comisii, și o Comisie de istorie a tehnicii.

Un capitol important al activității Consiliului științific în anul 1971 l-a constituit planul de manifestări științifice interne și externe, pregătirea participării delegaților institutului nostru la aceste manifestări; a fost recent discutat programul comunicărilor, dezbaterilor și sesiunilor institutului pentru perioada decembrie 1971 — decembrie 1972, s-au luat măsuri pentru a face și mai activă prezența institutului la manifestările științifice din țară și de peste hotare.

O atenție sporită a acordat — și va trebui să acorde în continuare — Consiliul științific problemei cadrelor din institut (noi angajări, specializări, promovări, colaborare cu instituții și istorici străini).

S-au luat decizii menite să asigure un regim de muncă de natură să contribuie la îndeplinirea în bune condiții a sarcinilor științifice, s-au adoptat, în cazuri de încălcare a disciplinei muncii și a planului, măsuri corespunzătoare.

Consiliul a analizat, nu de mult, situația Bibliotecii institutului, măsurile care se impun pentru îmbunătățirea activității acestui important compartiment al institutului. S-a discutat necesitatea luării în considerare a unor îmbunătățiri a bazei tehnico-materiale a institutului (laborator, aparate de multiplicat, noi spații de depozitare pentru bibliotecă).

Se poate aprecia că, în cursul anului 1971, a sporit considerabil rolul Consiliului științific ca organ colectiv de conducere a institutului. Analiza activității Consiliului științific, ca și a activității anuale a institutului relevă, totodată, necesitatea ridicării calitative a deciziilor Consiliului (exigențe sporite față de stabilirea duratei temelor și acordarea unor prelungiri, ca și față de disciplina muncii), mai multă operativitate în îndeplinirea sarcinilor stabilite.

SUSȚINERI DE TEZE DE DOCTORAT. CURSURI

În cursul anului 1971 au fost susținute patru teze de doctorat, elaborate de cercetători ai institutului. Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* (în curs de tipărire la Editura Academiei); Aurora Ilieș, *Cronica lui Radu Greceanu* (tipărită deja de Editura Academiei); Georgeta Penelea, *Bîlciurile din Țara Românească în perioada de destrămare a feudalismului. Contribuții la dezvoltarea pieții interne* (în curs de tipărire în cadrul colecției „Bibliotheca Historica Romaniae"); Anastasie Iordache, *Viața politică în România. 1910—1914* (prevăzută în planul de editare pe anul 1972 al Editurii științifice).

În cadrul pregătirii doctoratului au susținut examene și referate Matei Cazacu, Maria Bălan, Manole Neagoe, Radu Vasile, Ștefana Simionescu, Șerban Rădulescu-Zoner și Iancu Bidian (ultimii trei înscriși la doctorat în cursul anului 1971).

Mai mulți cercetători au frecventat cursurile de paleografie sau de limbi străine, organizate în institut cu concursul unor specialiști (Damaschin Mioc — paleografie slavă; Șerban Papacostea — latină medievală; Aurel Decei — paleografie osmană; Dan Lăzărescu — limba engleză; Șerban Rădulescu-Zoner — limba germană).

Vasile Liveanu a frecventat cursul de programare, organizat la Centrul de documentare, iar Constanța Moței cursul de matematică pentru științele sociale, ținut la Universitate de acad. Gr. Moisil.

Recent, printr-un ordin al Ministerului Educației și Învățămîntului, 6 membri ai Consiliului științific (Șt. Ștefănescu, Dan Berindei, Nichita Adăniloaie, Ludovic Demény, Vasile Liveanu și Șerban Papacostea) au fost numiți conducători științifici la doctorat.

www.dacoromanica.ro

MIȘCAREA CADRELOR

În cursul anului 1971 în componența personalului de cercetare și tehnico-administrativ din institut au intervenit cîteva schimbări. Au fost efectuate 9 angajări noi, dintre care doi absolvenți ai învățămîntului superior promoția 1971; 6 dintre membrii institutului s-au pensionat, depășind limita de vîrstă. Au plecat din institut prin transfer 2 salariați, iar prin demisie 1 salariat; s-a desfăcut contractul de muncă la 2 salariați.

Au fost promovați 7 salariați și s-au acordat 9 gradații prin reducerea de termen.

PUBLICAȚII PERIODICE

Cele două reviste ale Secției de istorie și arheologie „Studii" și „Revue Roumaine d'Histoire", găzduite de institut și realizate în cea mai mare măsură prin munca cercetătorilor institutului au avut o apariție regulată și au făcut efortul, de loc ușor, de a oglindi problematica istoriografiei românești actuale. În ele au fost publicate studii consacrate unor momente de seamă din istoria României și istoria universală, aniversării unor evenimente sau personalități istorice.

Studiile publicate în numerele 3/1971 — consacrate, de ambele reviste, aniversării semicentenarului Partidului Comunist Român — au abordat diferite aspecte sau momente din istoria partidului, fiind contribuții meritorii la cunoașterea rolului și locului P.C.R. în viața social-politică a României. Au fost marcate prin rubrici sau studii o serie de alte aniversări ale unor momente importante de istorie națională sau universală, ale unor personalități: 150 de ani de la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu, 100 de ani de la nașterea lui N. Iorga; 150 de ani de la moartea lui Petru Maior; 150 de ani de la nașterea lui Vasile Alecsandri, centenarul Comunei din Paris, împlinirea a două milenii și jumătate de la întemeierea statului iranian.

În apariția, în bune condițiuni, a celor două reviste un rol însemnat au avut colectivele redacționale. În condițiile unor colegii de redacție mai mult onorifice, munca a fost dusă la revista „Studii", în special de Matei Ionescu redactor responsabil adjunct și de Ion Apostol, secretar de redacție, sprijinit de Traian Ionescu și Mircea Iosa, cercetători (care au lucrat în 1971 cu jumătate de normă în redacție), iar la „Revue Roumaine d'Histoire" de N. Fotino, redactor responsabil adjunct și de Vasile Netea, secretar de redacție. Amintim aici și munca devotată depusă de Madeleine Costescu, care a asigurat traducerea unei părți din „Revue Roumaine d'Histoire", articole și recenzii (circa 24 dș coli), pe lîngă alte activități depuse în cadrul Departamentului de informare.

Schimbarea colegiilor de redacție intervenită în ultima vreme, va conduce, desigur, la o mai bună organizare a activității la cele două reviste, la creșterea rolului acestora de organe centrale pe frontul nostru istoriografic, de orientare științifică și ideologică.

BIBLIOTECA

În perioada ianuarie — 22 noiembrie 1971 au fost achiziționate prin Cartimex, C.L.D.C., schimb și donații 2 106 volume (cărți și periodice). „Revue Roumaine d'Histoire" este expediată la 380 de parteneri, „Studii" la 140 de parteneri, iar monografiile — tot la 140 de parteneri. Biblioteca expediază publicațiile institutului în 45 de țări și primește publicații din 37 de țări.

S-a realizat, de către Corina Pătrașcu și Rodica Șoimescu, depistarea lipsurilor de publicații românești din bibliotecă (anii 1960—1971) în vederea achiziționării lor și s-a introdus metoda precomenzii prin C.L.D.C.

www.dacoromanica.ro

În ultimele luni au fost luate o serie de măsuri pentru o mai bună funcționare a bibliotecii și ameliorarea schimbului de publicații cu străinătatea.

În cadrul măsurilor privind îmbunătățirea activității la bibliotecă, Mircea Grosu a primit responsabilitatea acestui sector și depune un deosebit interes pentru îndeplinirea în bune condiții a sarcinii primite.

RELAȚII INTERNAȚIONALE

În cursul anului 1971 s-au înregistrat progrese pe linia extinderii, diversificării și organizării colaborării dintre istoricii români și străini, dintre institutul nostru și institute cu profil similar din alte țări.

Relațiile internaționale ale institutului au fost orientate în două direcții: a) deplasări peste hotare ale cercetătorilor pentru lărgirea documentației privind studierea unor probleme de istorie românească sau universală, pe baza surselor istorice aflate în arhivele și marile biblioteci din străinătate, pentru ridicarea nivelului lor profesional și schimb de experiență; b) îmbunătățirea prezenței istoriografiei române peste hotare, extinderea relațiilor și a contactelor, dezvoltarea unor forme organizate de colaborare, cu istoricii străini.

1. CĂLĂTORII DE STUDII ȘI DOCUMENTARE PESTE HOTARE

Au efectuat călătorii de studii și documentare în străinătate: I. M. Oprea și Adolf Armbruster (R. P. Polonă), Ec. Cimponeriu (R. P. Ungară), Tr. Udrea (R. S. Cehoslovacă), L. Demény (R. P. Bulgaria), D. Mioc și Florin Constantiniu (U.R.S.S.), Neagoe Manole (S.U.A.), V. Netea (Italia).

Rezultatele acestor călătorii au fost fructuoase, au contribuit la realizarea în bune condiții a unor teme din planul curent sau de perspectivă. În rapoartele cercetătorilor care au făcut deplasări peste hotare se remarcă importanța deosebită pentru istoria României a unor surse istorice aflate în arhivele și bibliotecile străine, insuficient cercetate și utilizate de istoriografia noastră, se subliniază necesitatea înmulțirii vizitelor și măririi duratei călătoriilor de studiu.

2. PARTICIPĂRI LA CONGRESE, CONFERINȚE, COLOCVII, SIMPOZIOANE ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE

În cursul anului 1971 o serie de cercetători din institut au prezentat comunicări în cadrul unor manifestări științifice internaționale.

La conferința de la Moscova, din 16—18 februarie, consacrată centenarului Comunei din Paris, Gh. Cristea a prezentat comunicarea *Ecoul Comunei din Paris în România.*

La Sofia, la conferința internațională ținută între 21—25 aprilie pe tema „Marile puteri și Balcanii 1937—1941" și la care a participat și o delegație de istorici români, condusă de prof. univ. Ștefan Ștefănescu, Eliza Campus a prezentat comunicarea *Tentative de creare a unui bloc balcanic al neutrilor,* iar I. Chiper — care a îndeplinit și sarcina de secretar al delegației — comunicarea *Expansiunea economică a Germaniei naziste în Balcani: obiective, metode, rezultate — 1933—1939.*

La simpozionul internațional ținut în Iugoslavia între 3—9 octombrie cu tema: „Șase veacuri de la întemeierea orașului Kruševaț", D. Mioc a prezentat comunicarea: *Legături culturale româno-iugoslave în secolele XIV—XV.*

www.dacoromanica.ro

În cursul deplasării de studii în Polonia, Adolf Armbruster a luat parte la colocviul internațional consacrat cartografiei și structurilor socio-religioase (Varșovia, 27—29 octombrie), prezentînd o informare despre stadiul actual al preocupărilor de cartografie istorico-bisericească în România și o comunicare despre *Raportul dintre stat și biserică la începutul voievodatelor românești (sec. XIV—XVI)*.

La colocviul „Dimensiunile și rezonanțele anului 1871", care a avut loc între 28—30 octombrie la Strasbourg, Dan Berindei a prezentat comunicarea *Ecourile evenimentelor din Franța în viața politică din România în anii 1870—1871* și a susținut raportul consacrat Europei Orientale și Balcanice, elaborat împreună cu Nicolae Fotino.

La simpozionul „Dezvoltarea culturii juridice în țările Europei centrale și orientale în perioada 1948—1970" ținut între 3—5 noiembrie la Smolenice (Slovacia), Al. Herlea a susținut comunicări despre *Dezvoltarea învățămîntului juridic pînă la primul război mondial și modificarea învățămîntului juridic superior român în perioada interbelică*, iar Dan Lăzărescu a prezentat comunicarea *Teoria modelelor instituționale* și a avut cîteva intervenții. V. Liveanu a prezentat comunicarea *Selectarea faptelor istorice* la „Congresul de logică, metodologie și filozofia științei" (București, 30 august—4 septembrie 1971), congres la care au mai participat Tr. Udrea și N. Liu. Colectivul Institutului „N. Iorga" a contribuit la buna organizare și desfășurare a celui de „Al XIV-lea Congres de studii bizantine" (București, 6—12 septembrie 1971) importantă manifestare științifică la care au prezentat comunicări: Maria Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *La seigneurie de Dobrotici, fief de Byzance*; Paul Cernovodeanu, *Viziunea Bizanțului în cronografe și alte texte istorice românești din sec. XVII—XVIII*; Șt. Olteanu, *L'influence byzantine dans l'art du tissage au Bas-Danube (X—XIIe siècles)*.

3. COLABORAREA INTERACADEMICĂ, PARTICIPAREA LA COMISII MIXTE ȘI MULTILATERALE, REPREZENTAREA ÎN ORGANISME ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE

În planurile de colaborare pentru anii 1971—1972 sau 1971—1973 ale Academici de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România cu Academiile de Știință din U.R.S.S., Cehoslovacia, Bulgaria și Ungaria, Institutul „N. Iorga" figurează ca titular sau coordonator principal din partea română a unei serii de teme. Sarcinile care revin, în această privință, institutului au început să fie parțial realizate. Pentru viitor va trebui, însă, să manifestăm mai multă inițiativă și preocupare pentru realizarea obiectivelor acordurilor interacademice.

Consiliul științific a aprobat, încă la mijlocul anului 1971, temele propuse conducerii Academici noastre pentru includerea lor în noile acorduri de colaborare cu Academiile de Științe din Republica Democrată Germană și Polonia.

În cursul anului 1971 s-au înregistrat rezultate pozitive în domeniul extinderii colaborării bilaterale dintre istoricii români și istoricii din alte țări. Comisia mixtă de istorici români și maghiari, constituită cu un an în urmă, a avut, între 1—4 iunie 1971, o ședință de lucru la Budapesta. Din delegația română care s-a deplasat la Budapesta au făcut parte și D. Berindei — secretarul părții române — și Ludovic Demény. Delegația română a prezentat un amplu raport asupra dezvoltării istoriografici românești în ultimul deceniu, raport întocmit de Dan Berindei, Eliza Campus, Ludovic Demény, Ioan Chiper, Augustin Deac, Camil Mureșan și Radu Popa.

Ședința de la Budapesta a prilejuit un larg schimb de vederi asupra direcțiilor de dezvoltare a istoriografiei din cele două țări și a problemelor colaborării reciproce, dovedind încă odată utilitatea unor astfel de comisii mixte. Următoarea ședință a comisiei va avea loc în luna februarie 1972, la București.

www.dacoromanica.ro

Între 24 septembrie — 1 octombrie 1971, la invitația Institutului de istorie din Bratislava, directorul Institutului „N. Iorga" a făcut o călătorie în Slovacia. Cu acest prilej a fost semnat un protocol care asigură un cadru organizat și de perspectivă colaborării între cele două institute. Protocolul prevede schimburi de studii, informații și microfilme, colaborarea în realizarea unor cercetări de interes comun, studierea posibilităților de asigurare, pe bază de reciprocitate, a unor schimburi de cercetători pentru specializare.

Din partea istoricilor dintr-o serie de țări s-a manifestat interesul pentru constituirea unor comisii mixte de istorici. Se va acționa în viitor cu mai multă perseverență pentru realizarea unor astfel de comisii, de natură să dezvolte contactele și colaborarea noastră cu cercetătorii de peste hotare.

În domeniul participării la formele de colaborare internațională, în care este angajată Academia de Științe Sociale și Politice, menționăm că între 25—27 martie 1971 a avut loc la Budapesta cea de-a IV-a consfătuire a Comisiei de colaborare multilaterală între Academiile de Științe din țările socialiste în problema *Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*. I. Chiper a luat parte la consfătuire și a fost inclus în comisia națională (constituită ulterior), destinată să rezolve sarcinile ce decurg din participarea Academiei noastre în comisia internațională menționată.

Șerban Papacostea a fost cooptat în comisia națională care colaborează cu Comitetul internațional de publicare a repertoriului de izvoare medievale, cu sediul la Roma.

4. LUCRĂRI, STUDII, ARTICOLE ALE CERCETĂTORILOR DIN INSTITUT PUBLICATE ÎN STRĂINĂTATE

În cursul anului 1971 s-au înregistrat rezultate pozitive în domeniul colaborării cercetătorilor institutului la lucrări sau periodice publicate peste hotare.

În Italia a apărut în traducere *Istoria poporului român* sub redacția acad. A. Oțetea, la elaborarea căreia au participat din Institutul „N. Iorga" — după cum s-a arătat — mai mulți cercetători.

Au publicat în reviste de specialitate de peste hotare : Ș. Papacostea și Adolf Armbruster (cîte 2 studii, în R.F.G.), Cornelia Bodea (1 studiu, în S.U.A.), Matei Ionescu și C. Șerban (cîte 1 studiu, în Italia), Vasile Liveanu, Viorica Medeleanu, Constanța Moței ș.a. (1 studiu, în Anglia), I. Chiper (1 raport istoriografic, în U.R.S.S.).

5. OAMENI DE ȘTIINȚĂ STRĂINI ÎN VIZITĂ LA INSTITUT

În cursul anului 1971, în Institutul „N. Iorga" au fost prezenți, pentru documentare, discuții științifice, susținerea unor comunicări sau vizite protocolare și de informare peste 50 de oaspeți străini din 17 țări.

Printre vizitatorii străini s-au aflat cunoscuți profesori universitari și cercetători, diplomați. Amintim, dintre aceștia pe Paul Lemerle și Albert Soboul (Franța), V. T. Pasuto, G. A., Trukan, V. I. Miller, A F. Miler, P. Sovetov, P. Dimitriev (U.R.S.S.), B. Tvetkova și N. Jecev (R. P. Bulgaria), acad. Zsigmond Pall Pach (R. P. Ungară), John Campbell, V. Mastny (S.U.A.), Margot Hegemann (R. D. Germană), D. Zakythinos și Leandros Vranusis (Grecia), Michail Kasser (Anglia), Mieczyslav Jaworovski (Polonia), H. Inalcik, Ahmet Coferoglu, A. Gökbilgin (Turcia), Jacinto Bosch Villá (Spania).

www.dacoromanica.ro

Au vizitat, de asemenea, institutul ambasadorii Turciei și Algeriei, ca și alți membri ai corpului diplomatic acreditat la București.

În cursul anului 1971 în institut au lucrat, pe diferite termene o serie de bursieri și cercetători străini, aflați la specializare în probleme de istorie a României, care au utilizat biblioteca și au consultat specialiști.

ACTIVITATEA SOCIALĂ ȘI DE PROPAGARE A CUNOAȘTERII ISTORIEI

Criteriul principal de apreciere a activității Institutului de istorie „N. Iorga" este, fără îndoială, determinat de realizarea optimă a sarcinilor de plan. Orientîndu-și eforturile în primul rînd spre elaborarea temelor de plan, cercetătorii institutului au îndeplinit, totodată, și alte numeroase sarcini încredințate, care totalizează un volum important de activitate de înaltă calificare pusă în slujba intereselor generale, de răspîndire a rezultatelor cercetării, de instruire și educare socialistă a maselor.

Ceea ce am denumi cu un termen, poate impropriu, activitate extraplan, înseamnă totalitatea eforturilor de popularizare a istoriei, desfășurate paralel cu elaborarea temelor de plan, înseamnă, de asemenea, ansamblul relațiilor sociale și a sarcinilor ce decurg din calitatea Institutului de istorie „N. Iorga" de pivot al cercetării istorice din România.

În anul 1971, ca și în alți ani, institutul și colaboratorii săi au fost solicitați de forurile superioare, de Comitetul Central al Partidului Comunist Român, de Consiliul de Stat, de Conducerea Academiei de Științe Sociale și Politice, de Consiliul pentru cultură și educație socialistă și de alte organe centrale, pentru îndeplinirea unor sarcini speciale. Un număr important de cercetători au fost chemați să-și spună cuvîntul și să contribuie efectiv la pregătirea exponatelor Muzeului de istorie a Republicii Socialiste România, în vederea deschiderii acestuia.

S-a dezvoltat în genere colaborarea Institutului cu alte institute de cercetare și învățămînt, cu societăți și comisii științifice, deși, din acest punct de vedere, institutul poate face și trebuie să facă și mai mult în viitor.

Bucurîndu-se de un frumos prestigiu, institutul, prin membrii lui, este solicitat să participe la diferite manifestări cultural-științifice, organizate în București sau în provincie. În cursul anului 1971 au fost prezentate de membrii institutului 112 comunicări la diverse manifestări științifice (acestora li se adaugă 22 de comunicări și informări la manifestări științifice internaționale și alte numeroase intervenții).

O bună colaborare a realizat Institutul „N. Iorga" cu Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cu Facultatea de istorie a Universității București, cu Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, cu Asociația de drept internațional și relații internaționale, cu Societatea de științe istorice, cu Muzeul de istorie a municipiului București și cu alte muzee de istorie din țară.

Instituții, școli, întreprinderi industriale au solicitat cercetători ai institutului să contribuie la popularizarea unor momente de seamă și a unor personalități remarcabile din istoria patriei noastre.

Numeroși cercetători din institut au îndeplinit și îndeplinesc sarcina de lectori la cabinetele de partid, au prezentat conferințe pe teme istorice, la cererea unor organe municipale sau județene de partid.

În total, în cursul anului 1971, cercetătorii institutului au prezentat 143 de conferințe în București și în numeroase localități din țară.

În același context trebuie menționate cele 40 de participări la emisiunea Radiodifuziunii române „Memoria pămîntului românesc", zecile de articole publicate în presa cotidiană centrală și locală, în periodice de cultură, în „Magazin istoric".

www.dacoromanica.ro

Ca reflex al îndeplinirii în mai bune condițiuni a funcției sociale a institutului s-a înregistrat un aflux sporit de scrisori din partea unor instituții sau persoane, izvorîte din pasiunea expeditorilor pentru trecutul istoric și bazate pe încrederea că institutul poate sprijini valorificarea pasiunii lor, poate furniza informații, poate interveni pentru apărarea patrimoniului monumentelor istorice. La o parte din această corespondență s-au dat răspunsuri corespunzătoare. Măsuri organizatorice, adoptate de curînd, vor permite institutului să angajeze un dialog mai susținut cu toți acei care îi urmăresc cu interes activitatea și i se adresează în diferite probleme cu conținut istoric.

Progresul înregistrat în mai buna organizare a muncii din institut, în creșterea numărului de lucrări valoroase elaborate de membrii institutului, în prezența mai activă a institutului în viața ideologică a capitalei și a țării este în mare măsură rezultatul climatului din institut, climat stimulant pentru pasiunea investigației științifice. Mă simt dator ca în acest moment important în viața institutului — institut cu o restrînsă ierarhie administrativ științifică (poate cea mai restrînsă dintre toate institutele care au un număr așa de mare de salariați) — să exprim calde mulțumiri colaboratorilor direcți, Consiliului științific, șefului de departament și șefilor de sectoare, care cu devotament pentru instituție, s-au străduit, fiecare în domeniul lui, să facă cît mai mult pentru prosperitatea instituției, pentru prestigiul ei.

Un sentiment de gratitudine nutrim pentru conducerea Academiei noastre, care a fost prezentă la toate manifestările importante ale institutului, arătîndu-ne o prețuire, la care sîntem foarte sensibili.

Nu pot să închei bilanțul muncii noastre pe un an fără a spune că activitatea de cercetare n-ar fi avut randamentul constatat dacă n-am dispune de un bun aparat tehnico-administrativ, persoane cu simțul datoriei, pricepuți și harnici, capabili să înțeleagă nevoile instituției și să depună eforturi pentru crearea unor condiții bune desfășurării activității de cercetare.

Prezentînd realizările anului 1971, prețuind ceea ce a sporit prestigiul instituției noastre, considerăm, totodată, că forța științifică pe care o reprezentăm este încă departe de a se fi realizat la nivelul cerințelor actuale, puse în fața frontului ideologic de conducerea P.C.R.

În anul în care am pășit, obiectivele planului ne obligă la o mai mare exigență cu noi, la un efort continuu, fără de care — cum ne dăm seama — progresul în știință nu este posibil, la mai multă operativitate, în răspunsurile noastre, la comanda socială.

Potrivit planului, în 1972, în domeniul *Istoriei României*, continuă preocuparea de adîncire a cunoașterii particularităților procesului istoric desfășurat pe teritoriul țării, pentru a marca locul istoriei României în istoria universală, în special în istoria sud-estului european. Cercetări monografice de amploare sînt consacrate marilor momente care au condus la crearea statului modern român, la desăvîrșirea unității statale, la transformările revoluționare ce s-au desfășurat și se desfășoară sub ochii noștri. Sînt prevăzute cercetări consacrate *Revoluției populare în România* (Lupta pentru instaurarea puterii populare, trecerea de la revoluția burghezo-democratică la revoluția socialistă).

Sîntem preocupați să cunoaștem mai bine, mai profund, mai exact aportul naționalităților conlocuitoare la istoria noastră comună. Pe lîngă studii de istorie politică a maghiarilor sau a germanilor din România sînt prevăzute studii privind cultura maghiară și germană din România.

Continuăm, în general, preocupări mai vechi în domeniul istoriei culturii și ideilor.

O pondere însemnată vor avea în preocupările noastre pentru anul 1972 studiile privitoare la relațiile României cu alte state, vecine sau mai depărtate. Este vorba de statele europene — cu excepția celor din sud-estul Europei, a căror istorie intră în preocuparea Institutului de studii sud-est europene —, dar și de state din afara Europei.

Planul institutului pe anul 1972 prevede și o creștere a preocupării pentru studiile de istorie universală propriu-zisă: istoria diferitelor țări, aspecte importante din istoria lor ca, de pildă, caracteristici ale cuceririi puterii politice în țările din Europa Centrală.

www.dacoromanica.ro

Este prevăzută continuarea activității la marile colecții naționale de izvoare, din publicarea cărora institutul și-a făcut un punct de onoare, și extinderea cercetărilor de metodologie a istoriei.

O mare atenție trebuie să acordăm realizării, în cele mai bune condiții, a celor două lucrări contractate cu Prezidiul Academiei și a căror importanță nu-i nevoie să o mai subliniem. Este vorba de *România în timpul primului război mondial*) autori — Tr. Lungu, A. Iordache, M. Iosa, P. Oprescu, I. Oprea, col. Atanasiu (de la Centrul de istorie militară) și *Cel de-al doilea dictat de la Viena*, autor — Eliza Campus).

În procesul elaborării tratatului de istorie națională am constatat că sînt probleme cu caracter teoretic și de orientare, probleme de valorificare editorială, probleme de cadre științifice și alte aspecte — între care de maximă importanță este propaganda noastră peste hotare — care nu au fost discutate într-un cadru larg, organizat, al întregului front al istoricilor și din această cauză și-au găsit numai rezolvări parțiale. Se simte nevoia — și institutul nostru va trebui să aibă el inițiativa — de a se convoca un congres național al cercetătorilor din domeniul istoriei. La acest congres ar urma să fie discutate : orientarea tematică a cercetărilor, abordarea temelor prioritare, indicate în documentele de partid, difuzarea rezultatelor noilor cercetări în țară și în străinătate, combaterea diferitelor denaturări ale istoriei noastre în străinătate, raportul dialectic dintre național și internațional (deci între fenomenul istoric național și universal), creșterea spiritului militant, partinic în știința istorică, legarea mai strînsă a cercetării din domeniul istoriei cu școala, cu procesul de învățămînt mediu și universitar, cu publicul larg.

Paralel cu procesul de pregătire a acestei manifestări științifice de importanță națională, apță să producă un reviriment în cercetarea istorică, ne gîndim ca institutul nostru să organizeze, reluînd în condiții noi o veche tradiție de mare eficiență în rîndul publicului — cum erau conferințele la Ateneul român — cicluri de conferințe anuale în care să fie prezentate cadrelor didactice, activiștilor de partid și de stat, publicului larg cele mai noi rezultate și interpretări în domeniul istoriei.

Există posibilitatea ca în colaborare cu învățămîntul mediu și universitar să facem mai mult în direcția elaborării de manuale școlare și universitare care să elimine formulele rutinare depășite, inadvertențele, confuziile ideologice și să participăm în mai largă măsură la propaganda prin conferințe, articole de presă, emisiuni de radio, în țară și în străinătate.

Înmulțirea și diversificarea relațiilor internaționale ale României socialiste se manifestă pozitiv și în domeniul cercetării istorice și reclamă o prezență mai activă a noastră peste hotare, unde publicul trebuie să afle că prezentul socialist al României își are rădăcini într-un trecut cu care ne mîndrim, și că fără acest trecut — cum se exprima, în termeni de o mare profunzime de gîndire secretarul general al partidului nostru — „n-ar exista nici prezentul și n-am putea făuri nici viitorul".

După prezentarea raportului au luat cuvîntul dr. Dan Berindei, șeful departamentului de informare, bibliografii și instrumente de lucru, dr. Nicolae Stoicescu, dr. Vasile Netea, dr. Ștefan Olteanu, dr. Ludovic Demény, șeful sectorului de istorie a naționalităților conlocuitoare, dr. Șerban Papacostea, șeful sectorului de istorie universală, Dan Lăzărescu, dr. Vasile Liveanu, șeful sectorului de istorie contemporană a României, dr. Paul Cernovodeanu, dr. Sergiu Columbeanu, dr. Gheorghe Cronț, Traian Udrea, Șerban Rădulescu-Zoner, Alexandru Porțeanu. Vorbitorii au apreciat că raportul a reflectat cu fidelitate activitatea desfășurată de cercetătorii Institutului de istorie „N. Iorga" în anul 1971.

Discuțiile au pus în evidență ecoul stîrnit în rîndul cercetătorilor de propunerile din raport referitoare la înființarea de către institut a unui *Congres național al istoricilor* și la sporirea aportului social al institutului. În acest ultim sens s-a subliniat importanța reluării unor tradiționale acțiuni ca *ciclurile de conferințe* pentru marele public și s-a propus inițierea editării sub egida institutului a unei *colecții de lucrări de istorie* de mici proporții, cu o tematică atractivă,

www.dacoromanica.ro

elaborate pe baza ultimelor rezultate ale investigației istorice și destinate să difuzeze în cele mai largi cercuri de cititori momente, evenimente și personalități de seamă din trecutul poporului român și al istoriei universale.

Dintre problemele importante care au reținut în mod deosebit atenția vorbitorilor, menționăm: asigurarea necesarului de cadre specializate, atît în domenii devenite deficitare prin încetarea activității unor specialiști reputați, cît și în domenii noi ale cercetării istorice din România; intensificarea substanțială a cercetării unor perioade și momente importante ale istoriei României ca perioada cuprinsă între secolele X—XIV, cel de-al doilea război mondial, revoluția socialistă; problemele cercetării științifice a istoriei naționalităților conlocuitoare din România; inițierea unor cercetări istorice zonale; extinderea substanțială a studiilor de istorie universală; probleme ale documentării; necesitatea dezvoltării bazei tehnico-materiale a institutului (laboratoare, aparate de multiplicat, noi spații de depozitare); completarea și buna funcționare a bibliotecii institutului — cea mai importantă bibliotecă de istorie din sud-estul Europei; probleme ale schimbului de opinii și ale susținerii unor teze cu riguroasa respectare a normelor eticii științifice.

În cuvîntul rostit, vicepreședintele Academiei de Științe Sociale și Politice, Ștefan Voicu, a apreciat succesele înregistrate în activitatea institutului și caracterul pozitiv al dezbaterilor la care a asistat. Domnia sa a arătat, de asemenea, că funcția de pivot al cercetării istorice din România pe care o are institutul impune o mare răspundere în fixarea tematicii de cercetare, solicită intensificarea prezenței institutului — după cum au remarcat și ceilalți vorbitori — la manifestările științifice interne și internaționale. Ștefan Voicu a subliniat necesitatea ca pasiunea în dezbaterile științifice să nu se transforme în patimă ca și necesitatea abordării fără idei preconcepute a problemelor care fac obiectul cercetării istorice.

În încheiere, a luat cuvîntul prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, care a arătat, între altele, că sugestiile și concluziile degajate din analiza activității institutului în anul 1971 vor face obiectul unei dezbateri temeinice în cadrul Consiliului științific căutîndu-se soluțiile corespunzătoare sporirii aportului institutului la progresul istoriografiei române și în general la dezvoltarea științei, culturii și educației socialiste în România.

ANEXA I

PUBLICAȚIILE MEMBRILOR INSTITUTULUI PE ANUL 1971

1. CĂRȚI, STUDII, ARTICOLE ȘI BIBLIOGRAFII ÎN PUBLICAȚIILE PERIODICE DE SPECIALITATE

Constantinescu, Miron, Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Ștefan Pascu, Aron Petric, Alexandru Porțeanu, Gheorghe Smarandache: *Istoria României. Compendiu.* Ediția a II-a revăzută și adăugită. Sub redacția prof. univ. Miron Constantinescu, acad. prof. Constantin Daicoviciu, prof. univ. Ștefan Pascu. Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971, 592 p. + 15 h.

Autori din Institut: Ion Oprea, Alex. Porțeanu.

www.dacoromanica.ro

Constantinescu, Miron, Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Ștefan Pascu, Alexandru Porțeanu, Gheorghe Smarandache : *Istoria României*. Manual pentru clasa a XII-a. Ediția a IV-a. Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971.
Autori din Institut : Ion Oprea, Alex. Porțeanu.

Constantinescu, Miron, Ștefan Pascu, L. Bányai, V. Curticăpeanu, I. Gheorghiu, C. Göllner, I. Kóvács, C. Nuțu, I. Oprea, V. Popeangă, A. Porțeanu : *Unification of the Romanian National State. The Union of Transylvania with Old Romania*. Under the editorship of professor Miron Constantinescu, professor Ștefan Pascu. Ed. Academiei R.S.R., București, 1971, 365 p. (Bibliotheca Historica Romaniae. Monografii, VII).
Autori din Institut : Ion Oprea, Alex. Porțeanu.

Storia del popolo romeno. [Sub red. acad. A. Oțetea]. Editori Riuniti, 1971, 501 p. + pl.
Autori din Institut : Șt. Ștefănescu, A. Oțetea, Ș. Papacostea, I. Chiper, Fl. Constantiniu.

★

Adăniloaie, N. și Gh. Duzinchevici : *Noi mărturii contemporane asupra mișcării din 1821*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 3—19.

Adăniloaie, N. : *Ion Ionescu de la Brad, patriot progresist român*. În : *In memoriam Ion Ionescu de la Brad. 1818—1891*, Edit. Academiei, 1971.

Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. M., Paul Cernovodeanu, Maria Holban : *Călători străini despre țările române*, vol. III. Ed. științifică, București, 1971, 767 p.

Alexandrescu Dersca-Bulgaru, M. M. : *Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpînirii otomane*. În : „Peuce", I 2, 1971, p. 267—282.

Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M. M. : *Cetatea și orașul Timișoara sub ocupația otomană*. În : *Timișoara în istorie și contemporaneitate*, p. 59—72.

Armbruster, Adolf : *Jacobus Heraclides Despota und der Romanitäts- und Einheitsgedanke der Rumänen*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 257—265.

Armbruster, Adolf : *Zur Herkunftsfrage und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*. În : „Forschungen zur Volks- und Landeskunde", XIV, 1971, nr. 1.

Armbruster, Adolf : *Nochmals zur Goten — Geten — Dakensachsengleichung*. În : „Korespondenzblatt des Arbeitkreises für Siebenbürgische Landeskunde", Innsbruck, 1971, nr. 3—4.

Armbruster, Adolf : *Saxo-romanica*. În : „Südostdeutsches Archiv", München, XIV, 1971.

Armbruster, Adolf : *Klein Karl Kurt (1897—1971)*. În. : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 813.

Berindei, Dan, Leonida Loghin, Gheorghe Stoean : *Războiul pentru independență națională. 1877—1878. Documente militare*. București, 1971, LII + 658 p.

Berindei, Dan, I. Lupu, N. Camariano, Ov. Papadima : *Bibliografia analitică a periodicelor românești*. vol. II, partea a II-a, București, 1971.

Berindei, Dan : *Rapports italo-roumains dans le domaine du journalisme pendant la période du Risorgimento*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 313—328.

Berindei, Dan : *N. Iorga et les moments de faîte du processus de constitution de la Roumanie moderne*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 623—640.

Berindei, Dan : [*Înființarea reprezentanței diplomatice a României la*] *Madrid*. În : „Reprezentanțele diplomatice ale României", vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 68—76.

Berindei, Dan : *Programul mișcării revoluționare din 1821*. În : „Revista de filozofie", 18, 1971, nr. 6, p. 791—798.

www.dacoromanica.ro

Berindei, Dan : *„Palatul Cuza" din Iași și proprietarii săi din secolul XIX.* În : „Buletinul Monumentelor Istorice", 1971, nr. 1, p. 49—52.

Berindei, Dan : *Știri noi privind conlucrarea muntenilor și moldovenilor în lupta pentru Unirea Principatelor.* În : *File din trecutul istoric al județului Prahova,* Ploiești, 1971, p. 5—14.

Berindei, Dan : *Un ecou al apariției volumului lui V. Alecsandri „Doine și Lăcrămioare" (1853).* În : „Revista de istorie și teorie literară", 20, 1971, nr. 1, p. 173—175.

Berindei, Dan : *Mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu — moment de seamă în istoria României.* În : „Lupta de clasă", LI, nr. 2, febr. 1971, p. 82—90.

Berindei, Dan, Emil Cojocaru : *La crise orientale et le problème des Principautés Roumaines en été 1821. Informations tirées des archives de Vienne.* În : „Revue des études sud-est européennes", t. IX, 1971, nr. 2, p. 203—224.

Bodea, Cornelia : *Călători români peste hotare. Cu Iancu Alecsandri în Anglia și Scoția la 1850.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 265—288.

Bodea, Cornelia : *Vasile Alecsandri — l'un des fondateurs de la Roumanie moderne.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 6, p. 1047—1061.

Bodea, Cornelia : *Vasile Alecsandri — ctitor de seamă al României moderne.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1097—1108.

Bodea, Cornelia : *N. Bălcescu. Privire asupra trecutului, prezentului și viitorului patriei noastre.* Ediția a II-a, Bălcești pe Topolog, 1971.

Bodea, Cornelia, Paul Cernovodeanu : *Vatra Bălceștilor. Studiu și documente.* Bălcești pe Topolog, 1971, 219 p. + 12 pl. + 4 tabele genealogice.

Bodea, Cornelia : *A portrait and a Fresco from the History of the Romanian People — N. Bălcescu.* În : „East European Quaterly", vol. V, nr. 2, p. 152—164.

Campus, Eliza : *Nicolae Iorga și relațiile internaționale (1933—1939).* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 711—733.

Campus, Eliza : *Le bloc des neutres (septembre — décembre 1939).* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 881—903.

Campus, Eliza : *La Roumanie rentre en guerre (novembre 1918).* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 6, p. 1063—1069.

Campus, Eliza : *România și conferințele balcanice.* În : *Studii privind politica externă a României,* București, 1971.

Campus, Eliza : *Despre politica externă a României în anii 1914—1915.* În : „Revista română de studii internaționale", 1971, nr. 2 (12), p. 133—152.

Campus, Eliza : [*Înființarea reprezentanței diplomatice a României la*] *Praga.* În : *Reprezentanțele diplomatice ale României,* vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 181—200.

Cazacu, Matei : *La Valachie et la bataille de Kossova. 1448.* În : „Revue des études sud-est européennes", 1971, nr. 1, p. 131—139.

Cernovodeanu, Paul, M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, Maria Holban : *Călatori străini despre țările române.* vol. III. Ed. științifică, București, 1971, 767 p.

Cernovodeanu, Paul : *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine au cours des XVIIe et XVIIIe siècles.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 293—312 ; nr. 4, p. 705—728.

www.dacoromanica.ro

Cernovodeanu, Paul, Cornelia Bodea : *Vatra Bălceștilor. Studiu și documente.* Bălcești pe Topolog, 1971, 249 p. + 12 pl. + 4 tabele genealogice.

Cernovodeanu, Paul : *Înființarea consulatului englez în țările române (1803) și activitatea sa până în 1807.* În : „Revista română de studii internaționale", V, 1971, nr. 1, p. 139—162.

Cernovodeanu, Paul : *O vedere a Bucureștilor din 1688.* În : „București, materiale de istorie și muzeografie", VIII, 1971, p. 121—127.

Chiper, I., V. Liveanu : *Condițiile instaurării dictaturii legionaro-antonesciene.* În : *Împotriva fascismului. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România,* București, Ed. politică, 1971, p. 164—181.

Chiper, I.: [*О работе проблемной комисии многостороннего сотрудничества Академий наук социалистических стран*] *Социалистическая Республика Румыния.* În: „Информационный бюллетень проблемной Комиссии многостороннего сотрудничества Академий наук социалистических стран. История Великой Октябрьской Социалистической Революции", Москва, 1971, nr. 1, p. 26—28.

Cimponeriu, Ecaterina : *1935. An de luptă îndîrjită a muncitorilor din fabricile metalurgice și de la Atelierele C.F.R. în frunte cu P.C.R. împotriva ofensivei patronale și a pericolului fascist.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1231—1244.

Cimponeriu, E. : *Aspects de la lutte antifasciste des ouvriers métallurgistes de Roumanie (1935—1936).* În : *Études d'histoire contemporaine de la Roumanie,* vol. II, Ed. Academiei, 1971, p. 99—131.

Cimponeriu, E., V. Liveanu, M. Rusenescu, T. Udrea : *Din cronica unor zile istorice,* București, 1971, 240 p.

Columbeanu, Sergiu : *I. C. Filitti (1879—1945).* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 869—879.

Constantinescu, Radu : *Manuscrisele slavo-române ale vechii biblioteci sinodale din Moscova.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1029—1033.

Constantiniu, Florin, Horia C. Matei, Marcel D. Popa, Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu. Sub conducerea lui Const. C. Giurescu : *Istoria României în date.* Ed. Enciclopedică Română, București, 1971, 524 p.

Constantiniu, Fl. : *Considerații pe marginea izvoarelor privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea.* În : „Revista Arhivelor", 1971, nr. 4.

Corfus, Ilie : *O nouă scrisoare a lui Miron Costin.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 237—252.

Corfus, Ilie : *O descriere polonă a uniformei armatei lui Ipsilante.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1035—1036.

Cristea, Gheorghe : *România și Comuna din Paris.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 207—219.

Cronț, Gheorghe : *Feudalismul bizantin.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 139—152 : Discuții.

Cronț, Gh. : *Nicolas Iorga, historien de l'Empire byzantin.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 683—692.

Decei, Aurel : *Din trecutul comun româno-iranian.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1109—1122.

Demény, L., Emil Petrovici : *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551—1553.* Ed. Academiei, București, 1971, 420 p.

www.dacoromanica.ro

Demény, L. : *Noi contribuții cu privire la lupta socială și națională a românilor transilvăneni la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1159—1186.

Gâțeiu, Monica Maria : *Bătălia de la Malâzgirt, moment crucial în istoria comună a Occidentului și a Orientului.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1133—1141.

Gonța, Al. : *Începutul industriei alcoolului în Moldova.* În : „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Iași"; VIII, 1971, p. 145—157.

Herlea, Alexandru : *Relations de droit entre les pays roumains aux XIVe—XVIIIe siècles.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 835—843.

Ionescu, Matei : *Nicolae Iorga în momentele dramatice ale istoriei contemporane românești.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 683—690.

Ionescu, Matei : *Tehnica și resorturile teroarei în perioada dictaturii legionaro-antonesciene.* În : *Împotriva fascismului. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România,* București. Ed. politică, 1971, p. 194—205.

Ionescu, Matei : *A propos du mémoire de Edouard Beneš d'octobre 1917.* În : „Rassegna Storica del Risorgimento", Roma, Anno LVIII, Fascicolo I, Gennaio — Marzo, 1971.

[Ionescu, Matei] : *La Semicentenarul Partidului Comunist Român.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 3, p. 461—466 (Editorial).

[Ionescu, Matei] : *Pentru un spirit militant în domeniul științei istoriei.* În : „Studii", XXIV, nr. 6, 1971, p. I—VI (Editorial).

Iordache, An., M. Iosa, Tr. Lungu : *Titu Maiorescu. Însemnări zilnice.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 369—380.

Iosa, Mircea : *Clasele și păturile sociale din România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 289—306.

Iosa, Mircea : *Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914—1918.* În : „Studii", XXIV, 1971 nr. 4, p. 691—700.

Iosa, M., An. Iordache, Tr. Lungu : *Titu Maiorescu. Însemnări zilnice.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 369—380.

Lazea, Emil : *Pomii fructiferi și pomicultura în Transilvania în secolele XII—XIV.* În : „Terra nostra", 2, 1971.

Liu, Nicolae : *Anul revoluționar 1821 în istoriografia românească (Contribuție bibliografică).* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 77—92.

Liveanu, V. : *Particularități ale strategiei politice a Partidului Comunist Român în revoluția populară. Revendicările imediate și obiectivul final.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 3, p. 581—607.

Liveanu, V., I. Chiper : *Condițiile instaurării dictaturii legionaro-antonesciene.* În : *Împotriva fascismului. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România,* București. Ed. politică, 1971, p. 164—181.

Liveanu, V. : *Forțele motrice ale dezvoltării istorice în gîndirea lui Nicolae Iorga.* În : „Lupta de clasă", LI, nr. 6, iunie, 1971, p. 40—49.

Liveanu, V. (responsabilul temei), C. Lulea, S. Asănăchescu, V. Medeleanu, C. Moțoi : *Factorii determinanți ai variațiilor arenzii țărănești la începutul secolului al XX-lea în România.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 307—331.

www.dacoromanica.ro

Liveanu, V., L. Asănăchescu, C. Lulea, V. Medeleanu, C. Moței : *Coefficients of correlation in historical research.* În : „Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences", edited for The Royal Society and the Romanian Academy by Edinburg University Press, 1971, p. 505—515.

Liveanu, V., E. Cimponeriu, M. Rusenescu, T. Udrea : *Din cronica unor zile istorice.* București, 1971, 240 p.

Liveanu, V. : *Particularités de la stratégie politique du Parti Communiste Roumain entre 1944—1948. Revendications immédiates et objectif final.* În : *Etudes d'histoire contemporaine de la Roumanie,* vol. II, Ed. Academiei, 1971, p. 177—213.

Liveanu, V. : *1933. Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști.* București, 1971, p. 59—93.

Marinescu, Beatrice et Șerban Rădulescu-Zoner : *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870—1871.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2 p. 329—342.

Mihordea, V. : *Les réglements fiscaux édictés par Constantin Mavrocordato en Valachie.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 267—291.

Mihordea, V. : *Le problème des sources documentaires dans l'œuvre de Nicolae Iorga.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 641—661.

Moței C., V. Liveanu (responsabilul temei), C. Lulea, S. Asănăchescu, V. Medeleanu: *Factorii determinanți ai variațiilor arenzii țărănești la începutul secolului al XX-lea în România.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 307—331.

Moței, C., V. Liveanu, L. Asănăchescu, C. Lulea, V. Medeleanu : *Coefficients of correlation in historical research.* În : „Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences", edited for the Royal Society and the Romanian Academy by Edinburg University Press, 1971, p. 505—515.

Neacșu, Ioan I. : *Participarea pandurilor români la cea de-a doua luptă de la Drăgășani (7—19 iunie 1821).* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 41—51. Cu o hartă.

Neacșu, Ioan I. : *Nuevos aspectos sobre las relaciones entre América Latina y Rumania (La segunda mitad del XIX-e siglo).* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 905—910.

Neagoe, Manole : *Neagoe Basarab.* Ed. științifică, București, 1971, 264 p.

Neagoe, Manole : *Petru Maior, Istoria pentru începutul românilor în Dacia.* Studiu introductiv și note de... vol. I—II. Ed. Albatros, 1970—1971. I: 279 p.; II: 291 p.

Netea, Vasile : *Nicolae Iorga.* Micromonografie. Ed. Meridiane, 1971, 139 p. (versiuni în limbile franceză și engleză).

Netea, Vasile : *Take Ionescu.* Ed. Meridiane, București, 1971, 95 p. (versiuni în limbile franceză, engleză, germană).

Netea, Vasile : *N. Iorga apărător și istoric al popoarelor din monarhia austro-ungară.* În : *N. Iorga, omul și opera,* Ed. Junimea, Iași, 1971.

Netea, Vasile : *La diffusion de la „Cazanie" de Varlaam en Transylvanie.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 369—376.

Netea, Vasile : *N. Iorga vu par ses contemporains roumains et étrangers. Sa postérité.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 693—703.

Netea, Vasile : *Activitatea publicistică și literară a lui N. Iorga.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 735—755

www.dacoromanica.ro

Netea, Vasile : *Circulația „Cazaniei" lui Varlaam în Transilvania.* În : „Revista muzeelor", 1971, nr. 3.

Netea, Vasile : [*Înființarea reprezentanței diplomatice a României la*] *Budapesta.* În : *Reprezentanțele diplomatice ale României,* vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 152—167.

Olteanu, Ștefan : *Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX—XIV.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 757—776. Cu o hartă.

Olteanu, Șt. : *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în sec. X—XIV.* În : „Terra nostra", vol. II, 1971.

Olteanu, Șt. : *Cele mai vechi mărturii arheologice privind extracția și reducerea minereului de fier pe teritoriul Dobrogei.* În : „Studii și cercetări de istorie veche", tom. 22, 1971, nr. 2, p. 295—299.

Olteanu, Șt. : *Rolul și locul orașului București în contextul producției meșteșugărești medievale din Țara Românească.* În : „București. Materiale de istorie și muzeografie", VIII, 1971.

Oprea, I. M. : [*Înființarea reprezentanței diplomatice a României la*] *Moscova.* În : *Reprezentanțele diplomatice ale României,* vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 271—293.

Oprescu, Paul : [*Înființarea reprezentanței diplomatice a României la*] *Stockholm și Oslo (Christiania).* În : *Reprezentanțele diplomatice ale României,* vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 87—108.

Oțetea, Andrei : *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821.* Ed. Științifică, București, 1971, 564 p.

Oțetea, Andrei : *Tudor Vladimirescu '821.* București, 1971, 214 p. (Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. Colecția „Biblioteca de Istorie").

Oțetea, Andrei : *Tudor Vladimirescu dans la perspective de l'historiographie roumaine.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 3—24.

Papacostea, Șerban : *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739),* București, Ed. Academiei, 1971, 342 p.

Penelea, Georgeta : *Date noi despre mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu (refugiați în districtul Brașov).* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 53—61.

Penelea, Georgeta : *Conscripția satelor brănene în anul 1761.* În : „Terra nostra", II, 1971.

Porțeanu, Al. : *La Commune de Paris et le mouvement révolutionnaire démocratique de Roumanie.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 343—368.

Porțeanu, Alexandru : *Lucrări bibliografice apărute cu prilejul celui de al XIII-lea congres mondial al științelor istorice (Moscova, august 1970).* În : „Revista bibliotecilor", XXIV, 1971, nr. 10, p. 628—630.

Rădulescu-Zoner, Șerban : *La souveraineté de la Roumanie et le problème du Danube après le Congrès de Berlin.* În : „Revue des études sud-est européennes", 1971, nr. 1, p. 118—152.

Rădulescu-Zoner, Șerban et Beatrice Marinescu : *Le peuple roumain et la guerre franco-prussienne de 1870—1871.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 329—342.

www.dacoromanica.ro

Rezachevici, Constantin : *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1143—1157.

Rusenescu, M. : *Relațiile P.C.R. cu alte partide politice în anii 1923—1929.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 985—1008.

Rusenescu, M., V. Liveanu, E. Cimponeriu, T. Udrea : *Din cronica unor zile istorice.* București, 1971, 240 p.

Rusenescu, M. : *Les relations du Parti Communiste Roumain avec d'autres partis politiques durant la période 1922—1928.* În : *Etudes d'histoire contemporaine de la Roumanie*, vol. II, Ed. Academiei, 1971, p. 19—46.

Contribuția intelectualilor la războiul antihitlerist. Ed. Militară, 1971. [vol. colectiv. Printre autori : M. Rusenescu].

Sachelarie, Ovid : *Les périodiques et les recueils de jurisprudence roumains au cours du dernier siècle.* În : „Revue roumaine des sciences sociales. Série de sciences juridiques", t. 15, 1971, nr. 2.

Simionescu, Ștefana : *Vorwärts.* În : *Presa muncitorească și socialistă din România 1917—1921*, vol. III (în colaborare).

Stan, Apostol : *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie.* Bucarest, Ed. Academiei, 1971, 151 p. (Bibliotheca Historica Romaniae).

Stan, Apostol : *Les Principautés Unies et les conférences télégraphiques de Timișoara (mai 1860—juin 1862).* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 63—73.

Stan, Valeriu : *Bibliographie historique concernant l'année révolutionnaire 1821 dans les Principautés roumaines.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 215—233.

Stoicescu, N. : *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României.* [Cu o introducere despre metrologia antică de acad. Emil Condurachi]. București. Ed. științifică, 1971, 320 p. + 34 fig.

Stoicescu, N. : *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (Sec. XIV—XVII).* Ed. enciclopedică. București, 1971, 456 p.

Stoicescu, N. : *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova până la Regulamentul Organic.* În : „Biserica Ortodoxă Română", 1971, nr. 3—4, p. 335—354.

Stoicescu, N. : *Bibliografia monumentelor feudale din Moldova, literele R și S.* În : „Mitropolia Olteniei", 1971, nr. 1—2, p. 127—152 ; nr. 3—4, p. 295—324.

Stoicescu, N. : *Câteva documente despre acoperișurile vechilor biserici.* În : „Buletinul Monumentelor Istorice", XL, 1971, nr. 2, p. 65—66.

Stoicescu, N. : *Lista marilor dregători din Moldova.* În : „Anuarul Institutului de istorie din Iași", VIII, 1971, p. 401—423.

Suciu, I. D. : *N.A. Constantinescu (1885—1971).* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1293.

Suciu, I. D. : *Lupta comună româno-sîrbă împotriva dualismului habsburgic.* În : „Revista română de studii internaționale", 1971, nr. 3—4, p. 185—198.

Suciu, I. D. : *Conferința de la Timișoara de la 1869.* În : *Timișoara în istorie și contemporaneitate*, p. 81—90.

Șerban, C. : *François d'Assisi et les franciscains dans l'historiographie roumaine.* În : *S. Francesco nella ricerca storica degli ultimi ottanta anni*. Todi, 1971.

www.dacoromanica.ro

Șerban, Constantin : *Bibliografia uzuală didactico-științifică* (publicații pe 1969). În : „Studii și articole de istorie", XVI, 1971.

Șerban, C. : *Rolul economic și politico-militar al orașelor din Dobrogea de nord în secolele XVI—XVIII.* În : „Peuce", I/2, 1971.

Ștefănescu, Ștefan (coautor) : *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, Edit. Academiei R.S.R., 1971, 440 p.

Ștefănescu, Ștefan : *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea social-economică a Bulgariei și Țării Românești în secolele XIII—XIV.* În : *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor. Sec. XII—XIX. Studii*, vol. I, București, 1971, p. 57—60.

Ștefănescu, Ștefan : *La démographie — „dimension de l'histoire".* În : *Recherches sur la philosophie des sciences*, București, 1971, p. 365—378.

Ștefănescu, Ștefan : *Nicolas Iorga.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 603—609.

Ștefănescu, Șt. : *Începuturile statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 673—681.

Teodorescu Venera : [*Înființarea reprezentanței diplomatice a României la*] *Lisabona.* În : *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, Ed. politică, București, 1971, p. 109—119.

Udrea, T. : *Acțiuni ale P.C.R. pentru făurirea Frontului Patriotic antifascist (1941—1944).* În : „Studii" XXIV, 1971, nr. 3, p. 537—561.

Udrea, T. : *La politique extérieure de la dictature légionnaire-antonescienne (septembre 1940 — janvier 1941).* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 6, p. 971—990.

Udrea, T. : *Politica externă a dictaturii legionaro-antonesciene (sept. 1940 — ian. 1941).* În : *Împotriva fascismului. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România*, București, Ed. politică, 1971, p. 223—234.

Udrea, T. : *L'activité du Parti Communiste par la création du Front Patriotique Antifasciste (1941—1944).* În : *Etudes d'histoire contemporaine de la Roumanie*, vol. II, Ed. Academiei, 1971, p. 133—176.

Udrea, T., V. Liveanu, E. Cimponeriu, M. Rusenescu : *Din cronica unor zile istorice*, București, 1971, 240 p.

Wagner, Gabriela : *Publicațiile membrilor Institutului [de istorie N. Iorga] pe anul 1970.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 399—414.

2. RECENZII, NOTE, ÎNSEMNĂRI, RELATĂRI

Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga" în anul 1970. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 381—399.

„Anale de istorie". Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., an XVI, 1970, nr. 1—6. București, Ed. Scînteia, 1184 p. (*Apostol Ion.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 3, p. 651—658).

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, VII, 1970. (*N. Stoicescu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 807—810).

Apostol, I. : *Sesiunea științifică consacrată aniversării unui sfert de veac de la Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 153—156.

www.dacoromanica.ro

A(postol), I. : *Sesiunea științifică jubiliară a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 809—810.

Арş, G. L. : *Емерџитское движение в России.* Moscova, Ed. Nauka, 1970. (*L. Deményi.* În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie", VIII, 1971, nr. 1, p. 60—68).

Balestreri, Leonida : *Breviario della storia del giornalismo genovese.* Savona. 1970, 106 p. (*Dan Berindei.* În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie". Centrul de informare și documentare în științele sociale și politice. VIII, 1971, nr. 1, p. 56—59).

Barany, George : *Stephen Szechenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791—1841.* Princeton University Press, 1968, XVIII+487 p. (*Dan Berindei.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1284—1285).

Baumgart, Winfried : *Bibliographie zum Studium der neueren Geschichte,* Mit einem Geleitwort von Konrad Repgen. Bonn, 1969, XIII + 312 p. (Historisches Seminar der Rheinischen Friederich-Wilhelm-Universität). (*A. Armbruster.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1089).

Bălcescu, N. : *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patrici noastre.* Editat de Cornelia Bodea. 1970, 43 p. + ilustr. (Ex Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu). (*Paul Cernovodeanu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 182—183).

Berindei, Dan et Traian Lungu : *Le XIIIe Congrès international des sciences historiques et la contribution de la délégation roumaine à ses travaux.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 193—200.

Bibliografia istorică a României. 1944—1969. Ed. Academiei, București, 1970, XL + 386 p. (*V. Stoicescu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 861—863 ; *Nicolae Liu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 911—915).

Bibliografia lucrărilor științifice ale cadrelor didactice, vol. I—II. București, 1970, I : 329 p. ; II : 660 p. (*Lucia Dumitrescu-Taftă.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 586—587).

Bibliographie d'études balkaniques, vol. III, 1968, 404 p. (*N. Stoicescu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 810—812).

Bucur, Marin : *Documente inedite din arhivele franceze privitoare la români în secolul al XIX-lea.* București, Ed. Academiei, 1969, 362 p. (*Nicolae Liu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 393—396).

Buletinul Monumentelor Istorice. 1970. (*V. Netea.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 186—188).

Camariano, Nestor : *Alexandre Mavrocordato, le grand drogman. Son activité diplomatique 1673—1709.* Institute for Balkan Studies Thessaloniki, 1970. 107 p. (*S. Columbeanu.* În : „Revista română de studii internaționale, nr. 2(12), 1971, p. 203—205).

Călători străini despre Țările române. vol. II. București, Ed. științifică, 1970. XXXVIII + 668 p. (*Dan A. Lăzărescu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 554—558).

Chiper, Ion : *La session de l'Institut d'Histoire N. Iorga et de la Faculté d'histoire de Bucarest.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 945—949.

Columbeanu, Sergiu : *La session scientifique consacrée du 150e anniversaire du mouvement révolutionnaire de 1821.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 953—955.

Constantinescu, Miron, Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Ștefan Pascu, Aron Petric, Alexandru Porteanu, Gheorghe Smarandache : *Istoria României.*

www.dacoromanica.ro

Compendiu. București, Ed. didactică și pedagogică, 1970, 728 p. + 16 pl. + 15 h. (*Manolescu Radu și Dan Berindei*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 167—174).

Constantiniu, Fl., Ș. Papacostea : *Simpozionul de studii fanariote de la Salonic*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 420—423.

Corbu, Constantin : *Țărănimea din România între 1864 și 1888*. Ed. științifică, București, 1970, 229 p. (*N. Adăniloaie*. În : „Studii", 1971, XXIV, nr. 2, p. 425—428, *M. Iosa*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 381—383 ; *Apostol Stan*. În : „Anale de istorie", XVII, 1971, nr. 2, p. 168—169).

Cristea, Gh. : *Sesiunea științifică consacrată centenarului Comunei din Paris*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 813—819.

Cristea, Gh. : *Conferința de la Moscova consacrată aniversării Comunei din Paris*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 822—824.

Cucu, Vasile, Ștefan Marian : *Ghid-atlas al monumentelor istorice*, Ed. științifică, București, 1970, 411 p. (*C. Rezachevici*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 581—582).

Cumidava. II. (*Valeriu Stan*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 6, p. 1096—1100).

Demel, J. : *Historia Rumunii*. Ed. Institutului Național Ossolinski, Wroclaw, 1970, 487 p. (*Ilie Corfus*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 842—846).

Deutsch, Robert : *Istoricii și știința istorică din România 1944—1969*. Ed. științifică, București, 1970. 680 p. (*V. Netea*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 181—182).

Diaconu, Petre : *Les Petchénègues au Bas-Danube*. Ed. Academiei, București, 1970, 158 p. (*Șt. Olteanu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 377—378).

Diplomați iluștri. vol. II, Ed. politică, București, 1970. (*Ion Stanciu*, În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 175—180).

Documente din istoria Partidului Comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924). Ed. politică, București, 1970, 822 p. (*I. Apostol*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1051—1056).

Dumitrescu-Taftă, Lucia; Marieta Rădulescu, Mircea Grosu : *Aniversarea centenarului nașterii lui Nicolae Iorga*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1037—1016.

Duparc, Pierre : *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les Traités de Westphalie jusqu'à la Révolution Française*. vol. XXIX, Turquie. Paris, 1969, LVI + 509 p. (*V. Mihordea*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 432—438).

Etudes Historiques. vol. I—II, 1970. Budapesta. (*L. Demény*. În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie", VIII, 1971, nr. 2, p. 136—140).

Fătu, M., I. Spălățelu : *Garda de fier — organizație teroristă de tip fascist*. Ed. politică, București, 1971. (*Ioan Chiper*. În : „Lupta de clasă", LI, nr. 4, apr. 1971, p. 129—131).

Filozofia istorici. Studii. Ed. politică, București, 1969, 280 p. (*Valeriu Stan*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 174—179).

Flora, Radu : *Relațiile sîrbo-române. Noi contribuții*. Panciova, 1968, 406 p. + 6 pl. + 2 h.(*I.D. Suciu*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 446—419).

Forschungen zur Volks- und Landeskunde. 1959—1970. (*Adolf Armbruster*. În : „Lupta de clasă", LI, nr. 4, apr. 1971, p. 140—142).

www.dacoromanica.ro

Fossier, Robert : *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIIIe siècle.* Tome I—II. Paris, Louvain, Nauwelaerts, 1968, I : 435 + IV (—VIII) p. + 18 f. pl. + 5 f.h., II : 437—821 (—826) + 4 f. pl. + 5 f.h. (*S. Columbeanu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 197—199).

Fourquin, Guy : *Histoire économique de l'Occident médiéval.* Paris, 1969, 446 p. (*Șerban Constantin.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1276—1279).

Georgescu, Valentin Al. și Emanuela Popescu : *Legislația agrară a Țării Românești (1775—1782).* Ed. Academiei, București, 1970, 236 p. + facs. (*Ovid Sachelarie.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 918—922).

Georgescu, Vlad : *Mémoires et projets de réforme dans les Principaulés roumaines 1769—1830.* Association internationale d'études du Sud-Est européen, București, 1970, 197 p. (*Apostol Stan.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 859—861 ; *I. D. Suciu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 791—795).

Gogoneață, N. și A. Gălățeanu : *Panait Mușoiu.* Antologie. Ed. politică, București, 1970, 215 p. (*Ion Radu Vasile.* În : „Studii", XXIV, nr. 3, p. 663—665).

Griffin, Charles C. : *Ensayos sobre historia de America.* Caracas. Imprenta universitaria, 1969, 285 (—287). p. (*Ioan I. Neacșu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 455—458).

Grosu, Mircea : *Le centenaire de Nicolae Iorga.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 6, p. 1105 1109.

Gunst, Péter : *A mezögazdasági termelés története Magyarországon (1920—1938).* Budapesta, 1970. (*L. Demény.* În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie", VIII, 1971, nr. 2, p. 177 181).

György Bonis-Alajos Degré : *Tanylmányok a Magyar hellyiönkormányzat multjából.* (*Alexandru Herlea.* În : „Revue Roumaine d'Histoire" X, 1971, nr. 6, p. 1100—1101).

Halecki, Oskar : *Das Europ'ische Jahrtausend* (trad. din engleză de Otto Wenniger). Salzburg, Otto Muller Verlag, 1969, 458 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov,* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 869—871).

Hinrichs, Carl : *Preussen als historisches Problem.* Gesammelte Abhandlungen. Herausgegeben von Gerhard Oestreich, Berlin, Walter de Gruyter et Co. 430 p. (*Adolf Armbruster.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 867—868).

Histoire militaire de la Pologne. Problèmes choisis. Sub redacția lui Witold Bilganski, Piotr Stawecki și Ianus Wojtasik. Ed. Ministerului Apărării Naționale, Varșovia, 1970, 570 p. (*C. Rezachevici.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 179—182).

Huscariu, N. : *Alexandru Constantinescu.* Ed. politică, București, 1970, 256 p. (*M. Rusenescu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 189—190).

Ionescu, Matei : *Cel de-al XLV-lea Congres de istorie a Risorgimentului consacrat centenarului unirii Romei cu Italia.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 163—165.

Ionescu, Matei : *Le XLVe Congrès d'histoire du Risorgimento, consacré au centenaire de l'union de Rome avec l'Italie.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 414—417.

Ionescu, Vasile Gh. : *Alexandru Ionescu. Studiu și antologie.* Ed. politică, București, 1970, 254 p. (*M. Iosa.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 3, p. 662—663).

Ioniță, Gh. I., Gh. Țuțui : *Frontul plugarilor.* București, 1970, 300 p. (*Ion Stanciu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 3, p. 645—648).

www.dacoromanica.ro

Istoria poporului român. Sub redacția acad. Andrei Oțetea. Ed. științifică, București, 1970. 455 p. + 145 ilustr. + XI (ilustr. în culori. (*A. Decei.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 147—151).

Исторические связи народов С.С.С.Р. и Румынии в XV—начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах. Tome II, 1633—1673, Moscova, 1968, tome III, 1673—1711, Moscova, 1970. (*Constantin Șerban.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 771—774).

Jara, Alvaro : *Problemas y metodos de la historia economica hispano americana.* Caracas, Imprenza Universitaria, 1969, 89(—93) p. (*Ion I. Neacșu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 203—204).

Jablonický, J. și M. Kropilák : *Slovnic slovenského národnevo — povatania.* Ediția a II-a, Bratislava, 1970, 338 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov,* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 453).

Király, Béla K. : *Hungary in the late eighteenth century. The decline of enlightened despotism.* (*Dan A. Lăzărescu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 928—932).

Koltunov, G. A., B. G. Soloviev : *Курская битва.* Moscova, Voenizdat, 1970, 397 p. (*Fl. Constantiniu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 451—453).

Kosáry, Domokos : *Bevezetés Magyarország történeti bibliográfiájaba.* vol. I, Budapesta, 1970. (*L. Demény* și *Carol Vekov.* În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie", VIII, 1971, nr. 5).

Kovacs, Endre : *A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak.* (*L. Demény.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 6, p. 1101—1103).

Kurás, Stan : *Osadnictwo i zagadnienia wiejakie w Garlickien de polowy XVI w.* În : „Nad rzeka Ropa. III, 1968, p. 61—91. (*I. Corfus.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 864—866).

Lazzarini, Vittorio : *Scritti di paleografia e diplomatica.* Padova, 1969, XXIII + 360 p. (*Șerban Papacostea.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 408—409).

Lăzărescu, Dan A. : *Problematica Revoluției franceze și motivarea socială a Revoluției* (*Pe marginea unei noi și fundamentale lucrări de istorie cantitativă*). În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 801—808.

Liveanu, Vasile : *Conferința anglo-română „Matematica în arheologie și științele istorice".* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 351—363.

Liveanu, V. : *Tendințe actuale în științele sociale* (*Al IV-lea Congres internațional de Logică, Metodologie și Filozofie a Științei*). În : „Lupta de clasă", LI, nr. 10, oct. 1971, p. 87—93.

Livres récents parus sur Napoléon (*C. Șerban.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 399—404).

Lloyd, Cristopher : *The British Seaman 1200—1860.* A Social Survey. Londra, Collins, 1968, 319 p. (*S. Columbeanu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 454—455).

Loghin, I., și Ucrain C. : *Aspecte militare ale revoluției din 1848—1849 în Transilvania.* Ed. militară, București, 1970, 138 p. (*Apostol Stan.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 384—386).

Magyar Mezögazdasági Müzeum Közleményei 1969—1970. Budapesta, 1970. (*L. Demény.* În : „Revista de referate și recenzii : Istoric-Arheologie", VIII, 1971, nr. 4, p. 515—520).

Marea conflagrație a secolului al XX-lea. Ed. politică, București, 1971, 735 p. (*Eliza Campus.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1259—1265).

www.dacoromanica.ro

Marica, George Em. : *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. Ed. pentru literatură, București, 1970. (*V. Netea*, În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 405—406).

Marin, William, Gh. I. Oancea : *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat*. Timișoara, 1971, 352 p. (*Tr. Udrea*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1083—1086).

Marmația. 1969/1. (*V. Netea*. În : „Revue Roumaine d'Histoire, X, 1971, nr. 2, p. 406—408).

Matei, Mircea D. : *Studii de istorie medievală românească*. (*Moldova în sec. XIV—XVI*). Suceava, 1970. 204 p. (*Constantin Șerban*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 787—791).

Matichescu, Olimpiu, Elena Georgescu : *1 Mai în România*. Ed. politică, București, 1970, 366 p. (*M. Rusenescu*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 3, p. 648—650).

Matichescu, O. : *Apărarea patriotică*. Ed. științifică, București. (*I. Chiper*. În : „Anale de istorie", XVII, 1971, nr. 6, p. 179—183).

Mazauric, C. : *Sur la Révolution française. Contributions à l'histoire de la révolution bourgeoise*. Paris, 1970, 238 p. (*Dan Berindei*. În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie", Centrul de informare și documentare în științele sociale și politice, VIII, 1971, nr. 4, p. 417—419).

Neagoe, Manole : *Ștefan cel Mare*. București. Ed. Albatros, 1970, 278 p. + 16 pl. (*Șt. Olteanu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 378—381).

Neagoe, Stelian : *Nicolae Codreanu*. Ed. politică, București, 1970, 184 p. (*Valeriu Stan*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 3, p. 660—662).

Netea, Vasile : *C. A. Rosetti*. Ed. științifică, București, 1970, 444 p. (*V. Mihordea*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1061—1066 ; *Dan A. Lăzărescu*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 386—391).

Netea, Vasile : *O zi din istoria Transilvaniei : 1 decembrie 1918*. Ed. Albatros, București, 1970, 208 p. + 31 ilustr. (*A. Decei*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 168—171 ; *Nicolae Liu*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 192—195).

Netea, Vasile : *Take Ionescu*. Ed. Meridiane, 1971, 95 p. (*Eliza Campus*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 804—806 ; *Șerban Rădulescu-Zoner*. În : „Revista română de studii internaționale", 1971, nr. 3).

Onu, Liviu : *Cronicari munteni*. Ed. științifică, București, 1970, 216 p. (*Aurora Ilieș*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 925—928).

Organizații de masă legale și ilegale create și conduse de P.C.R. — 1921—1944. vol. I. Ed. politică, București, 1970, 579 p. (*M. Rusenescu*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 3, p. 659—660).

Papacostea, Șerban : *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*. București, Ed. Academiei, 1971, 312 p. (*N. Stoicescu* : În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 774—778 ; și în : „Mitropolia Olteniei", 1971, nr. 3—4, p. 280—282) ; *A. Armbruster*. În : „Sudost Forschungen", XXXI, 1971).

Pavlescu, Eugen : *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*. Ed. Academiei, București, 1970, 574 p. (*L. Demény*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1067—1072 ; *Adolf Armbruster*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 572—575).

Poenaru, Daniela și Cornel, Sîrbu : *Istoriografia economică românească, Studii de istorie a gîndirii economice*. 1970. (*Alexandru Herlea*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 6, p. 1086—1088).

Popa, Radu : *Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea*. Ed. Academiei, București, 1970, 304 p. (*Ștefan Olteanu*. În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1079—1081).

www.dacoromanica.ro

Popescu-Teiușan, Ilie și Vasile Netea : *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea lui.* Ed. didactică și pedagogică, București, 1970, 304 p. (*Nicolae Liu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 6, p. 1076—1078).

Porțeanu, Al. : *La fête du centenaire de la Société pour fonds de théâtre roumain en Transylvanie.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 594—597.

Porțeanu, Alexandru : *La session scientifique internationale consacrée au semicentenaire du Parti Communist Roumain.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 941—945.

Porțeanu, Alexandru : *La centième anniversaire de la Commune de Paris.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 955—962.

Porțeanu, Alexandru : *Les publications de la Bibliothèque „Astra" de Sibiu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 6, p. 1089—1093.

Porțeanu, Alexandru : *Din publicațiile bibliotecii „Astra", Sibiu. (1969—1871).* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1245—1249.

Porțeanu, Al. : *Centenarul „Societății pentru fond de teatru român din Transilvania".* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1046—1049.

Porțeanu. Al. și Tr. Udrea : *Lucrări de Lucrețiu Pătrășcanu consacrate istoriei moderne și contemporane a României.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 3, p. 627—636.

Porțeanu, Al. și Tr. Udrea : *La réédition des œuvres de Lucrețiu Pătrășcanu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 545—554.

Potra, George și N. I. Simache : *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Târgșor (1632—1857).* Comitetul de cultură și artă al municipiului Ploiești, (f. l.), 1970, 580 p. (*N. Stoicescu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 428—432).

Pour une histoire de l'alimentation. Recueil de travaux présentés par Jean Jacques Hemardinguer. Paris, A. Colin, 315 p. (*S. Columbeanu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1285—1287).

Prodan. D. : *Încă un Supplex libellus românesc. 1804.* Ed. Dacia, Cluj, 1970, 92 p. (*Vasile Netea.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1081—1083).

Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste). (*N. Liu* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971. nr. 1, p. 152—155).

Rădulescu, Andrei : *Pagini din istoria dreptului românesc.* Ed. Academiei, București, 1970, 272 p. (*Ovid Sachelarie.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 795—804).

Rădulescu-Zoner, Șerban : *Sesiunea științifică A.D.I.R.I.* În : „Studii", XXIV, nr. 4, p. 811—812.

Réflexions en marge d'un récent ouvrage sur le Moyen Age roumain. (*Ștefan Olteanu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 778—781).

Relaciones diplomaticas hispano-mexicanas (1839—1898). Documentes precedentes del Archivo de la Embajada de España en México. Serie I. Despachos generales, IV, 1816—1848. Mexico, „El Colegio de México", 1968, 281 p. (*Ioan I. Neacșu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1090—1091).

Reprezentanțele diplomatice ale României, vol. II, Ed. politică, București, 1971. (*Șerban Rădulescu-Zoner.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 6, p. 1071—1073).

www.dacoromanica.ro

Rettegi, György : *Emlékezésre méltá dolgok 1718—1784.* Publicate cu o introducere și note explicative de Sigismund Jako. Ed. Kriterion, București, 1970, 564 p. (*L. Demény.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 838—841).

Revista arhivelor, nr. 1/1970 (*V. Netea.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 188—189).

Runciman, Steven : *The Great Church in Captivity.* A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek war of Independence. At the University Press, 1968, X + 445 p. (*Dan A. Lăzărescu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 199—203).

Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences. Editor Keith Hitchins, University of Illinois, vol. I. Leiden, E. J. Brill, 1970, 225 p. (*S. Columbeanu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 846—852 ; *Paul Cernovodeanu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 579—581).

Rusu, Constantina : *La session scientifique dédiée à l'anniversaire de la naissance de F. Engels.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 592—594.

Rusu, Constantina : *La commémoration de Petru Maior.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 815—816.

Russocki, Stanislaw, Stefan K. Kuczyński și Juliusz Willaume : *Godło, Barwy i Hymn Rzeszypolitej, Zarys Dzrejów.* Warszawa, Wiedza Powszechna, 1970, 342 p. (*Șerban Papacostea.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 867).

Sargeția. VII. 1970. (*N. Stoicescu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 583—584).

Sauls, N. E. : *Russia and the Mediteraneea. 1797—1807.* (*Paul Cernovodeanu.* În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie", VIII, 1971, nr. 5).

Stan, Valeriu : *Sesiunea științifică consacrată aniversării a 150 de ani de la mișcarea revoluționară din 1821.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 819—822.

Stoica de Hațeg, Nicolae : *Cronica Banatului.* Studiu și ediție de Damaschin Mioc. Edit. Academiei, București, 1969. 365 p. (*I. D. Suciu.* În : „Studii", XXIV, 1961, nr. 4, p. 827—831).

Stoicescu, Nicolae : *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. I. Țara Românească. (Muntenia, Oltenia și Dobrogea).* (București), 1970. 798 p. (*Paul Cernovodeanu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 781—784).

Stoicescu, N. : *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României.* Ed. științifică, București, 1971, 320 p. + 34 fig. (*Alexandru Constantinescu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 922—925).

Studia Valachica. VII, 1970. 258 p. + pl. (*N. Stoicescu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 937—939).

Studii privind politica externă a României 1919—1939. Ed. militară, București, 1969, 339 p. (*Tr. Udrea.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, p. 831—838).

Suciu, I. D. : *Relațiile româno-sîrbe și româno-iugoslave în lucrările profesorului Radu Flora.* În : „Revue des études sud-est européennes", t. IX, nr. 2, 1971, p. 269—274.

Șerban, Constantin : *A XVII-a sesiune de vară a centrului de studii superioare de civilizație medievală din Poitiers (7 iulie—4 august 1970).* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 1, p. 158—160.

Șerban, Constantin : *Le symposium „L'époque phanariote", Thessalonique, 21—25 octobre 1970.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 2, p. 411—414.

www.dacoromanica.ro

Șincai, Gheorghe : *Opere* I. *Hronica românilor.* Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe. tom. I—III. Ed. pentru Literatură, București, 1967—1969. I : CCXXVIII + 603 p. + 20 pl. ; II : 451 p. + 10 pl. ; III : 379 p. + 8 pl. (*Paul Cernovodeanu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 439—441).

Ștefănescu, Ștefan : *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" până la Mihai Viteazul.* Ed. Academiei, 1970, 172 p. + ilustr. (Istorie și civilizație). (*Paul Cernovodeanu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 916—918).

Tierras Nueves. Expansion territorial y occupacion del suelo en America (siglos XVI—XIX). Alvaro Jara (editor). México, El Colegio de México, (1969). IX + 138 p. (*Ioan I. Neacșu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1287—1289).

Udrea, Tr. ; *L'analyse critique du fascisme en Roumanie.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 950—952.

Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918. București, Ed. politică, 1970, 787 p. cu ilustr. (*N. Liu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 159—162).

Urbariile Țării Făgărașului. vol. I, 1601—1650. Ed. Academiei, București, 1970, 968 p. + 1 h. (*L. Demény.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 568—572).

Valachica. Studii și materiale de istorie a culturii, Tîrgoviște, 1969. 295 p. (*Paul Cernovodeanu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 5, p. 936—937).

„*Valachica*" (*Studia* ~). Studii și materiale de istorie a culturii. Publicația Muzeului județean Dîmbovița. Tîrgoviște. vol. I, (1969) : 300 p. ; vol. II (1970) ; 358 p. (*Constantinescu Ioana.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1073—1077).

Vătămanu, Nicolae : *Medicina veche românească*, București, Ed. științifică, 1970. 238 p. + ilustr. (*Paul Cernovodeanu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 4, p. 784—787).

Vetulani, A : *Poczatki na najstarszych wszechnic srodkowoeuropejskich.* Wroclaw, Warszwa, Krakow, Zaklad Narodowy imienia Ossolinskich Wydawnictwo. 1970, 215 p. (*Șerban Papacostea.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 5, p. 1088—1089).

Vingt ans d'activité des „Editiona militaires" de Bucarest. (*V. Netea.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 585—586).

Военно-исторический журнал. Moscova, 1970, nr. 1—12, 1536 p. (*Constantiniu, Fl.* și *Mihai Ionescu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 4, 853—858).

Vulcănescu, Romulus : *Etnologie juridică.* Ed. Academiei, București, 1970, 339 p. (*Dan A. Lăzărescu.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 2, p. 441—444).

Zane, Gheorghe : *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.* Ed. Academiei, București, 1970 (*Iosa Mircea.* În : „Studii", XXIV, 1971, nr. 6, p. 1265—1268 ; *Paul Cernovodeanu.* În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 3, p. 559—563).

Ziegler, G. : *Paris et ses révolutions.* Paris, 1970 (*Dan Berindei.* În : „Revista de referate și recenzii.

Istorie-Arheologie". Centrul de informare și documentare în științele sociale și politice, VIII, 1971, nr. 3, p. 281—282).

Werner, K. F. : *Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale* (*Dan Berindei.* În : „Revista de referate și recenzii. Istorie-Arheologie", Centrul de informare și documentare în Științele sociale și politice. VIII, 1971, nr. 2, p. 112—113).

Wittstock, Oskar : *Johannes Honterus, der Siebenbürger Humanist und Reformator. Der Mann. Das Werk. Die Zeit.* Göttingen, Vandenhoeck et Ruprecht. 1970, 340 p. (*Adolf Armbruster.*

www.dacoromanica.ro

În : Korrespondenzblatt des Arbeitkreises für Siebenbürgische Landeskunde, III Folge, 1971, p. 101—114).
130 de ani de la apariția „Gazetei de Transilvania". Editat din inițiativa Comitetului județean pentru cultură și artă a filialei Societății de Științe istorice și a filialei Uniunii ziariștilor Brașov, 1969, 208 p. (*Alexandru Porțeanu*. În : „Studii" XXIV, 1971, nr. 2, p. 444—446 ; *Alexandru Herlea*. În : „Revue Roumaine d'Histoire", X, 1971, nr. 1, p. 171—175).

Anexa I a fost întocmită de *Gabriela Wagner*

ANEXA II

COMUNICĂRI PREZENTATE DE CERCETĂTORI AI INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA" LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNE ȘI INTERNAȚIONALE ÎN CURSUL ANULUI 1971

A. — COMUNICĂRI PREZENTATE LA SESIUNI ȘTIINȚIFICE ORGANIZATE ÎN INSTITUT SAU ÎN ȘEDINȚELE SECȚIILOR INSTITUTULUI

La Sesiunea științifică consacrată aniversării semicentenarului Partidului Comunist Român, organizată de Institutul de istorie „N. Iorga" și Facultatea de istorie din București (11 aprilie 1971)

Rusenescu Mihai, *Relațiile Partidului Comunist Român cu celelalte partide politice în anii 1922—1928.*
Chiper Ioan, *Partidul Comunist Român și politica externă a României în anii 1935—1939.*
Udrea Traian, *Acțiunile P.C.R. pentru făurirea Frontului Patriotic Antifascist (1941—1944).*
dr. Liveanu Vasile, *Caracteristici ale strategiei P.C.R. în primii ani de după eliberare (1944—1947).*
Teodorescu Venera, *Alegerea deputaților Blocului Muncitoresc Țărănesc în Parlamentul din iunie 1931.*
dr. Cimponeriu Ecaterina, *Unele aspecte ale luptei antifasciste a muncitorilor metalurgiști din România în anul 1935.*
prof. univ. dr. Ștefănescu Ștefan, *Cuvînt de închidere.*

★

La sesiunea anuală de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga", consacrată împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga (București, 15—16 iunie 1971)

prof. univ. dr. Ștefănescu Ștefan, *Nicolae Iorga — omul și opera.*
Ioneseu Matei, *Nicolae Iorga în momentele dramatice ale istoriei contemporane.*
dr. Constantiniu Florin, *Nicolae Iorga și studiul mentalităților colective.*
dr. Berindei Dan, *Nicolae Iorga și A. D. Xenopol.*
dr. Sachelarie Ovid., *Nicolae Iorga și vechiul drept românesc.*

www.dacoromanica.ro

dr. doc. Bodea Cornelia, *Nicolae Iorga și „Liga culturală"*.
dr. Șerban Constantin, *Notițe de călătorie ale lui Nicolae Iorga și valoarea lor istorică*.
dr. Iosa Mircea, *Nicolae Iorga și desăvîrșirea unității politice*.
dr. Liveanu Vasile, *Repetare, lege, necesitate istorică în concepția lui Nicolae Iorga*.
dr. Netea Vasile, *Activitatea publicistică și literară a lui Nicolae Iorga*.
dr. Campus Eliza, *Nicolae Iorga și relațiile internaționale (1933—1939)*.
dr. doc. Cronț Gheorghe, *Cuvîntările lui Nicolae Iorga privitoare la dezvoltarea istorică a popoarelor balcanice în cuprinsul Imperiului bizantin*.
dr. doc. Alexandrescu Bulgaru-Dersca Maria, *Concepția lui Nicolae Iorga despre istoria Imperiului otoman*.
Liu Nicolae, *Nicolae Iorga — istoric al culturii*.
Rusenescu Mihai și Eufrosina Popescu, *Nicolae Iorga — apărător al țărănimii (1917—1921)*.

*

La sesiunea închinată împlinirii a 450 de ani de la moartea lui Neagoe Basarab (București, 27 septembrie 1971)

dr. Stoicescu Nicolae, *Activitatea politică a lui Neagoe Basarab în „Învățăturile" către fiul său Teodosie*.
Neagoe Manole, *Politica externă a Țării Românești în timpul domniei lui Neagoe Basarab*.

Alte comunicări :

dr. Decei Aurel, *Din trecutul comun româno-iranian* (Institut).
dr. Columbeanu Sergiu, *Unele aspecte ale istoriei navigației din România* (Institut, 16 decembrie 1971).
Cristea Gheorghe, *Anteproiecte ale primei legi de învoieli agricole* (sector, 6 ianuarie).
dr. Papacostea Șerban, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor inedit* (sector, 19 martie 1971).
dr. Suciu Ion D., *Legăturile Banatului cu Țara Românească și Moldova* (sector, 10 aprilie).
Armbruster Adolf, *Românii în cronica rimată a lui Ottokar de Stiria* (sector, 11 mai 1971).
dr. Iordache Anastasie, *Declararea neutralității României (1914)* (sector, 20 noiembrie 1971).
Bidian Iancu, *Noi contribuții la relațiile economice dintre Transilvania și Țara Românească în sec. XVII* (sector, 4 decembrie 1971).
dr. Iosa Mircea, *Consiliul de coroană din 1916* (sector, 4 decembrie 1971).
Vasile Radu, *Organizarea armatei ruse (1856—1877)* (sector, 18 decembrie 1971).

B. — COMUNICĂRI PREZENTATE ÎN CADRUL UNOR MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE SAU ORGANIZATE DE INSTITUȚII, SOCIETĂȚI SAU COMISII CENTRALE DE STUDII ȘI CERCETĂRI

1. — *La manifestări științifice internaționale* :

La cel de-al IV-lea Congres internațional de logică, metodologie și filozofie a științei (București, 30 august—4 septembrie 1971).

dr. Liveanu Vasile, *Selectarea faptelor istorice*.

www.dacoromanica.ro

★

La cel de-al XIV-lea Congres de studii bizantine (București, 6—12 septembrie 1971).

dr. doc. Alexandrescu-Dersca Bulgaru Maria, *Despotatul lui Dobrotici, domeniu al Bizanțului.*
Cernovodeanu Paul, *Viziunea Bizanțului în cronografe și alte texte istorice românești din sec. XVII—XVIII.*
dr. doc. Cronț Gheorghe, *Legea agrară bizantină în țările sud-estului european.*
dr. Olteanu Ștefan, *Influența bizantină în meșteșugul țesutului la Dunărea de Jos (sec. X—XII).*

★

La conferința consacrată centenarului Comunei din Paris (Moscova, 16—18 februarie 1971).

Cristea Gheorghe, *Ecoul Comunei din Paris în România.*

★

La conferința „Marile puteri și Balcanii 1937—1941" (Sofia, 21—25 aprilie 1971).

dr. Campus Eliza, *Tentative de creare a unui bloc balcanic al neutrilor.*
Chiper Ioan, *Expansiunea economică a Germaniei naziste în Balcani: obiective, metode, rezultate (1933—1939).*

★

La „Congresul internațional de studii cretane" (Rhetymon, 17—24 septembrie 1971).

dr. doc. Cronț Gheorghe, *Patriarhul ecumenic Athanasios în Moldova (1642—1654).*

★

La Simpozionul internațional „Șase secole de la întemeierea orașului Krușevaț" (3—9 octombrie 1971).

Mioc Damaschin, *Legăturile culturale româno-sîrbe în sec. XIV—XV.*

★

La colocviul internațional consacrat cartografiei și structurilor socio-religioase (Varșovia, 27—29 octombrie 1971).

Armbruster Adolf, *Informare privind stadiul actual al preocupărilor de cartografie istorico-religioasă în România.*
Armbruster Adolf, *Raportul dintre stat și biserică la începutul voievodatelor românești (sec. XIV—XVI).*

★

La colocviul internațional „Dimensiunile și rezonanțele anului 1871" (Strasbourg, 28—30 octombrie 1971).

dr. Berindei Dan, *Ecourile evenimentelor din Franța în viața politică din România în anii 1870—1871.*
dr. Berindei Dan (în colaborare cu N. Fotino), *Raport privind Europa orientală și balcanică.*

★

www.dacoromanica.ro

La simpozionul internațional al istoricilor dreptului din țările sud-est europene (Belgrad, 1—2 noiembrie 1971).

Cronț Gheorghe, *Instituția jurătorilor în țările române.*

★

La simpozionul „Dezvoltarea culturii juridice în țările Europei centrale și orientale în perioada 1948—1970" (Smolenice, 3—5 noiembrie 1971):

Herlea Alexandru, *Dezvoltarea învățământului juridic în România pînă la primul război mondial.*
Herlea Alexandru, *Modificarea învățământului juridic superior român în perioada interbelică.*
Lăzărescu Dan, *Teoria modelelor instituționale.*

★

2. — *În cadrul unor manifestări științifice interne:*

La sesiunea științifică consacrată aniversării semicentenarului P.C.R., organizată de Asociația de drept internațional și relații internaționale din R. S. România (București, 8—9 aprilie 1971):

dr. Berindei Dan, *Liniile directoare ale politicii externe a Principatelor Unite (1859—1866).*
Chiper Ioan, *P.C.R. în politica externă a României 1933—1939.*
dr. Columbeanu Sergiu, *Opoziția Divanului Țării Românești împotriva ingerințelor străine în administrația internă (războiul austro-ruso-turc din 1787—1792).*
Udrea Traian, *P.C.R. și politica externă a României (1940—1944).*
Porțeanu Alexandru, *Comuna din Paris și românii.*
dr. Campus Eliza, *Din politica externă a României în anul 1918.*
Rusenescu Mihai, *Tratatele româno-francez și româno-italian (1926).*
Ionescu Matei, *Problema Transilvaniei reflectată în planurile și gîndirea revoluționarilor din Italia.*
Iordache Anastase, *Despre războaiele balcanice.*

★

La sesiunea științifică consacrată Centenarului Comunei din Paris (București, 2—3 aprilie 1971):

Cristea Gheorghe, *Ecoul Comunei din Paris în viața politică a României.*
Porțeanu Alexandru, *Comuna din Paris în mișcarea revoluționară democratică din România (1871—1893).*
Liu Nicolae, *Comuna din Paris în conștiința și creația literară românească.*
dr. Suciu Ion D., *Opinia publică română din Transilvania și Banat și Comuna din Paris.*

★

La sesiunea științifică organizată cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la desfășurarea mișcării revoluționare din 1821 (București, 31 martie 1971):

prof. univ. dr. Ștefănescu Ștefan, [illegible]

www.dacoromanica.ro

dr. Berindei Dan, *Programul mișcării revoluționare din 1821.*
dr. Adăniloaie Nichita, *Mișcarea din 1821 reflectată în rapoartele consulare austriece.*
Neacșu Ioan, *Luptele panduriior și eteriștilor de la Drăgășani din iunie 1821.*
dr. Șerban Constantin, *Ecoul mișcării revoluționare din 1821 în presa europeană.*
dr. doc. Bodea Cornelia, *Tudor Vladimirescu în viziunea făuritorilor României moderne.*

★

La sesiunea consacrată împlinirii a 150 de ani de la mișcarea revoluționară din 1821 (Turnu Severin, 4—5 aprilie 1971) :

dr. Adăniloaie Nichita, *Mișcarea din 1821 reflectată în rapoartele consulare austriece.*
dr. Șerban Constantin, *Tudor Vladimirescu și mișcarea revoluționară din 1821 în presa vremii.*

★

La sesiunea științifică privind analiza critică a fascismului în România (București, 4—5 martie 1971) :

dr. Liveanu Vasile, Ioan Chiper, *Condițiile instaurării dictaturii legionaro-antonesciene.*
Ionescu Matei, *Terorismul regimului legionaro-antonescian.*
Udrea Traian, *Politica externă a dictaturii legionaro-antonesciene (septembrie 1940—ianuarie 1941).*

★

La seminarul național de gîndire economică modernă și contemporană pe tema „Gîndirea economică marxistă în România" (București, 26—28 aprilie 1971) :

dr. Liveanu Vasile, *Problema dezvoltării în gîndirea marxistă românească din perioada 1880—1940.*

★

La sesiunea științifică consacrată comemorării a 100 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga, organizată de Facultatea de istorie din București, 7—8 iunie 1971 :

prof. univ. dr. Ștefănescu Ștefan, *„Romaniile" în concepția lui Nicolae Iorga.*

★

La sesiunea comemorativă organizată cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la nașterea lui Vasile Alecsandri (București, 7 octombrie 1971) :

dr. Berindei Dan, *Vasile Alecsandri, diplomatul.*

★

La sesiunea științifică organizată cu prilejul împlinirii a 2 500 ani de la întemeierea statului iranian (București, 8 octombrie 1971) :

dr. Decei Aurel, *Momente din istoria relațiilor româno-iraniene.*

★

www.dacoromanica.ro

La simpozionul național de istorie agrară (Iași, 5—7 noiembrie 1971).

dr. Corfus Ilie, *Metode și probleme în cercetarea istoriei agrare.*
dr. Olteanu Ștefan, *Sensul și semnificația îndeletnicirilor agrare în trecutul poporului român.*
Constantinescu Ioana, *Aspecte ale relațiilor agrare în perioada de descompunere a feudalismului în Moldova și Țara Românească. Scutelnicii și poslușnicii în economia domeniului feudal.*
Gonța Alexandru, *Producția de cereale în Moldova între anii 1812—1821 și furniturile datorate Înaltei Porți.*
dr. Liveanu Vasile, *Aplicarea matematicii la istoria relațiilor agrare.*
Lazea Emil, *Agricultura din Transilvania în secolele XI—XIV.*
dr. Columbeanu Sergiu, *Unele observații privind importanța pădurilor în economia românească (secolul XVIII — prima jumătate a secolului al XIX).*
dr. Penelea Georgeta, *Considerații asupra comerțului extern al Țării Românești după Tratatul de la Adrianopole.*
Udrea Traian, *Problema agrară în viziunea partidelor politice în perioada 1940—1945.*
dr. Șerban Constantin, *Cîteva date privind producția de cereale din Țara Românească în secolul XVIII.*
dr. Oltcanu Ștefan, *Sensul și semnificația îndeletnicirilor agrare în trecutul poporului român.*

★

Alte comunicări:

dr. Nctea Vasile, *Aurel C. Popovici și problema federalizării Austriei* (A.D.I.R.I., 1 februarie 1971).
Ncacșu Ioan (în colaborare), *Panamericanismul: origini, evoluție contemporaneitate* (A.D.I.R.I., 2 iunie 1971).
dr. Constantiniu Florin, *Probleme actuale ale istoriografiei militare* (Centrul de studii istorice și teorie militară, iunie 1971).
dr. Campus Eliza, *Anul 1937, an de impas al Înțelegerii balcanice* (A.D.I.R.I.)
dr. Berindei Dan, *Colocviul de la Strassbourg din octombrie 1971 privind anul 1871 și influența lui în Europa* (A.D.I.R.I.).
dr. doc. Bodea Cornelia, *Vasile Alecsandri, diplomatul* (A.D.I.R.I.).
dr. Campus Eliza, *Reintrarea României în război* (A.D.I.R.I.).
dr. Livcanu Vasile, *Aplicarea matematicii în cercetarea istorică* (Comunicare prezentată la Lectoratul de Sociologie al Universității București).

★

C. ALTE COMUNICĂRI PREZENTATE DE CERCETĂTORII INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA" ÎN ANUL 1971, ÎN CADRUL UNOR MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE LOCALE

La sesiunea științifică organizată de filiala Tîrgoviște a Societății de științe istorice (21 mai 1971):

dr. Adăniloaie Nichita, *Mișcarea din 1821 și programul ei.*
dr. Șerban Constantin, *Mișcarea revoluționară din 1821 oglindită în presa vremii.*

★

www.dacoromanica.ro

La sesiunea științifică organizată de Universitatea din Craiova (23 mai 1971) :

dr. Adăniloaie Nichita, *Mișcarea din 1821 oglindită în documente externe.*

★

La sesiunea Muzeului județean Argeș din Pitești 23—24 mai 1971 :

dr. Olteanu Ștefan, *Rolul și locul orașului Pitești în cadrul producției meșteșugărești medievale din Țara Românească.*

★

La sesiunea științifică organizată cu prilejul comemorării a 450 de ani de la moartea lui Neagoe Basarab (Curtea de Argeș, 14—15 octombrie 1971) :

Neagoe Manole, *Concepția despre domnie a lui Neagoe Basarab.*
dr. Șerban Constantin, *Protocolul și ceremonialul diplomatic românesc în vremea lui Neagoe Basarab.*

★

La sesiunea Muzeului de istorie și arheologie din Constanța, 21—22 octombrie 1971 :

dr. Olteanu Ștefan, *Vechi exploatări miniere pe teritoriul Dobrogei.*

★

La sesiunea „Locul Tîrgoviștei în istoria și cultura poporului român" (Tîrgoviște, 23—24 octombrie 1971) :

Lehr Lia, *Organizarea administrativă a orașului Tîrgoviște în secolele XVI—XVII.*
dr. Olteanu Ștefan, *Locul orașului Tîrgoviște în contextul dezvoltării producției meșteșugărești medievale din Țara Românească.*
dr. Șerban Constantin, *Știri inedite despre manufactura de sticlă din Tîrgoviște de la sfîrșitul sec. XVIII.*
dr. Berindei Dan, *Reședințe domnești din Țara Românească (secolele XIV—XVI).*

★

La simpozionul „Moldova și Orientul" organizat la Iași, la 20—21 noiembrie 1971 :

dr. doc. Alexandrescu Dersca-Bulgaru M. M., *Orientul în concepția istorică a lui N. Iorga.*
Gonța Al. I., *Ștefan cel Mare și Hoarda de Aur.*
dr. Decei Aurel, *Problema cafelei băute de logofătul Tăutu la Istanbul.*

★

La sesiunea științilică „Secolul XVI și renașterea românească" (Roșiorii de Vede, 26 noiembrie 1971) :

www.dacoromanica.ro

dr. Șerban Constantin, *Protocolul și ceremonialul diplomatic la Curtea lui Neagoe Basarab.*
Gonța I. Alexandru, *Relațiile culturale dintre Moldova și Țara Românească în sec. al XVI-lea.*

★

La sesiunea științifică organizată între 2—4 decembrie 1971 cu ocazia semicentenarului Muzeului de istorie a municipiului București (1921—1971):

dr. Olteanu Ștefan, *Producția meșteșugărească bucureșteană în contextul economiei medievale a Țării Românești.*
dr. Șerban Constantin, *Rolul Bucureștilor în formarea culturii orășenești în evul mediu.*
dr. Demény Ludovic, *Prima tiparniță bucureșteană în secolul al XVI-lea.*
dr. Berindei Dan, *Mișcarea revoluționară din 1821 la București.*
Udrea Traian, *Pregătirea și desfășurarea insurecției armate din august 1944 la București.*

★

Alte comunicări:

dr. Netea Vasile, *Ce a fost mișcarea memorandistă din Transilvania. Cauzele, desfășurarea și procesul ei* (la Societatea de științe istorice, București, 12 ianuarie 1971).
dr. Decei Aurel, *Lucrările istorice ale lui Teruman Osman Aga din Timișoara privitoare la Banat* (Timișoara).
dr. Suciu Ion D., *Bănățenii și Comuna din Paris* (Lugoj).
dr. Suciu Ion D., *Actualitatea lui Vincențiu Babeș* (Timișoara, 30 mai 1971).

Anexa II a fost întocmită de *Ioan Chiper.*

SEMICENTENARUL MUZEULUI DE ISTORIE A MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

Cu prilejul aniversării a 50 de ani de la înființarea Muzeului de istorie a municipiului București în zilele de 2—4 decembrie 1971 a avut loc o sesiune științifică cu tema „Rolul Bucureștilor în istoria națională" și alte manifestări ocazionate de această aniversare.

Activitatea desfășurată de această instituție în cele cinci decenii de existență a fost evocată de prof. Petre Dache, directorul muzeului.

Colectivul de cercetători și specialiști ai Muzeului de istorie a municipiului București a fost felicitat cu această ocazie de prof. univ. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, prof. Ion Gh. Borca, vicepreședinte al Comitetului Executiv al Consiliului popular al municipiului București, prof. Iulian Antonescu, directorul Direcției muzeelor din Consiliul culturii și educației socialiste, prof. dr. Florian Georgescu, directorul Muzeului de istorie a Republicii Socialiste România, conf. dr. Hadrian Daicoviciu, director adjunct științific al Muzeului de istorie a Transilvaniei, și prof.

www.dacoromanica.ro

Amza Săceanu, președintele Comitetului de cultură și educație socialistă al municipiului București.

În aceeași zi, în prezența unei numeroase asistențe, a fost inaugurată expoziția jubiliară „Muzeul de istorie a municipiului București la a 50-a aniversare" în care sînt prezentate aspecte din activitatea colectivului muzeului, ca și un număr de piese istorice achiziționate în ultimii ani.

★

Prezentarea comunicărilor științifice urmate de discuții a fost organizată pe secții: secția I de istorie veche și medie și secția a II-a de istorie modernă și contemporană.

La secția I au fost prezentate următoarele comunicări: *Importanța cercetărilor arheologice bucureștene din perioada 1923—1948* de Dinu V. Rosetti; *Descoperiri arheologice în necropola neolitică de la Cernica* de prof. dr. doc. Gh. Cantacuzino și C. Fedorovici (Iași); *Figurinele antropomorfe descoperite la Dudești* de dr. Eugen Comșa; *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în centrul Câmpiei Române* de Sebastian Morintz, Done Șerbănescu, Barbu Ionescu (Oltenița); *Vestigii getice cercetate la București* de Mioara Turcu; *Unele descoperiri monetare antice și rolul Bucureștilor în epoca geto-romană* de prof. dr. Bucur Mitrea; *Un tezaur de monede thasiene descoperit recent la București* de Maria Cojocărescu; *Centre meșteșugărești din sec. V—VI—VII la București* de Victor Teodorescu (Ploiești); *Dezvoltarea cercetărilor arheologice medievale la București în anii 1953—1971* de Panait I. Panait; *Producția meșteșugărească bucureșteană în contextul economiei medievale a Țării Românești* de dr. Ștefan Olteanu; *Rolul Bucureștilor în formarea culturii orășenești în evul mediu* de dr. Constantin Șerban; *Prima tiparniță bucureșteană în sec. al XVI-lea* de dr. Ludovic Demény; *Orașul București în cadrul politicii balcanice a lui Șerban Cantacuzino* de Radu Ciobanu; *Medicina în programul de învățămînt al Academiei domnești de la Sf. Sava* de dr. Nicolae Vătămanu; *Etnografie bucureșteană în sec. al XVIII-lea* de prof. univ. Aurelian Sacerdoțeanu; *Cum am scris „Istoria Bucureștilor"* de prof. dr. doc. C. C. Giurescu; *Cartea bucureșteană din sec. al XVIII-lea în satele transilvănene* de Ioana Cristache Panait; *Locul Mânăstirii Chiajna în arhitectura celei de-a doua jumătăți a sec. al XVIII-lea din Câmpia Română* de Aristide Ștefănescu; *Tineri bucureșteni aflați la studii în străinătate în prima jumătate a sec. al XIX-lea* de Maria Stan; *Rolul Bucureștilor în procesul trecerii Țării Românești de la feudalism la capitalism* de Liviu Ștefănescu; *Mișcarea revoluționară din 1821 la București* de dr. Dan Berindei; *Bucureștii și studenții transilvăneni din străinătate* de prof. dr. doc. Ion Ionașcu; *Xavier Villacrosse, arhitect al Bucureștilor (1837—1855)* de Margareta Savin și Cristina Dinu; *Goleștii în istoria Bucureștilor* de Vasile Novac.

La secția a II-a au fost prezentate următoarele comunicări: *Bucureștii și Iașii în lupta pentru unire* de Maria Huminic-Teclean (Iași); *Structura socială a populației bucureștene în a doua jumătate a sec. al XIX-lea* de Ștefan Ionescu, *Mărturii ale Bucureștiului revoluționar* de Aurel Duțu; *Rolul politic al Bucureștilor în lupta pentru desăvîrșirea statului unitar român* de Aurelia Bunea (Cluj); *București — important centru de sprijin a luptei popoarelor din Balcani* (1875—1877) de dr. Nicolae Ciachir; *Semnificația recensămîntului din 1878 la București* de Alexandru D. Petrescu; *Tipografii folosite de mișcarea socialistă din București în a doua jumătate a sec. al XIX-lea* de Victoria Roman; *Tradițiile Comunei din Paris în organizațiile muncitorești bucureștene pînă la crearea P.C.R.* de dr. Nicolae Copoiu; *Contribuția organizațiilor muncitorești din București la afirmarea luptei proletariatului din România în anii 1899—1902* de dr. Ion Iacoș; *Școli și dascăli la București în primele două decenii ale sec. XX* de prof. univ. Mauriciu Kandel; *Socialiștii bucureșteni în fruntea luptei pentru făurirea partidului consecvent revoluționar în România (iulie 1919 — ianuarie 1920)* de Gheorghe Comlosan (Timișoara); *Mișcarea socialistă din București, factor activ în lupta pentru crearea Partidului Comu-*

www.dacoromanica.ro

nist Român de dr. Gheorghe Unc; *Opinia publică bucureșteană față de procesul din Dealul Spirii* de dr. Marin C. Stănescu; *Universitățile de vară ale bucureștenilor* de Frasin Munteanu Rîmnic (Vălenii de Munte); *București — capitală a luptelor proletariatului din România (1923—1933)* de Nicolae Gh. Munteanu; *Activitatea Organizației București a P.C.R. oglindită în Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România* de Elisabeta Ioniță; *Urbanistica în concepția P.C.R. (1921—1944)* de Alexandru Mihăilcanu; *București — centrul-pivot al mișcării antifasciste din România* de dr. Gheorghe I. Ioniță; *București — centru al mișcării de solidaritate internațională a proletariatului român (1921—1939)* de dr. Ion Babici; *Locul Bucureștilor în cadrul frămîntărilor politice din România în ajunul celui de-al doilea război mondial* de Ana Bene; *Pregătirea și desfășurarea insurecției armate din august 1944 la București* de Traian Udrea; *Insurecția națională antifascistă din București oglindită în documentele germane ale vremii* de dr. Dumitru Tuțu; *Lupta maselor populare bucureștene sub conducerea P.C.R. pentru instaurarea guvernului democrat popular (6 martie 1945)* de dr. Petru Bunta, George Protopopescu (Cluj); *6 Martie 1945 în București* de Alexandru Cebuc; *Dezvoltarea industriei în cartierul Regie — Basarab* de Gheorghe Vasilescu; *Organizația de București a P.C.R. în primii ani ai revoluției populare (1944—1947)* de Gheorghe Țuțui; *Clasa muncitoare bucureșteană și evoluția ei în anii construcției socialiste* de Nicolae Ionel; *Rolul intelectualității bucureștene în propagarea științei și culturii în anii socialismului* de Gelcu Maksutovici; *Dezvoltarea urbanistică a capitalei în anii socialismului* de arh. Traian Stănescu; *Contribuția oamenilor muncii din capitală la realizările remarcabile obținute de poporul român, sub conducerea partidului, în anii construcției socialiste* de Olimpiu Popescu și dr. Iulian Cîrțînă.

AL DOILEA SIMPOZION NAȚIONAL „DIN ISTORIA AGRICULTURII ÎN ROMÂNIA"

În zilele de 5—7 noiembrie 1971 s-au desfășurat la Iași lucrările celui de-al doilea simpozion național *Din istoria agriculturii în România*, organizat de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol".

Simpozionul s-a bucurat de participarea unor cercetători din domenii de activitate care, prin natura profilului lor, au legături directe sau contingențe cu studiul istoriei agrare: istorici, economiști, juriști, etnografi, muzeografi, agronomi. Acest fapt, precum și numărul mare de comunicări — 93 în total — au făcut posibilă abordarea unor aspecte variate ale evoluției agriculturii românești.

În ședința de deschidere au fost prezentate un număr de cinci comunicări de interes mai larg, între care amintim: I. Corfus, *Metode și probleme în cercetarea istoriei agrare*; Șt. Olteanu, *Sensul și semnificația îndeletnicirilor agrare în trecutul poporului român*; V. Liveanu, *Aplicarea matematicii la istoria relațiilor agrare*. Apoi, lucrările s-au desfășurat pe patru secții: I — Istorie veche și medie; II — Istorie modernă; III — Istorie contemporană; IV — Istoriografie, etnografie, muzeografie.

Comunicările privind istoria agriculturii în epocile străveche și veche au tratat diferite aspecte ale principalelor ocupații agricole ale populațiilor autohtone, pe baza mărturiilor de cultură materială descoperite. O preocupare deosebită a dovedit-o problema apariției agriculturii ca o ocupație economică de bază a societății omenești (V. Boroneanț, *Începutul cultivării pămîntului în zona Porților de Fier* și M. Circiumaru, *Analiza polenică privind începutul culti-*

www.dacoromanica.ro

vării plantelor în zona Porților de Fier), precum și cea a progreselor ulterioare înregistrate, fie prin diversificarea ocupațiilor agricole, fie prin perfecționarea uneltelor (Marilena și Adrian Florescu, *Unelte agricole pe teritoriul Moldovei în mileniile III și II î.e.n.*, și M. Petrescu-Dîmbovița, *Secerea de bronz, ca unealtă pentru agricultură*). S-au comunicat, de asemenea, rezultatele cele mai noi ale cercetărilor arheologice privind ocupațiile agricole ale geto-dacilor (Silvia Teodor, *Descoperiri de unelte dacice pe teritoriul Moldovei*), precum și cele din epoca provincială (N. Gostar, *O scenă agricolă pe Columna lui Traian*).

Un interes aparte l-a prezentat, prin problema ridicată, comunicarea lui C. Pop, *Formele proprietății agrare în Dacia Traiană*, în care se analizează principalele categorii de proprietari și evoluția transformărilor în modul de stăpînire asupra pămîntului.

Comunicările referitoare la istoria agriculturii din evul mediu prezintă o multitudine de aspecte, limitate însă, fie tematic, fie cronologic, în care o pondere relativ însemnată o au cele care abordează cultura cerealelor, a viței de vie și a altor plante (C. Șerban, *Date privind producția de cereale din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*; Al. Páp-Antal, *Cultura plantelor agricole în scaunul Mureș în lumina conscripției din anul 1722*; T. Mateescu, *Cultura viței de vie în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*; T. Groza, *Contribuții la istoria pomiculturii din bazinul Fălticeni*).

Un alt grup de comunicări urmăresc, pe perioade care variază de la unul la cîteva secole, principalele aspecte ale evoluției agriculturii din anumite zone ale țării (L. Ursuțiu, *Agricultura domeniului Gurghiu în secolul al XVII-lea*; D. Ciurea, *Contribuții la problema practicării agriculturii în Moldova în secolul al XVIII-lea*).

În general, tematica de istorie medie a simpozionului a dovedit o preocupare mai intensă pentru problematica agriculturii din Transilvania și mai redusă pentru Moldova și Țara Românească.

Reflectînd dezvoltarea agriculturii în perioada orînduirii capitaliste, comunicările secției de istorie modernă abordează, pe lîngă o serie de teme cu subiecte similare celor tratate și în secția I, aspecte noi, generate de angrenarea acestei ramuri de producție pe făgașul capitalismului : industrializarea produselor agricole (N. Niculescu, *Aspecte privind dezvoltarea industriei de prelucrare a cerealelor din România*; D. Puzdrea, *Elemente privind istoria uleiurilor vegetale în România*; V. Rotaru și Emilia Joița, *Industria zahărului în România*), finanțarea agriculturii (A. Losonti și V. M. Ungureanu, *Sursele de finanțare și de creditare a agriculturii în perioada dezvoltării capitalismului în Transilvania*) și altele.

În cadrul secției au preocupănit subiectele de istorie agrară din perioada de început a capitalismului (Al. Gonța, *Producția de cereale în Moldova între anii 1812 și 1821 și furniturile datorate înaltei Porți*; C. Istrati, *Probleme ale agriculturii din Moldova în preajma Regulamentului Organic*; Gh. Platon, *Orientarea domeniului feudal în Moldova în vremea Regulamentului Organic*; S. Columbeanu, *Unele observații privind importanța pădurilor în economia românească (secolul al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea*; C. Hristea, *Nivelul tehnic al apiculturii românești în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, reflectat în publicații românești și străine*).

O serie de aspecte ale problemei agrare sînt abordate în comunicările referitoare la stadiul problemei agrare la un moment dat (Elena Ghiran, *Aspectul agrar al revoluției de la 1848 în Transilvania*) sau într-o anumită perioadă (Marilena Uliescu, *Curente economice și sociale care au influențat opera de legiferare agrară în perioada 1864—1938*), la relațiile agrare (Ioana Constantinescu, *Aspecte ale relațiilor agrare în perioada de descompunere a feudalismului în Moldova și Țara Românească. Scutelnicii și poslușnicii în economia domeniului feudal*), la legislația agrară (V. Rusu, *Din legislația agrară a regimului burghezo-moșierese*), dar ele nu lipsesc, deși li se acordă o pondere mai redusă, nici din celelalte comunicări care urmăresc evoluția generală a agriculturii românești.

Secția de istorie contemporană a grupat la un loc, într-o proporție mai mare decît celelalte, pe istorici, economiști, juriști și agronomi. Majoritatea comunicărilor au avut în vedere

www.dacoromanica.ro

subiecte de interes național (V. Bozga, *Criza agrară interbelică în România, 1928—1939;* A. Pricop, *Reforma agrară din 1921 oglindită în documente diplomatice belgiene;* I. Saizu, *Evoluția agriculturii în România între 1922 și 1928;* I. Bold, *Evoluția ideii de integrare verticală în agricultură românească;* M. Trandafirescu, *Momente din istoria asigurărilor agricole în România*). O atenție specială este acordată problemei agrare din țara noastră și diverselor soluții propuse sau încercate pentru soluționarea ei (I. Agrigoroaiei, *Partidele politice și problemele agriculturii românești în perioada 1918—1921;* Gh. I. Ioniță, *„Ce vrem?" — un interesant program agrar al Frontului plugarilor;* Tr. Udrea, *Problema agrară în viziunea partidelor politice în perioada 1940—1945;* Elena Zaharia, *Lupta de idei privind rezolvarea problemei agrare în România în prima etapă a revoluției populare*).

Tematica secției pune în lumină, totodată, interesul manifestat de cercetători, în special de agronomi, pentru studiul unor inițiative valoroase din trecutul apropiat, făcute pe linia ameliorării solului (C. V. Oprea, A. Onu, A. Cîrnaru, *Evoluția agriculturii din Cîmpia Tisei în raport cu dezvoltarea lucrărilor de îmbunătățiri funciare;* V. Blidaru, *Concepții și realizări în tehnica hidroameliorativă română;* I. Z. Lupe, *Contribuție la istoria culturilor forestiere de protecție a cîmpului din România*).

În fine, la secția de Istoriografie, etnografie, muzeografie, accentul a căzut pe comunicările care au urmărit activitatea unor personalități din România în raport nemijlocit cu agricultura (I. Berceanu, *Ion Ionescu de la Brad, precursor al științei conducerii producției în agricultură;* V. Bulgaru, *G. D. Creangă — statistician agrar-social și influența sa asupra reformei agrare din 1921;* Șt. Sonea, *Gîndirea cooperatistă și ideile agronomice înaintate ale lui Eugen Brote;* V. Florea, *Situația și perspectivele satului românesc în concepția lui Virgil Madgearu*). Lucrările de etnografie (Georgeta Moraru-Popa, *Plugul de lemn pe teritoriul României la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea;* A. Badea, *Contribuții la cunoașterea tipurilor vechi de unelte și a procedeelor de lucru în prelucrarea solului în zona Mureșului superior și în Cîmpia Transilvaniei;* N. Dunăre, *Forme tradiționale de agricultură în Țara Bîrsei*) și cele de istoriografie Elisabeta Ioniță, *Problema agrară în perioada interbelică oglindită în Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România*), oferă unele precizări noi cu privire la unelte, la practica agricolă și chiar la evoluția agriculturii.

Discuțiile au reliefat, între altele, necesitatea întreprinderii unor cercetări interdisciplinare mai largi, care să contribuie la îmbunătățirea conținutului cercetărilor de istorie agrară, și concluzia că studiul evoluției agriculturii este capabil să ofere unele soluții pentru agricultura actuală.

Simpozionul s-a dovedit util prin faptul că a prilejuit o confruntare de opinii a cercetătorilor de diferite specialități. O astfel de confruntare a făcut posibilă cunoașterea unor probleme speciale privind aceleași aspecte ale dezvoltării agriculturii în regiuni diferite ale țării, din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre.

D. Șandru

AL TREILEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE STUDII CRETANE

1. SEMNIFICAȚIA ISTORICĂ A CONGRESULUI

Cu o îndreptățită mîndrie națională, folosind colaborarea științifică internațională, poporul grec evocă din cinci în cinci ani trecutul său istoric legat de insula Creta. Prin civili-

www.dacoromanica.ro

zația ei străveche, Creta a exercitat timp de aproape trei milenii influențe pozitive asupra popoarelor din bazinul Mării Mediterane. În evul mediu și în epoca modernă, populația Cretei s-a impus atenției omenirii prin eroica ei rezistență împotriva dominațiilor străine. Cercetările arheologice, istorice și lingvistice efectuate cu privire la civilizația cretană pun într-o lumină nouă însemnătatea Cretei ca regiune și centru de istorie universală. Interesul manifestat de numeroși savanți străini față de civilizația cretană antică și medievală a îndemnat pe oamenii de știință din Grecia să organizeze în septembrie 1961 la Haraclion, în Creta, primul Congres internațional de studii cretane. Cel de-al doilea Congres a avut loc în aprilie 1966 în orașul Canea, iar în 17—24 septembrie 1971 s-a ținut la Rhethymnon cel de-al treilea Congres.

Manifestările științifice internaționale legate de istoria și civilizația Cretei reflectă concepția după care se călăuzește în prezent statul grec de a menține vechea cultură greacă în atenția opiniei publice mondiale. Grecii se străduiesc să facă și pe această cale cunoscut aportul lor istoric în patrimoniul culturii universale. Costul călătoriei, cazarea și masa, recepțiile și excursiile au fost oferite în mod gratuit tuturor participanților la aceste congrese.

La cel de-al treilea Congres internațional de studii cretane au participat peste 150 de oameni de știință — arheologi, istorici, lingviști, folcloriști, juriști, economiști — din 18 țări. Au fost reprezentate : Anglia, Austria, Belgia, Bulgaria, Canada, Cipru, Elveția, Franța, Republica Federală a Germaniei, Grecia, Israel, Italia, Iugoslavia, Liban, Olanda, România, Statele Unite ale Americii de Nord, Suedia. Președinte al congresului a fost profesorul Gheorghios Kourmoulis de la Universitatea din Atena, cunoscut lingvist și folclorist, originar din Creta. Secretar general al congresului a fost prof. Manousos Manousakas, medievist de la Universitatea din Tesalonic, director al Institutului grec din Veneția.

Primul vicepreședinte al guvernului, Stylianos Pattakos, a deschis lucrările congresului în ziua de 18 septembrie 1971 printr-o amplă cuvîntare, relevînd valoarea istorică a culturii cretane, numele marilor învățați greci originari din Creta și luptele populației din Creta împotriva ocupanților străini. „Cretanii — s-a exprimat vicepreședintele guvernului grec — au fost primii oameni care au introdus în istoria universală conceptul de libertate și de organizare politică", pentru ca mult mai tîrziu, Isokratis, crainicul unificării politice a tuturor grecilor, să spună : „Cetățile-state se întemeiază bine nu pe baza decretelor, ci pe baza moravurilor" (ziarul local „Vima", nr. 7 976 din 19 septembrie 1971). Au rostit apoi cuvîntări introductive președintele și secretarul general al congresului, după care delegații universităților și ai societăților științifice din Grecia și reprezentanții congresiștilor străini au prezentat salutul lor.

Ziarele locale din Rhethymnon au publicat articole speciale în întîmpinarea acestui congres și dări de seamă privitoare la desfășurarea lucrărilor. Sub semnătura lui Mihail Papadakis, în articolul său *Bine ați venit*, ziarul „Kritiki Epitheorisis" (Revista cretană), nr. 7 723 din 18 septembrie 1971, publică o caracterizare generală a civilizației actuale.

2. DESFĂȘURAREA LUCRĂRILOR CONGRESULUI

Două comunicări au fost prezentate în ședințele plenare. Profesorul Gheorghios Kourmoulis, președintele congresului, a vorbit în ziua de 19 septembrie la Mănăstirea Arkadi despre *Proclamarea independenței Cretei*, iar profesorul Manousos Manousakas, secretar general, a prezentat în aceeași zi la Rhetymnon comunicarea *Probleme și cercetări privitoare la insula Creta sub dominația venețiană*. Lucrările congresului s-au desfășurat în trei secții. Comunicările au avut în general ca obiect cercetările proprii ale participanților, privind începuturile și dezvoltarea culturii cretane ca formă originală a culturii universale, precum și expuneri de date noi referitoare la istoria medie, modernă și contemporană a Cretei, cu relevarea rolului acesteia în

www.dacoromanica.ro

istoria universală, dată fiind dezvoltarea ei proprie în cursul secolelor. Numeroase au fost comunicările întemeiate pe descoperirile arheologice și pe cercetările de arhivă.

În *Secția de preistorie și istorie antică* au fost prezentate și dezbătute comunicările referitoare la epoca neolitică (5000—3000 î.e.n.), civilizația minoică (3000—1150 î.e.n.), epoca greacă (1150—72 î.e.n.) și epoca romană (72 î.e.n. — 395). Au fost puse în lumină importante descoperiri de inscripții, ceramica și monedele cretane. Au reținut atenția participanților, între altele, expunerile prezentate de: istoricul cipriot Theodoros Papadopoullos (*Problemele antropologice ale civilizației minoice*), istoricul grec Gheorghios Korres (*Supraviețuirile artei minoice*), profesorul englez John Chadwick (*Relațiile dintre Knossos și celelalte străvechi așezări din Creta*), lingvistul bulgar Vladimir Gheorghiev (*Cele trei straturi toponimice ale Cretei vechi*). Au fost, de asemenea, apreciate comunicările prezentate de academicianul grec Anastasios Orlandos (*Relațiile cetății Paros cu Creta în epoca elenistică*), profesorul englez Joseph Tritsch (*Justiția regelui Minos*), Peter Warren, directorul Școlii britanice de arheologie din Atena (*Vechi așezări cretane anterioare epocii palatelor minoice*), profesoara Adelina Piatkowski din România (*Rezistența cretană împotriva cuceririi romane comentată de Dion Cassius: 72—67 î.e.n.*).

În *Secția de istorie medie și bizantină* au fost prezentate comunicări privind istoria Cretei începînd din anul 395: perioada bizantină, cucerirea arabă, dominația venețiană (1204—1669) și ocupația turcă (1669—1821). Au fost relevate noi știri istorice din arhivele italiene, grecești și românești cu privire la Creta, precum și activitatea unor personalități cretane în țările din Occident și din sud-estul Europei. Au fost dezbătute mai cu seamă expunerile prezentate de: cercetătorul grec Panaghiotis Nikolopoulos (*Manuscrise patristice aflate în Creta*), profesorul italian Mario Vitti (*Înflorirea literaturii cretane în secolele XVI—XVII*), profesorul francez Freddy Thiriet (*Orașul Rhethymnon și districtul său în secolul al XV-lea*), arheologul american George Miles (*Săpături în Heraclion privind epoca medievală*), istoricul grec Hristu Patrinelis (*Negustori cretani în Moldova și Polonia la finele secolului al XV-lea*), cercetătorul cipriot Kostas Kyrris (*Cretani participanți la cucerirea Mexicului*), medievistul grec Manousos Manousakas (*Învățatul cretan Daniil Fourlanos din secolul al XVI-lea*).

Comunicările congresiștilor români au reținut în mod deosebit atenția istoricilor din această secție. Profesorul D. M. Pippidi a prezentat comunicarea intitulată *Constantin Korniaktos, om de afaceri cretan din secolul al XVI-lea*, precum și comunicarea lui Andrei D. Pippidi, *Un cretan din Rhethymnon în armata lui Mihai Viteazul*. Eugen Stănescu a vorbit despre *Poemul cretanului Gheorghios Palamed închinat lui Mihai Viteazul*. Comunicarea lui Gheorghe Cronț s-a intitulat *Patriarhul ecumenic Athanasios Patellaros în Moldova 1642—1654*). Maria-Ana Musicescu a prezentat *Pictura românească din secolele XVI—XVII și relațiile ei cu școala cretană*. Ariadna Camariano-Cioran a vorbit despre *Manuscrisele lui Gherasim Vlahos din Creta în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România*.

În *Secția de istorie modernă și contemporană* au fost dezbătute mai ales comunicările referitoare la rolul Cretei în luptele pentru independența politică a poporului grec. Au reținut atenția participanților expunerile prezentate de: istoricul grec Ioannis Vasdravellis (*Știri despre Creta din arhivele turcești ale Macedoniei*), profesorul iugoslav Dimitrie Djordjevici (*Ecoul răscoalei cretane din 1866 în Serbia*), istoricul grec Vasileios Sfyroeras (*Perioada modernă a Cretei în arhiva Societății de istorie și etnologie*), lingvistul grec Gheorghios Kourmoulis (*Vechi nume de familie din regiunea Rhethymnon*), cercetătoarea libaneză Sylvia Agemian (*Mihail Polychronis, pictor cretan în Siria la începutul secolului al XIX-lea*), lingvistul grec Dikaios Vaghiakakos (*Elemente de limbă și folclor în Creta și Mani*), folcloristul grec Dimitrios Qikonomidis (*Ieremia Kakavelas în tradiția orală a poporului grec*). A fost citită, în absența autorului, comunicarea lui Nestor Camariano despre *Scrierile grecești din România privitoare la lupta de eliberare a Cretei*. Lucrările din această secție s-au încheiat cu comunicarea generalului grec Ioannis Alexakis intitulată *Creta în primul război mondial (1914—1918)*.

www.dacoromanica.ro

Comunicările prezentate în cele trei secții ale congresului s-au caracterizat prin efortul autorilor de a pune în lumină aspectele necunoscute ale trecutului istoric al Cretei, relațiile poporului grec din Creta cu celelalte popoare și larga răspîndire a culturii grecești prin mijlocirea Cretei în diferite țări, începînd din antichitate pînă în timpurile actuale. Congresiștii români au participat la dezbaterea multor probleme în ședințele de lucru ale secțiilor. Profesorul D.M. Pippidi a fost invitat să prezideze ședința Secției de istorie medie din după-amiaza zilei de 22 septembrie, iar Gheorghe Cronț a fost invitat să prezideze ședința Secției de istorie modernă din dimineața zilei de 20 septembrie, precum și ședința Secției de istorie medie din dimineața zilei de 22 septembrie.

Convorbirile cu învățații străini au înlesnit congresiștilor români fecunde schimburi de opinii. Confruntarea concepțiilor istorice de pe poziții metodologice diferite a fost pentru congresiști un prilej de cunoaștere reciprocă și de verificare utilă a valorii propriilor lor cercetări. Confruntați cu progresul actual al culturii universale, partea viabilă din operele de cultură ale Greciei antice și ale Bizanțului reflectă permanenta preocupare a omului de pretutindeni de a lupta pentru propria sa libertate și pentru propria sa patrie, împotriva opresiunii sociale și împotriva dominațiilor străine. Acest profund adevăr istoric unește pe învățații de pretutindeni.

În programul congresului au mai figurat vizite și excursii edificatoare în diferite regiuni ale Cretei. Congresiștii au vizitat sate și orașe cretane, mănăstiri istorice, muzeele de arheologie din Canea și Heraclion, precum și importantele vestigii ale civilizației minoice din Tylissos.

Ședința plenară pentru încheierea lucrărilor congresului a avut loc în ziua de 25 septembrie în orașul Heraclion. S-au făcut în această ședință propuneri pentru înființarea unei universități în Creta, pentru organizarea unui muzeu de antropologie, pentru publicarea documentelor din arhivele Veneției, pentru constituirea unui Centru de cercetări toponomastice. În cuvîntarea sa, Stylianos Pattakos, primul vicepreședinte al guvernului grec, a relevat importanța congresului ca manifestare științifică de cooperare internațională. S-a hotărît ca viitorul congres internațional de studii cretane să aibă loc peste cinci ani, în orașul Aghios Nikolaos. Comunicările prezentate în secțiile congresului vor fi publicate de către Comitetul de organizare din Creta.

*

Congresul internațional de studii cretane dovedește că oamenii de știință de pretutindeni găsesc în temele istoriei universale nu numai stimulente pentru cercetările lor privitoare la fondul comun al culturii umane, ci și îndemnuri proprii pentru a promova în țările lor spiritul de colaborare științifică internațională și de înțelegere între popoare.

Gh. Cronț

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL AL ISTORICILOR DREPTULUI DIN ȚĂRILE SUD-ESTULUI EUROPEI
(Belgrad, 1 și 2 noiembrie 1971)

I. METODA COMPARATIVĂ ÎN CERCETAREA DREPTULUI CONSUETUDINAR

Tema centrală a simpozionului a fost *Dreptul consuetudinar și autonomiile locale în Balcani și în țările învecinate*. Participanții la această manifestare științifică internațională au arătat că istoricii dreptului au în prezent importanta sarcină de a pune în lumină atît adevărurile

www.dacoromanica.ro

esențiale ale istoriei, cît și principiile generale ale dreptului după care s-a călăuzit viața socială și politică a popoarelor lor. Cu tot caracterul său regional și etnic, condiționat de specificul de viață juridică al fiecărui popor, dreptul consuetudinar se dovedește a fi avut și trăsături internaționale, constituind o parte din fondul comun de viață socială supus legilor generale ale dezvoltării istorice a popoarelor.

Cercetătorii mai vechi, care au studiat dreptul consuetudinar al popoarelor lor, au stăruit asupra caracterelor regionale și etnice ale vechilor instituții juridice. Cîțiva au relevat și unele influențe și împrumuturi străine, fără a face însă cercetări aprofundate asupra conținutului comun al vechilor instituții de drept consuetudinar. În ultimul timp, de bună seamă îndemnați și de succesul științific al studiilor întemeiate pe concepția materialistă a istoriei, cercetătorii dreptului vechi se străduiesc să examineze trecutul juridic al popoarelor lor, folosind și metoda comparativă în lucrările lor.

Comunicările prezentate și dezbaterile care au avut loc în Simpozionul de la Belgrad reflectă preocuparea istoricilor dreptului de a asigura cercetărilor lor, prin metoda comparativă, un orizont internațional. În multe comunicări au fost relevate fie influențele reciproce, fie împrumuturile unilaterale efectuate între popoarele din sud-estul Europei, în constituirea și dezvoltarea instituțiilor lor bazate pe regulile dreptului nescris. Elementele de identitate și cele de analogie au fost explicate prin cooperarea pașnică a popoarelor, iar în anumite cazuri și prin cuceririle militare, care au impus subordonarea politică a unor popoare față de clasele dominante ale altor popoare.

Un străvechi conținut tracic a fost recunoscut ca formînd o parte din fondul istoric comun al popoarelor din sud-estul Europei. Acest fond străvechi, în strîns contact cu lumea elenică, a fost apoi supus romanizării. În cursul transformărilor etnografice care au avut loc ulterior, o parte din substratul comun s-a grecizat, alta s-a slavizat, iar alta a rămas romanică. Se recunoaște că, în acest îndelungat și complicat proces istoric, dreptul consuetudinar nu a avut caractere etnice exclusiviste și imobile, ci a fost peste tot un drept comunicabil și evolutiv în largul spațiu geografic al popoarelor din sud-estul Europei.

Cu un deosebit interes au fost discutate atît teza exclusivistă privitoare la specificul și originalitatea dreptului fiecărui popor, cît și teza interacțiunii formelor de viață juridică ale popoarelor. S-a apreciat, totodată, că studiul normelor de drept nu este temeinic dacă nu se examinează și aplicarea sau neaplicarea acestor norme în mediul social-politic al fiecărui popor. Multe lacune pot fi eliminate din propriile sale studii atunci cînd cercetătorul examinează trecutul juridic al poporului său în raport cu instituțiile corespunzătoare ale popoarelor învecinate. Prin metoda comparativă, cercetările istorice cu privire la instituțiile sociale și politice încep să aibă caracter internațional. Acesta este principalul învățămînt al simpozionului de la Belgrad.

II. DESFĂȘURAREA LUCRĂRILOR SIMPOZIONULUI

Inițiat și organizat de către Comitetul interacademic pentru balcanologie și de către Institutul de studii balcanice al Academiei Sîrbe de Științe și Arte, simpozionul a fost o reuniune de colaborare efectivă a istoricilor dreptului din țările sud-estului Europei. Au făcut parte din comitetul de organizare șase academicieni iugoslavi: Mehmed Begovici și Vasa Ciubrilovici din Belgrad, Branimir Gușici din Zagreb, Branislav Djurdjev din Sarajevo, Franc Stelè din Lyubljana și Mihail Petruşevski din Skopje. Secretar al simpozionului a fost cercetătorul științific Dragoslav Antonievici.

Au luat parte la lucrări prezentînd comunicări sau observații asupra comunicărilor 24 de iugoslavi, cinci greci, patru bulgari și un român, autorul prezentei expuneri. Lucrările s-au desfășurat în două secții la sediul Academiei. Ședința festivă de deschidere a avut loc în dimi-

www.dacoromanica.ro

neața zilei de 1 noiembrie. În prezidiul acestei ședințe au luat loc pe lîngă reprezentanții Academiei Sîrbe și cîte un reprezentant al țărilor participante la simpozion. După academicianul Vasa Ciubrilovici, directorul Institutului de studii balcanice, au rostit cuvinte de salut profesorul grec Charalambos Fragistas, delegatul român și profesorul bulgar Mihail Andreev. S-a citit scrisoarea delegatului albanez, care nu a putut participa personal la lucrări.

Am arătat în această ședință că în România cercetările privitoare la istoria dreptului se efectuează în Academia de Științe Sociale și Politice și în universitățile din București, Iași și Cluj, precizînd că grupul de cercetători din Institutul de istorie „N. Iorga" și cel din Institutul de studii sud-est europene au publicat importante izvoare și lucrări istorico-juridice.

Cele două secții ale simpozionului au ținut cîte patru ședințe de comunicări. Textele rezumative ale comunicărilor, poligrafiate în limbile serbo-croată și franceză, au fost difuzate participanților în ajunul reuniunii. În prima ședință a secției I, prezidată de academicianul Branislav Djurdjev, au prezentat comunicări: 1. profesorul Borislav Blagojevici din Belgrad *(Metoda comparativă în studiul dreptului consuetudinar)*; 2. profesorul Mihail Andreev din Sofia *(Dreptul consuetudinar al slavilor de sud și organizațiile lor de autogestiune în timpul dominației otomane)*; 3. profesorul Mikolaos Pantazopoulos din Tesalonic *(Obiceiul element creator al dreptului neogrec)*. Asupra acestor comunicări au prezentat observații academicianul B. Nedelkovici din Belgrad și delegatul român.

În secția a II-a, prima ședință a fost prezidată de profesorul Charalambos Fragistas. Au prezentat comunicări: 1. academicianul Vasa Ciubrilovici *(Societățile patriarhale și dreptul lor consuetudinar din Albania și Muntenegru în evul mediu)*; 2. profesorul Sergij Vilfan din Ljubljana *(Autonomia și dreptul consuetudinar la slavoni pînă la începutul secolului al XX-lea)*; 3. dr. Ante Marinovici, cercetător științific din Dubrovnik *(Dreptul consuetudinar și autonomiile în vechea republică a Dubrovnikului)*. Au urmat dezbateri și concluziile rostite de președintele ședinței cu privire la interacțiunea normelor juridice în trecutul popoarelor balcanice.

În cea de-a doua ședință a secției I, prezidată de profesorul Mihail Andreev, au prezentat comunicări: 1. profesorul Gheorghe Cronț *(Instituția jurătorilor în Țara Românească)*; 2. profesoara Ljubinka Bogetici din Belgrad *(Dreptul consuetudinar și autonomia păstorilor balcanici în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea)*; 3. profesorul Charalambos Papastathis din Tesalonic *(Biserica și dreptul consuetudinar în Balcani în timpul dominației otomane)*; 4. a fost citită de către delegatul român, în absența autorului, comunicarea lui Liviu Marcu, cercetător științific din București *(Obiceiurile juridice ca sistem normativ vicinal în România la finele secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea)*. În această ședință, fără a fi fost inițial programat, a prezentat comunicarea sa și cercetătorul științific Doko Dokov din Sofia *(Unele obiceiuri juridice ale slavilor de sud)*. Asupra primei comunicări au exprimat aprecieri profesorii greci Ch. Fragistas și Const. Kerameus, iar cu privire la cea de-a treia academicianul Vasa Ciubrilovici și profesorul N. Pantazopoulos.

În cea de-a doua ședință a secției a II-a, prezidată de academicianul Mehmed Begovici din Belgrad, au prezentat comunicări: 1. Fani Milkova, cercetător științific din Sofia *(Unele funcții ale comunelor bulgare de la finele secolului al XIX-lea în raport cu dreptul consuetudinar bulgar și cu dreptul turc)*; 2. Maria Manolova, cercetător științific din Sofia *(Situația juridică a comunei bulgare la finele dominației otomane)*; 3. Mustafa Imamovici, docent universitar din Belgrad *(Comunele rurale din Bosnia și Herțegovina în perioada 1878—1914)*. Au urmat discuții. Președintele ședinței a relevat valoarea dreptului consuetudinar ca factor istoric al rezistenței popoarelor sud-slave împotriva dominațiilor străine.

În cea de-a treia ședință a secției I, prezidată de academicianul Vasa Ciubrilovici, au prezentat comunicări: 1. academicianul Branislav Djurdjev din Sarajevo *(Importanța Comitetului muntenegrean în secolul al XVII-lea)*; 2. dr. Slavko Mijuskovici, cercetător științific din Kotor *(Confreria marinarilor din Kotor, păstrătoarea normelor de drept consuetudinar)*; 3. dr. Petar Stojanovici, avocat din Titograd *(Relații și influențe reciproce între dreptul consuetudinar și*

www.dacoromanica.ro

legile din Muntenegru). După discutarea acestor comunicări, președintele ședinței a scos în evidență faptul că viața juridică a popoarelor sud-slave, reglementată după normele dreptului nescris, a contribuit la conservarea ființei etnice a acestor popoare supuse dominației otomane.

În cea de-a treia ședință a secției a II-a, prezidată de profesorul Gheorghe Cronț, au prezentat comunicări: 1. profesorul Alexandar Hristov din Skopje *(Crearea formelor de autonomie prin activitatea revoluționară din Macedonia la finele secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea)*; 2. profesorul Hasan Kaleși din Priștina *(Încercări turcești de a revizui Codul Leka Dukadjini și abolirea autonomiei triburilor albaneze în secolul al XIX-lea)*; 3. dr. Muhamed Hadzijakici, cercetător științific din Sarajevo *(Cîteva tipuri de orașe privilegiate în feudalismul turc)*. Au urmat dezbateri cu aprecieri pozitive asupra celei de-a doua și celei de-a treia comunicări.

În cea de-a patra ședință a secției I, prezidată de academicianul Mihail Petrușevski, au prezentat comunicări: 1. dr. Dragoljub Dragojlovici, cercetător științific din Belgrad *(Instituția responsabilității colective la slavii din Balcani)*; 2. dr. Nikola Pavkovici, docent universitar din Belgrad *(Geneza și evoluția dreptului de preemțiune la slavii de sud)*; 3. dr. Dragoslav Antonievici, cercetător științific din Belgrad *(Situația persoanelor vîrstnice în dreptul consuetudinar al slavilor de Sud)*. Au prezentat observații și aprecieri pozitive asupra acestor comunicări academicianul Branislav Djurdjev, profesorul Mihail Amdrcev și delegatul român.

În cea de-a patra ședință a secției a II-a, prezidată de profesorul Sergij Vilfan din Ljubljana, au prezentat comunicări: 1. dr. Ružica Guzina, profesoară la Universitatea din Belgrad *(Reglementarea raporturilor de proprietate în Serbia pe baza dreptului consuetudinar în secolul al XIX-lea)*; 2. dr. Radomir Djurovici, profesor la Universitatea din Belgrad *(Dreptul consuetudinar și relațiile agrare la popoarele iugoslave)*; 3. Vidak Vujacici, cercetător științific din Titograd *(Moștenirea și proprietatea în familia patriarhală din Muntenegru)*. După discuții, președintele ședinței a conchis că instituțiile civile reglementate prin dreptul consuetudinar reprezintă forme de viață juridică populară, care ilustrează personalitatea istorică a popoarelor din Serbia și Muntenegru.

În ședința specială consacrată cooperării istoricilor dreptului, convocată de directorul Institutului de studii balcanice din Belgrad, academicianul Vasa Ciubrilovici a propus o tematică generală, care urmează să fie comunicată în scris institutelor din Atena, București, Sofia și Tirana. Figurează în această tematică, între altele, problema administrațiilor locale din țările sud-estului Europei sub dominația otomană, istoria bogomilismului în aceste țări, studiul istoric al păstoritului, cercetarea colectivă a arhivelor Athosului, editarea de reviste și lucrări în colaborare. A fost oferit participanților volumul al II-lea din publicația *Balcanica*, anuar editat de Institutul de studii balcanice din Belgrad.

Istoricii dreptului din țările sud-estului Europei își îndreaptă atenția spre cercetările interdisciplinare, apreciază utilitatea metodei comparative în studiul instituțiilor sociale, politice și juridice ale popoarelor lor și își propun să elaboreze în colaborare lucrări întemeiate pe documentarea internațională a problemelor.

Gh. C.

SESIUNI DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE ORGANIZATE DE COMITETELE DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ JUDEȚENE

Pe linia manifestărilor culturale menite să evoce pagini din trecutul glorios al poporului român și să cinstească memoria înaintașilor noștri, Comitetul pentru cultură și educație socialistă

www.dacoromanica.ro

Argeș și Consiliul popular al orașului Curtea de Argeș au organizat o sesiune științifică în orașul Curtea de Argeș, în zilele de 14 și 15 octombrie 1971, consacrată prezentării și adîncirii unor probleme politice, sociale și culturale ale epocii lui Neagoe Basarab, de la a cărui moarte s-au împlinit la 15 septembrie crt. patru secole și jumătate, sesiune la care au participat istorici, scriitori literari, istorici de artă, bibliologi, cadre didactice din învățămîntul superior și liceal, scriitori, muzeografi din orașele București, Pitești și Curtea de Argeș.

În ziua de 14 octombrie, în prezența organelor de partid și de stat ale județului Argeș și ale orașelor Pitești și Curtea de Argeș, prof. univ. Mihai Berza, directorul Institutului de studii sud est europene din București, a rostit un cuvînt de deschidere a lucrărilor acestei sesiuni, în care a arătat nu numai locul pe care-l ocupă domnia lui Neagoe Basarab în istoria poporului român, dar și contribuția valoroasă a acestuia la dezvoltarea artei și culturii românești medievale.

În continuare, în aceeași zi și în ziua următoare au fost expuse următoarele comunicări: Manole Neagoe, *Concepția despre domnie a lui Neagoe Basarab*; Constantin Șerban, *Protocolul și ceremonialul diplomatic la curtea lui Neagoe Basarab*; Florin Tucă, *Neagoe Basarab mare luptător*; Nicolae Leonăchescu, *Asupra unor mențiuni ale Argeșului într-un depozit cartografic german*; Paul Anghel, *Neagoe Basarab sau paternitatea istorică*; Edgar Papu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab în contextul culturii Munteniei*; Aurelian Sacerdoțeanu, *Notule argeșene*; Răzvan Teodorescu, *Locul Curții de Argeș la originile artei și culturii medievale românești*; Corneliu Dima Drăgan, *Inscripțiile de la Argeș în primul corp de inscripții medievale românești alcătuit de Neofit Cretanul la 1747*; Ion C. Chițimia, *Semnificația culturii din epoca lui Neagoe Basarab*; Emil Lăzărescu, *Momentul Neagoe Basarab în istoria culturii românești*; Tudose Dracu Moldoveanu, *Neagoe Basarab și săpăturile arheologice de la Argeș*; Dan Zamfirescu, *Originalitatea învățăturilor lui Neagoe Basarab*.

În comunicările lor, vorbitorii au căutat să prezinte cele mai interesante aspecte din viața și domnia lui Neagoe Basarab, și anume în domeniile politic, diplomatic, militar, cultural și artistic, pe de o parte, iar pe de alta să pună în circuitul științific știri noi despre trecutul orașului și județului Argeș. Astfel, comunicările care au oglindit activitatea politică internă a lui Neagoe Basarab au scos în evidență concepția teocratică a acestuia despre domnie, precum și rolul pe care l-a avut acesta în stabilirea normelor de organizare și funcționare a dregătorilor țării într-o perioadă de mari frămîntări sociale și politice. Cele consacrate politicii sale externe au scos în evidență înaltele sale calități de diplomat în relațiile cu toți vecinii Țării Românești, cu Republica Veneției, cu statul papal și cu Imperiul otoman, precum și nivelul european al protocolului și ceremonialul diplomatic întîlnit la curtea domnească din Tîrgoviște. Cu același interes a fost urmărită și comunicarea privind concepțiile domnului muntean în problemele privitoare la purtarea războiului, cu caracter defensiv și ofensiv, precum și a mijloacelor de luptă utilizate pentru obținerea unor succese militare imediate.

În fine, cele care au tratat aspecte din activitatea culturală și artistică — de fapt și cele mai numeroase — au avut drept subiect cunoscuta lucrare cu caracter parenetic „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie". Vorbitorii care au expus rezultatul cercetărilor lor au găsit cu acest prilej momentul să dezbată din nou problema autenticității și paternității ei și să ajungă la un punct de vedere comun, și anume că acest valoros tratat de educație politică și morală este un produs al epocii în care a trăit Neagoe Basarab, că a fost redactat în secolul al XVI-lea și că sînt toate motivele să se creadă că însuși domnul muntean a fost acela care a inițiat, a patronat și a desăvîrșit redacția finală a acestei lucrări. În același timp s-a arătat contribuția deosebită a acestei lucrări la dezvoltarea culturii românești în perioada de înflorire a evului mediu, a influenței pe care a exercitat-o asupra culturii din țările vecine Țării Românești, precum și locul important pe care ea îl ocupă în cultura europeană a epocii. În cadrul aceleiași teme au fost și acele comunicări care au subliniat înalta valoare a monumentelor de artă realizate în epoca acestui mare domn muntean, menite să evoce nu numai contribuția pri-

www.dacoromanica.ro

mordială a elementelor autohtone, dar și influențele exercitate reciproc în lumea înconjurătoare a sud-estului european.

Un loc deosebit l-au ocupat acele comunicări consacrate istoriei orașului și județului Argeș în evul mediu, în care au fost prezentate fie un important inventar de hărți medievale existente în arhive străine în care sînt semnalate elemente de toponimie argeșeană, fie unele vestigii din săpăturile arheologice efectuate la vechea curte domnească din Curtea de Argeș, fie unele inscripții semnalate de un contemporan de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

În încheierea lucrărilor sesiunii au luat cuvîntul prof. univ. dr. doc. Ion C. Chițimia de la Universitatea din București, Gr. Comartin și C. Mohanu din partea Comitetului de partid județean Argeș și orășenesc Curtea de Argeș, care au remarcat importanta contribuție a lucrărilor acestui simpozion la îmbogățirea istoriografiei românești relativ la epoca marelui Neagoe Basarab.

★

În scopul valorificării creatoare a trecutului glorios al poporului nostru a fost organizată la Tîrgoviște o sesiune de comunicări științifice de către Consiliul popular al județului Dîmbovița, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Dîmbovița și Societatea de științe istorice din R.S.R., Filiala Tîrgoviște în colaborare cu Inspectoratul școlar al județului Dîmbovița, la care au luat parte, timp de două zile (23—24 octombrie 1971), numeroși istorici, muzeografi, arheologi, arhitecți din Tîrgoviște, București și Cluj, precum și cadre didactice din orașul Tîrgoviște și din județul Dîmbovița.

Lucrările sesiunii au fost deschise de N. Tăbîrcă, membru al C.C. al P.C.R., prim secretar al Comitetului județean Dîmbovița al P.C.R., președintele Comitetului executiv al Consiliului popular județean Dîmbovița, care în cuvîntul său de salut a arătat importanța acestei manifestări științifice, scoțînd în evidență, pe de o parte, legăturile strînse ale acestui oraș cu celelalte orașe românești, iar pe de alta integrarea organică a orașului Tîrgoviște în întreaga istorie a țării noastre de la originea sa medievală pînă în zilele noastre.

A urmat apoi expunerea următoarelor comunicări: Dan Berindei, *Reședințe din Țara Românească între secolele XV—XVIII*; N. Nistor, *Legăturile Sibiului cu Tîrgoviștea în secolele XV—XVII*; Șt. Olteanu, *Locul și rolul Tîrgoviștei în cadrul producției meșteșugărești medievale din Țara Românească*; Lia Lehr, *Organizarea administrativă a orașului Tîrgoviște în secolele XVI—XVII*; Alexandru Matei, *Știri despre Tîrgoviște în izvoarele narative transilvănene din secolul al XVII-lea*; Radu Gioglovan, *Cetatea Tîrgoviștei*; Constantin Șerban, *Știri inedite despre manufactura de sticlă din Tîrgoviște de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*; Mircea Grigorescu, *Călători străini despre Tîrgoviștea medievală*; Gabriel Mihăescu, *Date noi despre monumentele tîrgoviștene în lumina ultimelor cercetări arheologice*; Petre Cristea, *Prezențe domnești în Tîrgoviștea postvoicvodală*; Daniel Popescu, *Arhitectul Clavel*; Ion Călinescu, *Tîrgoviștea și județul Dîmbovița prezent și perspective.*

În comunicările prezentate au fost tratate principalele aspecte ale dezvoltării orașului Tîrgoviște în multiseculara sa existență, și anume în domeniul economic, social, politic, cultural etc. Astfel, s-au arătat condițiile istorice ale apariției și dezvoltării micii producții de mărfuri, felul cum s-a încadrat producția meșteșugărească tîrgovișteană în contextul întregii producții meșteșugărești a Țării Românești, care au fost primele manufacturi înființate pe moșia acestui oraș și cum o încercare de înființare a unei sticlării la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în acest oraș a fost obiectul unui lung proces brașovean, la ce nivel s-au dezvoltat relațiile economice ale capitalei Țării Românești cu Sibiul în perioada de înflorire a evului mediu și rolul pe care l-au avut aceste două orașe în sporirea economiei urbane din țările române, așa cum este oglindită fie în unele izvoare narative transilvănene, fie în însemnările unor călători străini din evul mediu.

www.dacoromanica.ro

De asemenea, s-a aflat, din aceste comunicări, ce rol politic a îndeplinit orașul Tîrgoviște în evul mediu, ca reședință domnească, dar și în calitate de capitală a Țării Românești, timp în care a devenit nu numai nucleul principal al rezistenței naționale în lupta antiotomană, dar și o așezare urbană, care s-a bucurat de o largă autonomie administrativă și juridică.

În fine, a mai fost evocată viața cotidiană a orașului de la primele sale începuturi, chiar înainte de a deveni așezare urbană, pe baza cercetărilor arheologice pînă tîrziu în epoca modernă, pe baza cercetărilor de arhivă, cînd Tîrgoviștea ocupă un loc important în dezvoltarea politică și culturală a României, adeverit și în zilele noastre prin mărețele realizări ale oamenilor muncii, care construiesc și în această parte a țării socialismul.

În încheierea lucrărilor, Tiberiu Varga, vicepreședintele Comitetului executiv al Consiliului popular județean Dîmbovița, a subliniat valoroasa contribuție a acestei sesiuni de comunicări științifice la îmbogățirea istoriografiei orașului Tîrgoviște și județului Dîmbovița și implicit a istoriei poporului român.

Cu acest prilej, participanții la această importantă manifestare științifică au avut prilejul să viziteze importante obiective istorice și culturale din oraș (Muzeul tiparului, Muzeul scriitorilor tîrgovișteni) și din județ (Mănăstirea Dealul, Mănăstirea Cobia, Casa memorială „I. C. Visarion" din Costești Vale, Palatul brîncovenesc de la Potlogi etc.) și să asiste la un reușit „Spectacol de sunet și lumină" organizat în incinta complexului muzeal de la Curtea domnească din Tîrgoviște.

★

Comitetul de cultură și educație socialistă din județul Teleorman în colaborare cu subfiliala din Roșiorii de Vede a Societății de științe istorice din R.S.R. a organizat la Roșiorii de Vede, în ziua de 26 noiembrie 1971, un simpozion cu tema „Secolul XVI și renașterea românească".

Lucrările simpozionului, desfășurate în prezența unui mare număr de cadre didactice și muzeografi din orașul Roșiorii de Vede și din județul Teleorman, au fost deschise de I. Putineanu, inspector la Consiliul de cultură și educație socialistă al județului Teleorman, care a evocat figura lui Neagoe Basarab în contextul dezvoltării culturii și artei românești în evul mediu.

A urmat apoi expunerea următoarelor comunicări : prof. univ. dr. doc. Ion I. Chițimia, *Cultura din vremea lui Neagoe Basarab în contextul european*; A. Gonța, *Relațiile culturale dintre Țara Românească și Moldova pe urma lui Neagoe Basarab*; Constantin Șerban, *Diplomația românească pe timpul lui Neagoe Basarab*; I. Mailat, *Radu grămăticul, fiul județului Teleorman.*

În expunerile lor, vorbitorii au scos în evidență nivelul la care a ajuns cultura românească în vremea lui Neagoe Basarab, puternica influență exercitată de aceasta asupra culturii popoarelor din sudul Dunării, contribuția domnului muntean la dezvoltarea tiparului, literaturii parenetice, la îmbogățirea limbii literare, strînsele legături de familie stabilite în această vreme între boierii munteni și cei moldoveni, au arătat contribuția unor boieri munteni la construirea unor monumente de artă în Iași în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, au demonstrat caracterul european pe care l-a avut diplomația promovată de Neagoe Basarab, în sfîrșit au evocat figura necunoscută a unui grămătic muntean care a scris un evangheliar slavon, aflat azi în colecțiile de manuscrise de la British Museum din Londra.

Cu acest prilej, participanții au avut posibilitatea să viziteze importante instituții culturale din orașul Roșiorii de Vede : Muzeul de arheologie, Muzeul răscoalei țărănești din 1907, Mănăstirea Sărdăreasa (ctitorie din sec. XVIII), precum și locuri memoriale legate de mișcarea muncitorească din localitate.

Constantin Șerban

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

L. BÁNYAI, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, Biblioteca de istorie, București, 1971, 286 p.

Cartea lui L. Bányai umple un gol în istoriografia noastră și, din acest punct de vedere, reprezintă, fără îndoială, un eveniment editorial. Devine din ce în ce mai clar faptul că istoria poporului român nu poate fi privită izolat, ci în strînsă legătură cu istoria altor popoare. Cu atît mai valabilă este ideea că, în interiorul statului nostru, evoluția istorică a românilor trebuie legată și de istoria naționalităților conlocuitoare. Importanța științifică și politică a acestui punct de vedere este considerabilă. L. Bányai urmărește legătura de veacuri stabilită între poporul român, maghiari, germani și alte naționalități de pe teritoriul patriei noastre.

Prima parte a cărții lui L. Bányai, intitulată *Veacuri de convieţuire* (p. 11—93), cuprinde o epocă largă, de la formarea poporului român pînă la primul război mondial. Capitolul *Origini* explică procesul de naștere și aria de răspîndire a poporului român, subliniind unitatea și continuitatea sa pe teritoriul patriei noastre; prezintă apoi originea și așezarea ungurilor, la sfîrșitul secolului al IX-lea, în Panonia, urmînd, în secolele ulterioare, pătrunderea unor triburi maghiare în Transilvania; în sfîrșit, este descrisă așezarea secuilor și, apoi, a sașilor înTransilvania.

Capitolul următor, *Mesajul Bobîlnei*, explică procesul de formare a iobăgiei, intensificarea asupririi feudale, cauze care au generat răscoala din 1437 și războiul țărănesc din 1514, condus de Gheorghe Doja, prilejuri de afirmare a solidarității celor exploatați, indiferent de originea lor etnică.

Capitolul *Alianțe antiotomane* constată relațiile strînse ale Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească de-a lungul întregului ev mediu. Legăturile erau multiple: economice, demografice, politice, militare, bisericești etc. În cadrul Ungariei medievale, Transilvania a constituit o unitate autonomă, orientată mai mult spre celelalte țări române. Unitatea s-a accentuat ca urmare a luptei comune împotriva invaziei otomane, a cărei desfășurare, autorul o descrie, în linii mari, începînd cu Iancu de Hunedoara și terminînd cu alianța celor trei principate la mijlocul secolului al XVII-lea.

Capitolul *Lupta comună antihabsburgică* prezintă soarta comună a românilor, a maghiarilor și a celorlalte popoare asuprite în cadrul Imperiului habsburgic. Colaborarea dintre cei exploatați s-a manifestat cu prilejul răscoalei lui Francisc Rakoczi al II-lea (1703—1711) și în timpul răscoalei lui Horea (1784). Autorul prezintă mișcările sociale și naționale pînă în ajunul revoluției din 1848. Afirmarea tot mai puternică a conștiinței naționale nu a înlăturat ideea înfrățirii popoarelor, exprimată clar în ajunul revoluției de românul George Barițiu, maghiarul Szentiványi Mihály și sasul St. Ludwig Roth.

În capitolul *Revoluția de la 1848*, autorul se referă la aspectele deosebit de complexe ale problemei naționale în acest an revoluțio-

www.dacoromanica.ro

nar. Faptul că nu s-a putut realiza un front unic este explicat, în chip just, prin „rigiditatea și gravele greșeli ale guvernului revoluționar maghiar în problema națională" (p. 61); aceste greșeli au fost înlăturate, dar prea tîrziu, prin Proiectul de pacificare, semnat de L. Kossuth, N. Bălcescu și C. Bolliac. Înfrîngerea revoluțiilor de la 1848 a arătat însă necesitatea imperioasă a unirii celor exploatați, indiferent de naționalitate.

Capitolul *Neoabsolutism și pseudoliberalism* tratează perioada cuprinsă între revoluție și compromisul austro-ungar din 1867. În cadrul emigrației europene, s-a stabilit o colaborare între revoluționarii români și maghiari, urmărindu-se realizarea unei confederații a popoarelor asuprite din Europa centrală și răsăriteană. Autorul se referă și la Unirea din 1859, arătînd că „mulți maghiari manifestau simpatie față de Unirea Principatelor, văzînd în aceasta un exemplu pentru continuarea luptei de independență națională față de Habsburgi" (p. 72). În timpul domniei lui Cuza au continuat legăturile cu revoluționarii maghiari, care considerau țara noastră o bază de plecare în vederea declanșării insurecției antihabsburgice.

Capitolul *Sistemul dualist al asupririi* se referă la perioada cuprinsă între compromisul din 1867 și izbucnirea primului război mondial. Deși condițiile au fost acum mai puțin prielnice, totuși se pot înregistra diferite acțiuni comune româno-maghiare. Autorul amintește interesanta personalitate a lui Ludovic Mocsáry (1826—1916), care în cadrul Partidului Independenței „reprezenta... luciditatea pentru adoptarea unei politici realiste în problema națională" (p. 80). Colaborarea româno-maghiară s-a manifestat din plin în cadrul mișcării muncitorești și socialiste (lucrarea subliniază rolul Asociației din Timișoara, condusă de Carol Farkaș și Ion Ungureanu, precum și activitatea Partidului Social Democrat din Ungaria, înființat în 1890, în interiorul căruia românii și-au constituit o secție aparte în 1905, editînd din 1903 și gazeta „Adevărul"). Pentru o atitudine realistă în problema națională s-au pronunțat și radicalii burghezi, conduși de Oscar Jászi; dintre intelectualii care au militat pentru apropierea popoarelor asuprite merită să fie amintit și poetul Ady Endre.

Credem că prima parte a cărții ar fi putut să fie mai amplă, eventual divizîndu-se intervalul de 1000 de ani cuprins aici, potrivit orînduirilor sociale; astfel, o primă parte ar fi putut trata evenimentele pînă în ajunul revoluției din 1848, iar a doua parte ar fi mers pînă la dezmembrarea monarhiei habsburgice, ambele părți dispunînd de un spațiu corespunzător. În ce privește perioada 1848—1918 s-ar fi cuvenit o tratare mai detaliată a relațiilor româno-maghiare în timpul emigrației, în vremea domniei lui Cuza[1]; de asemenea, pentru anii dualismului nu trebuiau trecute cu vederea relațiile dintre oamenii politici burghezi români și maghiari, ale căror contacte au culminat cu tratativele din ajunul primului război mondial. Tot referitor la perioada dualismului, se mai putea insista asupra relațiilor dintre români și germani, mai ales sași[2]. Titlul subcapitolului referitor la mișcarea memorandistă: *Reluarea activismului* nu este poate cel mai potrivit; Memorandumul din 1892 a însemnat o încununare a tacticii pasiviste; activismul s-a reluat abia la începutul secolului al XX-lea, oficial prin conferința P.N.R. din 1905.

Partea a doua a cărții, intitulată *Lupta solidară revoluționară* (p. 97—131), descrie anii primului război mondial și revoluția maghiară din 1919. Primul capitol, *În vîltoarea primului război mondial*, se referă, în principal, la lupta antirăzboinică a maselor și la intensi-

[1] Date interesante asupra acestei perioade se găsesc la Kovács Endre, *A Kossuth-emigrácio és az európai szabadságmozgalmak* (Emigrația kossuthistă și mișcările de eliberare europene), Budapesta, 1967.

[2] Din partea românilor a existat în permanență dorința de cooperare cu sașii. Cu puțin înaintea primului război mondial, „Gazeta Transilvaniei" (nr. 124 din 8 21 iunie 1914) lansa, sub semnătura istoricului I. Ursu, un călduros apel: „Mici insule într-o mare românească, sașii sînt destinați a-și duce viața lor cu românii, în cari vor trebui să vadă tovarăși de viață și de luptă pentru a ridica Ardealul la situația pe care o merită... Fac apel la sași, ca să înțeleagă rostul lor... pe care nu-l pot păstra decît în alianță cu românii, în cari vor trebui să vadă cei mai sinceri tovarăși pentru apărarea intereselor lor, cari sînt identice cu cele ale românilor".

www.dacoromanica.ro

ficarea, spre sfîrşitul războiului, a mişcării revoluţionare. În marile acţiuni care au loc acum se manifestă solidaritatea tot mai strînsă a maselor asuprite din monarhia habsburgică. Lupta maselor, a popoarelor asuprite, a constituit principala cauză a dezmembrării imperiului. După cum arată autorul, „mişcarea revoluţionară ce se intensifică începînd cu luna septembrie 1918 în toate părţile monarhiei habsburgice, o dată cu prăbuşirea frontului, a dat lovitura de graţie dominaţiei claselor stăpînitoare austriece şi ungare, consfinţind hotărîrea popoarelor asuprite de a se despărţi de imperiul habsburgic şi a forma state naţionale independente" (p. 109).

Capitolul *Oamenii muncii români, maghiari, germani laolaltă în Transilvania unită cu România* explică necesitatea istorică a prăbuşirii Austro-Ungariei, prezentînd apoi desfăşurarea revoluţiei burghezo-democratice în Ungaria şi Transilvania. Este semnificativ manifestul din 3 noiembrie 1918 al intelectualilor maghiari (semnat, printre alţii, de Ady Endre, Béla Bartók), care salută naşterea statului naţional maghiar şi eliberarea popoarelor oprimate (reluînd însă şi ideea, acum depăşită, a unei confederaţii); de asemenea, manifestul din 18 noiembrie al Consiliului Naţional Român, unde se arată că „naţiunea română din Ungaria şi Transilvania nu doreşte să stăpînească asupra altor neamuri" şi „este gata a asigura fiecărui popor deplina libertate naţională". În continuare, autorul prezintă desfăşurarea adunării de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, care a proclamat unirea Transilvaniei cu România. „Cu tot obstrucţionismul elementelor naţionaliste — se subliniază în lucrare —, masele largi maghiare şi germane din Transilvania au avut aceeaşi năzuinţă cu poporul român: instaurarea unui regim democratic şi realizarea drepturilor naţionale egale, proclamate la Alba-Iulia" (p. 120). Urmează descrierea anului revoluţionar 1919 în Ungaria şi România.

Partea a treia a lucrării, *Sub flamura Partidului Comunist Român*, este cea mai bine documentată şi mai interesantă, aducînd multe date noi. Ea ocupă de fapt aproape jumătate din carte (p. 135—262), autorul prezentînd aici detaliat perioada interbelică şi al doilea război mondial. Primul capitol, *Cristalizarea vieţii politice în perioada postbelică*, se referă la activitatea Consiliului Dirigent (1918—1920) în Transilvania, la reforma agrară din 1921 (caracterul acesteia este apreciat ca „pozitiv atît pentru ţărănimea română, cît şi pentru cea maghiară din Transilvania"), la dezvoltarea vieţii economice. Sînt prezentate diferite acţiuni realiste maghiare în legătură cu Transilvania, cum ar fi apelul publicat de Oscar Jászi în „Bukaresti hirlap", în 1921 [3]. Tot în această vreme se fondează Uniunea Maghiară (1921), transformată, în 1922, în Partidul Maghiar din România; politica acestei organizaţii a fost însă conservatoare.

Capitolul următor, *Întărirea unităţii de luptă a oamenilor muncii români, maghiari şi de alte naţionalităţi*, prezintă crearea Partidului Comunist Român, congresul său de constituire marcînd „închegarea solidarităţii de luptă conştientă şi trainică a oamenilor muncii de toate naţionalităţile din România" (p. 150). Sînt descrise apoi unele curente democratice din sînul populaţiei maghiare din România (activitatea Partidului Popular Maghiar, societatea literară „Erdély Helikon", revista „Korunk", înfiinţată în 1926).

În capitolul *Madoszul în fruntea maselor populare maghiare din România*, autorul prezintă activitatea Opoziţiei Partidului Popular Maghiar, transformată apoi — la 19—20 august 1934 — în Uniunea oamenilor muncii maghiari din România (Madosz). Activitatea revoluţionară a acesteia, sub îndrumarea P.C.R., în strînsă legătură cu oamenii muncii români, este descrisă amănunţit, autorul lucrării, fost secretar general al Madoszului, fiind foarte bine informat în această materie.

Urmează capitolul *De la Anschluss la dictatul de la Viena*, care tratează solidaritatea româno-maghiară în faţa primejdiei fasciste.

[3] Cu puţin timp înainte, Oscar Jászi vizitase România. N. Iorga notează (în *Memorii*, vol. III, p. 83—84) detaliat întrevederea din 26 noiembrie 1920 cu sociologul şi omul politic maghiar: „Jaszi vine la mine. Un cap romanic, cu ochii aprinşi şi cu păr alb scurt, dîrz pe frunte. Cu totul altceva decît ce aşteptam... A venit să expuie situaţia din Ungaria şi să ceară, ca democrat, concursul de la democraţi... E ceva de student entuziast în acest om, care era speranţa radicalilor maghiari...".

www.dacoromanica.ro

În această perioadă, „sub îndrumarea P.C.R., Madoszul a militat pentru mobilizarea într-un singur șuvoi de luptă a tuturor oamenilor muncii maghiari împotriva fascismului, șovinismului și demagogiei revizioniste" (p. 214); un rol însemnat a avut în anii 1939—1940 și gazeta „Erdély magyar szó". Presiunea puterilor fasciste a dus însă la impunerea dictatului de la Viena prin care România pierdea o populație de 2 667 007 locuitori, 50,2% din aceștia fiind români și 37,1% maghiari. În organizarea acțiunilor de protest împotriva dictatului a jucat un rol și Madoszul.

Capitolul *Lupta comună împotriva dictaturii militaro-fasciste și a ocupației horthiste* prezintă anii celui de-al doilea război mondial; autorul se referă la persecuțiile horthiste în nordul Transilvaniei, insistînd asupra realizării unei strînse cooperări a oamenilor muncii români și maghiari, împotriva fascismului și războiului. În încheierea capitolului sînt descrise insurecția națională antifascistă și luptele care au dus la eliberarea nordului Transilvaniei pînă la 25 octombrie 1944.

Ultima parte a cărții, *Liberi și egali în drepturi*, descrie anii ce au urmat celui de-al doilea război mondial, arătîndu-se rezolvarea problemei naționale în România de astăzi. Cîteva date sînt semnificative. „Cititorilor maghiari din țara noastră — scrie autorul — le stau la dispoziție 41 de ziare și reviste, într-un tiraj de peste 500 000 de exemplare, la o singură apariție. În perioada 1966—1970 au apărut, la diferite edituri, în limbile maghiară, germană, sîrbo-croată, ucraineană și idiș, 1 501 titluri în 7 335 700 de exemplare" (p. 277). Din cei 218 membri titulari și corespondenți ai Academiei de Științe Sociale și Politice, 27 aparțin naționalităților conlocuitoare. Din 465 de deputați ai Marii Adunări Naționale, aleși în 1968, 403 sînt români, 41 maghiari, 12 germani, 9 de alte naționalități.

Îmbrățișînd întreaga problematică a istoriei raporturilor dintre poporul român, maghiari, germani și alte naționalități într-o sinteză de aproape 300 de pagini, volumul *Pe făgașul tradițiilor frățești* ar fi putut cu greu să reflecte o lumină la fel de puternică asupra tuturor perioadelor și evenimentelor. După cum am arătat, cred că prima parte s-ar fi cuvenit a fi mai dezvoltată, mai amănunțită, în timp ce paginile referitoare la istoria contemporană sînt deosebit de interesante și bogate în fapte. Oricare ar fi inegalitățile cărții, ansamblul este însă remarcabil, constituind, subliniem încă o dată, prima lucrare din istoriografia noastră care tratează în întregime această problemă. Dacă un specialist ar fi preferat, poate, o lucrare mai amplă (și, desigur, o bibliografie cît mai completă, care, din păcate, lipsește), pentru publicul larg lucrarea va fi, fără îndoială, mai accesibilă în forma actuală.

Pentru a-și atinge pe deplin scopul, cartea lui L. Bányai va trebui să reprezinte un început și un îndemn. Fiecare capitol, fiecare subcapitol arată cît de vastă este problematica raporturilor dintre români și cei care trăiesc laolaltă cu ei. În acest domeniu este de dorit o cercetare amănunțită, în care să fie angrenat un număr cît mai mare de specialiști. Credem că rezultatele unei asemenea cercetări vor fi deosebit de fructuoase.

Lucian Boia

* * * *Împotriva fascismului*. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România, 4—5 martie 1971. București, Edit. politică, 1971, 319 p.

Lucrarea recenzată cuprinde, într-un prețios mănunchi, comunicările sesiunii științifice organizate între 4 și 5 martie 1971 de Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. România și Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.,

www.dacoromanica.ro

în care sînt înfăţişate aspecte privind rolul nefast al fascismului în ţara noastră, ca şi pretutindeni.

Studierea şi analiza critică a apariţiei şi ascensiunii organizaţiilor fasciste spre acapararea puterii de stat îşi au motivarea nu numai într-o simplă cercetare, ci mai ales în considerente de ordin politic şi ideologic ce privesc educaţia maselor şi în special a tinerelor generaţii.

Istoriografia noastră s-a preocupat îndeaproape de mişcarea antifascistă, temă care continuă să fie în atenţia istoricilor; în schimb problemei fascismului, factorilor interni şi externi care au favorizat apariţia organizaţiilor fasciste le-a acordat o mai mică atenţie. Apariţia acestei culegeri se înscrie pe linia preocupării permanente a istoriografiei epocii contemporane, aceea de a acoperi din petele albe care privesc societatea românească dintre cele două războaie mondiale.

Desigur — după cum mărturiseşte în cuvîntul de deschidere I. Popescu-Puţuri —, studiile aduc noi date şi fapte, dar „mai rămîn încă aspecte pentru a căror deslușire vor fi necesare cercetări ulterioare".

În studiul *Condiţiile apariţiei fascismului pe plan mondial şi lupta poporului român împotriva fascismului internaţional*, prof. univ. dr. Valter Roman arată că fascismul a apărut ca o formă de existenţă politică a marelui capital monopolist, promovînd pe primul plan al acţiunii politice demagogia socială şi violenţa, rasismul şi asasinatul, exterminarea fizică a adversarilor politici, a elementelor democratice, instigarea făţişă la război, urmărind înrobirea unor întregi popoare. Fascismul nu reprezintă însă o treaptă inevitabilă în evoluţia capitalismului.

Ocupîndu-se de ideologia şi programul social-politic al fascismului, autorul arată că la noi ideologia mişcării legionare a constituit un conglomerat de concepţii confuze, retrograde, naţionaliste şi şoviniste.

Încă din primul moment al instaurării la putere a hitlerismului în Germania, cercurile democratice şi progresiste din ţara noastră, în frunte cu clasa muncitoare, au declanşat şi susţinut o luptă dîrză împotriva fascismului. Autorul relevă, în această privinţă, cazuri concrete, cum ar fi lupta voluntarilor români în Spania, Franţa etc.

Pe baza unui bogat material documentar, Petre Ilie, în articolul *Relaţiile dintre Garda de fier şi Germania nazistă*, înlătură ideile pe care le mai flutură unii pseudoistorici ai mişcării legionare, anume că legionarii nu ar fi avut sprijinul Germaniei hitleriste sau, recunoscînd aceste legături, condamnă Germania că „a abandonat" mişcarea legionară în ianuarie 1941. Autorul se referă la cazuri concrete ca acela privind consfătuirea din 23 iunie 1934, unde s-a discutat problema distribuirii fondurilor germane pentru România, sprijinul şi simpatia oficială faţă de legionari acordate de diplomaţii germani în februarie 1937 cu prilejul înmormîntării legionarilor Moţa şi Marin sau cu ocazia procesului lui C. Z. Codreanu etc.

Prof. univ. dr. Aron Petric, în studiul său *Cu privire la periodizarea fascismului în România*, fixează etapele prin care a trecut fascismul din ţara noastră. O primă etapă ar fi pînă la sfîrşitul crizei economice (1933), etapă caracterizată prin încercarea de conturare a doctrinei, a programelor şi a tacticilor organizaţiilor fasciste; a doua etapă se referă la anii 1933—1937, caracterizată prin tendinţele de ascensiune spre putere ale organizaţiilor de extremă dreaptă; perioada dictaturii regale este considerată a treia etapă (februarie 1938 — august 1940) şi, în sfîrşit, ultima etapă din 1940 pînă în august 1944. Periodizarea propusă de autor se bazează pe o serie de factori interni, ca evoluţia vieţii economice şi social-politice, structura organizatorică, doctrină, programele şi activitatea grupărilor fasciste etc. Elemente ale organizaţiilor fasciste au mai acţionat un timp şi după august 1944. Nu cumva aceasta ar fi ultima etapă?*.

Conţinutul regimului politic instaurat în septembrie 1940 constituie obiectul studiului conf. univ. dr. Gh. Zaharia intitulat *Caracterul instaurării dictaturii legionaro-antonesciene*. Regimul politic fascist instaurat în septembrie

* La p. 271 prof. univ. Miron Constantinescu afirmă că în perioada anilor 1944—1948 mişcarea legionară a fost complet demascată şi sfărîmată.

www.dacoromanica.ro

1940 a fost o dictatură a celor mai reacționare, mai șovine și mai agresive cercuri politice ale claselor dominante, a căror expresie și bază politică a constituit-o Garda de fier. Rebeliunea din ianuarie 1941 n-a schimbat caracterul regimului. Autorul conchide că, fără a se confunda cu regimul hitlerist, regimul antonescian a rămas o variantă de fascism pînă la insurecția din august 1944, insurecție inițiată de P.C.R., organizată și înfăptuită în colaborare cu alte forțe antihitleriste, insurecție care a doborît fascismul și a deschis calea lichidării lui și a bazelor care l-au generat.

Constanța Bogdan, în studiul *Baza social-economică a fascismului în România*, relevă sprijinul concret dat de oameni politici Gărzii de fier, cît și încercările legionarilor de a-și crea o bază economică proprie momentului în care reușiseră să acapareze puterea politică. Cît privește baza socială a fascismului în țara noastră, autoarea afirmă că aceasta a fost expresia fracțiunii ultrareacționare a marelui capital și a aristocrației funciare, falimentară politicește, interesată în înlocuirea statului parlamentar cu un stat totalitar. Fascismul s-a bucurat de unele adeziuni în rîndurile micii burghezii, în marea masă a muncitorilor neavînd succes. În rîndurile intelectualilor, adeziunea a fost redusă. Problema bazei sociale a fascismului în România va trebui încă studiată în lumina unei analize cantitative pentru a pune în evidență starea de fapt a adeziunii parțiale la fascism a unor elemente care în mod normal, conform intereselor lor, nu ar fi trebuit să se alăture mișcării legionare.

În perioada 1940 — august 1944, România a fost numită „aliată" a Germaniei, în fond ea a fost o țară ocupată, iar Germania hitleristă a practicat un jaf de proporții uriașe în economia românească, pe care și-a subordonat-o intereselor ei. Această problemă este abordată de către prof. univ. dr. N. N. Constantinescu într-un studiu intitulat *Subordonarea economiei românești de către Germania hitleristă și folosirea în acest scop de către ea a grupărilor fasciste*. Autorul conchide că jaful economic la care a fost supusă România de către hitleriști s-a ridicat, după calcule incomplete, la circa 63 de miliarde de lei 1938, adică peste 446 000 000 de dolari valută 1938, la care trebuie adăugate pagubele săvîrșite între 23 august—25 octombrie 1944 de către trupele hitleriste și hortiste în retragere, ceea ce ar duce la suma de 660 753 500 de dolari S.U.A. valută 1938.

O contribuție meritorie la studierea condițiilor instaurării dictaturii legionare este articolul semnat de V. Liveanu și I. Chiper, intitulat *Condițiile instaurării dictaturii legionaro-antonesciene*. Pe baza unui bogat material documentar edit și inedit, autorii arată că, în primele zile după dictatul de la Viena, legionarii, profitînd de starea de derută și consternare care cuprinsese opinia publică cea mai largă din România, au încercat și au izbutit, cu largul concurs al Germaniei naziste, să instaureze dictatura legionară-antonesciană. La 14 septembrie, odată cu anunțarea noului guvern cu majoritate legionară, România a fost decretată stat național-legionar.

Dr. Fl. Nedelcu, în articolul *Pactul de neagresiune electorală — origini și consecințe asupra evoluției vieții politice*, abordează problema înțelegerii de neagresiune electorală încheiată la 25 noiembrie 1937 de Iuliu Maniu cu partidul „Totul pentru țară" și Partidul Național-Liberal al lui Gh. Brătianu. Pactul reprezenta în realitate o coaliție politică îndreptată împotriva regelui Carol al II-lea și pe un alt plan împotriva forțelor democratice.

O problemă interesantă este aceea studiată de dr. M. Fătu și dr. I. Spălățelu în articolul *Contradicțiile dintre generalul Antonescu și Garda de fier în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941*. Pentru a înlesni analiza fenomenului pus în discuție, autorii schițează o periodizare: 1. o colaborare sui generis (septembrie—noiembrie 1940); 2. apariția pe prim plan a unor puternice contradicții între cele două grupări (decembrie 1940 — primele două decade ale lunii ianuarie 1941) și 3. sfîrșitul colaborării dintre gruparea militară condusă de I. Antonescu și Garda de fier în urma rebeliunii din 21—23 ianuarie 1941. Este subliniat faptul că singurul mobil de fond al contradicțiilor dintre Antonescu și legionari a fost lupta pentru supremație, pentru dominația absolută în stat.

www.dacoromanica.ro

Pe linia cercetării mișcării legionare se înscrie și articolul *Garda de fier în parlamentul României*, semnat de Stelian Neagoe. Autorul se referă la demagogia deputaților gardiști în anii 1931—1933, în frunte cu Corneliu Z. Codreanu.

În articolul său *Tehnica și resorturile teroarei în perioada dictaturii legionaro-antonesciene*, Matei Ionescu subliniază că terorismul ridicat la rangul unei politici de stat (căruia i-au căzut victimă numeroase personalități politice și culturale, printre care N. Iorga, V. Madgearu etc.) a constituit o trăsătură caracteristică și dominantă a întregii guvernări legionare, culminînd cu crimele la care s-au dedat legionarii în zilele de 21—23 ianuarie 1941.

Traian Udrea, în studiul *Politica externă a dictaturii legionaro-antonesciene (septembrie 1940 — ianuarie 1941)*, pe baza unor documente noi, relevă caracterul antipatriotic și antinațional al acestei politici, subliniind, între altele, consecințele negative pentru interesele vitale ale poporului român prin aderarea României la pactul tripartit, aducerea trupelor germane în țară, întreruperea relațiilor economice și diplomatice cu fostele sale aliate, transformarea țării într-o bază de aprovizionare a Germaniei hitleriste.

Într-un interesant articol, intitulat *Penetrația ideologiei naziste în România*, dr. Aurel Petri fixează începuturile acesteia după venirea lui Hitler la putere. Penetrația nazistă a cunoscut o dezvoltare continuă, sprijinind instaurarea regimului militaro-legionar, dar ea nu a pătruns în întreaga opinie românească. Concepțiile naziste, antisovietismul, ideile național-socialiste cu privire la noua ordine europeană etc. nu au prins rădăcini în rîndurile clasei muncitoare, ale țărănimii, ale intelectualității etc.

Referiri importante cu privire la ideologia legionară și cu precădere a „învățăturii de bază" a lui Nae Ionescu se fac în articolul *O „ideologie" monstruoasă*, semnat de prof. univ. G. Ivașcu. Cultul morții și al reînnoirii de după moarte, disprețul pentru viață, pentru om și pentru progres sînt numai cîteva aspecte ale doctrinei mistice a lui N. Ionescu. *Legionarismul și literatura* se intitulează studiul semnat de prof. dr. docent Șerban Cioculescu. Literatura lirică legionară, după cum susține autorul, e aproape integral dedicată slăvirii lui Corneliu Zelea Codreanu. Poezia legionară își cîștigase un drept de ultimă oră în persoana lui Aron Cotruș, iar proza își găsise în sfîrșit romancierul în persoana unui oarecare Mircea Streinu.

Dr. Gh. I. Ioniță, specialist în perioada 1934—1940, este prezent în lucrare cu studiul *Lupta partidului comunist, a mișcării muncitorești și democratice din România împotriva organizațiilor fasciste*, luptă care a interesat în mod firesc masele cele mai largi — clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, studențimea, funcționărimea, meseriașii etc. Autorul relevă aspecte ale concentrării într-un front comun antifascist a tuturor organizațiilor revoluționare, semnificația acordului de la Țebea etc. O contribuție de seamă la demascarea fascismului a adus-o și presa antifascistă a vremii, unde au colaborat numeroase personalități științifice și culturale.

Înfățișînd diferite acțiuni de luptă ale comuniștilor din diverse întreprinderi împotriva legionarilor, dr. Maria Covaci, în studiul *Lupta P.C.R. împotriva dictaturii militaro-gardiste*, relevă că aversiunea față de mișcarea gardistă și politica acesteia și-au manifestat-o și alte curente politice. În cele cinci luni de guvernare militaro-gardistă s-a creat în țară un puternic curent antilegionar. S-au găsit pe aceeași platformă antilegionară grupări politice de diferite nuanțe și cu interese diverse. Elaborînd o tactică justă, corespunzătoare etapei istorice respective, P.C.R. a reușit să strîngă în jurul său toate forțele poporului în vederea răsturnării dictaturii antonesciene.

Instaurarea dictaturii legionare—antonesciene a însemnat și dezlănțuirea unei crunte prigoane șovine. Masele populare au condamnat persecuțiile sadice, încercările de învrăjbire națională. Prof. univ. dr. docent Bányai Laszlo, în studiul său *Lupta comună a oamenilor muncii români și maghiari împotriva dictaturii militaro-fasciste și a cotropirii horthiste*, arată că unitatea de luptă a oamenilor muncii români, maghiari și de alte naționalități s-a manifestat în cadrul multor acțiuni comune, conduse de partidul comunist. Rela-

www.dacoromanica.ro

tînd cazuri concrete care au avut loc între anii 1940 şi 1944, profesorul Bányai conchide că zeci de mii de militanţi comunişti şi antifascişti români, maghiari şi de alte naţionalităţi din nordul Transilvaniei au constituit o forţă de care se temeau autorităţile horthiste.

Un studiu cu un pronunţat caracter memorialistic este *Reichul şi legionarii în primăvara anului 1940*, semnat de dr. docent prof. M. Ghelmegeanu, care în calitate de fost ministru de interne în guvernul Tătărescu, relatează conjuncturа internaţională din primăvara anului 1940, cînd legionarii, cu ajutorul Germaniei hitleriste, au căutat să forţeze mîna regelui Carol al II-lea şi să-şi croiască drum spre putere. Întrucît Carol al II-lea n-a consimţit să le asigure decît o prezenţă simbolică în noul guvern Gigurtu, legionarii trec din nou în opoziţie şi întreprind diverse acţiuni.

Tot cu caracter memorialistic se prezintă şi studiul prof. univ. dr. docent C. C. Giurescu intitulat *Amintiri de la Facultatea de litere din Bucureşti privind perioada regimului legionar (septembrie 1940 — ianuarie 1941)*. Autorul menţionează de la început că, din cei 24 de profesori cît număra Facultatea de litere din Bucureşti în toamna anului 1940, numai unul singur era înregimentat în Garda de fier. Numărul studenţilor legionari constituie o minoritate, regimul legionar negăsind decît o aderenţă minimală în cadrul facultăţii. Autorul descrie aspecte privind încercările de epurare a profesorilor din timpul rebeliunii legionare.

Lucrarea se încheie cu consideraţiile concluzive ale prof. univ. Miron Constantinescu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a R. S. România, asupra comunicărilor ţinute în sesiune, cît şi în general asupra mişcării legionare. Domnia-sa afirmă că cercetările trebuie continuate şi aprofundate pe toate laturile : istorice, politice, sociologice, filozofice, deoarece pînă în prezent problema fascismului nu a fost analizată decît sumar. Vor trebui examinate în mod special condiţiile interne ale apariţiei fascismului şi în special a Gărzii de fier, care timp de trei decenii a însemnat paginile istoriei noastre cu teroare şi fărădelegi: „Nu există în întreaga istorie politică a României pagini mai sîngeroase şi mai hidoase decît acelea înscrise de Garda de fier... În tot decursul activităţii sale, această grupare a acumulat un imens număr de cruzimi, jafuri şi masacre împotriva proletariatului, a ţărănimii muncitoare, a intelectualităţii înaintate din ţara noastră", se spune în concluziile domniei-sale (p. 259). Apariţia acestor organizaţii trebuie legată de contextul realităţii societăţii româneşti de atunci, anume de condiţiile unei ţări puţin dezvoltate cum era România antebelică. Ceea ce a dus la apariţia Gărzii de fier a fost contradicţia fundamentală din societatea românească, contradicţia dintre clasele exploatatoare şi masele populare muncitoreşti şi ţărăneşti. Garda de fier a reprezentat astfel atît păturile cele mai retrograde ale burgheziei, cît şi cercurile cele mai reacţionare ale moşierimii şi chiaburimii.

Va trebui examinat şi precizat momentul în care Garda de fier a devenit agentura fascistă, întrucît nu încă de la înfiinţarea Legiunii „Arhanghelului Mihail" s-a situat în această postură. O analiză consistentă trebuie făcută şi momentelor cînd mişcarea legionară dobîndise o oarecare înrîurire în mase, şi aceasta în mod distinct pe categorii şi clase sociale. Domnia-sa subliniază că orientarea Gărzii de fier a fost nu numai antiţărănească, ci în primul rînd antinaţională în toate problemele fundamentale ale poporului nostru.

„Încă de la formarea sa, Partidul Comunist Român a luat poziţie hotărîtă împotriva curentelor de extremă dreaptă; atunci cînd s a constituit Garda de fier, aceasta a fost considerată forţa cea mai periculoasă în rîndurile extremei drepte şi a fost demascată şi înfierată ca atare. În perioada 1933—1937, cînd Garda de fier a fost în plină ascensiune, Partidul Comunist Român, Uniunea Tineretului Comunist, unele organizaţii ale Partidului social-democrat şi ale Tineretului social-democrat au desfăşurat mari acţiuni pentru a combate legionarismul atît în întreprinderile industriale, de transport, cît şi în şcoli şi instituţii de învăţămînt superior", se mai afirmă în concluziile domniei-sale (p. 271).

Prezentată sub forma unei culegeri, prin tratarea unor momente semnificative din

www.dacoromanica.ro

activitatea mişcării legionare şi în general a organizaţiilor fasciste din ţara noastră, cît şi prin direcţiile de viitor în cercetarea acestei probleme, lucrarea are o unitate. Ea constituie o demascare a fascismului, a uneltirilor şi a practicilor criminale folosite, a rolului funest pe care l-a avut acest instrument al hitlerismului în ţara noastră, Garda de fier.

M. Rusenescu

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1971, 174 p. + pl.

Editura Academiei inaugurează cu această carte o idee fericită, materializată în colecţia „Istorie şi civilizaţie", menită să facă cunoscute unui public cît mai larg, într-o formă cît mai accesibilă, momente şi personalităţi de seamă din istoria atît de frumoasă a patriei noastre.

Uvertura este semnată de cunoscutul medievist Ştefan Ştefănescu, care prezintă cititorilor istoria Ţării Româneşti în secolele XIV—XVI. Cartea se împarte în patru capitole, din care primul are şi rolul de introducere.

În acest prim capitol, intitulat *Tradiţia daco romană şi lumea „barbară"*, autorul prezintă pe scurt etnogeneza şi originea poporului român, apariţia şi consolidarea relaţiilor feudale, primele formaţiuni politice şi procesul de închegare a statului feudal al Ţării Româneşti. Autorul subliniază rolul deosebit al conştiinţei originii romane pentru istoria patriei noastre, arătînd că „tradiţia descendenţei daco-romane a jucat în rîndul populaţiei de la nordul Dunării rolul de idee politică forţă; alături şi ilustrată de comunitatea de limbă, ea a menţinut şi a întărit coeziunea acestei populaţii într-un corp etnic distinct, deasupra căruia în vremea mileniului de năvăliri «barbare» apărea numele popoarelor care într-un moment sau altul au stăpînit nominal pe teritoriul vechii Daco-Romanii" (p. 13). Tradiţia romanităţii a fost atît de puternică, încît toţi scriitorii străini care au venit în contact cu poporul nostru au remarcat nu numai această realitate, dar şi faptul că românii se mîndreau cu această origine şi ţineau să li se spună astfel, nu vlahi cum le ziceau unele popoare străine. „Forţa tradiţiei era atît de puternică şi conştiinţa originii etnice atît de vie, încît cei dintîi stat care a luat naştere pe teritoriul Romanici nord-dunărene s-a numit Ţara Românească" (p. 30).

Foarte interesantă ni se pare şi explicaţia absenţei poporului nostru din izvoarele istorice în anumite perioade; autorul arată că aceste izvoare „notau nu atît stabilitatea, nu atît cursul normal în desfăşurarea istoriei, cît mai ales mişcarea, marile schimbări, numele popoarelor nomade ajunse în stăpînirea ţinuturilor româneşti" (p. 16).

Autorul vorbeşte pe larg de vlahii de la sudul Dunării, unde ei sînt amintiţi de numeroase izvoare şi unde au jucat un rol de seamă în înfiinţarea Imperiului vlaho-bulgar, care a întreţinut relaţii strînse cu românii de la nordul Dunării.

Următorul moment important este diploma din 1247, care „reflectă un stadiu avansat de organizare a formaţiunilor politice româneşti" (p. 25), proces continuat şi dezvoltat apoi de urmaşii conducătorilor politici amintiţi la 1247 şi desăvîrşit de Basarab „întemeietorul".

Următorul capitol — cel mai lung din lucrare (63 p.) — are un titlu foarte sugestiv: *Confruntarea societăţii româneşti în secolele XIV—XVI cu ideea de pace şi de război.* Autorul analizează aici cu deosebită perspicacitate politica externă a domnilor Ţării Româneşti, care „au ştiut să folosească, după împrejurări, în interesul ţării, arta diplomaţiei sau sabia, cordialitatea în relaţiile cu alte state cu simţul demnităţii". Un loc deosebit ocupă în acest capitol — cum este şi firesc — glorioasele

www.dacoromanica.ro

lupte pentru apărarea independenței, conduse de marii voievozi Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș sau Radu de la Afumați. Autorul subliniază cu multă convingere rolul legăturilor dintre țările române, îndeosebi în lupta lor comună pentru apărarea independenței amenințate de turci. El arată, de pildă, că Ștefan cel Mare a intervenit în Țara Românească pentru a împiedica aservirea ei de către turci sau că Iancu de Hunedoara „a intervenit activ în Țara Românească și în Moldova... în înfăptuirea planului său de acțiuni antiotomane".

Capitolul al III-lea are ca obiect „*Capitulațiile" cu Poarta otomană și situația politică a Țării Românești* sub dominația otomană. Aici autorul supune unei minuțioase analize problema existenței acestor așa-zise „capitulații". Scopul acestor capitulații — creație a secolului al XVIII-lea — era acela de a dovedi „ilegalitatea sporirii nemăsurate a haraciului și a celorlalte dări, precum și a numirii domnilor de-a dreptul de către Poartă" (p. 109). Constatînd că — spre deosebire de Moldova — capitulațiile Țării Românești nu au fost supuse unei cercetări minuțioase, autorul întreprinde o asemenea cercetare. Făcînd analogie cu situația din Moldova, Ștefan Ștefănescu ajunge la concluzia că, „în redactarea din secolul al XVIII-lea a capitulațiilor, autorii lor au pornit de la stări de lucruri reale, pe care tradiția istorică le-a păstrat, transmis și uneori completat cu elemente specifice, proprii unor anumite perioade, dar că la bază există un fond istoric real, cert" (p. 117).

Autorul analizează apoi situația de fapt a Țării Românești sub dominația otomană, dovedind cu argumente convingătoare că domnia și-a păstrat într-o mare măsură atributele suveranității, că turcii nu aveau dreptul să se așeze pe teritoriul țării. Fără îndoială că această problemă a dominației otomane este una din problemele centrale ale istoriei noastre. De aceea cred că bine a făcut autorul că a insistat asupra ei. Mi se pare însă că este puțin cam exagerat să vorbim de „distrugerea sistemului de apărare a țării, format din rețeaua de cetăți" (p. 125), deoarece în secolul al XVI-lea Țara Românească — spre deosebire de Moldova — nu mai [illegible] asemenea rețea; precum se știe, cele două importante cetăți de la Dunăre, Turnu și Giurgiu, fuseseră cucerite de turci încă din deceniul al doilea al secolului al XV-lea. În plus, nu am impresia că garda turcească „s-a stabilit în capitala țării" (p. 125), deoarece o asemenea gardă este amintită numai în timpul anumitor domnii de la mijlocul secolului al XVI-lea.

Sînt analizate apoi obligațiile țării față de Poartă și se scoate în relief rolul negativ al dominației otomane pentru dezvoltarea social-economică a Țării Românești. O problemă asupra căreia îmi exprim unele rezerve este aceea a existenței așa-numitului „monopol turcesc în domeniul comerțului exterior" (p. 130). Am impresia că aici noi am exagerat puțin admițînd această noțiune, deoarece țările române au continuat să întrețină relații comerciale cu alte țări și în timpul dominației otomane. Poate că ar fi mai potrivită noțiunea de cvasimonopol sau ceva asemănător, aceasta deoarece nu a existat un monopol în sensul riguros exact al cuvîntului.

Ultimul capitol se intitulează foarte frumos *Epopeea românească de la sfîrșitul secolului al XVI-lea* și el prezintă lupta într-adevăr de epopee condusă de unul din marii noștri eroi, problemă foarte cunoscută autorului, care a adus unele prețioase contribuții la înțelegerea ei mai deplină. Sînt urmărite și explicate toate acțiunile mai de seamă ale acestui mare domn, care a realizat prima unire politică a țărilor române, „pohta" sa plătită apoi cu viața. Autorul arată că „unirea țărilor române din anii 1599—1600 a fost determinată de necesitatea creării unui puternic front antiotoman. Ea a fost înlesnită de legăturile economice, politice și culturale dintre cele trei state, de existența conștiinței unității de neam și a faptului că altădată, în vechime, cele trei țări formau o singură unitate etnică-teritorială sub numele de Dacia" (p. 166). Capitolul se încheie cu aceste frumoase cuvinte: „În anii de grea încercare pentru poporul nostru, Mihai Viteazul a fost o călăuză, un imbold la rezistență și îndemn la luptă; numele și exemplul lui au întărit energiile populare și au dus [illegible]" (p. 171).

www.dacoromanica.ro

În concluzie, autorul subliniază faptul că istoria Țării Românești în epoca de care se ocupă este de fapt o „istorie a unei înverșunate rezistențe", în care „primejdia a augumentat voința de a nu ceda imixtiunii străine" și în care ideea de unitate a fost totdeauna prezentă: „Nutrită de întreg poporul român, fiecare provincie încercînd s-o realizeze atunci cînd forța ei părea că îi permite să o facă, această idee a devenit fapt pentru scurt timp în vremea lui Mihai Viteazul. Actul odată sugerat, vremea n-avea decît să-i accentueze necesitatea și să-i înlesnească realizarea definitivă".

Foarte bine informată, scrisă într-un stil cald, respirînd un puternic patriotism, lucrarea lui Ștefan Ștefănescu este, fără îndoială, o nouă contribuție de preț la cunoașterea mai profundă a trecutului patriei noastre, trecut atît de scump nouă tuturor.

N. Stoicescu

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA, *Renașterea, umanismul și dialogul artelor*, București, Edit Albatros, 1971, 272 p.

Problematica Renașterii deschisă, printr-o serie de afirmații lapidare, de Jules Michelet și de Jakob Burckhardt, la mijlocul sccolului trecut, a continuat să fie dezbătută într-o complexitate de poziții interpretative din ce în ce mai mare, ajungînd astăzi să împărtășască fervoarea de care s-au bucurat în ultimele decenii cercetările și dezbaterile asupra *Aufklärung*-ului și asupra Barocului. Abordată din diferite unghiuri de privire, Renașterea, ca fenomen de largă, aproape unică, respirație europeană, se bucură de prețuirea actuală a unui mare număr de savanți și cercetători europeni și americani, care îi consacră lucrări, studii, articole și, din ce în ce mai mult, pe măsura progresării spiritului comparatist și a mentalității cooperării internaționale, colocvii și simpozioane.

Țara noastră a participat la discuția problematicii Renașterii printr-un mic număr de lucrări, considerate însă de o valoare certă. Mai întîi cele trei volume ale profesorului P. P. Negulescu, consacrate analizei exhaustive a *Filozofiei Renașterii*. Apoi lucrarea, recent reeditată cu analiza problemelor și bibliografia la zi, a profesorului Andrei Oțetea: *Renașterea și Reforma*. În sfîrșit, cu miniaturile, foarte apreciate și scrise într-un stil fermecător, ale lui Const. Antoniade, consacrate lui Machiavelli, Aretino și altor figuri din *Cinquecento*, și cu foarte recentele investigații ale profesorului Edgar Papu asupra *Lumilor imaginare ale Renașterii*.

★

De foarte curînd, literatura istorică românească s-a îmbogățit cu o nouă lucrare asupra Renașterii, datorită prof. Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Apărută în Editura Albatros, 1971, lucrarea are un titlu deosebit de promițător și pe care, de altfel, conținutul nu-l dezminte: *Renașterea, umanismul și dialogul artelor*.

Într-adevăr, Renașterea a fost o proliferare a spiritului umanist, vibrînd în Italia încă din secolul al XII-lea. Proliferare care a sfîrșit prin a cuprinde, între aripile ei, cea mai mare parte a Europei, răspîndindu-și parfumul, în același timp îmbătător și revigorator, tocmai în preajma ofilirii unei eflorescențe care nu mai putea suporta crivățul nemilos al fanatismului și obscurantismului. Și a fost, mai presus de toate, un ispititor și permanent dialog între om și nenumăratele lui stihii. Un dialog a cărui actualizare o încearcă — și o izbutește — autoarea lucrării.

Cu o mare siguranță în organizarea materialului și a ideilor, Zoe Dumitrescu-Bușulenga abordează problematica Renașterii pe trei capitole, care sînt tot atîtea etape ale vibrației

www.dacoromanica.ro

spiritului renaşcentist: 1. *Prolegomenele spirituale ale Renaşterii şi închegarea curentului renascentist*, care sfîrşeşte prin a triumfa în arta socială prin excelenţă, cea mai complexă şi mai stilistică: *arhitectura*. 2. *Linia platonizantă a Renaşterii*, implicînd nu numai o repudiere, mai mult sau mai puţin mărturisită, a dimensiunilor spirituale statice medievale, ci şi o selecţie esenţială între firele spirituale ale antichităţii cu predominarea dinamismului platonician în dauna inventarelor statice de tip aristotelic. În sfîrşit, 3. *Amurgul titanilor* cuprinde, în mai puţin de 20 de pagini, o viziune veridică a cauzelor risipirii Renaşterii între cele patru vînturi ale spiritului.

Între aceste capitole înlănţuite logic se intercalează un al patrulea, proiectînd o serie de lumini asupra unui fenomen literar singular al Renaşterii, şi anume asupra literaturii burleşti şi asupra spiritului parodic al Renaşterii.

★

Inventariind liniile de forţă prin care umanismul s-a infiltrat şi închegat în cultura europeană încă medievală, autoarea nu se sfieşte să menţioneze fenomenele, încă singulare, ale evului mediu de mijloc, şi să citeze nume de precursori ca Gerbert, Mihail Psellos şi chiar, cu anumite limite, Jean de Meung. Degajînd marile linii de forţă şi *modelele* umaniste [Atena — Roma, Roma — Bizanţ, Bizanţ Italia (în special Florenţa), Italia — Europa], autoarea situează astfel cadrul geografic şi spiritual în limitele căruia vor vibra, succesiv şi nuanţat, tensiunile umaniste şi renascentiste.

În jocul subtil de forţe care a dus la *închegarea curentului umanist european*, autoarea detectează *curentul unificator* care a dus la *solidaritatea intelectualilor continentului* sub stindardul de azur al „republicei literilor", „patrie ideală a umaniştilor europeni, de la Petrarca la Erasmus, şi al cărei centru necontestat rămîne Italia". Urmărind lunga şi lenta stratificare, vreme de mai bine de un sfert de mileniu, a ideologiei umaniste, autoarea întîlneşte în mare măsură ideile dezvoltate, încă din 1947, de unul din marii istorici contemporani ai Renaşterii, şi anume de Roberto Weiss, care, într-o conferinţă ţinută la *University College din Londra*, insistase asupra rolului fundamental — deşi multă vreme neglijat de cercetători — pe care l-au jucat juriştii italieni (formaţi la şcoala din Bolonia şi puşi în slujba republicilor sau principilor Italiei), în elaborarea noilor tensiuni intelectuale, laice şi ciceroniene, care au pregătit climatul renascentist[1]. Ca şi Weiss, dar cu o mai pregnantă aprofundare a nuanţelor, autoarea ni-i înfăţişează pe Lovato dei Lovati, Albertino Musato, Coluccio Salutati, Lionardo Bruni Aretino, Giannozzo Manetti şi continuă cu portretele unor Niccolo Niccoli, Poggio Bracciolini, Flavio Biondo da Forli, Lorenzo Valla, Marsilio Ficino, Leone Battista Alberti, papa Aenea Silvio Piccolomini, Pico della Mirandola, pentru a-şi încheia primul capitol cu schiţarea a două personalităţi singulare şi contrastive, fără de care, evident, Renaşterea nu şi-ar fi atins unele din supremele valenţe: Lorenzo de Medici, patronul şi coordonatorul tensiunilor renascentiste din locul geometric al Florenţei, oraşul fără de care Renaşterea n-ar fi avut maestatea şi plenitudinea ei specifică, şi Leonardo da Vinci, cea mai complexă şi mai caracteristică dintre uriaşele personalităţi ale Renaşterii.

Una din marile calităţi ale autoarei este capacitatea de sinteză, redată printr-o remarcabilă economie de mijloace verbale. Semnalăm astfel conciziunea de medalie a unor formulări esenţiale: „sensul plenitudinii umane", „masiva campanie de *readucere a Greciei vechi pe pămîntul Italiei prin transfer de manuscrise*" (subl. ns.); ambiţia lui Lionardo Bruni de a fixa „în stil clasicizant istoria propriei sale cetăţi" şi astfel reuşita „laicizării istoriei"; „curiozitatea filologică *laică*", „preţuirea timpului" (de către Giannozzo Manetti) ca o intuiţie modernă etc. În fond, umanismul, cu înflorirea lui renascentistă, se construieşte,

[1] Asupra tezelor lui Roberto Weiss, recent consemnate în nr. 105 din mai 1969 (p. 1—16) al lui „Bulletin of the Institute of Historical Research", cf. o dare de seamă a subsemnatului, sub titlul de *Umanismul medieval şi umanismul renaşterii (Renaşterea, prerenaşterea şi anteprerenaşterea)*, în „Studii"-an. 23, 1970, nr. 4, p. 795—800.

www.dacoromanica.ro

evident, şi în jurul unor noi noţiuni a *timpului* şi a *spaţiului*. Nici spaţiul, nici timpul renascentist nu mai sînt spaţiul şi timpul evului mediu. Sînt, în acelaşi timp, şi mai largi, şi mai restrînse. Dar ceea ce le diferenţiază în esenţă de evul mediu este mai ales noul *ritm* în care sînt concepute, ritm care s-a transmis în mare măsură întregii gîndiri moderne şi a contribuit, cum foarte judicios observă autoarea, la „echivalenţa dintre acţiunile umaniştilor şi ale cuceritorilor de noi pămînturi". Şi umanismul englez tîrziu, continuă autoarea, „şi aşa-zisa piraterie a unor umanişti ca Martin Frobisher, Walter Raleigh, Francis Drake şi alţii avea rădăcini nu numai în datele şi lucrurile economice" (pag. 56).

Tensiunile umaniste tind astfel să lărgească, să dilateze şi lumea, şi cosmosul pe măsura dilatării energetice a spiritului uman, a inteligenţei individuale creatoare. De aici, cum observă autoarea, propensia spre cunoaşterea integrală aflată în sufletele cele mai nobile, cele mai evoluate; şi, de asemenea, „nevoia absolută de libertate" (p. 61). Este, în acelaşi timp, o deschidere, o elasticizare atît ale spiritului omenesc, cît şi ale societăţii medievale, sfîrşita şi sleită de încorsetarea birocratică, rigidizantă şi obscurantistă, a bisericii şi monarhiei. Sterilităţii administrative care caracterizează sfîrşitul evului mediu, i se opune umanismul, aducînd o neliniştе nouă, care nu coincide cu neliniştea morţii, atît de generalizată în secolele XIV şi XV, după marea încercare a ciumei din 1349—1352. Umaniştii determină astfel, prin gîndirea lor deschisă spre viitor şi infinit, *o nouă echilibrare a forţelor intelectuale şi materiale*. Ei smulg fideiştilor primatul intuiţiei mistice şi se străduiesc s-o exprime în termeni intelectuali, păstrîndu-i adîncimea sociomorală şi pipăind socialul în străfundurile instinctului vital, pentru a-l aşeza iarăşi pe om pe traiectoria elanului vital creator de care-l îndepărtase rigiditatea concepţiilor medievale decadente şi sterilizante, prin mărginirea lor intelectuală şi prin consecinţele educative ale birocratizării gîndirii scolastice. Şi astfel săgeata invenţiei creatoare, smulsă din tolba culturii umaniste de reflecţie şi exegeză antică, a ajuns, un moment, să înflorească în libertate şi să vibreze în piatra şi marmora *arhitecturii umaniste*, şi în urbanismul, în toate domeniile, preconizat de Baldassare Castiglione, de Leonardo da Vinci şi de Michelangelo Buonarotti.

★

Într-un mod ingenios, autoarea derivă unul din firele platonismului renascentist din curţile de amor provensale medievale şi, mai discutabil, din augustianism. Platonismul, de fapt, deschide perspective noi, pe care gîndirea statistică şi statică de inventariere de tip solipsistic, a aristotelismului înflorit în scolastică, nu le-ar fi putut concepe. În mod firesc, linia gîndirii platonizante sileşte filozofia să facă un salt în ştiinţele sociale, scumpe lui Socrate: în morală şi politică. Şi, printr-un reflex firesc, temerile paroxistice medievale, insuficient potolite de religie şi educaţie, răbufnesc în temperamente renascentiste singulare şi în primul rînd în sufletul titanic al lui Michelangelo, sub forma unei torsiuni dramatice între năzuinţele sufletului şi rigorile limitative ale trupului material. Frînturi de macrocosm şi de microcosm trec prin cîmpul observaţiei marilor artişti ai Renaşterii, consideră autoarea, în analiza atît de fină pe care o face mentalului shakespearian, astfel cum se manifestă mai ales în cea mai tipic renascentistă şi italienizantă dintre operele lui, celebrele sonete de inspiraţie petrarchistă.

Paranteza consacrată *spiritului burlesc* al Renaşterii este pe deplin justificată şi preţuieşte şi pentru justa înţelegere a anumitor poteci ale operei shakespeariene, pe care merg paşii unor Touchstone, Feste, Autolycus sau sir Toby Belch. Poteci pe care un spirit postclasicizant şi, în fond, mărginit, ca al lui Voltaire, nu le putea concepe. *Burla* provine din evul mediu, ca o reacţie sănătoasă a poporului faţă de mizeriile existenţei feudale, şi a fost receptată de umaniştii cei mai vestiţi, în frunte cu Erasmus din Rotterdam şi cu Thomas Morus, pentru a nu mai vorbi de Boccaccio şi de Rabelais. Nici Dante n-a disprețuit-o, iar Luiggi Pulci sau Aretino, Poggio Bracciolini şi chiar Baldassare Castiglione au preţuit-o şi cultivat-o. Înflorită în *novellete* sau în *fabliaux*, apoi în romanul *picaro* şi în comediile rustice şi *facetii*, *burla* a constituit

www.dacoromanica.ro

o mare forță de derivație intelectuală și socială, un triumf al imaginației creatoare într-un mediu voit peiorativizat.

★

Amurgul Renașterii, ca și acel al evului mediu, atît de admirabil poetizat de Huinzinga, este analizat de autoare în contextul unui fenomen specific, și firesc, *de oboseală*. Manifestarea esențială a acestui fenomen de sleire a forțelor creatoare, vitale, ale umanismului și renascentismului o detectează autoarea în substituirea criteriului cantitativ criteriului calitativ, eminamente creator, al Renașterii. *Modelele*, care au avut un rol atît de esențial în dinamizarea și revigorarea spiritului european prin imitația creatoare a antichității mediteraneene, se diluează în stiluri și precepte, în genuri literare prestabilite și în pedanterie stilistică puristă, de proiecție alexandrină. Rezultate ale erudiției medievale, noile direcții ale spiritului religios european au silit spiritul european să devieze de la linia dreaptă, largă și maiestoasă, pe care se angajase pînă atunci, sub magia spiritului clasic și a vibrației de medalie a retoricii stilistice ciceroniene. Momentul în care, în al treilea deceniu al secolului al XVI-lea, umanismul — și spiritul Renașterii alături de el — refuză, prin glasul autorizat al celui mai celebru dintre reprezentanții lui, Erasmus din Rotterdam, să-și împreune apele cu acelea ale Reformei lutherane, este unul din momentele solemne ale evoluției spiritului european. Pe acest refuz s-a clădit întreaga spiritualitate barocă a Contrareformei și s-au pus bazele spiritului științific european și ale clasicismului. Și astfel, ca toate marile idei și curente din istoria omenirii, spiritul umanismului și al Renașterii a apus ca să poată renaște iarăși, în secolul al XVIII-lea, sub numele de *Aufklärung*, apăsînd, de data aceasta cu tot bagajul științei și tehnicii europene, asupra vechiului curent medieval, rigidizant și obscurantist, care pîndește din umbră, la fiecare pas, inteligența europeană. Sau, cum atît de pregnant se exprimă autoarea în final, printr-una din acele formule sintetice și atît de dense al căror secret îl are : „Umanismul este, în fiece epoca a istoriei europene, cea mai frumoasă amintire intelectuală a țărilor bătrînului continent, și o chezășie păstrată pentru certitudinile privitoare la soarta viitoare a omului. Din orice criză gravă, umanitatea poate ieși sprijinindu-se pe acest solid suport, singur în stare să constituie rampa de lansare a cercetării științifice contemporane".

Dan A. Lăzărescu

www.dacoromanica.ro

„*Revue des Études Sud-Est Européennes*" (Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, t. VII—VIII, 1969—1970)

Revista ce formează obiectul prezentării noastre a apărut în cursul anilor 1969, 1970, în cîte patru numere anual.

Studiile, articolele, numeroasele contribuții grupate tematic sub titluri sugestive, reţin atenţia prin aportul pe care-l aduc la cunoaşterea diferitelor domenii de viaţă economică, socială, politică şi culturală a popoarelor din sud-estul Europei. Astfel studiile publicate reflectă rezultatele obţinute în cercetarea sud-est europeană românească. Dar nu numai atît, revista prezintă cititorilor numeroase contribuţii semnate de savanţi din alte ţări preocupaţi de problemele sud-est europene, fapt ce arată prestigiul de care se bucură acest for ştiinţific românesc, locul de seamă pe care l ocupă în viaţa ştiinţifică din această zonă.

Vom alege, spre a face o succintă prezentare, studiile ce interesează direct domeniul istoriei, fie că este vorba de istorie politică, economică sau culturală. Cu regret vom lăsa deoparte interesantele contribuţii din domeniul lingvisticii (H. Mihăiescu, E. Mihăilă Scărlătoiu), etnografiei şi folclorului (A. Fochi), istoriei de artă (Ana-Maria Musicescu, E. Costescu).

Semnalăm în mod special primul număr al anului 1969, care a avut un rost omagial, fiind închinat celei de-a 90-a aniversări a bizantinologului român Nicolae Bănescu. Prinos adus activităţii ştiinţifice a savantului român, volumul cuprinde, pe lîngă bibliografia lucrărilor sale, un număr de 29 de articole aparţinînd unor reputaţi oameni de ştiinţă din ţară şi de peste hotare, articole ce se raportează tematic la epoca şi problemele asupra cărora a lucrat Nicolae Bănescu. Articole omagiale se mai află şi în numerele 3 şi 4 ale aceluiaşi an. Ne aflăm astfel în prezenţa unui important număr de cercetări asupra evului mediu sud-est european şi, mai exact, asupra unei perioade ce merge pînă în veacul al XV-lea.

Menţionăm, în cadrul problemelor de istorie veche şi arheologie, corpusul de monumente în cea mai mare parte inedit pe care-l publică Maria Alexandrescu Vianu în *Les sarcophages romains de Dobroudja*; *Commentaire épigraphique* (Em. Popescu) (t. VIII, nr. 2, 1970, p. 269—328).

Istoria Bizanţului sub diversele ei laturi ocupă un loc considerabil, dată fiind împrejurarea specială menţionată deja a existenţei unui volum întreg ale cărui studii se înscriu în aceste preocupări.

Observaţii legate de aspectele social-economice ale istoriei bizantine ni le oferă J. Irmscher în *Erwägungen zum frühbyzantinischen Gesellschaftssystem* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 121—125), trecînd în revistă opiniile emise asupra societăţii bizantine din vremea marilor invazii pînă în secolul al XII-lea, ceea ce-i îngăduie să constate că, alături de regimurile sociale locale, trebuie luate în considerare şi structurile sociale ale triburilor migratoare, care şi-au exercitat influenţa asupra formării

www.dacoromanica.ro

societății bizantine pînă în secolul al XII-lea. Savantul sovietic A. P. Każdan, în *Один неточно истолкованный пассаж в „Истории Иоанна Киннама"* (t. VII, nr. 3, 1969, p. 469—473), analizînd un pasaj din istoricul Kinnamos, dă o nouă interpretare unor termeni pînă azi greșit înțeleși, ce ascund procesul de închinare feudală, deci de feudalizare a Bizanțului sub forma eteriei, în vremea lui Manuel I. O prezentare a stadiului actual al cercetării asupra celor două instituții prin care poporul putea să-și manifeste voința sa în Imperiul bizantin o face Gh. Cronț în *Les dèmes et les partis politiques dans l'Empire byzantin aux Ve — VIIe siècles* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 671—674). În preocupările privind istoria Bizanțului în vremea marilor invazii se înscriu studiile semnate de H. Evert Kappesowa *Recherches sur la colonisation slave à Byzance* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 63—71) și N. Pigulevskaya, *Note sur les relations de Byzance et de Huns au VIe siècle* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 199—203). Autoarea primului studiu, abordînd problema schimbărilor etnice și sociale pe care le-a provocat colonizarea în masă a slavilor în Peninsula Balcanică, sugerează ideea că elementul slav a început să se grecizeze înainte de restabilirea autorității bizantine. Este ridicată și problema modificărilor sociale cauzate de colonizarea slavă, folosind ca izvor de studiu Codul rural. Articolul lui N. Pigulevskaya, oprindu-se asupra unui supliment al cronicii siriene a lui Zaharia Retorul, urmărește destinele unei misiuni creștine venite din Armenia care a creștinat un trib hun, probabil pe cel al sabirilor.

O serie de contribuții se ocupă de cercetarea instituțiilor bizantine. În *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 81—89), R. Guilland prezintă cîteva funcții din vremea Imperiului bizantin timpuriu, pe acelea de skouteiros, protokomes, praetor plebis. Același autor, în *Contribution à la prosopographie de l'Empire byzantin. Les Patrices sous les règnes de Théophile (829—842) et de Michel III (842—867)* (t. VIII, nr. 1, 1970, p. 593—610), dă o listă a patricienilor bizantini din vremea împăraților Theofil și Mihail al III-lea.

Noi puncte de vedere privind istoria capitalei bizantine le găsim în articolul lui S. Runciman *Constantinople-Istanbul* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 205—208), care, urmărind vechile denumiri ale capitalei imperiale, arată că aceea de Istanbul este întîlnită încă din secolul al XIII-lea la arabii Ibn al Athir și Abul Fida; J. Gouillard în *Un „quartier" d'émigrés palestiniens à Constantinople au IXe siècle?* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 73—76) ridică o problemă de demografie urbană, aceea a cartierelor naționale ce încep să apară în Constantinopol din secolul X, pornind de la analiza unui fapt anterior din veacul IX, cînd călugări emigranți din Palestina se așază cu permisiunea împăratului Mihail I la Chôra; E. Frances în *Constantinople byzantine aux XIVe et XVe siècles. Population. Commerce. Métiers* (t. VII, nr. 2, 1969, p. 405—412) face o scurtă schiță a situației populației (căutînd să stabilească numărul locuitorilor în ajunul exodului), comerțului, meseriilor din Constantinopol în ultima sa perioadă de existență.

Zona geografică a Dunării de jos formează obiectul de studiu al unui mare număr de articole. Astfel, în *Byzance ou Bizone* (t. VII, nr. 2, 1969, p. 400—404), Vl. Iliescu se ocupă de unul din cele mai frămîntate momente ale istoriei țărmului apusean al Mării Negre din a doua jumătate a secolului IV î.e.n., în vremea regelui Ateas, cînd a avut loc prima așezare a sciților în această regiune.

P. Diaconu în *Une information de Skylitzès Cédrénos à la lumière de l'archéologie* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 43—49) coroborează știrile cronicarului bizantin Skylitzes referitoare la luptele ce au avut loc în 979 între bizantini și kievieni în fața Silistrei cu rezultatele ultimelor săpături arheologice făcute asupra fortărețelor din Dobrogea la care apar ziduri construite în vremea lui Ioan Tzimiskes.

Pentru istoria stăpînirii bizantine în această zonă geografică în secolul XI aduce date noi: V. Laurent *Deux nouveaux gouverneurs de la Bulgarie byzantine. Le proèdre Nicéphore Batatzès et le protoproèdre Grégoire* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 143—150), continuînd cercetarea inițiată de N. Bănescu, care a stabilit pe baza mărturiilor sigilografice lista guverna-

www.dacoromanica.ro

torilor bizantini ai temelor Bulgariei şi Paristrion, identifică pe aceeaşi bază numele a doi guvernatori necunoscuţi ai temei Bulgaria de la sfîrşitul secolului XI, Nicefor Batatzes după 1070 şi Grigore între 1078 şi 1096. Redatarea unei inscripţii de la Silistra este făcută de Ihor Ševčenko în *A Byzantine inscription from Silistra reinterpreted* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 581—598).

Circulaţia hyperperului în regiunea Dunării de jos în veacurile XI—XV a fost urmărită de O. Iliescu în *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XIe au XVe siècle* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 109—118), autorul stabilind trei perioade ale circulaţiei acestei monede de schimb: cea de la sfîrşitul secolului XI la 1204, cea din 1219 1327 şi cea din 1327—1437, după această dată supravieţuind doar sub forma numirii date unei taxe vamale. Anexa articolului cuprinde prezentarea descoperirilor de hyperperi bătuţi între 1222 şi 1327, ca şi o hartă a difuzării acestei monede la Dunărea de Jos între 1093 şi 1327.

Mai semnalăm articolele semnate de A. Garzya *Un lettré du milieu du XIIe siècle: Nicéphore Basilakès* (t. VIII, nr. 4, 1970, p. 611—621), care conţine o sinteză a biografiei şi producţiei literare a unuia din oamenii de litere a perioadei Comnenilor. Destinele unui alt personaj mult discutat se lămuresc în articolul lui G. G. Litavrin intitulat *Три письма Михаила Пселла Катакалону Кекавмену* (t. VII, nr. 3, 1969, p. 455—468). Sînt făcute completări şi se aduc date noi pentru cariera lui Katakalon Kekaumenos din perioada 1057—1066 pe baza scrisorilor lui Mihail Psellos. Preocupat de problema eclosiunii elenismului modern, J. Irmscher, în *Nikäa als Zentrum des griechischen Patriotismus* (t. VIII, nr. 1, 1970, p. 33—47), relevă faptul că Imperiul de la Niceea a fost aşezat pe baza umanismului postbizantin.

Probleme de textologie şi numismatică sînt abordate de articolele: *Sur deux termes grecs concernant l'écriture à l'époque byzantine* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 151—154), semnat de Paul Lemerle; *An Imperial Lectionary in the Monastery of Dionysiu on Mount Athos. Its Origin and its Wanderings* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 239—253) de K. Weitzmann, în care se stabileşte originea şi se urmăreşte circulaţia tetraevanghelului alcătuit între 1057 şi 1059 pentru Mănăstirea Studion, semnalîndu-se o însemnare din veacul al XVI-lea a domnului Ţării Româneşti Mircea Ciobanul, care a ferecat manuscrisul şi l-a dăruit Mănăstirii Dyonisiu; Articolul *Das sogenannte Geschichtswerk „De Administrando Imperio"* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 77—80), al cărui autor, V. Grecu, arată că, în urma analizei conţinutului, *De Administrando Imperio*, apare ca o crestomaţie alcătuită de Constantin al VII-lea Porphyrogenetul pentru folosul prinţului moştenitor; *Cruces der Basilakestradition* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 255—258) de P. Wirth; *Théodore Studite et la 3e invention de la Tête du Précurseur* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 91—93) de F. Halkin, care restabileşte paternitatea unui text al lui Theodor Studitul pusă la îndoială de Du Cange; *Anonymes Pamphlet gegen eine byzantinische „Mafia"* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 95—107), care cuprinde o nouă ediţie însoţită de traducere a unui pamflet din veacul al XIV-lea, alcătuită de H. Hunger, şi *Un apografo della Cronaca dei Tocco prodotto da Nicola Sofianòs* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 209—213), semnat de G. Schirò; *J. Lydos et la « fabula » latine* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 231—37), în care N. Şerban Tanaşoca analizează un text referitor la teatrul din Roma datorat lui Ioan Lydos, ale cărui cunoştinţe asupra subiectului se arată a fi fragmentare. Stabilirea numelor proprii ale personajelor istorice şi mitologice de provenienţă italiană ce se întîlnesc în textele teatrului cretan din ultimele decade ale secolului XVI şi începutul secolului XVII îl conduc pe E. Kriaras, în *Noms propres de provenance italienne dans le « Théatre » crétois — Degré d'érudition des auteurs* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 135—141), la concluzii referitoare la umanismul autorilor cretani. I. Barnea, în *Plombs byzantins de la collection Michel C. Stoutzo* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 21—37) prezintă o colecţie de 258 de plumburi de comerţ şi sigilii de provenienţă dobrogeană ce ilustrează legăturile Dobrogii cu unele oraşe asiatice. Falsitatea unei monede bizantine din veacul al XIII-lea este dovedită de T. Bartelè *Una falsa moneta di Issaco II e Alessio IV (1203—1204)* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 35—39).

www.dacoromanica.ro

Cunoscut prin cercetările sale asupra doctrinei dualiste a bogomililor, Iv. Dujčev urmărește în *Aux origines des courants dualistes à Byzance et chez les Slaves méridionaux* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 51—62) influența cultului mithriac asupra doctrinelor dualiste în Bizanț și asupra bogomilismului, ca și căile pe care s-au exercitat aceste influențe.

O trecere în revistă a principalelor bazilici paleocreștine din Grecia și insulele arhipelagului de pînă în secolele VI—VII o face R. Janin în *Les basiliques paléochrétiennes des pays grecs* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 127—132).

Puncte de vedere noi asupra poziției unor cetăți le aduc: A. Bolșacov Ghimpu în *La localisation de la forteresse Turris* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 686—690), care identifică cetatea Turris cu cea grecească ulterior romană de la Tyras; Taverdet Gérard, în *Au sujet du toponyme „Markellai-Marcellae"* (t. VII, nr. 2, 1969, p. 397—399); V. Bcševliev în *Procopiana* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 39—41), ce reconstituie forma unor nume de cetăți găsite în lucrarea lui Procopius intitulată *De aedificiis*.

O serie de contribuții se referă la diverse aspecte ale istoriei relațiilor dintre popoarele din sud-estul Europei. Este vorba de relațiile economice în bazinul Mării Negre, subiect abordat de P. Racine, *Le marché génois de la soie en 1288* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 403—417), pe baza unui material inedit deosebit de interesant, un inventar al cartulariilor notarului genovez Enricus Guglielmus Rubeus.

Surprinderea relațiilor politice la Dunărea de mijloc în vremea pătrunderii maghiarilor în *Gesta hungarorum* a notarului anonim l-a preocupat pe Gyula Moravcsik în *Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 167—174). Faptul că cronica notarului maghiar conține reminiscențe ale luptelor și faptelor lui Kean (Krum) și ale lui Salan îl conduce pe autor la concluzia că Anonimul a folosit o sursă hunică azi pierdută. Eugen Stănescu, în articolul său *Autour d'une lettre de Démétrios Kydonès expédiée en Valachie* (t. VII, nr. 1, 1969, p. 221—230), întărește, printr-o demonstrație ce ia în considerare situația politică a Țării Românești în raport cu țările balcanice și interesul pe care accasta putea să-l trezească Bizanțului, părerea că Demetrios Kydones a expediat în Țara Românească, în 1386, o scrisoare către un prieten al său.

Tot asupra relațiilor politice din Balcani de la sfîrșitul secolului XIV zăbovește și Fr. Pall în *Considerazioni sulla partecipazione veneziana alla crociata antiottomana di Nicopoli* (1396) (t. VII, nr. 1, 1969, p. 181—197). Printr-o analiză minuțioasă a surselor istorice se face dovada neparticipării Veneției la cruciada din 1396, a necooperării escadrei venețiene cu trupele cruciate terestre.

Contribuție prețioasă la cunoașterea istorici Țării Românești, studiul lui N. Constantinescu intitulat *La résidence d'Argeș des voïvodes roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches archéologiques* (t. VIII, nr. 1, 1970, p. 5—31) readuce în discuție, pe baza ultimelor cercetări arheologice, o serie de probleme de cronologie legate de ansamblul curții domnești, cea mai veche reședință voievodală cunoscută pentru Muntenia veacului XIV. Una dintre cele mai interesante concluzii pare să fie aceea că curtea domnească din vremea lui Basarab și Vladislav se întemeiază pe o locuire anterioară unde în secolul XIII se va fi aflat reședința lui Seneslau. Ultima construcție a ansamblului a fost biserica domnească din vremea lui Vladislav I.

Reținem în chip deosebit atenția o serie de materiale ce au fost grupate sub titlul sugestiv *Călători și realități sud-est europene*. Utilitatea studiilor din această rubrică este deosebită, căci ele aduc un plus de informație atît pentru trecutul nostru, cît și pentru acela al altor popoare balcanice, pentru care acest gen de izvoare narative reprezintă mărturii deosebit de valoroase. Dovadă sînt informațiile de natură politică și militară privind Imperiul otoman, ca și acelea referitoare la regimul agrar și felul de trai al populației din Serbia și Bulgaria ce se desprind din jurnalul de călătorie al lui H. Cavendish. P. Cernovodeanu în *Le voyage de Henry Cavendish dans les Balkans au cours de l'année 1589* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 419—433) alătură traducerii sub formă de rezumat însoțit de excerpte largi a jurnalului

www.dacoromanica.ro

călătoriei lui H. Cavendish alcătuit de Fox, omul său de încredere, și un comentariu asupra provenienței manuscrisului și împrejurărilor alcătuirii sale. Așa cum a făcut-o și în alte articole apărute în paginile aceleiași reviste, Maria Holban, printr-o riguroasă analiză critică a textelor, lămurește, în *Autour de Parcevich* (t. VIII, nr. 4, 1969, p. 613—646), o problemă dacă nu controversată, cel puțin obscură — aceea a misiunilor diplomatice cu care P. Parcevich, secretarul arhiepiscopului catolic de Marcianopolis, ar fi fost investit de regele Poloniei și domnii țărilor române lîngă curia papală și republica Veneției. Autoarea dovedește printr-o demonstrație minuțioasă falsurile comise de Parcevich în corespondența oficială, destrămînd mitul pretinsei activități a lui Parcevich, de care au fost convinși cercetătorii premergători.

V. Mačaradze în articolul său *Грузинский путешественник XVIII века Иона Гедеванишвили о Молдове и Валахии* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 435—459) ne face cunoscută o parte a jurnalului de călătorie al călătorului georgian Iona Ghedevanișvili. Textul prezintă un anumit interes pentru istoria Moldovei din 1780—1792, din perioada războiului ruso-turc și a păcii de la Iași. Un jurnal de călătorie anonim de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (cuprinzînd drumul de la Londra la Constantinopol parcurs în 60 de zile) este atribuit de G. F. Cushing unuia dintre însoțitorii lui John Sibthorp, Dr. Dalloway, în *Dr Dalloway's itinerary* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 461—480).

Relațiile politice ale României independente cu țările din sud-estul Europei grupează cîteva articole. Pe baza unei bogate informații inedite C. Velichi studiază relațiile româno-grecești în perioadele 1866—1879 *Les relations roumano-grecques durant la période 1866—1879* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 525—548) și 1879—1911 în *Les relations roumano-grecques pendant la période 1879—1911* (t. VII, nr. 3, 1969, p. 509—542). Sînt prezentate lupta comună pentru independența națională a popoarelor balcanice și înlăturarea asupririi otomane, negocierile secrete pentru o alianță bipartită (între Grecia și România) și pentru una cvadripartită (România, Grecia, Serbia, Muntenegru). Cel de-al doilea studiu urmărește evoluția sinuoasă a relațiilor politice dintre cele două țări după apariția legației române de la Atena (1879) și a oficiilor diplomatice ale Greciei în România pînă în ajunul izbucnirii războaielor balcanice.

Problema relațiilor politice-militare româno-sîrbe din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (1859—1866) este tratată de C. Căzănișteanu în *Über den Abschluss eines rumänisch-serbischen Bündnisvertrages im siebenten Jahrzehnt des 19. Jh.* (t. VIII, nr. 1, 1970, p. 121—131). Articolul aduce o nouă interpretare și completare a faptelor știute despre misiunea ofițerului român Herkt în Serbia în 1862 și 1865. Se arată că scopul urmărit a fost acela al încheierii unei înțelegeri politice-militare de întrajutorare care s-a și făcut în august 1862.

Bogăția conținutului și originalitatea punctelor de vedere conferă articolelor apărute sub titlurile *Istoria ideilor, Carte și cultură, Relații culturale* un interes sporit, dat fiind și faptul că se axează pe probleme variate dintr-un domeniu mai puțin studiat, acela al istoriei culturii sud-est europene.

Studiul în două părți *Les intellectuels du Sud-Est européen au XVIIe siècle I, II* (t. VIII, 1970, nr. 2, p. 181—230, și nr. 4, p. 623—668), semnat de Virgil Cândea, este o anchetă întreprinsă asupra intelectualilor veacului al XVII-lea, epocă de un deosebit interes pentru cristalizarea unor mentalități, atitudini și idealuri predominante din viața spirituală a Europei sud-estice, dintr-un spațiu geografic cuprinzînd toată aria de cultură și idei a Mediteranei orientale. Este studiat mediul cultural din care proveneau acești intelectuali și instituțiile în care ei se formau. Analiza arată că formația lor era în urmă în raport cu epoca. Remediile acestei rămîneri în urmă sînt căutate, se arată în articol, fie într-un program de redresare doctrinară, fie în Occident, ceea ce însemna nu numai preluarea programelor de educație și trimiterea de studenți în universitățile italiene, ci și acordul dat unor inovații, deci implicit unor concesii doctrinare. Capitole speciale se ocupă de prezentarea fondului doctrinar și etic al intelectualilor sud-est europeni din epoca studiată.

www.dacoromanica.ro

Cea de-a doua parte a studiului cuprinde diferite categorii de intelectuali fie turci sau integrați culturii islamice, creștini (greci, slavi de sud, români), renegați și convertiți, ulema, dragomani, teologi conservatori și umaniști cu idei avansate. În încheiere se relevă achizițiile antitradiționale care definesc mutația intelectuală ce se produce în Europa de sud-est în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea.

Punctul de plecare al articolului lui Al. Duțu *An Interpreter of South East European History: Titus de Moldavia* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 517—523) este ediția engleză a unei lucrări apărute în veacul al XVII-lea (1694), intitulată *Letters of the Turkish Spy*, al cărei autor este Titus de Moldavia, om deosebit de cultivat, cunoscător al mai multor limbi orientale, preot catolic aflat în anturajul lui Richelieu și Mazarin.

Lucrarea lui Carl Göllner *Der Einfluß der Göttinger Universität auf die Aufklärungsphilosophie in Rumänien* (t. VII, 4, 1969, p. 599—611) se înscrie pe linia cercetărilor întreprinse asupra epocii luminilor, ca căutînd să evidențieze influența exercitată de Universitatea din Göttingen asupra filozofiei românești a epocii.

Urmărind preocupările culturale ale lui Nicolae Rosetti Rosnovanu, cunoscut pînă acum doar din activitatea sa politică, Vlad Georgescu în *Préoccupations culturelles chez N. Rosetti-Rosnovanu* (t. VIII, nr. 2, 1970, p. 231—239) evocă începutul carierei acestuia, perioada 1818—1821, cînd Rosetti Rosnovanu ia contact cu cultura și civilizația franceză. Urmează un examen al activității sale culturale, activitate desfășurată sub impulsul contactelor cu Occidentul, a cărei importanță depășește frontierele Moldovei. Figura omului de cultură Rosetti Rosnovanu se detașează și din comentariul făcut de N. Isar *Deux correspondants de N. Rosetti Rosnovanu, Coray et Guilford. Une lettre de Piccolo* (t. VIII, nr. 2, 1970, p. 365—372) pe marginea unor scrisori inedite. Scrisoarea lui N. Piccolo pune în lumină rolul jucat de Rosetti Rosnovanu în introducerea învățămîntului lancasterian la noi și de aici în Balcani.

Un memoriu, pînă acum inedit, întocmit în închisoare de ideologul mișcării din 1840, Mitică Filipescu, însoțit de o prezentare a vieții și a personalității autorului, este publicat de Emil Vîrtosu sub titlul *Réformes sociales et économiques proposées par Mitică Filipescu en 1841. Un mémoire inédit* (t. VIII, nr. 1, 1970, p. 109—120).

Pentru începuturile tiparului românesc se fac noi precizări de către L. Demény în *Où en est-on dans la recherche concernant les débuts de l'imprimerie en langue roumaine?* (t. VIII, 1970, nr. 2, p. 241—268), în care autorul revine pentru a-și expune punctele de vedere și a înfățișa principalele fapte și argumente pe care se bazează concluziile sale asupra începutului tiparului în limba română. Sînt prezentate argumentele tezelor sale despre existența tiparniței chirilice la Sibiu la mijlocul secolului al XVI-lea și tipărirea aici de către Filip din Moldova una și aceeași persoană cu Philippus Pictor sau Malilor a mai multor cărți chirilice, printre care și *Catechismul românesc din 1544*.

Contribuții noi și interesante aduc articolele ce se ocupă de studiul relațiilor culturale, literare dintre popoarele din spațiul sud-est european. Scopul lor este de a stabili ce este original și ce nu, ce este propriu și ce este comun în cultura acestor popoare.

Personalitatea cronicarului grec Constantin Daponte se conturează în articolul lui Nestor Camariano *Constantin Dapontès et les Principautés Roumaines* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 481—494). Sintetic sînt înfățișate toate datele cunoscute referitoare la cronicarul grec, făcîndu-se unele corectări asupra unor afirmații cronate. Materiale inedite din fondurile Arhivelor statului din București (documente din perioada 1775—1826) privind ajutoarele acordate de domnii fanarioți unui număr de școli grecești sînt publicate de către Gh. Pîrnuța în *Documents concernant les aides accordées par les pays roumains aux écoles grecques de l'étranger* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 647—655). Semnalăm și nota lui C. Dima Drăgan referitoare la *Le patriarche Chrysanthe Notaras et le docteur Jean Comnène étudiants à Padoue* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 691—693).

Cornelia Papacostea Daniclopolu semnează două studii consacrate cercetării vieții culturale din sînul comunităților grecești din București *La vie culturelle de la commu-*

www.dacoromanica.ro

naulé grecque de Bucarest dans la seconde moitié du XIXe siècle (t. VII, nr. 2, 1969, p. 311—333) și din Brăila, Galați, Giurgiu, Tulcea, Sulina, Constanța, Calafat *La vie culturelle des communautés grecques de Roumanie dans la seconde moitié du XIXe siècle* (t. VII, nr. 3, 1969, p. 475—493). Pe baza unui material informativ bogat, provenit în cea mai mare parte din periodicele grecești ale vremii ce apăreau la București și provincie, sînt prezentate toate aspectele vieții culturale: biserica, școala, societățile culturale, tipografiile, presa, tipăriturile, teatrul, personalitățile culturale mai importante și activitatea lor.

Printre contribuțiile care pun în lumină rolul jucat de țara noastră în promovarea mișcării naționale de eliberare a popoarelor din Balcani în secolul trecut se înscrie și materialul lui Tr. Ionescu-Nișcov *Jan Urban Jarnik et la colonie albanaise de Roumanie à la fin du siècle dernier* (t. VII, nr. 4, 1969, p. 657—670). Pe baza unei bogate informații inedite se aduc date interesante asupra legăturilor pe care le-a stabilit savantul ceh cu lumea albaneză, prin intermediul limbii și al mediului românesc.

Una din concluziile interesante ce se detașează din studiul relațiilor literare româno-bulgare din perioada 1878—1916 întreprins de Elena Siupiur, intitulat *Les relations littéraires roumano-bulgares pendant la période 1878—1916* (t. VIII, nr. 3, 1970, p. 495—515), este aceea a orientării acestora către domeniul științific. Se subliniază și rolul pe care l-au jucat în evoluția și natura raporturilor literare publicațiile periodice, la acea dată mijlocul principal de difuzare a literaturii. Aceeași cercetătoare identifică pe autorul unor reportaje privind insurecția bulgară din aprilie 1876 apărute în ziarul „Telegraful", în articolul *Kiriak Țankov est-il l'auteur des réportages du „Telegraful"?* (t. VII, nr. 4,1969, p. 681—685).

Nu lipsesc din paginile revistei nici articolele consacrate unor complexe probleme de istorie a dreptului și a instituțiilor. Lui Val. Al. Georgescu i se datorează publicarea în continuare a unor manuscrise juridice românești din veacurile XV—XIX în *Présentation de quelques manuscrits juridiques de Valachie et de Moldavie (XVe—XIXe siècle)*, II (t. VII, nr. 2, 1969, p. 335—365). Tot Val. Al. Georgescu, care cu un alt prilej a publicat un studiu cu caracter monografic privind opera juridică a lui Mihail Fotino în *Un manuscrit parisien du « Nomikon Procheiron »* (*Bucarest 1766*) *de Michel Fotino* (*Pholcinopoulos*) (t. VIII, nr. 2, 1970, p. 329—363), prezintă un text necunoscut al operei juridice a lui Fotino păstrat în manuscrisul parizian 1323, copie a Manualului de legi elaborat în 1766.

Cercetărilor făcute asupra instituției cnezatului, de a cărei origine s-a ocupat Ioan Bogdan (Despre cnejii români), li se adaugă o alta a lui Th. Trâpcea, cu titlul *L'organisation „knéziale" au Banat du milieu du XVIIe siècle au début du XIXe siècle* (t. VII, nr. 3, 1969, p. 495—508). Studiul aduce o serie de informații interesante cu privire la supraviețuirea într-o formă modificată a instituției cnejilor în Banat, supraviețuire datorată unor condiții speciale: autonomia populației românești din districtele valahice, mai ales din cele reunite în „universitas knezиorum et aliorum valahorum", precum și rolul de instituție intermediară pe care l-a jucat ea între populația românească autohtonă și diferiții cuceritori.

În încheiere, atragem atenția asupra materialelor publicate la rubricile „Discussions", „Comptes rendus" și „Notices bibliographiques", ca și asupra cronicilor consacrate unor importante manifestări științifice sud-est europene.

Insistăm asupra prestigiului de care se bucură acest for al cercetărilor sud-est europene din țara noastră reflectat atît în ecourile pe care le au într-o serie de reviste străine materiale publicate în paginile sale, cît și prin colaborarea internațională tot mai numeroasă de care se bucură.

Anca Iancu

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

N. STOICESCU, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, Edit. enciclopedică română, 1971, 456 p.

Efortul sistematic al lui N. Stoicescu de a da istoriografiei româneşti instrumentele de lucru care să reînnoiască obiectivele şi direcţiile de investigaţie se dovedeşte remarcabil de fecund. După un şir de valoroase contribuţii bibliografice — între care se cuvine amintită în rîndul întîi *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România* (2 vol. apărute pînă acum)—, după o excelentă lucrare de metrologie medievală, care, incontestabil, va contribui la progresul studiilor privind economia societăţii feudale, N. Stoicescu dă acum la iveală acest dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova în secolele XIV—XVII, destinat să slujească, cum se va vedea, unor ample şi multiple cercetări de istorie naţională.

Monografia închinată sfatului domnesc îl recomanda cu prisosinţă pe autorul ei pentru întocmirea unui dicţionar ca cel de faţă. Studiul acestei instituţii fundamentale a structurilor politice medievale, N. Stoicescu l-a întemeiat pe examinarea şi analiza exhaustivă a materialului documentar intern şi pe cunoaşterea aprofundată a unei bogate literaturi de specialitate. Acum, N. Stoicescu ne pune la îndemînă „dosarele" personale ale marilor dregători pe temeiul cărora şi-a elaborat lucrarea despre sfatul domnesc; dispunem, aşadar, de elementele de construcţie şi de infrastructură ale amintitei monografii, elemente care, adunate şi sistematizate într-un cadru de sine stătător, capătă funcţia unui instrument de lucru de excepţională valoare.

Dicţionarul lui N. Stoicescu oferă datele esenţiale despre circa 950 de boieri ajunşi în fruntea ierarhiei politice şi administrative a Moldovei şi Ţării Româneşti. Dacă, prin urmare, nu avem de-a face — aşa cum sîntem de altminteri avertizaţi şi în introducere — cu o *lucrare* de genealogie, întrucît, din ansamblul familiilor boiereşti, autorul a ales numai pe acei membri care au străbătut treptele unor cariere publice, dobîndind uneori demnitatea supremă — domnia —, trebuie imediat arătat că dicţionarul nu se dispensează — şi nici nu se putea dispensa — de aportul cercetării genealogice. Numai că, de astă dată, genealogia nu este chemată să dezvăluie vechimea sau nobleţea unui neam, ci să lumineze aspecte de bază ale istoriei suprastructurii sociale şi politice medievale.

Dicţionarul include pe toţi marii dregători din Moldova şi Ţara Românească despre care sursele oferă un minimum de informaţie (de aceea au fost lăsaţi la o parte circa 100 de boieri, membri ai sfatului, cunoscuţi numai prin semnalarea nominală). Pentru fiecare personaj, în măsura îngăduită de izvoare, se indică numele părinţilor (eventual al socrilor), al soţiei, al descendenţilor şi rudelor mai apropiate, *cursus honorum*, principalele momente ale biografiei celui indicat, data morţii şi locul înmormîntării, ctitorii de aşezăminte ecleziastice. Fiecare articol este însoţit de o notă bibliografică în cadrul căreia se indică

www.dacoromanica.ro

izvoarele şi principalele lucrări privind respectivul boier.

Simpla enumerare a structurii lucrării relevă valoarea deosebită a dicţionarului, face inutilă demonstraţia utilităţii ei. Dicţionarul închide în fişele biografice, rînduite cronologic (pe secole) şi alfabetic, dinamica socială şi politică a societăţii medievale româneşti, sub învelişul unei expuneri, căreia caracterul de dicţionar enciclopedic al lucrării îi impune observarea unor canoane reci de prezentare a datelor, şi ascunde confruntările politice care în momentele de paroxism au însîngerat paginile conflictelor dintre domn şi boierime sau dintre grupările boiereşti. Această istorie, care constituie conţinutul vieţii politice a Moldovei şi Ţării Româneşti în evul mediu, va putea fi de acum înainte studiată într-o nouă perspectivă datorită străduaniilor lui N. Stoicescu.

Noul dicţionar este o piatră de temelie pentru viitoarele cercetări asupra boierimii, clasa conducătoare a societăţii feudale. El va permite investigarea — de astă dată practic completă — a ceea ce am numi *establishment*-ul societăţii medievale româneşti. Vom putea cunoaşte, într-o măsură cu mult mai satisfăcătoare decît pînă acum, chipul în care se recrutau marii dregători, principalii factori politici ai celor două ţări româneşti, relaţiile dintre domn şi familiile boiereşti şi dintre familiile boiereşti înseşi. Se va vedea acum, pe o solidă bază documentară, în ce măsură se poate vorbi de o „nouă boierime", de o primenire a cadrelor boiereşti ca urmare a tăierilor masive de boieri ordonate de domni autoritari de felul lui Mircea Ciobanul. Continuitate sau hiatus, marile familii sau oameni noi, mari stăpîni de pămînt sau clienţi ai domnului, cîţi şi cînd, în ce raport şi de ce sînt numai cîteva din lungul şir de întrebări care îşi vor putea găsi răspuns pe baza datelor furnizate de acest dicţionar.

În problemele astăzi atît de obscure sau controversate ale pătrunderii elementelor levantine în rîndurile boierimii autohtone, ale concurenţei dintre băştinaşi şi străini, ale luptelor dintre facţiunile boiereşti, dicţionarul aduce informaţia sigură pe care se poate clădi temeinic. Se vor putea studia, sper, mîine problemele originii aşa-numiţilor prefanarioţi, ale sensului grupării boierilor în jurul marilor familii care îşi disputau controlul domniei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova, precum şi cele legate de raportul dintre boierie şi dregătorie.

De-a lungul întregii sale lucrări, autorul dă dovadă de o excelentă stăpînire a surselor şi a bibliografiei, a imensului material documentar explorat atît de minuţios şi de rodnic. *Dicţionarul marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, instrument de lucru indispensabil oricărei cercetări de medievistică românească, va contribui în chip substanţial la progresul acestei discipline.

Şerban Papacostea

APOSTOL STAN, *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, La collection Bibliotheca Historica Romaniae, Bucarest, 1971, 154 p.

În orînduirile precapitaliste problema agrară era primordială. Celelalte probleme existente gravitau în jurul acesteia, punerea sau realizarea lor fiind în funcţie de stadiul istoric de dezvoltare a relaţiilor de producţie, agricultura fiind ramura economică prin excelenţă predominantă. Toate clasele şi categoriile sociale se confruntau politic şi ideologic pe temeiul problemei agrare. Partidele politice înseşi au fost rezultatul unei înfruntări acerbe şi unei sciziuni produse în rîndurile clasei dominante determinate de divergenţele de principii cu privire la căile de rezolvare a acestei acute probleme, care a afectat întregul proces istoric de formare a statului naţional român modern.

Pasionantă sub toate aspectele, problema agrară a fost totuşi insuficient cercetată în trecut, uneori chiar denaturată. Investigarea profundă şi analiza dialectică a relaţiilor agrare

www.dacoromanica.ro

ar fi evidențiat, desigur, numeroasele imperfecțiuni ale regimului politic.

Lucrarea lui Apostol Stan, de fapt o sinteză a unei ample monografii susținute ca teză de doctorat, se integrează eforturilor depuse în ultimele decenii spre elucidarea trăsăturilor esențiale, a caracterului specific și a căilor proprii de rezolvare a problemei agrare în România. De altminteri, această lucrare nu este decît finalitatea unor mai îndelungi străduinți ale autorului, în scopul analizei temeinice a unora din numeroasele aspecte ale relațiilor agrare în perioada revoluției din 1848.

Concepută pe baza unui bogat material documentar, în mare parte inedit, lucrarea dedicată problemei agrare în timpul revoluției de la 1848 în Țara Românească constituie o frescă a vieții sociale din lumea satelor, în plină efervescență, spre mijlocul secolului al XIX lea, secol în care s-au împlinit o mare parte din dezideratele arzătoare ale poporului român.

După o scurtă introducere, în fapt o expunere de motive asupra importanței și necesității tratării subiectului, autorul analizează, într un prim capitol, „Problema agrară în gîndirea social-politică din epoca Regulamentului organic (1831—1848)". Pe baza unor importante surse documentare, mai ales statistici, autorul evidențiază cu date concrete condițiile tot mai grele de muncă și de trai ale țăranimii. Creșterea cererii de cereale-marfă pe piața internațională, deci dezvoltarea capitalismului, determină intensificarea exploatării țărănimii. Din totalul satelor existente, trei sferturi erau locuite de țărănimea dependentă. În cadrul acestui capitol se face o temeinică și sistematică analiză a situației țăranimii, relevîndu-se în profunzime cauzele revoltelor continue ale țărănimii și în genere starea de spirit revoluționară de la sate în preajma izbucnirii revoluției. Critica severă a sistemului politic de către elementele progresiste ale burgheziei în ascensiune, atît în presă, cît și prin broșuri sau lucrări mai ample, activitatea revoluționară clandestină erau menite să ridice poporul la luptă pentru dreptate socială și națională. Încercările, cu caracter local, de îmbunătățire a situației țărănimii din partea unor proprietari cu vederi liberale dovedeau că numai prin adoptarea unui program agrar general se putea ajunge la rezultate bune și de durată.

Capitolul următor este dedicat analizei programului agrar al revoluției din 1848 în Țara Românească, care împreună cu alte măsuri, era menit să producă schimbarea revoluționară a trecerii de la feudalism la capitalism. Autorul analizează, apoi, cauzele rămînerii în urmă a țărilor române în comparație cu statele dezvoltate din Europa. Calea eliberării țăranilor era cea a transformării lor din clăcași în proprietari deplini ai loturilor ce le aveau în folosință.

În capitolele următoare, autorul analizează: implicațiile social-politice ale problemei agrare, ridicarea la luptă a țărănimii în timpul revoluției, lucrările comisiei proprietății și dizolvarea ei, lupta țărănimii pentru apărarea revoluției după 13 septembrie 1848.

Autorul remarcă faptul deosebit de important că revoluția din 1848 a avut de partea sa majoritatea țărănimii dependente. Țăranii au participat la Izlaz, iar apoi au sprijinit acțiunile revoluționare care au urmat. De teama unor puternice atacuri contrarevoluționare, guvernul provizoriu amînă aplicarea programului agrar. Numai un mic grup de revoluționari, în frunte cu N. Bălcescu s-a declarat pentru aplicarea imediată a programului, printr-un decret. Autorul, pe bună dreptate, precizează că ezitările în aplicarea programului agrar nu erau lipsite de temei: „Este incontestabil că rațiunile de politică externă, teama de a nu vedea boierii conservatori detașați total de ei în urma unei acțiuni precipitate, ceea ce ar fi provocat o intervenție militară a puterilor suzerane și protectoare, au determinat majoritatea conducătorilor revoluției să amîne aplicarea programului agrar" (p. 56). Așadar, cauze obiective, care au fost neglijate în unele studii de pînă acum. De altminteri, și fără aplicarea programului agrar, precum și a altor măsuri, revoluția a fost înăbușită de armatele celor două mari puteri.

În mod judicios, autorul formulează unele judecăți de valoare cu privire la personalități și evenimente, la înfruntarea de interese între elementele conservatoare și liberale, atît în timpul acțiunilor revoluționare, cît și în co-

www.dacoromanica.ro

misia proprietății, rolul țărănimii ca principală forță de șoc a detașamentelor revoluționare, patriotismul ei fierbinte și avîntul în luptă contra asupririi sociale și naționale, chiar după 13 septembrie 1848. Înăbușirea mișcărilor țărănești s-a dovedit dificilă pentru căimăcămia instaurată la cîrma statului după intrarea trupelor străine. Revoltele țărănești au fost înfrînte numai prin intervenția detașamentelor militare.

În concluzie, autorul evidențiază că, deși înfrîntă, revoluția a avut puternice urmări pentru evenimentele de mai tîrziu, care au condus la înfăptuirea statului național român modern.

Calități incontestabile, dovedite de un stil fluent, o argumentare riguros științifică, pasiune în căutarea adevărului istoric, stau mărturie unei lucrări științifice de maturitate a autorului său.

Firește, se pot face unele observații critice, dar acestea nu sînt de natură a modifica aprecierile de ordin general. Printre altele, s-ar fi impus, de pildă, o delimitare politică mai clară a forțelor adverse aflate în luptă, în sensul constituirii viitoarelor partide politice: liberalii și conservatorii, de altfel frecvente în text ca atare, dar fără a se fi tras o concluzie corespunzătoare.

Din analiza desfășurării unor mișcări țărănești rezultă, uneori, o amplificare fără temei a caracterului lor: „Mișcările sociale... reprezentau o formă de negare a sistemului feudal" (p. 20). Or, este evident că țărănimea nu țintea la doborîrea sistemului feudal, ci la îmbunătățirea condițiilor ei de muncă și trai. Rolul acesta îl putea avea numai burghezia așa cum și afirmă, de altfel, autorul la pagina 21.

Nu pare cuprinzătoare categoria de „sistem socio-economic" sau „socio-politic" dată de autor regimului regulamentar, care, reiese și din lucrare, era mult mai complex, avînd și alte trăsături. Însăși folosirea a două denumiri pentru sistemul politic este de natură a crea confuzii (pagina 25 și urm.). Astfel Ion Heliade-Rădulescu critică sistemul socio-politic, iar N. Bălcescu pe cel socio-economic. Care e deosebirea? Nu este vorba în fapt de unul și același regim politic, cel regulamentar?

În legătură cu calea de trecere de la feudalism la capitalism în țările române s-ar putea pune întrebarea: erau posibile împroprietărirea țăranilor și schimbarea regimului politic la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd nu avusese loc acest proces în marile imperii vecine absolutiste?

Se știe doar că reforma agrară din 1864 n-a dus la lichidarea tuturor formelor de exploatare feudală a țărănimii. Prin urmare, existau unele limite obiective ale punerii în aplicare a programelor revoluționare de la 1848, care n-au fost sesizate de către cei mai înflăcărați militanți, printre care și N. Bălcescu, în scopul stabilirii exacte a dificultăților posibile.

Țărănimea, afirmă adeseori autorul, era direct interesată în rezolvarea problemei agrare, alăturîndu-se cu entuziasm forțelor revoluționare. Dar înțelegerea de către ea a concepțiilor burgheze era mai puțin posibilă. Era bine, în consecință, să se evite formularea unor astfel de raționamente: „dezbaterile asupra principiului de proprietate în cadrul Comisiei și mai ales intervențiile țăranilor s-au desfășurat în spiritul concepțiilor burgheze" (p. 109), întrucît ideologia burgheză abia începuse a pătrunde în masele populare. Țăranii erau pătrunși mai degrabă de spiritul dreptății izvorît direct din practica sociala.

Pentru a nu se crea unele confuzii, era necesară o explicație mai amplă asupra a ceea ce înțelegeau contemporanii prin „ideile socialiste sau comuniste ale epocii" (p. 109).

În majoritatea lor, observațiile critice se referă la terminologie, la determinarea conținutului noțiunilor și categoriilor politice, economice și sociale, operație dificilă, de altfel, nu numai pentru istorici, dar și pentru cercetătorii istoriei filozofiei. Prin urmare, probleme încă în curs de clarificare, controversate, care diminuează doar în mică măsură valoarea, în ansamblu, a lucrării.

Analizată în contextul actual al noii istoriografii, cartea lui Apostol Stan, concepută în baza unui amplu și variat material documentar și interpretată cu un riguros spirit critic, va fi o operă utilă specialiștilor în istoria modernă a României. Inițiativa publicării într-o limbă de circulație internațională se justifică pe deplin, sporind, odată mai mult, prestigiul istoriografiei românești peste hotare.

Anastasie Iordache

www.dacoromanica.ro

* * * *STUDII DE ISTORIE A BANATULUI*, II, UNIVERSITATEA DIN TIMIŞOARA 1970, 263 p.

Al doilea volum de *Studii de istorie a Banatului* prezintă rezultatul noilor cercetări întreprinse în legătură cu istoria acestei părţi a ţării noastre. Studiile apărute, prin bogăţia informaţiilor, cît şi prin valoarea interpretării acestora, reuşesc să confirme utilitatea iniţiativei Universităţii din Timişoara, care încă de la primul volum s-a arătat de bun augur. În acelaşi timp se reliefează şi importanţa continuă a preocupărilor privind istoria locală, menite să scoată la lumină pagini din trecutul poporului nostru, dintr-o anumită regiune, contribuindu-se şi în acest fel la adîncirea cunoştinţelor privitoare la istoria naţională.

Rod al eforturilor unor cercetători timişoreni, cît şi al unor prestigioşi istorici din ţara noastră, volumul începe cu un studiu de deosebită importanţă pentru cercetările privitoare la istoria Banatului, intitulat *Sursele istorice turceşti privind stăpînirea asupra Banatului* (p. 9—21), aparţinînd lui Aurel Decei. Bun cunoscător al surselor istorice turceşti, autorul semnalează izvoarele privitoare la istoria Banatului, referindu se numai la materialele accesibile din bibliotecile şi arhivele din ţară. La acestea se adaugă şi microfilmele realizate la Istanbul şi Ankara de către turcologii M. Guboglu şi M. Mehmed, astfel că o serie de scrieri istorice turceşti inedite au fost puse la îndemîna istoricilor noştri. Dintre acestea, mai multe se referă la evenimentele secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea din Banat.

Al doilea studiu, *Călătoria lui Evliya Celebi efendi în Banat* (p. 23—60), aparţine lui Mihail Guboglu. Cu acest prilej este publicată pentru prima dată în limba română descrierea călătoriei cunoscutului Evliya Celebi, care a cutreierat toate colţurile Imperiului otoman.

Din monumentala sa operă geografică-istorică, în zece volume, intitulată *Seyahatname* (Cartea călătoriilor), M. Guboglu ne prezintă într-o erudită traducere partea referitoare la Banat. Astfel cititorul ia cunoştinţă cu descrierea făcută de călătorul turc oraşului Timişoara, a fortificaţiilor sale, precum şi a fortăreţelor Făget, Lipova, Arad, Şiria, Şoimuş, Lugoj, Orşova. Urmărite cu interes, descrierile de călătorie evident devin utile în măsura în care sînt confirmate şi de alte ştiri istorice.

Lista localităţilor din Banat de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea (p. 61—68) este prezentată de Pavel Binder (Braşov), pe baza unui *Conscriptio Districtuum*, aparţinînd colecţiei Marsigli. Sînt prezentate 390 de localităţi bănăţene, cele mai multe aflîndu-se pe teritoriul ţării noastre, cu denumirea originară, cît şi cu cea actuală.

Francisc Pall, în studiul *Informaţii inedite despre refugiaţi bulgari în Banat spre sfîrşitul sec. XVIII* (p. 69—90), pe baza unor informaţii inedite provenite din arhivele din Roma, se referă la unele date privind pe bulgarii refugiaţi în Banat, cît şi la figura interesantă a misionarului catolic Ştefan Lupi. Datele sînt culese şi din corespondenţa altor misionari, ca bulgarii Mihail Mirkovici şi Nicolae Kasil şi ca italianul Fedele Rocchi, pe care aceştia au avut-o cu Propaganda Fide din Roma. Pe baza unei erudite analize se reconstituie figura lui Ştefan Lupi, necunoscut pînă acum în literatura istorică, cît şi unele aspecte ale istoriei sud-est europene de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea. Studiul istoricului Francisc Pall este însoţit şi de textul documentelor la care se referă.

Contribuţii la istoricul învăţămîntului în graniţa militară bănăţeană la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea (p. 91—110), de Costin Feneşan, este un documentat studiu care ne oferă date detaliate, pe localităţi, a numărului şcolilor, a categoriilor acestora, a numărului elevilor şi învăţătorilor din graniţa militară bănăţeană. Bogat documentat, studiul utilizează şi material de arhivă, precum şi tabele statistice minuţioase.

Lucrarea lui Aurel Ţinţă *Colonizări forţate de refugiaţi spanioli şi italieni în Banat 1716—1740* (p. 111—139) se referă la prima perioadă a colonizării habsburgice în Banat, cînd au fost aduşi un număr însemnat de italieni şi spanioli, originari din provinciile italiene de sub stăpînirea Austriei. Aceste colonizări erau menite să asigure cadrele necesare

www.dacoromanica.ro

dezvoltării unor ramuri de producție, îndeosebi a mineritului. Deși Administrația a făcut mari cheltuieli cu transportul și pensiile acordate acestora, condițiile lor de trai erau destul de dificile. Autorul folosește documente inedite, unele din arhivele vieneze, pe care le și publică în anexă, reușind să aducă o valoroasă contribuție la cunoașterea trecutului Banatului.

Un alt studiu, *Călători străini despre Banat și Timișoara* (sec. XVIII—XIX), semnat de Alexandru Rusu și Constantin Rudneanu se referă la faptul că, în cursul istoriei sale zbuciumate, Banatul a fost vizitat de numeroși călători, dintre care unii au lăsat valoroasc mărturii. Astfel Johann Lehman (1785), contele Hoffmannsegg (1793), Fr. Griselini (1774), Auguste de Legarde (1828), Ana de Carlovitz (1816), Karl Koch (1843), John Paget (1835), Anatole Démidoff (1840).

O bună parte din călători sînt militari, care au însoțit armatele austriece în diferite lupte, sau agenți europeni cu diferite misiuni. O valoare deosebită o reprezintă *Istoria Banatului timișan* a lui Griselini, tradusă și publicată la București în anul 1926. La interesul pe care-l prezintă acest studiu contribuie și o hartă cu itinerarele urmate de călătorii respectivi.

Asociațiile învățătorești din Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (p. 155—172) de Victor Țîrcovnicu se referă la asociațiile profesionale ale învățătorilor, care au contribuit la îmbunătățirea procesului de învățămînt, la orientarea progresistă a învățătorilor, la creșterea solidarității lor, la promovarea culturii în mase. Aceste asociații ale învățătorilor din Banat, așa cum subliniază autorul, s-au constituit sub impulsul asociațiilor muncitorești, jucînd un rol important în promovarea intereselor profesionale, materiale și morale ale învățătorilor bănățeni.

În studiul *I. Slavici și I. Sîrbu studenți la Viena* (p. 173—198), Ion Ionașcu abordează o problemă interesantă a studenților români care frecventau diferite universități din străinătate. Dintre aceștia se insistă cu deosebire asupra lui I. Slavici și I. Sîrbu, tineri bănățeni lipsiți de mijloace materiale. Sînt publicate corespondența acestora, cît și memoriul prin care solicită societății, „Transilvania" bursele necesare continuării studiilor.

I. D. Suciu în *Ideologia ziarului „Dreptatea" 1893—1898* (p. 199—201) relevă importanța rolului pe care acest ziar l-a avut în lupta românilor bănățeni pentru libertate socială și națională. Platforma-program a „Dreptății" este alcătuită de Valeriu Branițte, apariția ziarului fiind motivată prin necesitatea „solidarității naționale" tocmai într-un moment important al luptei românilor din această parte a țării, și anume în preajma procesului Memorandumului. În cei patru ani de apariție, „Dreptatea" a susținut solidaritatea națională, a luptat pentru unitatea statală a poporului român, a dus o politica de apropiere și susținere a intereselor clasei muncitoare și a țărănimii.

Un alt studiu, publicat în volumul la care ne referim, intitulat *Din viața și activitatea lui Emanuil Ungurianu* (p. 205—218), aparține lui Th. N. Trâpcea. În acest studiu se reliefează activitatea desfășurată de Em. Ungurianu în lupta poporului din care făcea parte. Pătruns de ideea necesității culturalizării maselor, condiție, după el, esențială pentru ridicarea bunăstării materiale și a conștiinței naționale a poporului român, Ungurianu a acționat în acest sens prin înființarea, ajutorarea și subvenționarea de școli de toate gradele, prin înființarea, stimularea și activizarea instituțiilor de cultură. Studiul, relevînd personalitatea multilaterală a animatorului și patriotului Em. Ungurianu, reușește să-i definească locul pe care-l merită în istoria țării noastre.

Traian Bunescu, în *Manifestații protestatare ale maselor populare din Banat împotriva dictatului de la Viena* (p. 219—236), pe baza unor documente inedite, din diferite arhive, reconstituie un capitol important din istoria poporului nostru. În cadrul șirului de manifestații de protest ale poporului nostru împotriva dictatului de la Viena, demonstrația antifascistă a maselor populare din Timișoara ocupă un loc deosebit. Studiul relevă rolul conducător al P.C.R. în organizarea acestor manifestații protestatare împotriva odiosului dictat.

În lucrarea *Din lupta tineretului comunist de la Reșița, 1930—1940* (p. 237—245), Gh. I. Oancea prezintă activitatea politică și ideologică a tineretului utecist, precum și integrarea acestuia în lupta forțelor revoluționare din

www.dacoromanica.ro

România. Tineretul și organizația sa revoluționară au constituit, în anii grei ai ilegalității, un prețios ajutor al partidului în marile bătălii de clasă, în lupta dusă împotriva regimului de exploatare, împotriva războiului, pentru apărarea independenței și suveranității patrie.

Volumul se încheie cu un alt studiu de istorie contemporană, *Das Freie Wort* (Cuvîntul liber) (p. 237—315), de Marin Wiliam. Din lucrare se reliefiază ideea că acest ziar, apărut la Reșița în perioada 1932—1933 (în total 25 de numere), a jucat un rol pozitiv în dezvoltarea conștiinței clasei muncitoare din Reșița, cît și din alte centre industriale ale Banatului. Autorul relevă programul ziarului, care a îmbrățișat o gamă largă de probleme, avînd o poziție consecvent antifascistă și antihitleristă, combătînd în rîndul populației muncitoare germane din Banat influențele propagandei hitleriste. Prin toate acestea, *Das Freie Wort* face parte integrală, conchide autorul, din presa progresistă apărută în limba germană în țara noastră.

Cornelia Popescu

* * * *Pravila ritorului Lucaci 1581.* Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, Edit. Acad., București, 1971, 246 p. text + 141 p. fotocopie în 8°

Nu poate fi îndeajuns salutată inițiativa Institutului de lingvistică din București de a da la lumină vechile texte românești din secolul al XVI-lea, adevărate pietre de temelie ale limbii noastre literare. *Pravila* slavonă și română a „ritorului și sholasticului" Lucaci, cărturar moldovean din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, este una din aceste lucrări care își așteptau editorul de aproape 400 de ani. Considerată drept cel mai vechi manuscris juridic românesc, ea nu a beneficiat, pînă la actuala ediție, de cercetări de largă respirație. Ediția lui I. Rizescu vine să umple acest gol, adăugînd transcrierii textului românesc al *Pravilei* (p. 159—183) o *Introducere* (p. 7—33), un *Studiu de limbă* (p. 35—145), un *Indice de cuvinte* (p. 185—214) și reproducerea fotografică a textului slav cu traducerea românească interliniară (p. 247—390). Ne aflăm deci în fața unei ediții de înalt nivel științific, pe linia celor mai bune tradiții de editare de texte.

Dacă analiza limbii și indicele de cuvinte utilizate de Lucaci vădesc însușirile literare și bogăția de vocabular ale acestuia, în schimb contribuția editorului adaugă elemente noi la dosarul încă deschis al vechilor noastre legiuiri: izvorul *Pravilei* lui Lucaci nu a fost moldovenesc, iar traducerea în românește a primelor pravile s-a făcut cu cîteva decenii înainte de 1581 în Muntenia sau sudul Ardealului (p. 32). Sînt aici concluzii de cea mai mare importanță pentru istoria literaturii noastre vechi în genere. Sîntem de aceea în drept să sperăm și mai mult din editarea și studierea amănunțită a altor monumente juridice și de limbă românească din secolele XVI—XVII.

Cîteva observații de detaliu asupra persoanei lui Lucaci ritor și sholastic nu vor fi, credem, fără folos: afirmația lui N.N. Șt. și N. Smochină potrivit căreia Lucaci ar fi originar din satul Costești pe Ciuhur se bazează pe un document din 1576 aprilie 14 de la Petru Șchiopul, păstrat în regest (Biblioteca Academiei R.S.R., ms. 2812, f. 96 v), al cărui text este următorul: „Uric di la Petru v(oe)vod, întăritor lui Lucociu diiac, ficior Nastii, pe o a triia parte din satul Costeștii ci iaste pre Ciuhuru, unde cade (i)n Prutu si cu moara ci iaste pre Ciuhur, unde cade în Prut și cu moara ci iaste din gios pre Ciuhur, cari au cumpărat-o muma lui, Nastea, cu preț doao sute galbini tătărăști". Vînzătorul satului era un oarecare Gliga, în vremea domniei lui Ștefan Rareș (*Documente privind istoria României*, A, Moldova, veac. XVI, vol III, p. 62—63, prescurtat DIR). Suita de regeste privind satul Costești aflată în acest manuscris ar putea aduce date noi asupra lui Lucaci, desigur dacă admitem identificarea Lucaci diac din 1576 = Lucaci ritor și sholastic la Mănăstirea Putna în 1581. De la același diac cunoaștem și două documente, unul din 1571 iulie 15, păstrat doar într-o copie (DIR, *ibidem*, p. 3), și un original din 2 iunie 1575 (*ibidem*, p. 55, la Arhivele Statului București,

www.dacoromanica.ro

Mănăstirea Pobrata, XII/2). Compararea textului acestui document cu scrisoarea *Pravilei* ar putea duce la concluzii importante, pe care însă le rezervăm editorului, mulţumindu-ne aici cu semnalarea lor.

Pentru identificarea persoanei lui Lucaci ritorul, mai avem şi posibilitatea alegerii lui Lucaci, marele logofăt al lui Ştefan Rareş, între 1551 aprilie 28 şi 1552 mai 14 (*ibidem*, vol. II, p. 6—33; observăm că el nu apare în lucrarea lui N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1971, la p. 314, unde îi era locul). Să fie tot el boierul Lucoci, mort înainte de 26 noiembrie 1587, care lasă Mănăstirii „Sf. Sava" din Iaşi bani, vite şi altele? (DIR, *ibidem*, vol. III, p. 369 370). Nu credem.

O altă problemă pe care editorul nu o rezolvă este aceea a importanţei prevederilor pravilei pentru societatea moldoveană din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Erau ele aplicate sau nu? Dacă ar fi să judecăm după situaţia celui care a comandat *Pravila* — Eustatie fostul episcop de Roman, retras la Mănăstirea Putna ca schimnicul Eremia —, ele nu puteau fi aplicate, căci nu vedem unde ar fi putut el să judece cazurile enumerate în *Pravila* sfîntului Vasile cel Mare (în versiunea „îndulcită" a lui Ioan Postitorul — „Ajunaşul" după ritorul Lucaci). Astfel pentru crime, sfîntul Vasile dă 15 ani de post (Ioan Postitorul şi Lucaci doar 5), pentru a nu cita decît un exemplu. Însă pentru omor în aceeaşi vreme în Moldova „se punea capul" sau se plăteau compoziţii foarte mari rudelor victimei şi domnului, ca de altfel şi în Muntenia. H. H. Stahl a arătat de curînd în mod convingător că textele de legi bizantino-slave nu erau aproape niciodată aplicate în practică, domnii şi boierii conformîndu-se obiceiului pămîntului pînă tîrziu în secolul al XVIII-lea (*Controverse de istorie socială românească*, Bucureşti, 1969, p. 17—28; Ş. Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă. 1718—1739*, Bucureşti, 1971, p. 267 şi urm.). Desigur, în cazul nostru este vorba de justiţia ecleziastică, însă ea de obicei se ocupa de cazurile mărunte, cum ar fi căsătoria între rude apropiate, adulter, concubinaj, necinstirea bisericii, judecarea preoţilor care nu-şi fac datoria etc. (P. P. Panaitescu, cap. *Biserica*, în vol. *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova* (*sec. XIV—XVII*), Bucureşti, 1957, p. 453). În legătură cu acestea pot fi puse amănunţitele analize ale înrudirilor, „semenţiile" din pravilă, a căror cunoaştere era deci necesară judecătorului bisericesc. Rămîne nu mai puţin de studiat pentru viitor modul de aplicare al prevederilor pravilelor manuscrise în judecăţile agenţilor domniei, ai boierilor şi ai mănăstirilor. Atunci se va putea sublinia mai corect întreaga importanţă a acestui grup însemnat de opere ale literaturii române vechi.

Matei Cazacu

ISTORIE UNIVERSALĂ

NESTOR CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato, le grand drogman. Son activité diplomatique 1673—1709*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970, 107 p. + VIII pl.

Figura atît de interesantă a marelui dragoman al Porţii şi sfetnic de taină al Divanului (ἐξ ἀποῤῥήτων), Alexandru Mavrocordat (1641—1709), unul din negociatorii păcii de la Karlowitz (1699) şi înaintaş al familiei ce a dat o serie de domni Moldovei şi Ţării Româneşti în perioada fanariotă, s-a bucurat de atenţia cuvenită din partea istoricilor sud-estului european încă din veacul trecut. Numeroaselor articole, studii şi lucrări mai vechi apărute cu privire la multilaterala activitate desfăşurată de Exaporit atît pe plan politic, cît

www.dacoromanica.ro

și cultural, li s-a adăugat recent monografia cercetătorului Nestor Camariano, dedicată în special activității diplomatice a cărturarului grec.

Precedată de un scurt capitol tratînd despre familia, educația și studiile lui Mavrocordat pînă la promovarea sa în slujba de mare dragoman al Porții (1673), lucrarea este consacrată, cu precădere, rolului jucat de influentul dregător în negocierile Porții cu Austria, Franța și Rusia, în special în perioada atît de agitată a războiului dintre „Liga sfîntă" și Imperiul otoman, izbucnit după asediul Vienei (1683).

N. Camariano dezvăluie originea lui Alexandru Mavrocordat, fiu al unui Niculae, fruntaș din Chios strămutat în Fanarul Constantinopolului și al Roxanei, văduva lui Alexandru Cuconul, domn al Țării Românești (1623—1627) și al Moldovei (1629—1630); după studii de medicină și filozofie urmate la universitățile din Padova și Bologna (1664), tînărul spudeu s-a reîntors la Constantinopol, unde și-a desăvîrșit cultura și cunoștințele în limbi orientale. A manifestat, de timpuriu, preocupări culturale — în special în domeniul istoriei, teologiei și literaturii clasice —, asupra cărora autorul monografiei se oprește în treacăt; Exaporitul a lăsat de asemenea și o bogată corespondență, editată, în mare măsură, acum aproape un veac de Th. Livadas[1]. Datorită pregătirii sale și a meritelor dobîndite pe lîngă persoana marelui vizir Ahmed Köprülü, Mavrocordat a fost numit mare dragoman al Porții la moartea deținătorului slujbei, Panaiotaki Nicusios Mamona (2 octombrie 1673), la rîndul său un grec instruit și influent[2]. Meritele lui Mavrocordat în domeniul diplomației au reieșit în special în perioada negocierilor de pace inițiate de turci cu austriecii și aliații lor din „Liga sfîntă" după 1689, culminînd cu tratativele de la Karlowitz, care au pus capăt războiului prin concesii teritoriale moderate din partea otomanilor, în pofida grelelor înfrîngeri suferite pe cîmpurile de luptă.

Rolul de politician abil al Exaporitului și de bun cunoscător al mentalității cercurilor diriguitoare de la Constantinopol s-a vădit — după cum subliniază autorul — și în decursul spinoaselor discuții susținute cu reprezentanții lui Ludovic al XIV-lea la Poartă, care au solicitat, în zadar, de la turci punerea locurilor de pelerinaj din Palestina sub protecția misionarilor catolici; de asemenea activitatea plină de zel a lui Mavrocordat — în special după încheierea păcii de la Constantinopol între ruși și turci (1700) — a fost pusă pentru a tempera avîntul belicos al otomanilor dornici să profite de pe urma greutăților întîmpinate de Petru cel Mare în luptele sale împotriva lui Carol al XII-lea al Suediei, îndemnînd pe dregătorii Porții la moderație și prudență. Cu puțin timp înainte de moartea sa (23 decembrie 1709), Exaporitul a avut satisfacția de a-și vedea pe unul din fii, Nicolae, înălțat ca domn în scaunul Moldovei (6 noiembrie).

Nestor Camariano a tratat cu competență și acurateță subiectul atît de pretențios și dificil al activității diplomatice desfășurate de Alexandru Mavrocordat timp de aproape patru decenii, bazîndu-se în general pe un material documentar variat și destul de bogat. Cu toate acestea, lucrarea prezintă încă unele deficiențe — mai ales din punct de vedere interpretativ —, comportînd unele discuții și este susceptibilă de completări și sub raport bibliografic.

În primul rînd s-ar putea imputa autorului o anumită parțialitate în tratarea subiectului, prin idealizarea figurii lui Alexandru Mavrocordat, ale cărui calități au fost, pe drept, reliefate, dar în schimb, scăderile sale, redate mult mai estompat. Totodată, figura Exaporitului apare în cadrul lucrării excesiv de singularizată, fără a se arăta că de fapt el era

[1] Atragem aici atenția asupra faptului că de curînd a fost scos la licitație la Londra un manuscris grec de 222 de file din colecția Guilford, conținînd 109 scrisori ale Exaporitului (cu 9 în plus față de cele editate de Livadas) și 75 ale fiului său, Nicolae Vodă (cf. Dan Simonescu, *Monumente ale culturii noastre de vînzare la o licitație publică din Londra*, în „Apulum...", Alba-Iulia, VIII (1971), p. 217).

[2] Pentru raporturile dintre cei doi, amintim și articolul — nefolosit de N. Camariano — al lui P. Gh. Zerlendis, Παναγιώτης Νικούσιος καὶ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἄρχοντες Μυκονίων, în „Νησιωτικὴ Ἐπετηρίς", I (1918), p. 161—176.

www.dacoromanica.ro

exponentul acelei pături a societății grecești din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, care — trecînd peste prejudecățile religioase — socotise util a se pune în slujba statului otoman, spre a supraviețui din punct de vedere etnic și a-și apăra interesele de clasă. Aceeași tendință de hipertrofiere a meritelor diplomatice — reale, desigur, — ale lui Mavrocordat se constată și în capitolul în care sînt prezentate negocierile de pace de la Karlowitz, unde activitatea celorlalți reprezentanți, austrieci, poloni, ruși, venețieni, dar în special a mediatorilor anglo-olandezi, este prea diminuată în raport cu aceea a marelui dragoman, socotit aproape ca un factotum al imperiului turcesc.

De asemenea, deși autorul face mențiuni disparate în decursul lucrării la legăturile Exaporitului cu diferiți domni sau dregători din Țara Românească și Moldova, în special cu Cantacuzineștii și cu Brîncoveanu, socotim că ar fi fost mult mai indicată prezentarea lor într-un capitol special — absent din monografie — dedicat legăturilor lui Mavrocordat cu țările române (inclusiv Transilvania), unde aceste raporturi ar fi fost tratate mai amplu și într-un cadru unitar.

O altă lacună a lucrării constă și din inexistența unui capitol separat pentru relațiile marelui dragoman cu Anglia și Olanda, ai căror reprezentanți diplomatici la Poartă au ținut strînse și multiple legături cu Mavrocordat mai ales în decursul tratativelor de la Karlowitz, unde lordul William Paget și Jacob Colyer au jucat importantul rol de mediatori între părțile beligerante. Socotim în acest sens că autorului i-ar fi fost utilă consultarea monografiilor dedicate păcii de la Karlowitz [3], unde ar fi găsit informații pentru aspectele evocate.

În aceeași ordine de idei, dorim a preciza că figura și activitatea lui Alexandru Mavrocordat au fost pe larg evocate în cuprinsul memorialului alcătuit cu privire la ambasada sa în Imperiul otoman de sir William Trumbull între 1687 și 1691 [4], care, deși situat pe poziții ostile și uneori vădit subiective față de atotputernicul dragoman, îi recunoaște totuși marea cultură și abilitatea în domeniul diplomației. Acest raport este cu atît mai însemnat cu cît confirmă și afirmația autorului făcută în legătură cu persoana lui Scarlat, bunicul după mamă al lui Mavrocordat. Într-adevăr — fără a putea fi identificat cu un contemporan al său, cărturarul Scarlat Vlassios, așa cum au încercat, chiar recent, s-o demonstreze unii cercetători greci —, bunicul Exaporitului a fost un bogat gelep constantinopolitan, îmbogățit de pe urma negoțului [5]; însuși tatăl lui Mavrocordat — precizează aceeași sursă — a practicat, în condiții modeste, comerțul cu muselină și pînzeturi în cartierul Galata din capitala Imperiului otoman [6]. În sfîrșit, relatînd despre începuturile carierei marelui dragoman, ambasadorul englez precizează că tînărul grec a fost remarcat de marele vizir Ahmed Köprülü prin serviciile aduse, ca medic, familiei sale [7]. Rezerva pe care au manifestat-o,

[3] E. Shepherd Creasy, *The Peace of Carlowitz A. D. 1699*, în „Dublin University Magazine", august 1857, p. 158—167; R. van Zuijlen van Nijevelt, *De Vrede van Carlowitz*, Utrecht, 1883; M. Popović, *Der Friede von Karlowitz (1699)*, Leipzig, 1893, 73 p.; I. Acsády, *A karloviczi béke története, 1699* (Istoria păcii de la Karlowitz, 1699), Budapesta. 1899, 80 p. etc., iar mai recent W. B. Munson, *The Peace of Karlowitz* (teză de doctorat, Universitatea din Illinois, 1940), și R. A. Amou — El — Haj, *Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, în „Journal of The American Oriental Society", nr. 4/1967, p. 498—512.

[4] British Museum, *MSS Add. 34799: Memorials(!) of my Embassy in Constantinople*, f. 28—37 (în microfilm la Biblioteca Centrală de Stat a R.S.R., M 35/65).

[5] „Mauro — Cordato was born of Greek parents; his mother was the daughter of Scarlatto, who in those times had an office of considerabile Profit, calld the Surugi — Bachi, one that provides sheep for the Seraglio" (*ibidem*, f. 28).

[6] Tatăl Exaporitului „a handsom young fellow, native of Scio,.... livd (!) in Galata & sold the Dimitees & ordinary she⟨e⟩ttes of that Countrie in a poor shop" (*ibidem*).

[7] *Ibidem*. Pentru activitatea de medic a lui Mavrocordat, mai semnalăm și următoarele studii — neamintite de N. Camariano — ale lui P. Vallery-Radot, *Un médecin diplomate: le docteur Alexandre Mavrocordato (1641—1709)*, în „La Presse Médicale", LXVIII (1960), nr. 89 (31 Déc.), p. 2349 și urm., și G. Brătescu, *Alexandru Mavrocordat Exaporitul și medicina românească*, în „Viața medicală", XIII (1966), nr. 20, p. 1417—1422.

www.dacoromanica.ro

la început, față de Mavrocordat, diplomații englezi acreditați la Poartă, s-a datorat probabil și faptului că unul din inamicii și detractorii săi, Ianachi Porphyrita, fost tălmaci al ambasadei imperialilor la Constantinopol, iar mai tîrziu capuchehaie a lui Constantin Brîncoveanu și dragoman al flotei otomane, se afla în strînse raporturi atît cu Trumbull, cît și cu lordul Paget[8]. Totodată pentru negocierile lui Mavrocordat, ca reprezentant al părții turcești, cu miniștrii imperiali începînd din 1689 și relațiile sale cu rezidentul Olandei la Constantinopol, Colyer, se găsesc date prețioase în culegerea de rapoarte ale ambasadorilor olandezi la Viena între 1670 și 1720[9], iar pentru raporturile cu Polonia în monografia lui W. Konopczynski[10].

În privința legăturilor Exaporitului cu austriecii mai dorim să semnalăm autorului amănuntele pe care le dă abatele Simperto, autorul jurnalului de călătorie al emisarului imperial la Poartă, contele Wolffgang von Öttingen, trimis în Turcia la sfîrșitul anului 1699 pentru ratificarea tratatului de pace de la Karlowitz. În acest izvor se face o relatare foarte amănunțită a negocierilor trimisului austriac cu dregătorii otomani, insistîndu-se asupra întrevederilor avute cu Mavrocordat, socotit principalul purtător de cuvînt al delegației turcești[11]. În sfîrșit, cu privire la rolul jucat de Exaporit în evoluția raporturilor dintre Rusia și Imperiul otoman după 1700 se pot folosi și unele date extrase din corespondența lui Brîncoveanu, a lui Theodor Corbea ș.a. cu demnitarii ruși[12].

Interesantă încercare de sinteză privind unele aspecte ale activității diplomatice depuse de Alexandru Mavrocordat în serviciul Porții în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea și la începutul celui de-al XVIII-lea, monografia lui Nestor Camariano — putînd primi îmbunătățiri într-o viitoare ediție — are totuși meritul de a fi scos în evidență rolul de seamă jucat de acest înzestrat cărturar grec în politica Imperiului otoman într-una din perioadele cele mai critice ale existenței sale.

Paul Cernovodeanu

* * * *Tanulmányok a magyar helyi örkormányzat múltjából* (Studii privitoare la trecutul istoric al autonomiei locale din Ungaria), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 512 p.

Sub redacția a doi cunoscuți specialiști ai istoriei statului și dreptului din Ungaria, profesorul Bónis György și cercetătorul Degré Alajos, a apărut recent o interesantă culegere de studii în care sînt abordate aspecte diferite ale evoluției istorice a autonomiei locale din Ungaria în secolele XV—XX. Lucrarea a fost

[8] Acesta din urmă — în scrisoarea adresată la 2/12 octombrie 1693 lui George Stepney, reprezentantul Angliei la Dresda — regreta neînțelegerile survenite între Porphyrita și curtea din Viena și pleda insistent pentru reluarea legăturilor dintre imperiali și capuchehaia munteană, foarte bine informată asupra acțiunilor Porții. Recomandarea făcută cancelarului Kinsky de Stepney la 5/15 ianuarie 1694 în favoarea lui Porphyrita se explică, așadar, prin rugămintea făcută de Paget, și nu datorită unor relații de prietenie — inexistente de fapt — între rezidentul englez în Saxonia și dragomanul grec din Constantinopol, după cum presupune, în mod eronat, N. Camariano la pagina 29 a lucrării sale.

[9] Vezi G. von Antal — J.C.H. de Pater, *Weensche Gezantschapsberichten van 1670 to 1720* (Rapoartele ambasadorilor din Viena între 1670 și 1720), vol. I: *1670—1697* S-Gravenhagen, 1929, p. 391—392, doc. 157; p. 404—405, doc. 164; p. 428, doc. 175; p. 429—430, doc. 176; p. 434, doc. 178; p. 434—436 doc. 179 etc.

[10] Cf. *Polska a Turcja, 1683—1792*, Warszawa, 1936, p. 9—37.

[11] *Diarium oder Ausführliche curiose Reiss Beschreibung von Wien nach Constantinopel und... wider zurück in Teutschland... dess... ...Grafen und Herrn... Wolffgang zu Oettingen...*, Augsburg, 1701, p. 123, 126—127, 144, 151, 154, 169 etc.

[12] *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начало XVIII в.* (Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România), vol. III: *1673—1711*, Moscova, 1970, p. 139, doc. 39; p. 157, doc. 45; p. 197, doc. 54; p. 223, doc. 66.

www.dacoromanica.ro

concepută inițial ca o sinteză referitoare la istoricul organelor reprezentative din țara vecină. S-a constatat însă că studiile preliminarii nu oferă încă un temei suficient de solid pentru o sinteză bazată pe concepția materialist-dialectică. Astfel s-a ajuns la concluzia că mai întîi trebuie lămurite o serie de aspecte particulare, cercetate în detaliu, mai ales conținutul de clasă al organelor reprezentative în diferite epoci istorice, publicînd contribuțiile astfel elaborate într-un volum de studii închinat aniversării a 25 de ani de la eliberarea Ungariei.

Din cele 17 studii de dimensiuni diferite, cinci se referă la epoca feudală, iar restul de 12 la perioada modernă și contemporană, mergînd pînă la 1945.

Bácskai Vera abordează într-un amplu studiu evoluția autonomiei tîrgurilor în secolele XV și XVI. Ea arată felul în care au apărut organele autonomiei locale (consiliul, judele și jurații) și conținutul lor de clasă. Studiind atent și adunînd cu migală toate datele despre juzii și jurații unor orașe, autoarea reușește să înfățișeze un tablou concludent al compoziției de clasă a acelora care făceau parte din aceste organe. Arată, de exemplu, că timp de decenii funcția de jude era deținută de aceeași persoană sau de persoane din aceeași familie de cetățeni înstăriți ai tîrgului. Ea se referă și la unele aspecte ale luptei pentru lărgirea autonomiei, dar și împotriva acaparării funcțiilor de un grup foarte restrîns de cetățeni.

Este de asemenea interesant studiul semnat de Degré Alajos cu privire la adunările comitatense din secolele XVI—XVII. Adunările generale comitatense, apărute ca instituție în secolul al XIII-lea, se cristalizează definitiv ca organul principal al autonomiei locale din comitate. Studiind hotărîrile acestor adunări din comitatul Zala publicate în *Corpus statutorum Hungariae*, Degré încearcă să stabilească perioada cît țineau adunările, locul lor, felul de convocare, compoziția lor de clasă, problemele pe care le dezbăteau, componența lor. Fiind vorba de adunări generale ale nobilimii din comitat, ele se ocupă de discutarea și aplicarea poruncii puterii centrale, de treburile generale ale comitatului, de răspunsurile care urmau să fie date în numele comitatului la misiuni străine, de apelurile judiciare făcute la comitat, de judecarea proceselor intentate unor nobili, de cereri și plîngeri particulare și de protestele ce urmau să fie trecute în protocoalele adunării comitatului. Un capitol important din studiu se ocupă de felul în care funcționa adunarea și de întocmirea protocoalelor.

Tirnitz József prezintă pe larg activitatea „consiliului cel mare" al orașului liber regesc Sopron în perioada dintre 1526 și 1711. Acest consiliu, inițial organ al luptei împotriva patriciatului, în secolul al XVI-lea devine un instrument în mîna orășenimii înstărite.

O problemă interesantă abordează și Komoróczy György în studiul său referitor la sistemul de reprezentare în orașul Debrețin în secolele XVI—XVII, acest oraș atît de specific, cu puternice trăsături agrare și o populație corespunzătoare acestei structuri economice. Autorul încearcă să stabilească lista membrilor marelui consiliu pe o perioadă de un secol și jumătate, lista juraților și a juzilor. Aceste liste sînt foarte instructive, căci comparîndu-le cu listele de impozit oferă un tablou concludent despre compoziția socială și profesională a membrilor forurilor conducătoare din oraș. Pentru o perioadă mai tîrzie (secolele XVII—XIX) se studiază activitatea și compoziția consiliului orășenesc al tîrgului Szombathely aflat sub jurisdicția episcopală. Lengyel Alfréd trece dincolo de zidurile orașului medieval și încearcă să reconstruiască conducerea și autonomia satelor de iobagi supuse jurisdicției nobilimii clericale în epoca de destrămare a feudalismului.

Revoluția din 1848 a adus o radicală schimbare în alegerea organelor reprezentative și despre felul în care s-a realizat acest salt ne informează Balázs Péter în studiul privind alegerile la 1848 în orașul și județul Győr.

Un număr de șapte studii abordează problema autonomiei județelor, orașelor și comunelor în epoca capitalistă. Balogh István studiază transformarea autonomiei comitatense pe exemplul județului Szabolcs, Kanyar József, analizînd comitatul Somogy, Ujlaky Zoltán comitatul Hajdu, pe cînd același proces în cadrul orașelor este prezentat de Simonffy Emil în cazul orașului Zalaegerszeg, de Horváth Ferenc cu privire la orașul Szombathely

www.dacoromanica.ro

și de Schneider Miklós în privința orașului Szentes. Reînnoirea autonomiei comunale în epoca burgheză se analizează în studiul lui Sáry István, care cercetează activitatea corpului reprezentativ din comuna Györsziget în perioada dualistă.

Ultimele trei studii se referă la perioada dintre cele două războaie mondiale, perioada regimului contrarevoluționar din Ungaria. Farkas Gábor prezintă activitatea corpului legislativ din comitatul Fejér între 1919 și 1944, pe cînd Szabó Ferenc analizează asociațiile economice județene exponente ale intereselor moșierimii din acea perioadă. Studiul semnat de Sárközi Zoltán, studiază foarte nuanțat activitatea Camerei de comerț și industrie din Budapesta între 1920 și 1945.

Deși spațiul restrîns nu ne permite să prezentăm decît foarte fugitiv tematica volumului, se poate constata și din aceasta că studiile publicate în carte cuprind aspecte variate, aduc în circuitul științific teze și teme noi, bazîndu-se pe un bogat material de fapte.

Ludovic Demény

WALTRAUD HEINDL, *Graf Buol-Schauenstein in St. Petersburg und London (1848—1852). Zur Genesis des Antagonismus zwischen Österreich und Russland*, Edit. Hermann Böhlaus Nachf., Viena-Köln-Graz, 1970, 155 p.

Monografia apare ca al IX-lea volum al seriei „Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie", editată de Comisia pentru istoria monarhiei austro-ungare a Academiei de Științe Austriece. Volumele apărute pînă în prezent în această serie aduc, în bună parte, contribuții valoroase referitoare la istoria teritoriilor românești, care s-au aflat pînă în 1918 sub stăpînirea austro-ungară. Ne gîndim, bunăoară, la volumul al III-lea despre mișcarea națională a românilor din Bucovina: „Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus" (1965) de Erich Prokopowitsch.

Scopul principal urmărit de monografia de care ne ocupăm aici este reabilitarea lui Buol-Schauenstein în calitate de ambasador austriac la Petersburg (1848—1850) și Londra (1851—1852) și ca ministru de externe în timpul războiului Crimeii. Spre deosebire de istoriografia de pînă acum, care vede în Buol autorul principal al rupturii dintre Rusia și Austria în războiul din 1853—1856, autoarea monografiei caută să demonstreze, folosind un bogat material arhivistic inedit, că de fapt această evoluție își are rădăcinile deja în politica guvernului Schwarzenberg, pe care Buol a reprezentat-o la Petersburg și Londra.

Pe istoricul român nu-l interesează însă, în primul rînd, această chestiune. De aceea dorim să ne oprim asupra acelor probleme ale monografiei care au tangență cu istoria țării noastre.

Lucrarea aduce o serie de amănunte noi în legătură cu intervenția trupelor țariste împotriva revoluției din Transilvania și Ungaria. Se demonstrează cu noi date faptul că intrarea acestora în Transilvania nu s-a produs în urma apelului unor autorități civile săsești sau românești din Sibiu și Brașov, ci doar în urma cererii generalului austriac Puchner către generalul forțelor țariste din Țara Românească, Lüders, și în urma convenției încheiate între guvernul și curtea de la Viena și Petersburg. Interesante sînt apoi relatările despre disensiunile dintre comandamentul trupelor ruseşti și austricce în timpul intervenției contrarevoluționare și încercarea cabinetului de la Viena de a diminua contribuția Rusiei în înăbușirea revoluției.

În legătură cu motivele care au determinat Rusia țaristă să vină în ajutorul Imperiului habsburgic, monografia citată demonstrează clar că ea nu s-a făcut din „dragoste pentru Austria" sau din „fidelitate cavalerească" rezultată din promisiunea dată cîndva de țarul Nicolae împăratului Francisc I. Așa cum o sublinia deja pe atunci Buol în depeșele sale, dar și alți diplomați și personalități politice ale vremii, printre care chiar țarul și cancelarul său Nesselrode în declarații confidențiale,

www.dacoromanica.ro

Rusia a recurs la acest „ajutor" din nevoi de autoapărare, de teamă că revoluția ar putea să se extindă și în Imperiul Romanovilor. O Austrie conservativă constituia, în afară de aceasta, un bastion care apăra Rusia de mișcările liberale și putea fi contrapusă Prusiei în Europa centrală. În lumina acestor fapte, se arată în lucrare, teza vehiculată în istoriografie, despre lipsa de recunoștință a Austriei față de Rusia în timpul războiului Crimeii își pierde orice temei. Citîndu-l pe diplomatul și scriitorul rus Jomini, W. Heindl scrie: „Politica nu permite astfel de sentimente. Ea este o știință a rațiunii și calculului".

Autoarea citează mai multe exemple din care reiese aversiunea ofițerilor și soldaților ruși față de intervenția contrarevoluționară din Ungaria și Transilvania.

Istoricul român mai găsește apoi în lucrarea despre diplomatul austriac o serie de informații prețioase referitoare la jocul diplomatic din timpul crizei orientale în ajunul războiului Crimeii. Se scoate în evidență mai ales rolul Angliei în răcirea relațiilor dintre Rusia și Austria și întreaga conjunctură internațională care a impus Imperiului habsburgic o revizuire a politicii sale față de partenerul din 1849.

Michael Kroner

ALBERT SOBOUL, *La civilisation et la Révolution Française*, vol. I, *La crise de l'ancien régime*, Paris, Arthaud, 1970, 631—638 p. + 80 f. ilustr.

Publicată în prestigioasa colecție „Les grands civilisations", de sub conducerea lui Raymond Bloch, după *La civilisation de l'Occident* de Jacques Le Goff, tradusă recent și în românește, sau *La civilisation de l'Europe classique* de Pierre Chaunu, noua carte a profesorului de la Sorbona Albert Soboul, directorul apreciatei reviste „Annales historiques de la Révolution Française", încoronează o activitate de aproape un sfert de veac pentru interpretarea pe baze materialiste a Revoluției Franceze. În afară de compendiul bine cunoscut și mereu reeditat sub diferite forme începînd cu 1948, tradus și în românește, citățm ca apărute sub semnătura sa în ultimii ani: *Le procès de Louis XVI*, în colecția „Archives" a Editurii Juillard, *La France à la veille de la Révolution. I. Économie et société* și contribuția fundamentală pentru studiul problemei: *Paysans, Jacobins et sans-culottes. Études d'histoire révolutionnaire*, toate publicate în 1966, *Le Directoire et le Consulat*, în 1967, *Les sans-culottes*, în colecția „Politique" de la Éditions du Seuil, 1968, sau *La première république. 1792—1804* la Calmann-Lévy în același an.

Demonstrînd că civilizația franceză a fost dominată în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea de „Criza vechiului regim", primul volum din *La civilisation et la Révolution Française* e dedicat de fapt studiului preliminariilor revoluției.

Sintetizînd rezultatele cercetărilor anterioare — ale sale și ale altora —, sprijinindu-se în primul rînd pe datele demografice și economice, făcînd apel la metode moderne ca istoria comparativă sau istoria cantitativă, autorul distribuie materia în funcție de clasele sociale și de contradicțiile lor economice, politice sau ideologice care au dus la „punctul de ruptură revoluționară".

După o introducere care fixează punctul de vedere al autorului asupra definirii rolului istoric al „secolului luminilor" („încununat prin revoluție", acesta ocupă „un loc excepțional în evoluția lumii contemporane") și a metodologiei celei mai adecvate pentru studiul „vechiului regim", prima parte a cărții, intitulată „La terre et les paysans", studiază cadrul de muncă și existență al maselor țărănești, în esență feudal și aristocratic. Sînt cercetate în acest scop raporturile dintre seniori și țărani, dintre prețurile agricole și veniturile funciare. Sînt subliniate tarele vechiului sistem agrar, bazat pe dijmă, corvezi și alte îndatoriri feudale, precum și pe o tehnică agricolă rudimentară, diferențierile în rîndurile țărănimii, cu creșterea importanței „țărănimii proletare", devenită „grupul social cel mai numeros din vechea Franță". Deoarece în perioadele

www.dacoromanica.ro

de criză, venitul proprietarului feudal urca la maximum, în vreme ce acela al țăranului salariat sau venitul mixt al micului proprietar scădeau la minimum, scăderea salariilor, amplificată de agravarea sarcinilor fiscale, „zdrobește" în preajma anului 1789 marea „masă a țărănimii", cu alte cuvinte „a națiunii", în vreme ce privilegiile ajung la paroxism. „Aceasta era contradicția fundamentală a veacului". Ea va fi rezolvată în timpul revoluției prin „exproprierea feudalității", dar de-abia la 17 iulie 1793. Într-un capitol special, dedicat „mentalității și culturii țărănești", se conchidea pe drept cuvînt că, dacă „poporul de la țară" a acceptat revoluția, doleanțele social-economice, nu iluminismul diluat al almanahurilor și cărților de cîntece l-au determinat să dea aristocrației „lovitura mortală". Iar dacă asupra abolirii privilegiilor feudale țărănimea era unanimă, în ce privește căile de rezolvare a „problemei pămîntului" au apărut încă de la sfîrșitul vechiului regim antagonismele viitoare. De aici caracterul moderat, odată feudalitatea abolită, a operei agrare a revoluției, care, dacă multiplică numărul micilor proprietari, menține și marea proprietate.

Partea a doua a cărții, intitulată „L'Aristocratie", definește particularitățile diferitelor categorii ale acesteia în capitolul „L'épée, la mitre et la robe" și caracterul ei parazitar în „Richesse et train de vie de l'aristocratie". Se scoate în evidență caracterul reacționar al „ideologiei aristocratice" bazată pe o pretinsă superioritate biologică sau morală, pe apologia catolicismului și a altor valori tradiționale împotriva raționalismului iluminist, pe teoriile reacțiunii antiabsolutiste și parlamentare. Este drept, o parte a aristocrației reclama reformarea instituțiilor, dar numai în profitul său. În acest sens, liberalismul aristocratic (libertatea individuală, monarhie constituțională chiar, prin convocarea regulată a statelor generale, reformarea administrației locale etc.) se dovedește „strămoșul liberalismului conservator al monarhiei cenzitare". El se asociază spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea cu „exclusivismul nobiliar" și crearea mitului de castă. De aceea, „dacă revoluția nu a fost întru totul burgheză, a fost cu siguranță antiaristocratică și antifeudală". Un interes deosebit prezintă capitolul prin care A. Soboul demonstrează, pe baza studiului comparativ al diverselor tentative de „despotism luminat", că de fapt în gîndirea filozofilor și fiziocraților, conceptul nu avea același sens cu cel din practica suveranilor „luminați". Preocupările acestora fie în centrul, fie în răsăritul Europei, vizau nevoile aparatului birocratic și administrativ sau ale stimulării capitalismului incipient în slujba intereselor întăririi puterii centrale. E fals că „despotismul luminat" ar fi dus în Franța la rezultate analoge cu revoluția, pretinzînd mai puține pierderi. Eroarea se datorează confundării acestor rezultate — ca la H. Pirenne — cu „raționalizarea statului". A întări puterea centrală și a unifica statul, a reglementa organizarea sa administrativă însemna, pe drept cuvînt, completarea operei monarhiei. Dar Revoluția franceză a însemnat de asemenea monarhie constituțională, apoi republică — lovituri decisive pentru despotismul luminat. De aceea adepții acestuia au condamnat și combătut revoluția, care a însemnat abolirea privilegiilor, eliberarea țăranului, egalitatea în drepturi, aristocrația atinsă în averea și autoritatea ei socială.

Cea de-a treia parte a cărții istoricului francez, intitulată „Bourgeois et burgeoisie", privește specificul și evoluția a ceea ce vechiul regim înțelegea prin „Tiers Etat", de la micul meseriaș sau comerciant, rentierul și clerul de jos la marea burghezie financiară, comercială sau industrială și „profesiunile liberale". După ce în cîteva pagini se încearcă definirea burgheziei, clasă socială multiformă cu limita superioară rigidă, de ordin juridic, față de nobilime, dar cu limita inferioară dificil de determinat spre categoriile populare, se studiază caracteristicile structurale, mentalitatea și evoluția diferitelor pături ale acesteia. E amintită originea funciar țărănească a burgheziei franceze în ansamblu, chiar dacă n-au lipsit de-a lungul vremii infiltrațiile eterogene sau încercările de a interesa nobilimea în activități specific burgheze. În acest sens se menționează încercarea ratată a regalității de a constitui din „burghezia de afaceri" o „nobilime comercială" sau aceea a unor gînditori iluminiști ca Voltaire de a interesa în comerț

www.dacoromanica.ro

nobilimea franceză după modelul aristocraţiei engleze. De altfel, avansul economic al Angliei, rămînerea în urmă a Franţei din punct de vedere comercial şi mai ales industrial deveneau tot mai evidente în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Revoluţia industrială pretindea revoluţia politică şi socială. O contribuţie însemnată la pregătirea acesteia din urmă a adus intelectualitatea care rupe cu valorile tradiţionale: „Societăţii statice moştenite din evul mediu, unde speranţa se cristaliza asupra vieţii viitoare, începea să i se substituie o societate dinamică, mobilă, în care individul se emancipa, visa libertate şi uitînd de cealaltă lume, se deştepta fericirii pămînteşti". E subliniată în acest sens influenţa filozofilor şi a filozofiei de la Descartes sau John Locke la Voltaire, Diderot sau Condorcet. Cu toate variantele la care circumstanţele, interesele sociale divergente, diferitele curente de idei au supus regenerarea instituţiilor sociale şi politice în desfăşurarea revoluţiei franceze, „prerevoluţia" din 1788—1789, revoluţia liberală de la 1789—1791, revoluţia democratică şi guvernul revoluţionar din 1793 — 1794 concură în a-i justifica pentru motive diferite titlul de „fiică a Luminilor".

Ultima parte, „Le Quatrième État", e dedicată „mediilor populare" orăşeneşti, masă eterogenă căreia ar fi anacronic să i se dea denumirea de „clasă muncitoare". I se refuză însă şi cele de „mase plebeiene", „preproletariat" sau „sansculotterie", ultima utilizată în epoca revoluţiei, propunîndu-se în schimb aceea de „mase orăşeneşti de tip vechi". Ea a fost definită între alţii de Necker, căruia i se datoresc „analizele cele mai remarcabile", drept clasa societăţii „pe care o compun toţi cei care trăiesc din munca mîinilor lor" se află la discreţia „legii proprietarilor", a concurenţei şi urgenţei trebuinţelor, fiind nevoiţi să se mulţumească cu un minimum de salariu pretins de nevoile simple ale vieţii. În această categorie socială definită printr-o formulare primitivă a „legii de aramă a salariilor" intrau calfele şi ucenicii atelierelor meşteşugăreşti sau lucrătorii întreprinderilor manufacturiere ale căror conflicte sociale fac obiectul unei atenţii speciale. Situaţia maselor populare urbane se agravează în secolul al XVIII-lea, pe măsura fluctuaţiei demografice şi creşterii populaţiei prin emigraţia rurală, a pauperizării continue a categoriilor salariate, reduse la mizerie, lipsite de pîinea zilnică şi copleşite de munca abrutizantă. Secţiunea se încheie cu un capitol asupra culturii şi mentalităţii maselor populare orăşeneşti. Se insistă cu acest prilej asupra serbărilor populare, care către sfîrşitul vechiului regim se încarcă simptomatic de semnificaţii politice, asupra alunecării spre „sociabilitatea profană" a „confreriilor de penitenţi", a multiplicării şcolilor de învăţămînt elementar, dar şi a tavernelor sau a altor localuri publice populare, a difuzării tot mai numeroaselor broşuri, aşazisa „literatură de colportaj", prin care se răspîndesc în special ideile lui J. J. Rousseau. „În zorii revoluţiei, se consemnau în păturile cele mai populare primele indicii ale deşteptării conştiinţei de clasă".

Concluziile cărţii scot în evidenţă faptul că, dacă în 1787 aristocraţia feudală a dat semnalul revoltei, masele populare, prin violenţa lor, au permis în cele din urmă burgheziei să o răstoarne. Criza economică şi criza fiscală s-au transformat în criză generală a vechiului regim, făcînd necesară revoluţia prin „acumularea şi exagerarea tuturor contradicţiilor istorice", cele esenţiale fiind întrupate în două clase antagoniste: aristocraţia şi burghezia. Cînd mizeria şi foametea au făcut de nesuportat pentru masele populare de la oraş şi de la ţară structura însăşi a regimului, a început revoluţia.

Un tablou cronologic, un index alfabetic documentar, o bibliografie orientativă asupra principalelor probleme abordate, hărţi, planuri, grafice, precum şi o ilustraţie bogată completează imaginea unei epoci de profunde frămîntări şi contradicţii, pregătind revoluţia care să pună „temeliile civilizaţiei moderne".

La capătul acestei succinte prezentări, ne permitem să ne însuşim aprecierea conducătorului colecţiei, expusă în prefaţă. Ţinînd seama, observa acesta, de abudenţa informaţională şi de arta cu care, distingînd şi reînnodînd diferitele fire din ţesătura realului, ne-a lărgit şi reînnoit esenţial perspectiva asupra

www.dacoromanica.ro

epocii, „nu poți să nu fii cuprins de admirație în fața unor opere" ca „aceea a lui Albert Soboul".

Nicolae Liu

ENRIQUE FLORESCANO, *Precios del maiz y crisis agricolas en México (1708—1810)*, México „El Colegio de México" (1969), XIX + 253 p. cu tab. + 2 f.pl. + 2 f. facs.

Interesanta lucrare pe care o prezentăm acum constituie teza de doctorat în istorie a autorului pe care a susținut-o la Universitatea din Paris în anul 1967. Aceasta a fost elaborată pe baza unei vaste și erudite documentări referitoare la mișcarea prețului porumbului în Noua Spanie (Mexicul de astăzi) din perioada 1721 1810.

Volumul conține: o prefață, trei părți (subîmpărțite în 11 capitole) și concluzii. În anexă are patru apendici, care reconstituie seria prețurilor porumbului ce au fost extrase din registrele de conturi ale grînarelor de rezervă și ale pieței de grîne (*los libros de cuentas de pósito y alhóndiga*). Cele patru tabele sînt întocmite pe ani și luni și uneori chiar pe săptămîni și zile, pentru importantele categorii de porumb din Mexic, precum și pentru cantitățile de porumb vîndute lunar în piața capitalei Mexicului. Se încheie cu o listă a izvoarelor (manuscrise și tipărite), o bibliografie a lucrărilor relative la Mexic și la istoria fluctuațiilor economice.

În prefață, autorul subliniază importanța istoriei economice pentru țara sa, care timp de mai multe secole a fost dominată de problemele pămîntului. Aici el avertizează pe cititor despre efectele teribile ocazionate de variațiile de necrezut, bruște și repetate ale prețului porumbului — alimentul de bază al populației Mexicului —, care au provocat scumpete, foamete, însoțite adeseori de epidemii, închiderea lucrului în mine și ateliere, declinul comerțului, concedierile lucrătorilor pe moșii, emigrația masivă a celor fără de lucru către zonele mai puțin atinse de scumpete și foamete, ruinarea agricultorilor mici și mijlocii, cîștiguri nemăsurate ale marilor moșieri și speculanți, mărirea șomajului, cerșetoriei și crimei, destrămarea structurilor țărănești și tensiune socială la oraș. Aceasta explică relațiile dintre fluctuațiunile prețurilor, precum și gravele calamități, care au dezarticulat economia și au lovit atît de puternic pe oamenii de la țară și din oraș, au provocat răscoale populare, incendieri ale locuințelor autorităților etc.

Tot aici autorul mai relevă metodele și tehnicile istoriografiei economice franceze, pe care și le-a însușit din lectura operei prof. Ernest Labrousse, intitulată *Fluctuații economice și istorie socială*, editată la Madrid în anul 1962, precum și ajutorul profesorilor de la Școala practică de înalte studii de la Sorbona (secția a VI-a), pentru convertirea dezordonatelor serii de prețuri într-un instrument de riguroasă analiză istorică.

În fine, menționează îndrumarea la cercetarea în arhive și critica primelor concepte făcute de dr. Silvio Zavala, prof. Luis Chávez Orozco; ajutorul cursurilor și operelor lui F. Braudel, P. Vilar, P. Goubert, J. Meuvret, E. Le Roy Ladurie și în mod cu totul special ajutorul care i-a fost acordat de cunoscutul economist Ruggiero Romano, căruia autorul i-a dedicat lucrarea sa.

În partea întîi, intitulată *Primele studii asupra prețurilor din Noua Spanie: rezultate și perspective*, autorul face un scurt excurs în istoria economică cu stabilirea zonelor piețelor regionale, unde el a găsit izvoarele de bază pentru istoria prețurilor. Menționează importanța studiilor în această problemă redactate de americanii L. Guthrie, W. Borah și S. F. Cook pentru perioada colonială pînă la anul 1700. Subliniază că, începînd din decada anului 1930, în Mexic au început să se elaboreze studii sistematice în această direcție. O dovadă a interesului care s-a acordat acestei discipline o constituie seria de studii care între anii

www.dacoromanica.ro

1940 și 1965 au dedicat-o istoricii mexicani temelor de istorie economică și socială (p. 4)[1].

Cu privire la metodologie, autorul recomandă reconstituirea prețului porumbului în comparație cu salariile, pe care o consideră ca singura metodă riguroasă de care dispunem pentru a cunoaște consecințele produse de mișcarea prețurilor asupra *situației persoanelor*, pentru a cunoaște *costul vieții* într-o epocă precară a trecutului sau de-a lungul diferitelor secole (p. 11).

Prețurile din registrele comunale, fiind stabilite pe baza unui tarif, pot fi de asemenea utilizate în lipsa izvoarelor indicate în prima categorie.

Autorul mai pune la dispoziția cercetărilor o publicație completă și integrală a listelor de prețuri, în așa fel ca cei care nu sînt de acord cu interpretările date să aibă posibilitatea ca să le interpreteze singuri fără să mai repete munca de cercetare (p. 37—38).

În cea de-a doua parte, intitulată *Un izvor pentru studiul prețurilor din Noua Spanie: registrele de conturi ale grînarelor de rezervă și piețele de grîne*, autorul explică caracteristicile acestor registre, care justifică utilizarea lor ca izvoare importante și omogene pentru istoria prețurilor în perioada colonială.

El subliniază că în capitala Mexicului se consumau anual între 160 000 și 200 000 de fanegas[2] de porumb și că, „în anii de mare vînzare (ani de lipsă)", pe piața de grîne se vindeau între 110 000 și 130 000 de fanegas, în timp ce „în anii cu recoltă bună" vînzările scădeau pînă la 70 000 și 40 000 de fanegas, fapt pe care-l explică autorul prin autoconsum și prin aceea că restul de porumb se vindea în afara pieței (p. 59—60).

Mai departe se relevă importanța regiunii Chalco, principalul centru de aprovizionare al orașului Mexic — în secolul al XVIII-lea —, care este situată la sud-est de capitală, de unde grînele și alte provizii se transportau pe apă cu ajutorul ambarcațiunilor pînă în piață. Din acea regiune se aducea porumbul cel mai bun și cel mai scump din toată țara.

Tot în această parte a lucrării se face o amplă prezentare a măsurilor și monedelor utilizate în secolul al XVIII-lea cu echivalențele lor. Se mai explică originea monedei americane „*el peso*", care a înlocuit treptat celelalte monede spaniole.

Partea a treia, *Fluctuațiunile prețurilor porumbului și consecințele sale economice și sociale*, are o scurtă introducere, în care autorul subliniază caracterul de „pionier" al studiului său, iar concluziile sale generale — cu toate că a utilizat un mare număr de documente — trebuie acceptate ca o ipoteză pe care cercetările viitoare le vor confirma sau modifica (p. 87).

În ceea ce privește mișcarea sezonieră a recoltelor, arată că în anii cînd au fost recolte abundente (1727 — 1728, 1735 — 1736, 1743 — 1745 și în special în anii excepționali dintre 1763—1766) cu toate că prețurile porumbului au scăzut, totuși în orașul Mexic vînzările de porumb nu au crescut în piețele de grîne. El constată că acest fenomen se datorește faptului că populația indigenă cultiva porumb în împrejurimile orașului pe petecile lor de pămînt („*pegujales*"), care satisfăceau nevoile familiilor lor în anii de abundență — după strîngerea recoltelor —, cînd ei nu apelau la porumbul ce se vindea pe piața de grîne (p. 89 — 91).

Pe de altă parte, nici marii proprietari de pămînt nu aduceau porumb pe piață, pe care îl înmagazinau în hambare special amenajate (*trojes*), urmînd să-l vîndă la un preț ridicat în anii de criză. Tocmai în acel ani de lipsă indigenii erau nevoiți să cumpere la un preț mai ridicat porumbul necesar întreținerii familiilor lor. În acei ani de secetă, efectele crizei, pe lîngă indigeni, loveau și pe toți locuitorii din Noua Spanie (p. 92). În orașul Mexic, cererea de porumb era mai mare, deoarece acesta constituia alimentul de

[1] Enrique Florescano și Alejandra Moreno Toscano, *Historia economica y social*, în „Historia Mexicana", vol. XV, octombrie 1965 — martie 1966, p. 310—378. Vezi și prezentarea făcută de Ioan I. Neacșu, în „Studii. Revistă de istorie", t. 21(1968), nr. 2, p. 399—400, la rubrica „Revista revistelor". Luis Chávez Orozco (1933), Alfonso Teja Zabre (1935), Miguel Othón de Mendizábal (1938) au publicat lucrări în care se încearcă o aplicare a ideilor marxiste la istoria Mexicului.

[2] *Fanega* = măsură spaniolă de capacitate de aproximativ 55,5 litri și agrară de aproximativ 64,5 ari.

www.dacoromanica.ro

bază al indigenilor, pe cînd grîul era consumat — în mod special — de către grupul albilor.

În anii de fluctuaţii sezoniere minime, preţul unei fanega de porumb creştea de la 12 pînă la 20 de procente; de la 26 la 33 de procente în anii de fluctuaţii medii şi de la 38 la 61 de procente în cazurile de maximă fluctuaţie (p. 107).

Mişcările ciclice economice — dominate în special de către factorii meteorologici — au lovit în anii de secetă regiunile continentale ale ţării cu o economie agrară închisă (lipsite de căi de comunicaţii şi de mijloace de transport); în schimb regiunile maritime — orientate către comerţ şi protejate de o politică alimentară care favoriza aprovizionarea cu grîne — erau lovite mai puţin (p. 112).

În secolul al XVIII-lea întîlnim în Mexic crize care, ca şi în Europa, se succedă aproximativ la 10 ani. Marea criză mexicană din 1785—1786 a fost provocată datorită multor perturbaţii meteorologice, cu consecinţe economice şi sociale nemaiîntîlnite (p. 129). Populaţia săracă din oraşul Mexic a jefuit şi ars grînarele unor mari moşieri (p. 143). Pentru a atenua nemulţumirea generală, viceregele a ordonat ca zilerii indieni ce lucrau la moşii să primească în continuare raţiile de alimente şi în special cele de porumb (p. 147). Pierderea recoltelor a fost generală. Nordul, Occidentul, centrul şi aproape toată Noua Spanie au fost cuprinse de foamete (p. 148).

În primii ani ai secolului al XIX-lea, Humboldt povestea că oraşul Mexic număra 20 000 pînă la 30 000 de oameni fără ocupaţie (p. 142). Pierderea recoltelor şi în special a celei din 1785—1786 au avut urmări nefaste şi în alte sectoare. Efectele crizei s-au resimţit în creşcătoriile de vite, în mine, în industrie şi în comerţ.

Crizele agricole au avut mari consecinţe sociale şi demografice, care le-am enunţat la începutul acestei prezentări. Cu toate acestea ţinem să remarcăm în mod special că în Noua Spanie — calificată de Humboldt ca „ţara inegalităţilor" — era normal ca acolo să se manifeste şi agresiuni sub forma cetelor de „bandiţi" (*bandoleros*) care atacau la drumul mare, precum şi casele moşierilor sau ale conducerii minelor (p. 165). Marile explozii ale acestui fenomen urmează şi coincid cu convulsiunile economice şi demografice (p. 169).

Fără îndoială, revoluţia de independenţă condusă de Hidalgo şi Morelos au fost consecinţe ale zilelor teribile din „anul foametei", la care a participat în mod activ generaţia care suferise din cauza ei (p. 176).

Ultimii 24 de ani dinaintea revoluţiei din 1810, crizele agricole din 1785—1786 au relevat tuturor locuitorilor Noii Spanii inegalitatea provocată de structura socială, daunele imense derivate din cauza marii proprietăţi funciare şi a contribuit ca să formeze o generaţie conştientă de acest dezechilibru (p. 177).

La aceasta a înlesnit în mare măsură faptul că în ultima perioadă se produsese un dezechilibru între ofertă şi cerere. Expansiunea marilor proprietari funciari şi creşterea demografică au creat condiţii grele pentru populaţia ţării, care depindea de producţia moşierilor (p. 190).

În concluzia sa, autorul subliniază că imposibilitatea substituirii porumbului, monopolul ofertei pe care o exercita marea proprietate şi condiţiile meteorologice au cauzat diferenţe de preţuri care s-au înregistrat în cursul unui an sau al unui ciclu. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, o mică „societate" de moşieri domina cîmpul şi oraşul. În 1810 aceste împrejurări au adîncit şi mai mult prăpastia care separa pe săraci de bogaţi, fapt ce făcea insuportabile discriminările sociale.

Publicarea acestui interesant volum, în afară de faptul că ne introduce într-un aspect al istoriei economice a Mexicului, ne sugerează şi aplicarea unor metode tehnice de prelucrare a datelor statistice la condiţiile specifice ale ţării noastre.

Ioan I. Neacşu

www.dacoromanica.ro

NICOLAE BĂNESCU

1878—1971

Profesorul Nicolae Bănescu s-a stins din viaţă în ziua de 10 septembrie 1971, în vîrstă de 93 de ani. A fost un strălucit interpret al istoriei şi culturii Bizanţului şi totodată — cum l-a caracterizat Nicolae Iorga — un răspînditor al acelui larg spirit al Renaşterii senine, surîzătoare şi armonioase, care de pretutindeni trebuie invocat (*Discursuri de recepţie*, LXXII, Bucureşti, 1938, p. 31—38).

Născut în Călăraşi la 16 decembrie 1878, Nicolae Bănescu şi-a făcut studiile liceale şi universitare la Bucureşti. S-a specializat apoi în studiul limbii şi literaturii bizantine la Universitatea din München, publicînd în 1914 lucrarea *Die Entwicklung des griechischen Futurums*, pe baza căreia i s-a acordat titlul de doctor cu menţiunea *Magna cum laude*.

A funcţionat ca profesor de liceu la Craiova şi în Bucureşti, apoi ca titular al catedrei de istorie bizantină la Universitatea din Cluj (1919—1937) şi la Universitatea din Bucureşti (1938—1947). A fost ales, în 1919, membru corespondent al Academiei Române, iar în 1938 membru activ. A fost membru al Societăţii de studii bizantine din Atena, vicepreşedinte de onoare al Asociaţiei internaţionale de studii bizantine şi preşedinte de onoare al Societăţii române de studii bizantine.

Îmbinînd activitatea didactică cu cea ştiinţifică, Nicolae Bănescu s-a dedicat de tînăr cercetărilor istorice, avînd o remarcabilă pasiune pentru studiul antichităţii greceşti şi pentru bizantinologie. A editat texte însoţite de studii din operele clasicilor : Eschil, Sofocle, Euripide, Plutarh. A publicat scrieri literare bizantine şi poeme populare greceşti.

Nicolae Bănescu figurează printre istoricii care au demonstrat pe temeiul izvoarelor documentare că Bizanţul a fost continuatorul romanităţii în sud-estul Europei. A publicat mai întîi studiul *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube* (1922), apoi studiul *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube* (1927) şi, ulterior, *Bizanţul şi romanitatea la Dunărea de Jos* (1938). Temeinică este şi lucrarea sa *Les duchés byzantins de Paristrion* (*Paradounavon*) *et de Bulgarie* (1946). Rezultatele finale ale cercetărilor sale de istorie bizantină urmau să fie cuprinse în lucrarea de sinteză *Istoria Imperiului bizantin*, pe care savantul o avea în pregătire, fără a fi putut s-o termine.

www.dacoromanica.ro

Nicolae Bănescu a acordat o atenţie deosebită istoriei sociale şi s-a străduit să studieze contradicţiile interne ale societăţii bizantine. A pus în lumină apăsarea populaţiei sărace de către cei bogaţi şi abuzurile aparatului administrativ. În comunicarea intitulată *Patriarhul Athanasios şi Andronic II Paleologul*, prezentată în şedinţa Academiei Române din 6 martie 1942, el a relevat politica funestă a oligarhiei bizantine de la începutul secolului al XIV-lea şi luptele sociale care au determinat « lunecarea imperiului în lunga sa agonie » pînă la cucerirea de către turci. Învăţatul a socotit legitim dreptul de rezistenţă al asupriţilor şi a considerat protestul social factor al progresului istoric.

Cu aceeaşi atenţie, el a cercetat şi manifestările de protest social din istoria poporului român. A scris pagini vibrante despre Tudor Vladimirescu şi a publicat scrisori ale revoluţionarilor de la 1848. În 1907, el a stigmatizat masacrarea ţăranilor răsculaţi împotriva exploatării moşiereşti. În noiembrie 1940, cu riscul propriei sale vieţi, a înfierat asasinarea lui Nicolae Iorga.

Nicolae Bănescu a rămas activ şi în anii înaintaţi ai vieţii sale. Cei care l-au cunoscut în activitatea sa din anii 1949—1952, la Institutul de istorie „N. Iorga", au admirat agerimea minţii sale, pasiunea şi compctenţa sa pentru cercetările istorice. A fost astfel prezent cu contribuţia sa pozitivă şi în faza de trecere de la vechea la noua istoriografie românească. În 1964 i s-a acordat titlul de profesor emerit. În 1971, Editura Albatros i-a publicat volumul *Chipuri din istoria Bizanţului*. În ziua stingerii lui din viaţă, la 10 septembrie 1971, istoricii participanţi la cel de-al XIV-lea Congres internaţional de studii bizantine, prin cuvîntul profesorului Paul Lemerle, preşedintele congresului, au exprimat omagiul lor memoriei savantului român.

Gheorghe Cronţ

www.dacoromanica.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" – IAŞI
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

Editura Academiei Republicii Socialiste România
str. Gutenberg 3 bis, Bucureşti.
www.dacoromanica.ro

„Studii", revistă de istorie, publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniul istoriei medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuţii, Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbii străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti.

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

D. TUDOR, **Podurile romane de la Dunărea de Jos**, „Istorie și civilizație 2", 1971, 211 p., 15 lei.

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, **Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" până la Mihai Viteazul**, „Istorie și civilizație 1", 1970, 176 p., 15 lei.

V. MIHORDEA, **Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIIe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae 36", 1971, 281 p., 11 lei.

* * * **Nicolae Iorga — Istorie al Bizanțului**, Culegere de studii îngrijită de Eugen Stănescu, 1971, 251 p., 18,50 lei.

ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, **Academiile domnești din București și Iași**, „Biblioteca istorică XXVIII", 1971, 23 lei.

* * * **Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)**, Studii, vol. I, 1971, 445 p., 28 lei.

VASILE MACIU, **Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae 33", 1971, 335 p., 13,50 lei.

ION BARNEA, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, **Din istoria Dobrogei**, vol. III, „Bibliotheca Historica Romaniae IX", 1971, 440 p., 37 lei.

* * * **Unification of the Romanian National State, The Union of Transilvania with old Romania**, sub redacția prof. Miron Constantinescu și prof. Ștefan Pascu, „Bibliotheca Historica Romaniae, Monografii VII", 1971, 368 p., 30 lei.

CONSTANTIN M. BONGU, **Contribuții la istoria petrolului românesc**, „Biblioteca istorică XXXI", 1971, 521 p., 29 lei.

I. P. „Informația" 1098

43858

www.dacoromanica.ro

Lei 30 —